

ERMENİ ARAŞTIRMALARI
Dört Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
2011, Sayı 39

YAYIN SAHİBİ
Ömer Engin LÜTEM

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Oya EREN

YAZI KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu, Karadeniz Teknik Üniversitesi)	Prof. Dr. Enver KONUKÇU (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Şükrü ELEKDAĞ (Milletvekili, E. Büyükelçi)	Doç. Dr. Erol KÜRKCÜOĞLU (Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü, Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)	Prof. Dr. Nurşen MAZICI (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU (Gazi Üniversitesi)	Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Siyaset Bilimci)
Dr. Erdal İLTER (Tarihçi, Yazar)	Prof. Dr. Mehmet SARAY (Tarihçi)
Dr. Yaşar KALAFAT (Tarihçi, Yazar)	Dr. Bilal ŞİMŞİR (E. Büyükelçi, Tarihçi)
Doç. Dr. Davut KILIÇ (Firat Üniversitesi)	Pulat TACAR (E. Büyükelçi)
Prof. Dr. Bayram KODAMAN (Süleyman Demirel Üniversitesi)	

DANIŞMA KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)	Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kalerya BELOVA (Uluslararası İlişkiler Enstitüsü)	Andrew MANGO (Gazeteci, Yazar)
Prof. Dr. Salim CÖHCE (İnönü Üniversitesi)	Prof. Dr. Justin MCCARTHY (Louisville Üniversitesi)
Edward ERICKSON (Tarihçi)	Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Üniversitesi)

EDİTÖR
Ömer Engin LÜTEM

Ermeni Araştırmaları yılda üç kez yayımlanır. Yerel Süreli Yayın.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

Yayın İdare Merkezi
2447. Sok. Çınar Sitesi 3. Blok No:32/61
Ümit Mah. Yenimahalle/Ankara
Tel: 0 (312) 438 50 23
www.avim.org.tr

Baskı Tarihi: 15 Ekim 2011

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni
Ruhi ALAGÖZ

Baskı:
Özyurt Matbaacılık
Büyük San. 1. Cad. Süzgün Sok. No: 7 İskitler / ANKARA
Tel: +90 312 384 15 36 **Belgegeçer:** +90 312 384 15 37

Abone Sorumlusu
Hülya ÖNALP
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 2 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24
Faks: 0 (312) 438 50 26
E-posta: teraziyayincilik@gmail.com

Yurtiçi Abone Ücreti: 25 TL
Yurtdışı Abone Ücreti: 25 €

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:
Terazi Yayıncılık, Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA şubesi 181/6296007
Posta Çeki Hesabı: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221
IBAN No: TR960006200018100006296007

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER
(CONTENTS)

	Sayfa
Editörün Notu	5
<i>(Editorial Note)</i>	
MAKALELER	7
<i>(ARTICLES)</i>	
Olaylar ve Yorumlar	7
<i>(Facts and Comments)</i>	
Ömer E. LÜTEM	
Avrupa Birliği Kurumlarında “Ermeni Meselesi”.....	67
<i>(The Armenian Issue in European Union Institutions)</i>	
Yrd. Doç. Dr. Deniz ALTINBAŞ	
1915 Tehcirinde Kayseri’nin Küçük İncesu Karyesinden Aksaray’a Ermeni Göçü.....	143
<i>(The Armenian Migration from İncesu Village of Kayseri to Aksaray During the 1915 Relocation)</i>	
Yrd. Doç. Dr. Taner ASLAN	
Azerbaycan’ın Sovyetleştirilmesi Sürecinde Karabağ Problemi	163
<i>(The Karabkh Conflict During the Sovietization Process of Azerbaijan)</i>	
Dr. Elçin NECİYEV	
Ermeni Literatüründe Anıların Niteliği ve Yazılış Amaçları	187
<i>(The Feature and Purposes for Writing Memoirs Within Armenian Literature)</i>	
Doğanay ERYILMAZ	
Prof. Arminius (Hermann) Vámbéry ve Ermeni Meselesi	213
<i>(Prof. Arminius (Hermann) Vámbéry and the Armenian Issue)</i>	
Yücel NAMAL	
KİTAP TAHLİLİ	233
<i>(BOOK REVIEWS)</i>	
Prof. Dr. Mehmet SARAY:	
Atatürk’ün Konuşma ve Yazışmalarında Ermeni Sorunu.....	233
<i>(The Armenian Issue in Atatürk’s Speeches and Correspondences)</i>	
Semra UĞUZ	

Prof. Dr. Haluk SELVİ: Millet-i Sadıka'da İsyân..... (<i>Rebellion Within "Millet-i Sadıka"</i>) Nazlı ÇOLAK	237
EN SON ÇIKAN KİTAPLAR ..... (<i>RECENT PUBLICATIONS</i>) Yıldız Deveci BOZKUŞ	241
YAZIM KURALLARI ..... (<i>STYLE SHEET</i>)	243

Dergimizin son sayısından bu yana Türkiye- Ermenistan ilişkilerinde olumlu yönde hiçbir ilişki olmaması özellikle dikkati çeken bir husustur. Diğer yandan Türk yetkililerin uzlaşma arayıcı beyanlarına karşın, başkan Sarkisyan başta olmak üzere, Ermeni yetkililerin Türkiye ile ilgili söylemlerindeki eleştirici hatta suçlayıcı yaklaşım, yakın ve hatta orta vadede Türkiye- Ermenistan ilişkilerinde bir uzlaşma beklemenin gerçekçi olmayacağını düşündürmektedir. Dergimizin geleneksel olarak ilk yazınızı oluşturan **Olaylar ve Yorumlar**'da bu konu ve ayrıca ABD Kongresi'ne sunulan Ermeniler ve Türkiye'deki diğer Hıristiyan azınlıklar hakkında sunulan bazı karar tasarıları, Fransız Senatosu'nun soykırım iddialarının inkârının cezalandırılmasını öngören bir kanun tasarısını reddetmesi, 24 Nisan'ın Ermenistan'da ve Türkiye'de anılması, Amerikan Başkanı'nın artık mutat hale gelmiş olan 24 Nisan Mesajı ve son olarak da bazı ülkelerde soykırım iddialarında görülen son gelişmeler incelenmektedir.

Ermeni Sorunu, Türkiye'nin tam üyelik için başvurduğu 1987 yılından bu yana Avrupa Birliği kurumlarını ve özellikle Avrupa Parlamentosu'nu ilgilendirmiştir. Yrd. Doç.Dr. Deniz ALTINBAŞ **Avrupa Birliği Kurumlarında “Ermeni Meselesi”** başlıklı yazısında AB dâhilinde Ermeni meselesi ile ilgili alınan kararlara ve hazırlanan raporlara değinerek AB'nin ve önde gelen AB üyesi ülkelerin “Ermeni sorunu”na yaklaşım biçimini ortaya koymakta ve bu çerçevede, Avrupa Parlamentosu içindeki girişim ve çalışmalar üzerinde durmaktadır.

Yrd. Doç. Dr. Taner ASLAN **“1915 Tehcirinde Kayseri'nin Küçük İncesu Karyesinden Aksaray'a Ermeni Göçü”** yazısında Ermenilerin, Ermeni bulunmayan veya az sayıda bulunan bölgelere göç ettirilmesi uygulaması çerçevesinde Kayseri'nin İncesu Karyesi Ermenilerinin Aksaray'a göç ettirilmesini, arşiv belgelerine dayanarak, incelemektedir.

“Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi Sürecinde Karabağ Problemi” başlıklı araştırmasında Dr. Elçin NECİYEV, Karabağ sorununun gelişimini, Çarlık Rusyası'nın Kafkasları işgalinden Sovyetler Birliği'nin dağılmasına, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasına ve ardından Karabağ ve çevresindeki çarpışmalara kadar uzana geniş bir perspektif içinde ele almaktadır.

Ermeni Edebiyatında anılar önemli bir yer tutmaktadır. Doğanay ERYILMAZ **“Ermeni Literatüründe Anıların Niteliği Ve Yazılış Amaçları”** başlığını taşıyan yazısında, Ermeni anılarının özelliklerine değinmekte ve özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu anıların

Ermeni soykırım iddialarını desteleyecek bir nitelik kazandığını ve böylelikle siyasi bir amaca yöneldiğini ortaya koymaktadır.

Ünlü Macar Türkolog Vámbéry, Ermeni sorunu konusunda Osmanlı görüşlerini savunmuş olan bir bilim adamıdır. Yücel NAMAL “**Prof. Arminius (Hermann) Vámbéry ve Ermeni Meselesi**” başlığını taşıyan makalesinde Vámbéry'nin bu konudaki yazılarını ve diğer faaliyetlerini, örnekler vererek ve ilgili belgelerden bazılarını da yazısına ekleyerek incelemektedir.

Dergimizin bu sayısında iki kitap tahlili ve ayrıca yeni çıkan kitapların bir listesi bulunmaktadır.

İyi okumalar dileklerimiz ve saygılarımızla

Editör

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Ömer Engin LÜTEM

E. Büyükelçi

AVİM, Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı
oelutem@avim.org.tr

Özet: *Bu makalede Nisan-Eylül 2011 ayları içinde Türkiye- Ermenistan İlişkileri, ABD Kongresine Ermeniler ve Türkiye'deki diğer Hıristiyan azınlıklar hakkında sunulan bazı karar tasarıları ve Türkiye'ye bir ABD Büyükelçisi atanması, Fransız Senatosunun soykırım iddialarının inkârının cezalandırılmasını öngören bir kanun tasarısını reddetmesi, 24 Nisan'ın Ermenistan'da ve Türkiye'de anılması ve Amerikan Başkanın 24 Nisan Mesajı ve bazı ülkelerde soykırım iddialarında görülen son gelişmeler incelenmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Türkiye-Ermenistan İlişkileri, ABD Karar Tasarıları, Fransız Senatosu, 24 Nisan, İsrail, Arjantin, Serj Sarkisyan, Edvard Nalbantyan, Recep Tyayyip Erdoğan, Ahmet Davutoğlu, Barack Obama, Hillary Clinton*

Abstract: *This article summarized the developments occurred in Turkey-Armenia relations between April-September 2011, some draft resolutions presented to the US congress concerning Armenians and other Christian Minorities in Turkey, French Senate refusal of a draft law penalizing those who deny the Armenian genocide allegations, commemorations of 24 April in Armenia and in Turkey and US President statement for April 24 and developments in some countries concerning Armenian genocide allegations.*

Key Words: *Turkey-Armenia Relations, US Draft Resolutions, French Senate, 24 of April, Israel, Argentina, Serge Sarkisian, Edward Nalbantian, Recep Tayyip Erdoğan, Ahmet Davutoğlu, Barack Obama, Hillary Clinton*

I - TÜRKİYE- ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

İncelediğimiz dönem (Nisan- Eylül 2011) içinde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde olumlu bir gelişme olmamış, Türkiye'nin iyi niyetli yaklaşımlarına karşılık Ermeni tarafının Türkiye'yi devamlı olarak eleştirdiği ve protokollerin çıkmaza girmesinden sorumlu tuttuğu görülmüştür. Ayrıca Başkan Sarkisyan'ın, dolaylı olarak da olsa, Türkiye'nin "soykırımı" tanımamasını istemesi ve "Batı Ermenistan'ın" ve Ağrı Dağı'nın gelecekteki Ermeni kuşakları tarafından Ermenistan'a dâhil edilebileceği anlamına gelen sözleri, iki ülke ilişkilerini normalleştirme çabaları için yeni bir engel oluşturmuştur.

Türkiye'nin Ermenistan'a karşı, Karabağ sorunu hariç, uzlaşıcı politikası bazı spekülasyonlara yol açmıştır. Bir Türk gazetesi¹ Musevi açılımından sonra Ermeni açılımının da yapılacağını, 24 Nisan'da Ermeni faaliyetlerine aktif katılım sağlanacağını, Diaspora ile temasların sıklaştırılacağını, özellikle Amerika'daki Ermeni lobisiyle temas kurulacağını, diyalog geliştirileceğini, Ermeni Diasporası'nın verdiği davetlere katılacağını yazmıştır. Aynı gazete Ermeni soykırım iddialarını tanıyan ülkelere karşı uygulanan "siyasi boykot" kararının da askıya alındığını bildirmiştir.

Bu haber Ermeni ve Diaspora basınında yankı bulmuştur. Türk Hükümeti'nin Ermeni soykırım anıtlarına çelenk koymasından şüphe duyulduğuna,² bunun kasıtlı bir haber ve amacının da Türk toplumunun tepkisini ölçmek ve Ermenistan'a bir mesaj göndermek olduğuna³ dair yazılar çıkmıştır.

Tabii hiçbir Türk yetkili 24 Nisan'ı anma törenlerine katılmamıştır. Diaspora da hiçbir Türk temsilcisini davet etmemiştir. Arjantin Cumhurbaşkanı Cristiana Fernandez ve Kanada Ticaret Bakanı Ankara'yı ziyaret etmişler ancak Ermeni soykırımı iddialarını tanıyan ülkelere karşı bir "siyasi boykot" uygulanmadığından bu ziyaretler normal olarak görülmüştür. Bu arada Türkiye'nin, parlamentoları soykırım iddialarını tanımış, 20 ülke ile normal ilişkiler yürüttüğünü bunlar arasında özellikle Almanya, İtalya ve Fransa ile her alanda yakın ilişkiler bulunduğunu da belirtelim.

1. Türk Devlet Adamlarının Beyanları

İncelediğimiz dönem içinde Türkiye-Ermenistan ilişkileri hakkında Türk devlet adamları bazı beyanlarda bulunmuşlardır.

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Ermenistan'ın AZG Gazetesi muhabiri Hacop Avedikyan'a verdiği bir mülakatta,⁴ Türkiye- Ermenistan ilişkileri bağlamında Azerbaycan konusunda Türkiye'nin, Ermenistan'la ilişkileri nedeniyle, Azerbaycan'ı kaybetmeyi göze alamayacağını, Ermenistan Başkanı'ndan ve Ermeni meslektaşısı Nalbantyan'dan Karabağ'ı çevreleyen bir veya iki bölgenin, mesela Fizuli ve Agdam'ın, Azerbaycan'a geri verilmesini önerdiğini, bu takdirde Azerbaycan'ın kendi sınırını açabileceğini ancak bu önerisinin kabul edilmediğini söylemiştir.

Dışişleri Bakanı Ermenistan'la olan görüşmelerin üç amacı bulunduğunu, bunların sınırı açmak, Ermenistan'la diplomatik ve dolaylı ve dolaysız diğer ilişkiler kurmak üçüncüsünün ise Ermeni Diasporası ile ilişkiler geliştirmek olduğunu söylemiştir.

1 "Yahudi Açılımından Sonra Ermeni Açılımı", *Sabah*, 7 Şubat 2011.

2 "Turkish Official Attend Genocide Commemoration?", *The Armenian Weekly*, 8 Şubat 2011.

3 "The Information of Sabah is an Intentional Leakage", *Rodiolur*, 11 Şubat 2011; "The Second Move in the 2011 Genocide, Obsfuscation Gambit?", *The Armenian Weekly*, 4 Mart 2011.

4 "We cannot Permit Ourselves to Lose Azerbaijan For Sake of Relations With Armenia", 4 *News.az*, 31 Mart 2011.

Davutoğlu, Ermeni Diasporasını kendi Diasporaları olarak gördüklerini, zira bu kişilerin Amerika'ya, Fransa'ya ve diğer yerlere Türkiye'den gittiklerini de eklemiştir. Davutoğlu'na göre Ermenistan için Protokoller, sınırın açılması ve diplomatik ilişkiler kurulmasını ifade etmektedir. Türkiye için ise Protokoller, tarihi sorunlar üzerinde uzlaşmayı da kapsamaktadır. Bu konuda iki taraf arasında, Protokollerin 2009 yılı Ekim ayında imzalanmasından önce, bazı görüşmeler yapılmış ve bir tür mutabakata varılmıştı.

Davutoğlu yukarıdaki hususları, ana hatları itibariyle CNNTürk Televizyonu'na verdiği bir mülakatta da tekrarlamış⁵ ve bazı konulara da açıklık getirmiştir. Ermeni Diasporası ile temas hususunda tüm Ermenileri aynı kategoride görmemek gerektiğini, Ermeni Diasporası'ndaki makul Ermenilerle temasa geçmek istediklerini, statükodan, Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin donmuş olmasından rant sağlayan kesimlerle barış yapmanın zor olduğunu ifade etmiş;⁶ “Biz, Ermenilerin neler yaşadığını neler hissettiğini anlamak için empati yapmalıyız ama onlar da bizim hafızamıza saygı göstermeliler” diyerek tek taraflı hafıza olamayacağına değinmiş ve Ermenileri soruna adil bir şekilde yaklaşmaya davet etmiştir. Konunun psikolojik, hukuki, siyasi, tarihi ve uluslararası hukuk boyutları olduğunu söyleyen Dışişleri Bakanı, önemli olanın psikolojik bariyerleri aşmak olduğuna değinerek Türkler ve Ermeniler arasındaki on asra yakın bir birliktelik olduğunu ve bu dönemin son çeyrek asrında ilişkilerin bozulduğunu ifade etmiştir.

Davutoğlu, Ermeni Diasporasını kendi Diasporaları olarak gördüklerini, zira bu kişilerin Amerika'ya, Fransa'ya ve diğer yerlere Türkiye'den gittiklerini de eklemiştir.

Ayrıca 1915 yılının Ermeniler için tehcir anlamına gelirken, Türkler için Çanakkale ve Sarıkamış savaşları anlamına geldiğini, İmparatorluğun çöküş döneminde bütün cephelerde travmalar yaşandığını ve sadece Ermenilerin değil tüm etnik unsurların acı çektiğine işaret etmiştir.

Davutoğlu, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Dönem Başkanı olarak Bakanlar Komitesi raporunu Parlamenter Asamble'ye sunmuş ve ardından soruları yanıtlamıştır. Parlamenter Asamble'de provokatif davranışları ve soruları ile dikkati çekmeye çalışan, aşırı sağ eğilimli Ermenistan Miras Partisi milletvekili Zaruhi Postanjyan kendisine Türkiye'nin Batı Ermenistan'ı (Doğu Anadolu'yu) ve Kıbrıs'ı işgal ettiğini, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilere karşı soykırım suçu işlediğini, Ceza Kanununun 301. maddesini tarihi gerçeklerin inkâr ve tahrif edilmesi için kullandığını belirttiikten sonra, Türkiye'nin geçmişiyle yüzleşmek için ne yaptığını sormuş, ardından da bu yüzleşmenin ilk adımının Ermeni soykırımını

5 “Ermeni Diasporası ile Temasa Geçmek İstiyoruz”, *Hye-Tert*, 3 Nisan 2011.

6 Türkiye ile Diaspora arasındaki ilişkiler hakkında Amerikalı bir Ermeni olan ve bir düşünce kuruluşunun başında ulunan Richard Giragosian *Hürriyet* gazetesine verdiği bir mülakatta 2010 yılı Mart ayında New York'ta Diaspora temsilcileriyle görüşmeler yapılması için bir toplantı düzenlendiğini ancak Diaspora temsilcilerinin gelmediğini söylemiştir. “Türkiye Çağırıldı, Diaspora Gelmedi”, *Hürriyet*, 11 Temmuz 2011.

tanımak ve Türk Ceza Kanununun 315. maddesini kaldırmak olduğunu söylemiştir. Davutoğlu bunun bir soru değil bir suçlama olduğunu belirttiikten sonra adil hafızaya ihtiyaç bulunduğunu, herkes kendi hafızasına göre karar verirse karşılıklı saygı ve anlayış olmayacağını, bu konuların görüşülmesi için bir tarih komisyonu kurulmasının iyi olacağını, Türkiye'nin 2005'ten beri bunu önerdiğini ve tarihi olayları beraberce veya üçüncü taraflarla beraber, tek taraflı hafızalara değil arşivlere dayanılarak araştırılması için Ermenistan'a yaptığı çağrılara olumlu bir cevap beklediklerini söylemiştir. Bir gün iki milletten yeni kuşakların ve mümkünse bugünkü kuşağın bir araya gelerek, birbirini suçlamak ve bu konuyu siyasi amaçlarla kullanmak yerine, tarihi belgeleri tartışacaklarından emin olduğunu söyleyen Davutoğlu, Türkiye'nin tüm olayların incelenmesi için bir komisyon kurulmasını önerisinin kabul edilmesi çağrısında bulunmuştur.⁷

Dışişleri Bakanı Ermeni Arminfo Haber Ajansına uzun bir mülakat vererek⁸ yukarıda değindiğimiz görüşlerini ayrıntılı bir şekilde tekrarlamıştır. Bu mülakat sırasında özellikle dikkati çeken bazı hususları aşağıda veriyoruz.

Davutoğlu Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesini Kafkaslarda barış ve işbirliği gibi daha geniş bir çerçeveye oturtmuş ve bu konuda bölge ülkelerinin, gerekli koşullar yaratıldığı takdirde, bölgesel ortaklığı teşvik ve Güney Kafkasya'yı müşterek bir refah bölgesine dönüştürmek için yeterli potansiyele sahip olduklarını belirtmiştir. Türkiye'nin bunu gerçekleştirmek istediğini, barış, güvenlik, istikrar ve refahın ayrılmaz unsurlar olduğunu, Ermenistan'ın da, zincirin eksik halkası olmaktansa, yalnız Türkiye'nin değil, diğer komşuları için de bir ortak olacağını ümit ettiğini söylemiştir. Davutoğlu, Ermenistan'ın da kendine bir yer bulabileceği daha büyük ve parlak bir gelecek olduğunu, bunun başlangıç noktasının Ermenistan'ın tüm komşularıyla yapıcı ilişkiler istediğini göstermesi olduğunu da ifade etmiştir.

Davutoğlu bu mülakatı sırasında artık Türkiye'de pek konuşulmayan ancak protokoller konusunda olumsuz bir öge olmayı sürdüren Ermenistan Anayasa Mahkemesi kararına de değinerek, sorunlar içeren bu karara ve Protokollerin Ermenistan'da onaylanması sürecinin durdurulmasına rağmen, Türkiye'nin Protokolleri sonuçlandırmak istediğini söylemiş ve iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi konusunda bir fırsat olduğuna değinerek Ermenistan'ın daha olumlu ve uyumlu olabileceğini, bu tarihi fırsatın yakalanabilmesi için daha fazla cesarete ve devlet adamlığına ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır.

Dışişleri Bakanı, Ermenistan'ın ilişkilerin normalleşmesi sürecini Protokollerin onaylanmasına bağladığını belirten ve bu sürecin devamının mümkün olup olmadığı veya sürecin sona mı erdiği şeklindeki bir soruya, sürecin sona ermiş olmasından memnun olan taraflar olabileceğini, sorunları çözmek isteyenler için sürecin sona ermediğini ve Türkiye'nin bunu istediğini belirtmiş ve Ermenistan'ın

7 Asbarez, 13 Nisan 2011.

8 "We Need To Continue The Promising Start With Armenia And We Want To Rebuild The Friendship Between Turks And Armenians", *Arminfo*, 19 Nisan 2011.

Protokolleri onaylama sürecinden ve protokollerin orijinal özünden ve sözünden uzaklaşmayacağını ümit ettiğini söylemiştir. Ermenistan Başkanı'nın Protokollerden imzasını çekmek tehdidinde bulunduğunu, bu gerçekleştiği takdirde Türkiye'nin tutumunun ne olacağı hakkındaki bir diğer soruya ise, olumsuz varsayımlara dayanan senaryolar hakkında yorum yapmak istemediği, bu aşamada süreci karmaşık hale getirmek değil, kolaylaştırmak gerektiğini, Türkler ve Ermeniler arasında dostluk kurmayı arzu ettiklerini, bunun ise "uzak görüşlü devlet adamlığı" gerektirdiğini ifadeleriyle, Sarkisyan'ın uzak görüşlü hareket etmediğini imâ etmiştir.

Dışişleri Bakanı Karabağ ile ilgili olarak kendisine yöneltilen sorulara ise Türkiye ve Ermenistan ilişkileriyle Karabağ Sorunu arasında ilk bakışta bir ilişki yokmuş gibi görünse de bu iki sorunun çözüm süreçlerinin birbirini etkilediğinin inkâr edilemeyeceğini, bu çözüm süreçlerinin birbirini güçlendirmesi ve kolaylaştırması gerektiğini belirtmiştir. Karabağ Sorunu'nun çözümü konusunda askeri olanaklara başvurulması halinde Türkiye'nin tutumunun ne olacağı hakkındaki bir soruyu ise askeri değil barışçı çözümler öngören senaryolar üzerine odaklanmak gerektiği şeklinde yanıtlamıştır.

Başbakan Erdoğan da Parlamenter Asamble'nin söz konusu toplantısında bir konuşma yapmış ve soruları cevaplandırmıştır. Bu arada "Azerbaycan halkının hak ve hukukunu Ermenistan'a yedirmeyiz" sözleri bilhassa dikkat çekmiştir. Başbakan Karabağ konusunda önce (olumlu) adımların atılması gerektiğini, ondan sonra sınırın açılacağını belirterek Minsk Üçlüsünün görevlerini yerine getirmesini istemiş ve bu yerine getirilmediği için sürecin zorlaştığını belirtmiştir. Ayrıca Ermenistan Hükümeti'nin Diasporaya karşı bir ürkeklik içinde olduğunu, bundan kurtulabilirse sorunun çözümünün kolaylaşacağını, kapıların da (Türkiye sınır kapılarının) açılacağını ifade ederek, Türkiye'nin Ermenistan'a karşı kin ve nefret gibi bir duygusu olmadığını vurgulamıştır.⁹

Başbakan, Karabağ konusundaki kararlığını Nisan sonunda Iğdır'da yaptığı bir konuşmada şu şekilde dile getirmiştir: "Karabağ meselesi çözümlenmeden Ermenistan'la olan ilişkilerimizin yoluna girmesi mümkün değildir. Kurulduğundan beri Azerbaycan'ın, Karabağ'ın (Karabağ'a ilişkin politikasının) arkasında durduk, her zaman da durmaya devam edeceğiz. Bu konuda kimse bizden başka bir şey beklemesin, Karabağ bizim meselemizdir".¹⁰ Daha sonra Kars'ta yaptığı bir konuşmada ise Türkiye'nin her zaman Azerbaycan ve Nahcivan ile kardeş olduğunu, barış ve uzlaşma için Ermenistan'a ellerini uzattıklarını ve şimdi harekete geçme sırasının Ermenistan'a ait olduğunu belirtmiştir.¹¹

Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, öteden beri Ermeni soykırım iddialarına karşı duyarlıdır ve tepkisini açıkça göstermektedir. ABD düşünce kuruluşu German Marshall Fund tarafından Nisan ayında düzenlenen bir toplantıda kendisine bir

9 "Erdoğan: "Azerbaycan'ın Hakkını Yedirmeyiz", *Cihan*, 14 Nisan 2011.

10 "Erdoğan'dan Ermenistan'a Net Mesaj", *Turkishny.com*, 1 Mayıs 2011.

11 "It's Armenia's Turn to Take Action- Erdoğan", *Tert.am*, 21 Mayıs 2011.

Ermeni katılımcı tarafından yöneltilen soruya cevaben, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesini diledikleri ifadeden sonra, 1915’de zorunlu göç uygulanmasını, Ermeni komitacıların isyan çıkarmalarının ve ülkenin güvenliğini bozmalarının bir sonucu olarak zamanın hükümetinin aldığı bir güvenlik tedbiri olduğunu söylemiş, bu göç sırasında acı olayların yaşanmış olabileceğini ama tarihçilerin, ölenlerin ve sıkıntı çekenlerin Ermeniler olduğu kadar Türkler de olduğunu belirttiğini ifade etmiştir.

Arıncı, zorunlu göçle soykırımın aynı şey olmadığını vurgulayarak, BM Sözleşmesinde soykırımın nasıl tarif edildiğinin bilindiğini, Türkiye’de Ermeni ırkına karşı uygulanmış bir soykırım olduğu iddialarını kesinlikle reddettiğini söyledikten sonra “Biz, her acı olayla yüzleştik, yüzleşmeyi de demokrasinin gereği olarak görüyoruz. Bu yüzleşmemizde ne geçmişte ne de bu gün ‘soykırım’ diye bir şey bulamadık” şeklinde konuşmuştur.¹²

*Burada “milli dava”dan
kastedilen Büyük
Ermenistan düşüdür.*

2. Ermenistan Devlet Adamlarının Beyanları

İncelediğimiz süre içinde Ermenistan Başkanı Serj Sarkisyan ve diğer Ermeni devlet adamları Türkiye ile olan ilişkiler konusunda birçok kez konuşmuştur. Biz bu konuşmaları, Başkan Sarkisyan’ınkilere ağırlık vererek yansıtmaya çalışacağız

A. Başkan Sarkisyan’ın Konuşmaları

Başkan Sarkisyan’ın Türkiye ile ilişkiler hakkındaki beyanları arasında Moskovskie Novosti’ye verdiği mülakat ile Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi’nde ve ayrıca Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmalar özellikle önemli olduğundan aşağıda bunlar üzerinde duracağız.

Başkan Sarkisyan Sovyetler Birliği’nin dağılmasının 20. yılı münasebetiyle Rus Moskovskie Novosti’ye 16 Mayıs 2011 tarihinde verdiği mülakatta¹³ Ermenistan’ı ilgilendiren birçok konuda ve bu arada Karabağ Sorunu hakkında açıklamalarda bulunmuş ayrıca Türkiye ile olan ilişkilere de değinmiştir.

Önce, Sovyetler Birliği döneminde Ermeni “mili davasının” var olmaya devam ettiğini, dış politika alanında Ermenistan’ın çıkarlarının her zaman ve özellikle Türkiye ile olan ilişkilerde, dikkate alınmadığını söylemiştir. Burada “milli dava”dan kastedilen Büyük Ermenistan düşüdür. Sarkisyan, açıkça söylemeden Sovyetlerin Sevr ile kurulmak istenen Ermenistan’ı benimsememesinden yakınmaktadır. İkinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde Sovyetlerin, bir

12 “Arıncı: ‘Soykırım’ Diye Bir Şey Bulamadık”, *Haber X*, 7 Nisan 2011.

13 <http://www.president.am/events/press/eng/?id=69>.

emperyalist girişim olarak gördükleri Sevr'e karşı çıktıkları gerçektir. Ancak bu konuda hatırlanması gereken husus Sovyetlerin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı ve Boğazların kontrolünü istemekle Sevr zihniyetine çok yaklaştıkları, ayrıca Erivan'da büyük bir Ermeni soykırım anıtı inşa edilmesine izin vermekle de, bir Diaspora icadı olan soykırım iddialarının Ermenistan'da da benimsenmesine neden olduklarıdır.

Sarkisyan bu mülakatında, Türkiye ile ilişkileri normalleştirmeden ekonomik büyümenin mümkün olup olamayacağına ilişkin bir soruya, Türkiye ile ilişkiler normalleşmezse Ermenistan'ın açıktan ölmeyeceğini söyledikten sonra Türkiye ile normal ilişkiler kurulmasında ekonomik mülahazaların itici güç olmadığı cevabını vermiş, böylelikle ilişkilerin normalleşmesinin getireceği ekonomik yararları küçümsemiştir. Soykırım iddiaları konusunda ise, "Soykırım olayı inkâr edilemez ve Türkiye'nin sonunda soykırımı tanınması için her türlü çabayı göstereceğiz" demiştir. 1915 olaylarının yüzüncü yılından sonra soykırım konusunun ikili ilişkilerde şimdiki kadar önemli bir rol oynayıp oynamayacağına ilişkin bir soruya da; "Türkiye soykırımı tanıdığı anda barışma başlayacaktır. Tanıma olmadan barışma olmayacaktır. Kimileri Türkiye ile ilişkileri normalleştirme çabalarını bir barışma girişimi olarak takdim etmeye çalışmaktadır. Gerçek barışmanın sadece pişman olunmasından sonra gerçekleşecektir" demiştir.

Görüldüğü gibi Ermenistan Başkanı Türkiye ile ilişkilerinin normalleşmesiyle Türkiye ile barışmayı birbirinden ayırmaktadır. Normalleşme sözcüğü Türkiye ile diplomatik ilişki kurulması ve Türk sınırının açılması anlamında kullanılmaktadır. Türkiye ile barışmayı ise iki ülke arasındaki tüm sorunların çözülmesi olarak anlamaktadır. Bu bağlamda Sarkisyan barışma için Türkiye'nin soykırımı tanınması ve pişmanlık duyması gerektiğini ileri sürmüştür. Oysa Ermenistan'ın Türkiye'den başka talepleri de vardır. Bunların başında, tehcir edilen kişilerin mallarının iadesi ve tazminat ödenmesi gelmektedir. Diaspora daha şimdiden Kaliforniya'da Türkiye Hükümeti'ne, Merkez ve Ziraat Bankalarına karşı mallara ilişkin davalar açmıştır. Diğer yandan gerek Ermenistan'da ve özellikle Diaspora'da, başta Taşnaklar olmak üzere, aşırı milliyetçi çevrelerin Türkiye'den ısrarla toprak istedikleri de bilinmektedir.

Sonuç olarak Ermenistan'ın Türkiye ile barışması için, diplomatik ilişki kurulması ve sınırların açılmasından sonra da Türkiye'nin soykırım iddialarının tanınmasının, pişmanlık duyulmasının, Ermeni mallarının iade edilmesinin, ayrıca tazminat ödenmesinin ve belki de, Ermenistan'a toprak verilmesinin isteneceği anlaşılmaktadır. Gerçekçi olmadıklarını ayrıca açıklamaya ihtiyaç bulunmamakla beraber bu taleplerin Türkiye-Ermenistan ilişkilerine ciddi zararlar verecek potansiyele sahip bulunduğu kuşku yoktur.

Başkan Sarkisyan 22 Haziran 2011 tarihinde Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi'nde yaptığı bir konuşmada¹⁴ Türkiye-Ermenistan ilişkilerini normalleştirme sürecinin bir çıkmaza girdiğini, bunun tek nedeninin Türkiye'nin ön

14 <http://www.president.am/events/news/eng/?id=1662s> .

koşullar ileri sürmesi ve taahhütlerini yerine getirmemesi olduğunu, normalleşme konusunda ne zaman yeniden bir fırsat çıkacağını bilemediğini, Türkiye'nin soykırımı tanınamakla kalmayıp bu olayı açıkça inkâr ettiğini, dünyadaki Ermenilerin ise buna uygun bir karşılık verilmesini beklediklerini, o nedenle bundan böyle çabalarının Ermeni soykırımının uluslararası tanınması üzerinde yoğunlaşacağını, ancak gelecek kuşaklara bu sorunun çözülmemiş olarak bırakılmaya kararlı olduklarını söylemiştir. Ardından Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin sadece iki ülke için değil tüm bölge için hatta Avrupa için önemli olduğunu belirten Sarkisyan, Ermenistan'da uygulanan “yasadışı” ablukanın sona erdirilmesini de istemiştir.

Başkan Sarkisyan bu konuşmasında nispeten yeni olarak görülen husus bundan sonra çabalarının Ermeni soykırımının uluslararası tanınması üzerinde yoğunlaşacağına ve gelecek kuşaklara bu sorunun çözülmemiş olarak bırakılmaya kararlı olduklarına dair ifadelerdir. Ermeni diplomatlarının soykırımın tanınması için büyük çaba sarf ettikleri esasen bilinen bir husustur. Bunlara ek olarak ne yapılabileceğini zaman gösterecektir. Diğer yandan, soykırımın tanınmasının (Türkiye tarafından tanınmasının) gelecek kuşaklara bırakılmayacağını ifadesi de önümüzdeki dönemde bu konuda eylem ve girişimlerin artacağını işaret olarak kabul edilebilir. Ne var ki Ermenistan Devlet Başkanı dünyada yalnızmış gibi konuşmakta ve olası eylem ve girişimlere Türkiye'nin göstereceği tepkileri ve bunların Ermenistan'a yapacağı olumsuz etkileri hesaba katmamaktadır.

Bunlar dışında, kanımızca Başkan Sarkisyan'ın Parlamenter Asamble konuşmasının en önemli yönü, yukarıda değindiğimiz Moskovskie Novosti mülakatı sırasında da söylediği gibi, Türkiye'den, dolaylı, ifadelerle de olsa, soykırım iddialarını tanımasını istemesidir. Ermenistan'ın önceki başkanları olan Ter Petrosyan ve Koçaryan, Türkiye ile ilişkilere olumsuz etkileyeceği düşüncesiyle bu konuya mümkün olduğu kadar değinmemeye özen göstermişlerdi. Başkan Sarkisyan'ın ise bu konuda “Rubicon'u geçtiği” söylenebilir.

Başkan Sarkisyan 23 Temmuz 2011 tarihinde ikinci kez “Rubicon'u” geçmiştir. Bu tarihte Ermeni Dil ve Edebiyatı Beşinci Olimpiyatı'na katılanlarla yaptığı bir sohbet sırasında bir öğrenci kendisine Ağrı Dağı dâhil Batı Ermenistan'ın Ermenistan'la birleşmesinin mümkün olup olmayacağını sormuştur. Bazı Ermeni gazetelerine göre¹⁵ Başkan Sarkisyan kendisine “Her şey genç kuşağa bağlıdır. Her kuşağın gerçekleştireceği bazı amaçları vardır” cevabını vermiştir. Bu sözler gelecek Ermeni kuşaklarının, Ağrı Dağı dâhil, Doğu Anadolu'yu Ermenistan'a bağlaması için çalışması gerektiği şeklinde anlaşılmalıdır.

Dışişleri Bakanlığı derhal tepki göstererek bu konuda 26 Temmuz'da şu açıklamayı yapmıştır:¹⁶

15 “Sarkissian Tackles Western Armenia Question”, *Asbarez*, 25 Temmuz 2011.; “Will Eastern Armenia Be Returned to Armenians? – President's Reply”, *News.am*, 25 Temmuz 2011.

16 SC: 23, 26 Temmuz 2011, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü'nün Bir Soruya Cevabı: http://www.mfa.gov.tr/sc_-23_-26-Temmuz_2011_-disisleri-bakanligi-sozcusu_nun-bir-soruya-cevabi.tr.mfa.

“Ermenistan’da 25 Temmuz 2011 tarihinde düzenlenen Ermeni dili ve edebiyatı yarışmasında kendisine bir öğrenci tarafından sorulan soruya Cumhurbaşkanı Sarkisyan’ın verdiği yanıtı şiddetle kınıyoruz.

Kendi toplumunu, özellikle gençleri barış, huzur ve refah dolu bir gelecek için hazırlamak devlet adamlarının asli görevi olmalıdır. Bunun tam tersi bir yaklaşımla halklar arasında husumet ve nefret ideolojisini tahrik edecek şekilde gençlere ve gelecek kuşaklara öğütlerde bulunmak son derece sorumsuz bir davranıştır.

Bölgede barışı sağlamaya dönük arayışların hız kazandığı bir sırada Sayın Sarkisyan’ın kullanmakta beis görmediği ifadeler barış için çalışmaya niyeti olmadığına işaret etmektedir.

Bölgede barış, huzur ve istikrarın hâkim kılınması için çaba sarf eden herkesin Sayın Sarkisyan’ın esefle karşıladığımız talihsiz ifadelerinden gereken sonuçları çıkaracağına inanıyoruz”.

Başbakan Erdoğan ise resmi ziyaret için gittiği Azerbaycan’da bu konuda, özetle, gelecek kuşakları kin ve nefretle donatmanın devlet adamlığına yakışmadığını, Sarkisyan’ın yaptığı tahrik olduğunu, bu bakımdan Ermenistan gençliğinin geleceğinin karanlık olacağını ve olaylara hep karanlık gözlüklerle bakacaklarını söylemiştir. Sarkisyan’ın gençlere “Siz şu anda Karabağ’ı bizden teslim aldınız, biz ölüp gideceğiz, Ağrı’yı da siz halledeceksiniz” demek istediğini, bunun ‘Ermenistan, Türkiye ile bundan sonra istediği şekilde bir savaşa da girebilir’ anlamına geldiğini belirterek, böyle bir devlet adamlığı, böyle bir diplomasi olamayacağını, Sarkisyan’ın çok ciddi bir yanlış yaptığını ve özür dilemesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷

Türkiye’nin bu tepkisi karşısında Ermenistan Hükümeti bir cevap vermek gereğini duymuş ve Dışişleri Bakan Yardımcısı Şavarş Koçaryan yaptığı bir açıklamada, Türklerin Sarkisyan’ın sözlerini tamamen okumadığını veya işlerine gelen bölümleri aldıklarını, aslında Sarkisyan’ın konuşmasında saldırgan bir tavır bulunmadığını, kullandığı ifadelerin son derecede ölçülü ve dengeli olduğunu söylemiştir.¹⁸ Türkiye’de de bu görüşü destekleyenler çıkmıştır.¹⁹

Başkan Sarkisyan tam olarak ne demişti? Ermenistan Cumhurbaşkanlığı sitesinden aldığımız²⁰ metnin Türkçe çevirisi şöyledir:

“Bu Size ve Sizin kuşağınıza bağlıdır. Benim kuşağımın kendi görevini, 1990’ların başında, gerekli olduğu bir zamanda, anavatanımızın bir bölümünü (Karabağ’ı) düşmandan koruyarak, yaptığına inanıyorum. Bunu

17 “Başbakan’dan Sarkisyan’a Çok Ağır Sözler”, *Hürriyet*, 27 Temmuz 2011.

18 “Erivan’ın Pişkin Yanıtı: Türklerinki Yaygara”, *Hürriyet*, 29 Temmuz 2011.

19 Baskın Oran, “Herkesin Bir Sevr’i Var”, *Radikal*, 7 Ağustos 2011.; Faruk Bildirici, “Sarkisyan Ne Demişti”, *Hürriyet*, 8 Ağustos 2011.

20 <http://www.president.am/events/news/eng/?pn=3&&id=1713>

kimseyi sıkıntıya sokmak için söylemiyorum; demek istediğim her kuşağın kendi sorumlulukları olduğu ve bunların şerefle yerine getirilmesi gerektiğidir. Sizler, genç neslin kızları ve erkekleri, gayretlerinizi esirgemezseniz, eğer Sizden daha yaşlılar ve gençler aynı şekilde hareket ederlerse dünyanın en iyi ülkelerinden biri oluruz. Bana güvenin, birçok durumda ülkenin itibarı sahip olduğu toprağa (büyüklüğüne) bağlı değildir. Ülke modern olmalıdır, güvenli ve müreffeh olmalıdır ve bu koşullar her milletin dünyanın saygıdeğer, güçlü ve iyi şöhretli milletleri arasında yer almasını sağlar. Sadece görevimizi yapmalıyız; aktif, çalışkan olmalıyız, iyilik yaratabilmeliyiz. Bunu yapabiliriz, bunu kolaylıkla yapabiliriz ve tarihimizde bunu birçok kez yaptık. Bundan eminim ve sizin de emin olmanızı istiyorum. Biz, Zümrüt-ü Anka kuşu (phoenix) gibi küllerinden tekrar ve tekrar yükselen (doğan) bir milletiz”.

Bu gün Ermenistan'ın Türkiye'den toprak ve tazminat isteyecek ve alacak durumu olmadığına göre bu iki talebin yerine getirilmesinin gelecek kuşaklara bırakılmış olduğu sonucuna varılmaktadır.

Başkan Sarkisyan bu cevabının başında, kendi kuşaklarının görevini yaparak Karabağ'ı koruduğunu, diğer bir deyimle, Azerbaycan'dan aldığını, gelecek kuşakların ise kendi sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiğini söylemiştir. Bu sorumluluğun neye ilişkin olduğu belirtilmemiş olmakla beraber, kendisine yöneltilen soru “Ağrı Dağı dâhil Batı Ermenistan'ın Ermenistan'la birleşmesinin mümkün olup olmayacağını” olduğundan

gelecek kuşakların sorumluluğunun bu olduğu, yani Ağrı dâhil Doğu Anadolu'yu Ermenistan'a bağlamak olduğu sonucuna varılmaktadır. Ancak Ermenistan Devlet Başkanı, bir ülkeden toprak ister duruma düştüğünü farkına varmış olmalı ki, bir ülkenin itibarının sahip olduğu toprağın büyüklüğüne bağlı olmadığını ifadeyle ve gençlere bazı makul öğütler vermek suretiyle ilk sözlerini hafifletmeye çalışmıştır.

Bu vesileyle Türkiye'den toprak almanın gelecek kuşakların görevi olduğu düşüncesinin sadece Başkan Sarkisyan'a ait olmadığını belirtelim. Selefî Robert Koçaryan'ın da bu anlamda sözleri vardır. Adı geçen 2005 yılı Nisan ayında yaptığı bir konuşmada hiçbir devlet kuruluşunun Türkiye'den toprak talebinde bulunmamış olduğunu belirttikten sonra kendi politikalarının “soykırımın” tanınmasını içerdiği ve gelecekteki başkan ve politikacıların bu tanınmanın yasal sonuçlarıyla ilgileneceklerini söylemiştir.²¹ Bilindiği gibi Ermenilerin indinde Türkiye'nin soykırım iddialarını tanınmasının sonuçları tazminat ödemek ve Ermenistan'a toprak vermektir.

Bu duruma göre, günümüz Ermeni kuşakları Türkiye'nin soykırım iddialarını tanınmasına çalışacaklardır. Esasen Başkan Sarkisyan, yukarıda değindiğimiz, Moskovskie Novosti mülakatında ve Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi konuşmasında bu hususu dile getirmiştir. Bu gün Ermenistan'ın Türkiye'den toprak ve tazminat isteyecek ve alacak durumu olmadığına göre bu iki talebin yerine

21 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 16-17, s. 27.

getirilmesinin gelecek kuşaklara bırakılmış olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu durumda Ermenistan'ın Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurmak, sınırı açtırmak ve başta ekonomik olanlar olmak üzere her türlü ilişkiyi geliştirmek istediği ancak bunların yanında Türkiye'den "soykırımı" tanımmasını da talep edeceği, bu başarılırsa gelecek Ermeni kuşaklarının da, uygun bir zamanda, Türkiye'den tazminat ve toprak isteyeceği anlaşılmaktadır.

Son olarak Başkan Sarkisyan'ın 23 Eylül 2011 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yapmış olduğu konuşmada²² Türkiye ve soykırım konularındaki ifadelerine temas etmek istiyoruz.

Başkan konuşmasının Türkiye ile ilgili bölümünde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi sürecinin kendileri tarafından başlatıldığını iddia etmiş, iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulması ve sınırın açılmasının bir diyalog başlatılması ve taraflar arasındaki güvensizlik, şüphe ve belirsizliğin giderilmesi için ilk adım oluşturabileceğini, Ermenistan'ın bu girişimi uluslararası toplum tarafından desteklenmiş olmasına karşın, Türkiye'nin protokollerin onaylanmasını ve uygulanmasını engellediğini öne sürmüştür.

Önce iki ülke ilişkilerinin normalleşme sürecinin Ermenistan tarafından başlatıldığının doğru olmadığını belirtelim. Normalleşme için Türkiye geçmişte birçok kez Ermenistan'la temas etmiş, 2005 yılında, soykırım konusunu kökünden çözümlenebilecek "Tarihçiler Komisyonu" önerisinde bulunmuş, ancak Başkan Koçaryan, Türkiye ile görüşmelerin yaratacağı tepkilerden çekinerek, bu konuda hareketsiz kalmayı veya savsaklamayı tercih etmiştir. Sarkisyan ise, daha cesur davranarak, Türkiye ile görüşmeleri kabul etmiştir.

Diğer yandan Sarkisyan'ın "iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulması ve sınırın açılmasının bir diyalog başlatılması ve taraflar arasındaki güvensizlik, şüphe ve belirsizliğin giderilmesi için ilk adım oluşturabileceğini" görüşü de dikkat çekmektedir. Çünkü Protokoller onaylandıktan ve uygulanmaya başlandıktan sonra "normalleşmenin" de gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Sarkisyan ise bunu ilk adım olarak görmekte ve açıkça söylemekle beraber başka adımlar atılması gerektiğini de ima etmektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi, genellekte Ermenilerin zihninde Protokoller onaylandıktan ve sınır kapısı açıldıktan sonra "soykırımın sonuçlarının" giderilmesine ilişkin aşamaların gerçekleşmesi gelmektedir. Bunlar tehirci uğramış kişilerin mallarının (mirasçılarının) geri verilmesi, ayrıca bu kişilere tazminat ödenmesidir. Manevi alanda ise Türkiye'nin tehirci için Ermenilerden özür dilemesi beklenmektedir. Taşnaklar ve diğer aşırı Ermeniler bunlara Türkiye'nin Ermenistan'a toprak vermesini de eklemektedir. Bu toprağın boyutu hakkında fikir birliği yoktur. Wilson Ermenistan'ından sadece Ağrı Dağı'nın verilmesine kadar çeşitli görüşlere rastlanmaktadır.

Başkan Sarkisyan konuşmasının soykırım ile ilgili bölümümde, sanki Ermenistan'ın bulunduğu bölgede bir soykırım tehlikesi varmış gibi, soykırımın

22 <http://www.president.am/events/statements/eng/?id=107>.

önlenmesi üzerinde durmuş ve soykırımı önlenmek için ise (geçmiş) soykırımları tanımak ve kınamak gerektiğini ifade etmiştir. Ermeni yazar ve siyaset adamları tarafından yıllardan beri ileri sürülen bu fikrin aslında yanlış olduğunu belirtmemizde yarar vardır. Zira dünyada hemen herkes Yahudilerin soykırımı uğradığını kabul etmekte ve bu olayı şiddetle kınamaktadır. Ancak bu kabul ve kınama, Rwanda ve Bosna soykırımlarının ve Darfur gibi soykırımı yakın bazı olayların meydana gelmesini önleyememiştir. Aslında Ermenilerin bu fikir üzerinde bu derecede durmaları, 1915 olaylarını ele almak için müsait bir zemin yaratmaktadır.

Başkan Sarkisyan konuşmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilere uyguladığı soykırımın birçok ülke parlamentosu, uluslararası kuruluşlar ve soykırımı konusunu inceleyen bilim adamları tarafından kabul edilip kınandığını, ancak Türkiye'nin böyle yapmamakla kalmayıp, insanlığa karşı işlenen bu feci suçu inkâr etme politikasını sürdürdüğünü söylemiştir. Bu sözler, Sarkisyan'ın Protokollerin Karabağ sorunu konusunda olumlu gelişmeler olmadan Türkiye tarafından onaylanmayacağını anlaşılmışından sonra, Türkiye'yi her fırsatta eleştirmek hatta yermek şeklinde özetlenebilecek tutumunun yeni bir tezahürünü oluşturmaktadır.

Başbakan Erdoğan Serj Sarkisyan'dan bir gün önce, 22 Eylül'de, Genel Kurulda konuşmuş olduğundan Sarkisyan'a bu düzeyde cevap vermek mümkün olamamıştır. Başbakan ise konuşmasında daha ziyade İsrail'in tutumu ve Filistin sorunu üzerinde durmuş ve Ermenistan ile olan sorunlara ve soykırım iddialarına değinmemiştir. Buna karşılık Azerbaycan topraklarının yasadışı işgalinin ve sona ermesi gerektiğini ve Karabağ anlaşmazlığının çözümsüz olarak kalmasının kabul edilemez olduğunu açık bir dille ifade etmiştir.

B. Diğer Ermeni Devlet Adamlarının Konuşmaları

Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı izlemekte olduğu politikanın esasları Başkan Sarkisyan'ın yukarıda değindiğimiz beyanlarıyla belirlenmiş bulunmaktadır. Bu konuda Başbakan Tigran Sarkisyan ile Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan'ın da bazı beyanlarına kısaca değineceğiz.

Ermenistan'da başbakanlar, Sovyetler Birliği döneminden kalan bir uygulamaya göre, dış işlere pek karışmazlar, daha ziyade ekonomik konularla meşgul olurlar. Bu nedenle Başbakan Tigran Sarkisyan'ın Türkiye ile olan ilişkiler hakkında konuşması nadirdir. CNN'e verdiği bir mülakatta Türkiye hakkındaki bir soruya verdiği cevap bu nedenle ilginç olmuştur.

Başbakan, büyük bir ekonomisi ve G20 üyesi olan, bölgesinde önemli bir rol oynayan bir ülkeyle olan anlaşmazlıkların çözülmesinin güç olup olmadığı hakkındaki bir soruya cevaben, bunun sadece Ermenistan'ın sorunu olmadığını, Türkiye'nin siyasi ağırlığının -uluslararası kurallara uyarsa artacağını, ancak bu ülkenin komşularıyla sorunlar yaşamaya devam ettiğini, Türkiye'nin AB üyeliği

yolunda demokratik reformlar yapması gerektiğini, bu gerçekleşirse kendilerinin kolaylıkla Türkiye ile sürdürülebilir ilişkiler kurabileceklerini söylemiştir.²³

Bu cevapta en fazla dikkati çeken husus Tigran Sarkisyan'ın, Türkiye'yi komşularıyla sorunları olmakla eleştirilmesi ve ancak demokratik reformlar yapıp AB'ye katılması durumunda Ermenistan'la sürdürülebilir ilişkiler kurabileceğini belirtmesidir. Dört komşusunda ikisiyle diplomatik ilişkisi bulunmayan ve yeterince demokratik koşullara sahip olmadığı için devamlı eleştirilen bir ülke başbakanının Türkiye'den demokratik reform yapmasını istemesi kara mizah gibidir. Diğer yandan Türkiye ile ilişki kurulmasını Türkiye'nin AB üyesi olmasına bağlanması da, eğer bir dil sürçmesi değilse, Ermenistan yakın ve orta vadede Türkiye ile ilişki kurmayacağı kanısında olduğunu göstermektedir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbantyan da Türkiye ile olan ilişkiler hakkında birçok kez konuşmuştur. Sözleri Başkan Sarkisyan'ın ifadelerine benzemektedir. Diğer yandan Nalbantyan'ın Türkiye'nin protokolleri önkoşulsuz olarak onaylaması gerektiği her fırsatta tekrarlamaktadır.

Bu arada Karabağ sorunu ile protokoller arasındaki ilişki hakkında bir gazetecinin kendisine sorduğu bir soruya verdiği cevap da ilginçtir. Gazeteci, Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi Başkanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun, Türkiye- Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin Karabağ sorunun çözümüne bağlı olduğunu ve bu konuda iki ülke arasında şifahi mutabakat olduğunu ve bunun Fransa, Rusya, ABD ve İsviçre Dışişleri Bakanları tarafından da kabul edildiğini söylediğini belirttiikten sonra bu konuda ne söyleyebileceğini sormuştur. Nalbantyan bunun bir saptırma olduğunu, Türkiye- Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesinin hiçbir koşula bağlı olmayacağı konusunda iki ülke arasında mutabakat olduğunu ve imzalanmış bulunan Protokollerde de önkoşul bulunmadığını, Protokollerin imzalanmasında hazır bulunan tüm dışişleri bakanlarının protokollerin önkoşul olmadan onaylanmasını istediklerini, ABD Dışişleri Bakanı Bayan Clinton'ın da şimdi topun Türk tarafında olduğunu ifade ettiğini bu nedenle şimdi sorumluluğu karşı tarafa yüklemeye çalışmanın uygun olmadığını cevabını vermiştir.

Kısaca Nalbantyan Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin Karabağ Sorunu'nun çözümlenmesine bağlanmış olduğu ve bu konuda Türkiye ile Ermenistan arasında şifahi bir anlaşma olduğunu inkâr etmektedir. Bu durumda Türkiye, Protokolleri imzaladıktan sonra Karabağ sorunun ileri sürerek onaylamaktan imtina etmiş duruma düşmektedir. Oysa protokollerin imzalanmasından önceki döneme bakıldığında Başbakan Erdoğan'ın, protokoller konusunda birçok kez Türkiye'nin Azerbaycan aleyhinde olabilecek bir girişimi olmayacağını söylediği ve bu sözleri, protokollerin imzalanmasından beş ay kadar önce, 13 Mayıs 2009'da, Azerbaycan Millet Meclisinde de tekrarladığı görülecektir.²⁴

23 "CNN Aırs Interview With Armenia's Prime Minister", *Hetq*, 16 Haziran 2011.

24 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 32, s.18.

Görüldüğü üzere Başkan Sarkisyan ve diğer Ermeni devlet adamları Türkiye ile ilgili söylemlerinde sert ve uzlaşmaz mesajlar vermeye başlamışlardır. Bu şekilde davranmalarının amacı nedir? Sert mesajların Türkiye'yi etkilemeyeceği ve tutumunu değiştirmesini sağlayamayacağı açıktır. O nedenle bu şekilde davranılması, yakın ve hatta orta vadede, Türkiye ile normal ilişkiler kurulamayacağına inanmasından ileri gelse gerektir. Bu da önümüzdeki yıl Ermenistan'da Mayıs ayında parlamento ve 2013 Şubat ayında ise başkanlık seçimlerinin yapılacak olmasıyla açıklanabilmektedir. Girilmekte olan seçim döneminde Türkiye'yi ağır bir dille suçlamanın ve özellikle soykırım iddialarının tanınmasını istemenin prim yaptığı anlaşılmaktadır.

3. Protokollerin “Kadük” Olması

Türkiye’de, milletvekilleri seçimleri yapıldıktan sonra, bir önceki dönemde T.B.M.M.’e sunulan ve fakat kanunlaşmayan tasarılar, zamanını doldurmuş olduğu için (kadük olmak), geri çekilir. Yeni hükümet bunları uygun gördüğü takdirde tekrar Meclise sunar. Tamamen bir usul gereği olarak protokollerin Meclisten geri çekilmesi, Ermenistan’ın ve Diasporanın aşırı milliyetçi basınında, Protokollerinin Türkiye tarafından reddedildiği veya iptal edildiği şeklinde yorumlanmıştır.

Bilindiği üzere, Ermenistan Anayasa Mahkemesi’nin 12 Ocak 2010 tarihli kararıyla, soykırım iddialarının Türkiye ve Ermenistan tarafından beraberce incelenmesini önlemeye ve tarafların aralarındaki kara sınırını tanımalarına ilişkin Protokol maddesinin içeriğini değiştirmeye kalkışmasından sonra, Protokoller önemlerini büyük ölçüde yitirmiş ancak Türkiye Protokolleri T.B.M.M. gündeminde tutmuştu. Ermenistan ise, Türkiye önkoşul ileri sürmekten vazgeçinceye kadar, diğer bir deyimle Protokolleri Karabağ sorununa bağlamaktan vazgeçinceye kadar, Protokolleri kendi Parlamentosu gündeminden geçici olarak çıkartmıştı.

Artık Ermenistan’da protokollerle ilgili bu işlem yapılmamasına karşın, başta Taşnaklar olmak üzere Ermenistan’da ve Diaspora’daki milliyetçi çevreler Protokolleri tamamen reddetmesini ısrarla istemeye devam ettiler. Bu tutum söz konusu çevrelerin Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini amaçlayan Protokolleri kendi gelecekleri için tehlikeli görmelerinden ileri gelmektedir. Bu nedenledir ki, Türkiye’de milletvekilleri seçimleri nedeniyle Protokoller kadük olunca bu durum Türkiye’nin Protokolleri iptal ettiği gibi gösterilmiş ve Ermenistan Hükümeti’nden de aynı yapıldığını istenmiştir.

Bu arada önemli bir soru, bu olumsuz gelişmeler karşısında Türkiye’nin protokolleri T.B.M.M.’ne geri göndermesinin gerekli olup olmadığıdır. Protokoller, bazı hususlarda belirsizlikler içermesine ve Ermenistan Anayasa Mahkemesi kararından sonra bu belirsizliklerin daha da artmasına rağmen, Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması’ndan sonra iki ülke arasında imzalanmış tek metin olmaları ve Türkiye ve Ermenistan arasında normal ilişkiler kurulması ve işbirliği yapılmasını amaçlamaları nedeniyle önemli belgelerdir. Bu itibarla muhafaza edilmelerinde

yarar vardır. Diğer yandan Ermenistan Anayasa Mahkemesinin kararı Türkiye'yi bağlamamakla ve Türkiye için Protokoller, metni açıkça ne ifade ediyorsa, o haliyle geçerli olmaktadır. O nedenle, siyasi koşullar uygun olduğunda, diğer bir deyimle Karabağ sorununda önemli gelişmeler sağlandığında, protokollerin onaylanması ve yukarıda değindiğimiz belirsizliklerin uygulama sırasında giderilmesine çalışılması veya bunu sağlamak üzere ek metinlerin imzalanması mevcut protokolleri geçersiz sayarak ileride yeni baştan yeni protokoller müzakere edilmesine tercih edilmelidir. Nitekim bu tür düşüncelerle olacak Türk Hükümeti Protokolleri Eylül 2011 ay sonunda T.B.M.M.'ne geri göndermiştir.

Ermenistan'ın Protokoller konusunda tutumu Başkan Sarkisyan'ın Erivan'da toplanan Ermenistan Büyükelçilerine 30 Ağustos 2011 tarihinde yaptığı bir konuşma ile açıklık kazanmıştır. Sarkisyan, protokollerin ucu açık olmadığını ve devamlı bir fırsat oluşturmadığını, birçok dost ülkenin kendilerine Türkiye parlamento seçimlerine kadar beklentilerini tavsiye ettiğini, bu nedenle Türkiye'nin durumunda bir değişiklik olup olmadığını önümüzdeki aylarda göreceğini, kararlarını ondan sonra vereceğini, ancak seçimlerden sonra geçen iki ayın kendilerinde iyimserlik uyandırmadığını söylemiştir. Kısaca Sarkisyan kendilerinin protokollerden vazgeçmek istemiş olduklarını, bazı ülkelerin (ABD ve belki de Rusya) istemi üzerine bunu yapmayıp Türkiye'de seçimleri beklediklerini, ancak Türkiye tutum değiştirmese, yani Türkiye protokolleri Karabağ Sorununa bağlamağa devam ederse, protokollerden vazgeçebileceklerini ifade etmiştir.²⁵

Başkan Sarkisyan'ın protokollere önem vermez görünen bu tutumunun temelinde iç siyaset hesapları yatmaktadır.

Başkan Sarkisyan'ın protokollere önem vermez görünen bu tutumun temelinde iç siyaset hesapları yatmaktadır. Protokoller nispeten kısa zamanda Türkiye tarafından onaylanır ve Türk sınırı açılırsa bu durum, önümüzdeki başkanlık seçimlerinde, Sarkisyan'ın lehine olacaktır. Buna karşılık Protokoller onaylanmadan seçimlere girilmesi Başkan Sarkisyan'ı zor durumda bırakabilir. Bu nedenle Başkan Sarkisyan'ın bir bahane bularak başkanlık seçimlerinden önce Protokollerin geçersiz olduğunu ilân etmesi beklenebilir.

Aşağıda da açıklayacağımız gibi başkanlık seçimlerine daha bir buçuk yıl kadar olmasına rağmen Ermenistan şimdiden seçim havasına girmektedir. Bu dönemde, ilke olarak, ne Karabağ ne de Türkiye ile ilişkiler konularında Ermenistan'dan olumlu adımlar atması, taviz verildiği şeklinde yorumlanacağı için, zordur.

Türkiye-Ermenistan ilişkileri Ermenistan'a seçimler olduktan sonra düzelebilir mi? Türkiye'nin bugünkü politikasına göre bu, Karabağ sorunun çözümü yönünde önemli ilişkiler olmasına bağlıdır. Ancak bu gerçekleşse, protokoller yürürlüğe girerse ve Türk sınırı açılırsa bu kez Ermenistan'ın, soykırım iddialarının 100. yılını dikkate alarak, Türkiye'den, yukarıda da değindiğimiz gibi, tehciye uğrayanların

25 <http://www.president.am/events/news/eng/?id=1745>.

torunlarına tazminat verilmesi, mallarının iadesi, Türkiye'deki Ermeni eserlerinin onarılması gibi taleplerine ek olarak soykırım iddialarının tanınması da isteyebilir.

Bu hale göre Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi, Ermenistan'ın açıklamaya çalıştığımız sert ve tavizsiz politikası dolayısıyla halihazırda çıkmaza girmiş durumdadır

4. Ermenistan ve Moskova Antlaşması'nın 90. Yılı

Başbakan Erdoğan'ın Mart ayında Rusya Federasyonu'na yaptığı ziyaret aynı zamanda 16 Mart 1921 tarihinde S.S.C.B. ile Ankara Hükümeti arasında imzalanan Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın 90. yıldönümüne rastlamıştır. Başbakan Erdoğan bu vesileyle Başkan Medvedev'e söz konusu Antlaşmanın orijinalinin bir fotokopisini hediye etmiş Başkan Medvedev ise kendisine Antlaşmanın imzası sırasında çekilmiş bir fotoğraf vermiştir.²⁶

Moskova Antlaşması'nın Ermenistan'ın rızası ve katılımı olmadan yapıldığı veya bir antlaşmanın taraf olmayanları bağlayamayacağı gibi itirazlar, o tarihte bir Ermenistan devleti olmadığı için, geçerli değildir.

Bu olay Ermenistan milliyetçi çevrelerinde tepkilere yol açmıştır. Bunun nedeni Moskova Antlaşması'nın Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki sınırı saptaması ve bu sınırın Ermeni milliyetçilerinin "Batı Ermenistan" diye

adlandırdıkları Doğu Anadolu'nun Türkiye'ye ait olduğunu tescil etmesi ve böylelikle "Büyük Ermenistan" hayallerine son vermesidir.

Taşnak Partisi bu konuda bir bildiri yayımlayarak²⁷ Moskova Antlaşması'nın geçersiz olduğunu ileri sürmüştü ve bunu şu hususlara bağlamıştır: Bu Antlaşma Ermenistan'ın katılımı ve rızası olmadan yapılmıştır. Antlaşmalar sadece imzalayanları bağlar, taraf olmayanlar (Ermenistan gibi) için yükümlülükler veya haklar yaratamaz. Moskova Antlaşması'nın imzalandığı tarihte S.S.C.B. uluslararası alanda tanınmış bir ülke değildi, o nedenle uluslararası anlaşma yapamazdı.

Bu konuda Taşnak Partisi'nin yanıldığı veya görmezden geldiği nokta Ermenistan Cumhuriyeti'nin 1920 yılında ortadan kalkmış ve topraklarının S.S.C.B.'ne bağlanmış olmasıdır. O itibarla Moskova Antlaşması'nın Ermenistan'ın rızası ve katılımı olmadan yapıldığı veya bir antlaşmanın taraf olmayanları bağlayamayacağı gibi itirazlar, o tarihte bir Ermenistan devleti olmadığı için, geçerli değildir. O tarihte S.S.C.B.'nin uluslararası alanda tanınmadığı için uluslararası bir antlaşma yapamayacağı fikri de yanlıştır. Moskova Antlaşması iki taraflıdır ve hükümleri

26 "Salt in the Wound Erdoğan Thanks Russia for Historic Treaty Armenians Consider Illegal", *Armenia.now*, 17 Mart 2011.

27 "ARF Calls Kars Treaty Invalid, Urges End To Protocols", *Asbarez*, 15 Mart 2011.

başka ülkeleri ilgilendirmemektedir. Ayrıca bu antlaşmayı imzalayan S.S.C.B. ve Ankara Hükümeti birbirlerini o tarihte tanımışlardır.

Taşnak Bildirisi yukarıda değindiğimiz hususlara dayanarak, Moskova Antlaşması'nın, uluslararası hukuka göre, yasadışı ve hükümsüz olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Ermenistan'ın Moskova Antlaşması'nı ve aynı konuları ele alan 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması'nı tanımadığını ilân etmesini istemiştir. Bildiri aynı zamanda Ermenistan'ın, Türkiye- Ermenistan Protokollerinden çekilmesini de talep etmiştir.

Bu münasebetle söz konusu bildirin Mustafa Kemal'den "kaçak bir cani ve Türk Divan-ı Harbi tarafından ölüme mahkûm edilmiş bir kişi" olarak bahsetmesi de dikkati çekmektedir.

Taşnaklar ayrıca Erivan'da Rusya Federasyonu Büyükelçiliği önünde protesto gösterisi yapmışlardır.²⁸

Ermenistan Hükümeti, Rusya ile ilişkilerini zedeleyebileceği endişesiyle, bu olaya tepki göstermemiştir. Ancak hükümet koalisyonunun büyük ortağı Cumhuriyetçi Parti'nin Parlamento Grup Başkanı Edvard Şarmazanov, Taşnakların bildirisinde yer alan hususlara benzer bir şekilde konuşarak, Ermenistan katılmamış olduğu için Moskova Antlaşması'nın yasal olmadığını söylemiş, ancak Ermenistan ve Rusya'nın iyi ilişkiler içinde olduğunu da belirterek bu olayla günümüzdeki Ermenistan-Rusya ilişkilerini ayırmaya çalışmıştır.

5. Rusya'nın Tutumu

Kafkasya'daki tüm sorunlar gibi Türkiye- Ermenistan ilişkileri bakımından da Rusya'nın tutumu birinci derecede önem arz etmektedir.

Ermenistan bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Karabağ Sorunu'nda Azerbaycan'a karşı saldırgan bir politika izlemiş ve Azerbaycan'ın içinde bulunduğu istikrarsızlıktan yararlanarak Karabağ'ı ve ayrıca bu bölgeyi çevreleyen yedi Azerbaycan ilini (rayon) ele geçirmişti, ancak bu işgali yasal hale getirememişti. Bugün hiçbir ülke Karabağ'ın Ermenistan'a ait veya bağımsız olduğunu kabul etmiş değildir. Diğer yandan Türkiye'nin çekincesiz bir şekilde Azerbaycan'ı desteklemesi ve bir savaş halinde Azerbaycan'ın yanında yer alması olasılığını Ermenistan, bekası için, bir tehlike olarak görmektedir. Gerek statükoyu (Karabağ ve yedi ilin işgalini) sürdürebilmek gerek Türkiye'ye karşı kendini koruyabilmek için Ermenistan Rusya'ya muhtaç duruma düşmüştür. Rusya ise Ermenistan'ı, Gümrü'de büyük bir askeri üs bulundurmak ve ülke ekonomisinde Rusya'ya öncelik sağlamak koşullarıyla fiilen himayesi altına almıştır. Halen Ermeniler Rus şemsiyesi altında kendilerini güvende hissetmektedirler. Rusya ise Ermenistan'a sağladığı himayenin diğer ülkeleriyle arasında bir sorun

28 "90 Years of Bigotry", *Yerkir.am*, 15 Mart 2011.

oluşturmamasına, diğer bir deyimle Ermenistan'ı kazanmasının diğer ülkeleri kaybetmesi sonucunu vermemesine çalışmaktadır. Azerbaycan ile iyi ilişkiler kurmuş olduğuna göre bunda başarı da sağlamıştır.

Türkiye'ye gelince. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra Türkiye-Rusya ilişkileri, ekonomik temel üzerinde süratle gelişmiş, siyasi alanda da ciddi bir sorunla karşılaşmamıştır.

Türkiye, Rusya ile mümkün olduğu kadar ilişkilerini geliştirmeyi arzu etmektedir. Bu çerçevede Başbakan Erdoğan Mart ayında Rusya'yı ziyareti sırasında Rusya, Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın bir "Kafkasya İşbirliği Konseyi" kurmalarını önermiştir. Bu arada Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunların çözümünün Türkiye-Ermenistan arasındaki sorunların çözümünde büyük bir rol oynayacağını ifade etmiştir.²⁹ Diğer yandan, yukarıda da değindiğimiz gibi, Başbakan Erdoğan'ın ziyareti Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırı saptayan Moskova Antlaşması'nın imzalanmasının 90. yıldönümüne rastlamış ve dostluk duygularının yenilenmesine yol açmıştır. Türkiye ve Rusya arasındaki bu yakınlaşma Ermenistan'da endişe ile karşılanmıştır. Hükümet koalisyonunun en büyük partisi olan Cumhuriyetçilerin Parlamento Grup Başkanı Galust Sahakyan, Türkiye ve Rusya'nın ortak yaklaşımları olmasını Ermenistan'ın istemediğini, Rusya'nın Türkiye'ye yaklaşmasının kendileri için zor olduğunu, Rusya Ermenistan'ın stratejik ortağı olduğu için milli çıkarlarına uygun düşmediğini söylemiştir.³⁰ Dışişleri Bakanı Nalbantyan ise bu konuda, farklı bir görüş sergileyerek Ermenistan-Rusya ilişkilerinin gayet sağlam temelleri bulunduğu için, yabancı bir ülke liderinin Moskova'ya yaptığı bir ziyaretin ilişkilere olumsuz etki yapamayacağını belirtmiştir.³¹

Rusya Dışişleri Bakanlığı, olasılıkla Ermenistan'ın talebi üzerine Türkiye ile ilişkiler hakkında bir açıklama yapmak gereğini duymuştur. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Alexander Lukashevich bu konuda Rusya'nın Ermeni-Türk yakınlaşmasına karışmayacağını, ancak iki devlet arasındaki ilişkilerin normalleşmesinden memnurluk duyacağını, her şeyden önce Ermeni-Türk yaklaşmasının ikili bir konu olduğu ve bu sürecin iki ülkenin ilişkileri ve işbirliği ile Kafkas bölgesi için iyi sonuçlar vermesini dilediklerini söylemiştir.³²

Sonuç olarak Kafkaslardaki durumundan memnun olan Rusya bu durumunu sıkıntıya sokacak herhangi bir harekette bulunmamayı yeğlemekte olduğu ve bu çerçevede, Türkiye ile Ermenistan arasında normal ilişkiler kurulmasına karşı olmamakla beraber, bu ilişkilerin kurulması sürecine karışmak istemediği görülmektedir.

29 "Russia, Turkey Working Together to Solve Caucasus Issues, Turkish Premier", *Anadolu Ajansı*, 16 Mart 2011.

30 "Russia-Turkey Rapprochement Hard for Armenia", *News.am*, 17 Mart 2011.

31 E. Nalbandian, "Improving Russian-Turkish Relations Cannot Impact on Armenia-Russian Relations", *Panorama*, 18 Mart 2011.

32 "Armenia-Turkey Rapprochement is bilateral Affair, Russian Foreign Minister", *Interfax*, 17 Mart 2011.

6. ABD'nin Tutumu

Rusya'nın, Türkiye- Ermenistan ilişkilerine karışmak istemez tutumuna karşın ABD iki ülke arasındaki anlaşmazlıkların bir an önce çözümlenmesini istemekte ve bu yönde çaba göstermektedir. Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı Philipp Gordon bu konuda Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin Güney Kafkaslarda istikrar ve güvenliği güçlendireceğini söylemiş, ABD'nin başından beri bu süreci desteklediğini ve ABD Dışişleri Bakanı'nın bu yönde bizzat her türlü çabayı harcadığını ifade etmiştir.³³ Gerçekten de Bayan Clinton uygun olan her fırsatta iki ülke yakınlaşmasını ABD'nin desteklemeye hazır olduğunu ifade etmektedir. Ancak iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi konusunda ABD'nin daha ziyade Ermeni görüşlerini desteklediği de görülmektedir. Philipp Gordon, Türkiye'nin ilişkilerin normalleşmesini Karabağ sorununda ilerleme olmasına bağladığını, ancak ABD'nin bununla mutabık olmadığını, zira iki tarafın da, diğer sorunlara bağlamadan Protokolleri onaylaması gerektiğini söylemiştir.³⁴

Kısaca, ABD Türkiye-Ermenistan arasındaki sorunların çözümünden yanadır ve Rusya'nın aksine, mümkün olursa, bu konuda bir rol oynamayı da arzu etmektedir. Ancak Ermenistan'ın Türkiye ile normal ilişkiler kurulması sürecini durdurmuş olması, diğer yandan ABD Ermenilerin çekincesiz bir şekilde Ermenistan'ı desteklemeleri ABD'nin hareket alanını kısıtlamaktadır.

II- ABD KONGRESİNE SUNULAN KARAR TASARILARI VE TÜRKİYE'YE ABD BÜYÜKELÇİSİ ATANMASI

Parlamentoların asli görevi ülkelerini ilgilendiren kanunlar çıkarmaktır. Bunun yanında, bazı ülkelerde ve özellikle ABD'de, Kongre'nin kanun niteliğinde olmayan kararlar almakta olduğu görülmektedir. Bu kararlara uyulması veya talep ettikleri hususların yerine getirilmesi zorunlu değildir. O nedenle söz konusu kararların Meclislerin belirli bir konudaki görüşlerini yansıtan ve bu konularda tavsiyelerde bulunan metinler olarak görmek doğrudur. Uyulması zorunlu olmamak ve hukuki bir sonuç doğurmamakla beraber söz konusu kararların “manevi” bir etkisi olduğunda kuşku bulunmamaktadır. Diğer yandan ABD'de etnik azınlıklar, geldikleri ülkenin lehine ve o ülke ile sorunları bulunan ülkelerin aleyhine bu tür kararları aldirmek için zaman zaman yoğun çaba harcamaktadırlar. Kongre üyeleriye, çok kez ülkelerinin dış politikasını dikkate almadan, seçmenlerinin taleplerin yerine getirmeye çalışmaktadırlar.

Amerikan Kongresi'ne, 2011–2012 yıllarını kapsayan 112. döneminin başlamasından kısa süre sonra, Türkiye aleyhinde bazı karar tasarıları sunulmaya başlanmıştır. Bunlar, tarih sırasına göre şunlardır:

- Ekümenik Patrikhane'nin (İstanbul Rum Patrikhanesi'nin) hakları ve

33 “USA Disagree With Ankara Over Armenian-Turkish Relations”, *Medimax*, 4 Mart 2011.

34 “Gordon: The Problem Is Not in Minsk Group”, *Largir*, 3 Mart 2011.

dini özgürlüklerine saygı gösterilmesini Türkiye’den isteyen 3 Mart 2011 tarihli ve H.RES.180 sayılı Karar Tasarısı

- Ekümenik Patrikhane’nin (İstanbul Rum Patrikhanesi’nin) Heybeliada’daki Ruhban Okulu’nun koşulsuz olarak ve daha fazla gecikmeden açılmasının kolaylaştırılmasını Türkiye Hükümeti’nden isteyen 24 Mayıs 2011 tarihli ve S.RES. 196 sayılı Karar Tasarısı
- Ermeni Soykırımı hakkındaki Birleşik Devletler kayıtlarının teyidini isteyen 14 Haziran 2011 tarihli ve H.RES.304 Karar Tasarısı
- Ülkesindeki Hıristiyan eserleri korunmasını ve el konmuş kilise mallarını iade etmesini Türkiye Cumhuriyeti’nden talep eden 15 Haziran 2011 tarihli ve H.RES.306 sayılı Karar Tasarısı

Görüldüğü üzere söz konusu tasarıların hepsi Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış Rum ve Ermeni etnik azınlıkları ilgilendirmektedir. İlk ikisi Fener Patrikhanesi ile Heybeliada Ruhban Okulu’na dairedir. Üçüncüsü Ermeni soykırım iddialarına ilişkin son on yıl içinde çeşitli kez Kongre’ye sunulmuş bir tasarıdır. Dördüncüsü ise nispeten yeni bir konuya, Türkiye’deki Hıristiyan eserlerinin korunması ve sahiplerine iade edilmesine ilişkindir. Söz konusu tasarılar hakkında aşağıda kısa bilgi veriyoruz.

1. Rum Patrikhanesi’ne İlişkin H.RES.180 Sayılı Tasarı

Bu tasarıların gerekçesinde gerçekliği veya anlamı tartışılabilir birçok husus bulunmaktadır. Dergimizin esas konusu Türkiye’deki Rum azınlık olmadığından bunlar üzerinde durulmayacaktır. Tasarıda Türkiye’den kısaca şu hususlar talep edilmektedir. Türkiye’nin ayrımcılığın her türünü, özellikle ırk ve dini olanlarını ortadan kaldırılması ve derhal Ekümenik Patriğin uluslararası tanınmasını ve devamlılığını sağlaması, Patrikhane’ye sadece Türk vatandaşı olanların değil tüm ülkelerden gelen rahipleri eğitme hakkının verilmesi, Patrikhane’nin insan haklarına ve mülkiyet haklarına saygı gösterilmesi. Tasarı ayrıca kendi toplumunu modernleştirilmesi ve demokratlaştırması da dâhil olmak üzere, Türkiye’den bazı talepler ileri sürmekte ve tavsiyelerde bulunmaktadır.

Tasarı Temsilciler Meclisi New York üyesi olan Carolyn B. Maloney tarafından verilmiş ve 18 Meclis üyesi de temsilci de üyesi ortak sunucu olmuştur. İçlerinden üçünün adlarından Yunan asıllı oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca beş de Musevi vardır.

2. Heybeliada Ruhban Okulu’na İlişkin Tasar, S.RES.196

Senato’ya verilen bu tasarı, bir önceki tasarıdan değişik bir üslupla kaleme alınmıştır. Başbakan Erdoğan ile Rum Patriği Bartolomeos arasındaki “tarihi

toplantının” memnuniyetle karşılandığı belirtildikten sonra Türk Hükümeti’nin Sümela Manastırı’nda Patriğin ayin yapılmasına izin verilmesinden ve Büyükkada’daki Rum Yetimhanesi’nin Patrikliğe iade edilmesinden memnunluk duyulduğu belirtilmekte, Türk Hükümeti’nden, Heybeliada’daki Ruhban Okulu’nun koşulsuz olarak ve gecikmeden Patrikhane’ye iade edilmesini kolaylaştırması ve Patrikhane’nin uzun zamandan beri dile getirdiği diğer istekleriyle ilgilenmesi istenmektedir.

Bu tasarı Senatör Benjamin L. Cardin tarafından verilmiştir. Ayrıca beş ortak sunucusu vardır. Bunlardan Senatör Robert Menendez Ermeni yanlısı olmakla özellikle tanınan bir kişidir.

Yukarıda değindiğimiz iki tasarının da İstanbul Rum Patrikhanesi’nin bilgisi ve muhtemelen talebi üzerine Temsilciler Meclisi ve Senato’ya sunulmuş olduğundan kuşku duyulmamaktadır. Diğer bir deyimle Patrikhane’nin bazı sorunlarının çözümü için ABD Kongresi bir baskı aracı olarak kullanılmaya çalışıldığı görülmektedir.

3. Ermeni Soykırım İddialarına İlişkin Tasarı, H.RES.304

Bu tasarı “Amerika Birleşik Devletleri Belgelerindeki Ermeni Soykırımının Teyidi” başlığını taşımaktadır. Ermeni yandaşlığında nispeten yeni bir isim olan Illinois Eyaleti’nden Temsilciler Meclisi üyesi Robert J. Dold tarafından 24 Haziran 2011 günü verilmiş ve 57 üye tasarıya ortak sunucu olmuştur. Ekim 2011 başı itibarıyla bu sayı 82’dir.

Söz konusu tasarı Temsilciler Meclisi’nin geçen döneminde sunulmuş olan ve H.RES.252 sayısını taşıyan tasarının aynıdır. Bu metin son on yıl içinde, Temsilciler Meclisi’nin tüm dönemlerinde verilmiştir. Bilindiği üzere bunların hiç biri kabul edilmemiş ancak kabul edilme olasılıkları bazen Türkiye- ABD ilişkilerinde bunalımlara yol açmıştır. Sonunda, ABD Hükümetlerinin (bazen bizzat ABD Başkanın) müdahalesiyle tasarılar oya konmamıştır.

Söz konusu tasarıların amacı bir Ermeni soykırımı olduğunu resmen ABD Kongresi’ne ve Hükümeti’ne kabul ettirmektir. Uzun bir metin olan tasarıda, gerekçe bölümünde soykırım savının kanıtlanması amacıyla birçok açıklama yer almaktadır. Bunlardan bazılarında maddi hatalar bulunmaktadır. On yılı aşan bir süreden beri bu yanlışlar çeşitli Türk kuruluş ve kişileri tarafından Temsilciler Meclisi’nin dikkatine getirilmişse de dikkate alınmamıştır.³⁵ Bu durum tasarının amacının gerçeklere değinmekten ziyade, bazı siyasi hesaplarla, ABD’deki Ermeni toplumunu tatmin etmek olduğu görülmektedir.

Son tasarının zamanlamasında dikkati çeken iki husus olduğu görülmektedir.

35 Bkz. Prof.Dr. Kemal Çiçek, “Ermeni Yasa Tasarısının İçeriği ve İddialara Verilen Cevaplar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 23–24, ss. 103–118.

Birincisi tasarının ülkemizdeki seçimlerden hemen sonra sunulmuş olmasıdır. Aslında seçimlerimiz ile bu tasarı arasında herhangi bir ilişki bulmak zordur. Olsa olsa tasarı seçimlerden hemen evvel veya seçimler sırasında sunulsaydı bunun Türkiye’de esasen mevcut Amerikan karşıtlığını daha da arttırabileceği düşünülmüş olabilir.

Zamanlama hususunda daha gerçekçi bir tahmin ikinci bir “Mavi Marmara” olayına karşı Türkiye’ye bir uyarıda bulunulmuş olmasıdır. Temsilciler Meclisinde Musevi asıllı üyelere yarısından çoğunun bu tasarıya ortak sunucu olması konunun İsrail’le de ilgili olduğunu düşündürmektedir.

Tasarının Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilip edilmeyeceğine gelince. Ortak sunucuların sayısının henüz az olması şimdilik buna olanak vermemektedir. Ancak Ermeniler ortak sunucu sayısının artması için çaba göstereceklerdir. Bu sağlandığı takdirde tasarının Dışişleri Komitesi’nde oylanması, oradan da Meclis Genel Kurulu’nda oya sunulması gerekecektir. Yukarıda da değindiğimiz gibi şimdiye kadar ABD Hükümetleri veya bizzat Başkanlar, nüfuzlarını kullanarak, bunu önlemişlerdir. Bu kez de böyle olması, hatta belki de Tasarının Dışişleri Komitesi’nden dahi geçmemesi mümkündür. Diğer yandan Temsilciler Meclisi’nde çoğunluğa sahip olan Cumhuriyetçiler genelde “Ermeni tasarılarına” karşı mesafelidir.

Sonuç olarak söz konusu tasarının kabul edilme olasılığı azdır ancak Türkiye-ABD arasında ciddi anlaşmazlıklar olduğu veya bunalımlar yaşandığı hallerde bu tasarının kabul edilme şansı olabilir.

4. Türkiye’deki Hıristiyan Eserleri Korunmasının ve El Konmuş Kilise Mallarını İade Edilmesine İlişkin Tasarı H.RES.306

15 Haziran 2011 tarihinde ABD Temsilciler Meclisi’ne, Cumhuriyetçi üye Edward R. Royce tarafından “Hıristiyan Eserlerinin Korunmasının ve El Konmuş Kilise Mallarının İade edilmesinin Türkiye Cumhuriyeti’nden Talep Edilmesi” başlığını taşıyan bir karar tasarısı sunulmuştur.

Tasarının gerekçesinde, özetle, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’nin herkese düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü ve ayrıca dinini açıklama, öğretim, uygulama, ibadet etme özgürlüğünü tanıdığı, bu çerçevede Türkiye’nin de tüm vatandaşlarına ve dini azınlıklarına düşünce, vicdan ve din özgürlüğü tanımaya mecbur olduğu belirtilmektedir.

Ardından Osmanlı İmparatorluğu’nun baskı ve kasıtlı olarak yok etmesi sonucu olarak bu ülkedeki eski Hıristiyan halklardan şimdi geriye küçük bir kesim kaldığı belirtilmekte, bu arada yok edilenler arasında 2.000.000 Ermeni, Rum, Asurî, Pontus’lu Rum ve Süryani’den söz edilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti ise sınırları içindeki Hıristiyan Eserlerinin birçoğunun yok

edilmesinden ve çalınmasından sorumlu tutulmakta, ülkesinde kalan Hıristiyanlarının ibadetlerini engellediği ileri sürülmekte, diğer yandan son on yıl içinde dini azınlıkların durumunun düzeltilmesine yönelik reformların yeterli olmadığı belirtilmektedir.

Son olarak Türkiye'den, uluslararası anlaşmalar ve insan hakları kanunu (?) gereğince yükümlülüklerini yerine getirmesi istenmekte ve bu çerçevede şu hususlar belirtilmektedir: Dini ayrımcılığın her türüne son verilmesi, kiliselerde ve diğer dini yapılarda, bir engelleme ve kısıtlama olmadan, ibadet yapılmasına, dini eğitim verilmesine, din adamlarının eğitilmesine, atanmasına, cemaat toplantıları yapılmasına, sosyal hizmetler verilmesine müsaade edilmesi, kiliselerin, diğer ibadet yerlerinin, manastırların, okullarının hastanelerin, anıtların ve diğer dini yapıların, ayrıca dini taşınır malların hak sahiplerine geri verilmesi ve kiliselerin diğer ibadet yerlerinin, manastırların, okullarının hastanelerin, anıtların ve diğer dini yapıların, bir engelleme ve kısıtlama olmadan, muhafazasına, yeniden inşa edilmesine ve onarılmasına izin verilmesi.

Yukarıda geniş bir özetini vermeye çalıştığımız söz konusu karar tasarısını okuyanlar, konuyu bilmedikleri takdirde, şöyle bir kanı sahibi olabilirler: Osmanlı İmparatorluğu döneminde ülkedeki 2.000.000'dan fazla Hıristiyan öldürülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti döneminde ülkedeki Hıristiyan eserleri yok edilmiş veya çalınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti halen ülkesindeki Hıristiyanlara ayrımcılık yapmakta, ibadetlerine, dini eğitim vermelerine, din adamlarını eğitilmelerine, atamalarına, cemaat toplantıları yapılmalarına, sosyal hizmetler verilmelerine engellemeler ve kısıtlamalar getirmektedir. Bazı kiliseler ve diğer ibadet yerleri, manastırlar, okullar hastaneler, anıtlar ve diğer dini yapılar ve dini taşınır mallar hak sahiplerine geri verilmemektedir. Ayrıca bu yerlerin muhafazasına, yeniden inşa edilmesine ve onarılmasına da karşı çıkmaktadır.

Kongreye sunulan bir metnin bu kadar uydurma ve abartma içermesi şaşırtıcıdır. Kısa bir inceleme Türkiye'deki Hıristiyanların, bazı sorunları olmakla beraber, esas itibariyle her türlü dini özgürlükten yararlandıklarını, kiliselerin açık olduğunu, dini eğitime bir engelleme getirilmediğini, ayrıca cemaat okullarının bulunduğunu, Vakıflar Kanunu'na uyulduğu sürece de dini yapılarla ilgili bir sorun olmadığını göstermektedir. Heybeli Ada Ruhban Okulu gibi bazı sorunların ise Türkiye'nin eğitim mevzuatına uyulduğu takdirde çözümlenmesinde bir engel yoktur. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonrasında Müslüman olmayan azınlıklarının terk ettikleri dini yapılara gelince, cemaat bulunmadığı için bunların dini olmayan amaçlar dışında kullanılmış olması gayet doğaldır. Bu arada son yıllarda, Ahtamar Kilisesi gibi sanatsal değeri olan yapıtların veya yeterince cemaati bulunan yerlerdeki yapıtların Devlet tarafından büyük masraflarla restore edilerek ibadete açılmakta olduğu da unutulmamalıdır. Kanımızca Türkiye'deki Hıristiyanlar Devletin kendilerine en fazla yardım ettiği bir dönem içinde bulunmaktadırlar. Hal böyle iken söz konusu karar tasarısının hazırlanmasına neden ihtiyaç duyulmuştur?

ABD'deki militan Ermeniler son aylarda Kongre'den soykırım iddialarını kabul

eden bir karar geçirememiş ve Başkan Obama'ya soykırım sözcüğünü telaffuz ettirememiş olmanın yarattığı bir düş kırıklığı içindedir. ABD Musevilerinin bir bölümü de, İsrail ile ilişkileri nedeniyle Türkiye'ye karşı vaziyet almıştır. Bu iki grup, Kongre'nin bazı üyelerinin katılımıyla Türkiye'ye karşı bir propaganda kampanyası başlatmaya çalışmaktadırlar. Bu amaçla ABD'de daima dikkat çeken soykırım iddialarından başka, kamuoyunun özellikle duyarlı olduğu dini özgürlüklerden ve özellikle Hıristiyanların haklarının korunması konusundan yararlanmak istemektedirler.

Bu tespitimizin birinci kanıtı, birbiriyle fazla ilgisi olmayan soykırım iddiaları ve Hıristiyanların hakları hakkındaki iki ayrı karar tasarısının aynı zamanda

ABD'deki militan Ermeniler son aylarda Kongre'den soykırım iddialarını kabul eden bir karar geçirememiş ve Başkan Obama'ya soykırım sözcüğünü telaffuz ettirememiş olmanın yarattığı bir düş kırıklığı içindedir.

Temsilciler Meclisi'ne sunulmuş olmasıdır. İkincisi ise her iki karar tasarısındaki ortak sunucuların büyük bir bölümünü aynı kişilerin oluşturmasıdır.³⁶ Bu kampanyanın ne derecede başarılı olabileceğine gelince. Bu her şeyden önce Türk-Amerikan ilişkilerine bağlıdır. Bu ilişkiler, ciddi bunalımlar olmadan normal olarak geliştiği sürece Türkiye aleyhindeki karar tasarılarının kabul edilmesi ve dolayısıyla söz konusu kampanyanın başarılı olması zordur.

H.RES.306'ya dönersek Temsilciler Meclisi Dışişleri Komitesi Başkanı Ilena Ros-Lehtinen'in bu tasarıdan imzasını çekmesi üzerine

tasarının Komite'de kabulü olasılığı çok azalmıştı. Bunun üzerine, yukarıda değindiğimiz Türkiye aleyhtarı grup, bu tasarının ana maddelerinin, ABD Dışişleri Bakanlığı'na 2012 yılında harcama yetkisi veren kanun tasarısının (Foreign Relations Authorization Act, Fiscal Year 2012) içine konmasına çalışmaya başlamışlardır. Bu kanun tasarısı dış politika konusunda Amerikan Dışişlerine bazı direktifler verilmesini ve dış politika alanında yapılacak harcamalara sınırlamalar getirilmesini amaçlamaktadır. Komitenin eski Başkanı ve Türkiye aleyhindeki girişim ve eylemleriyle ünlü Howard Berman ile David Cicilline Türkiye'deki kiliseler konusunda H.RES.306'ın son bölümünde yer alan hususların Dışişleri Bakanlığı'na harcama yetkisi veren kanuna konmasını komiteye teklif etmişlerdir. Bu teklif Ermeniler tarafından büyük bir kampanya açılarak desteklenmiştir. Amerika'daki Ermeni kiliseleri, başta Batı Yakası Başpiskoposu Moushegh Mardirossian ve Doğu Yakası Başpiskoposu Oshagan Choloyan olmak üzere, bu kampanya'ya katılmışlardır.³⁷ Ayrıca kampanya Amerika'daki Rumlar ve Süryaniler tarafından da desteklenmiştir.

36 Gary Ackerman (NY), Joe Baca (CA), Howard L. Berman (CA), Bruce L. Braley (IA), Judy Chu (CA), David N. Cicilline (RI), Jim Costa (CA), Joseph Crowley (NY), Jeff Denham (CA), Eliot L. Engel (NY), Anna G. Eshoo (CA), Barney Frank (MA), Elton Gallegly (CA), James R. Langevin (RI), Daniel E. Lungren (CA), Carolyn B. Maloney, Thaddeus G. McCotter (MI), James P. McGovern (MA), Grace F. Napolitano (CA), Devin Nunes (CA), Frank Pallone Jr. (NJ), Steven R. Rothman (NJ), John P. Sarbanes (MD), Adam B. Schiff (CA), Brad Sherman (CA), Jackie Speier (CA), Frank R. Wolf (VA)

37 "House Committee Passes 'Return of Churches' Amendment 43-1", *Asbarez*, 20 Temmuz 2011.

Türkiye aleyhine olmakla beraber, soykırım iddialarını içermeyen bu tasarı Dışişleri Komitesinde 43'e karşı bir oyla, 20 Temmuz 2011 tarihinde kabul edilmiştir.

Kabul edilen metinde, özetle, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye önderleri ve diğer Türk resmi kişilerle olan temaslarında Türkiye'nin şunları yerine getirmesini vurgulaması istenmektedir:³⁸

1. Her tür dini ayrımcılığa son verilmesi
2. Hıristiyan Kiliselerinde dini ayinler ve sosyal faaliyetler yapılmasına izin verilmesi
3. Hıristiyan kiliselerin, diğer ibadet yerlerinin, dini yapıların ve dini taşınır malların hak sahiplerine geri verilmesi
4. Bu yapıların onarımına izin verilmesi

Dışişleri Komitesi'nin bu kararı ABD'de Ermeni çevrelerinde büyük memnuniyet uyandırmıştır. Ancak aslında Ermeniler için pek memnun olacak bir durum yoktur. Kabul edilen metinde soykırım iddiaları, dolaylı bir şekilde dahi olsa, yer almamaktadır. Diğer yandan, kanunlaşsa bile bu metin sadece ABD Dışişleri Bakanı'nın Türkiye önderleri ve resmi kişileri ile olan temaslarında kiliselerle ilgili olarak dile getireceği hususları saptamaktadır. Esasen ABD Dışişleri bakanları, Ermeniler ve Rumların baskıları altında, bu konuları Türk muhataplarıyla görüşmektedir.

Son olarak Amerikan basınına göre, birçok başka konularda itirazlara neden olan Yetki Kanunu'nun Temsilciler Meclisi'nde kabulünün kolay olmayacağı, kabul edildiği takdirde ise, Demokratların hâkim bulunduğu Senato'dan geçmesinin daha da zor olacağı anlaşılmaktadır.³⁹

5. Türkiye'de Gayri Müslim Vakıflarına Ait Bazı Malların Geri Verilmesi

Yaklaşık bir ay kadar sonra Türkiye'de gayrimüslim vakıflarının malları hakkında önemli bir gelişme olmuştur. 1936 Beyannamesiyle ve 1974 Yargıtay kararıyla söz konusu vakıfların bazı mallarına getirilmiş olan kısıtlamalar 27 Ağustos 2011 tarihli ve 651 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kaldırılmıştır. Böylece bu malların Gayrimüslim Vakıfları adına tescili mümkün hale gelmiş, bazılarının bedelinin de Hazine veya Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından ödenmesi öngörülmüştür. Ancak Kararname kamulaştırılan, satılan veya trampa edilen malları bu hükmün dışında bırakmıştır.

38 "Congressional Panel Urges Turkey To Return Churches Properties To Christians", *Asbarez*, 26 Temmuz 2011,

39 "House Moves To Restrict U.S. Foreign Aid", *Washington Post*, 21 Temmuz 2011.

Gayrimüslim vakıflarının bazı mallarının iade edilmesinin mümkün hale gelmesi ilgili cemaatler tarafından memnunlukla karşılanmıştır.⁴⁰ Bu memnuniyet basına da yansımış ve hatta Gayrimüslim vakıflarının mallarına ait eski mevzuat ve uygulamaları “faşizan” bulan yazılar dahi görülmüştür.⁴¹

Ermeni Diasporası'nın tepkileri ise, tahmin edileceği üzere, tamamen farklıdır. ABD'deki en yaygın Ermeni örgütü olan, Taşnak eğimli Amerika Ermeni Milli Komitesi (Armenian National Committee of America) başkanı olan Ken Hachikyan bu konuda yaptığı bir açıklamada, Kanun Hükmündeki Kararname'nin Türkiye'deki Hıristiyan azınlığa yapılan baskılara Amerikan Kongresi'nin gösterdiği ilginin (yukarıda açıkladığımız karar tasarılarını kastetmektedir) ve Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Divanı'nda bu konuda üst üste kaybettiği davaların sonucu olduğunu söylemiştir. Ayrıca iade edilen malların, “soykırım” sırasında ve izleyen yıllarda el konan kiliselerin ve kilise mallarının yüzde birinden dahi az olduğunu ileri sürerek bu kararnamenin bir göz boyama olduğunu ifade etmiştir. Adı geçen Türkiye'nin zalim geçmişi ile yüzleşmesi, sağ kalabilen Hıristiyan Cemaatlerinin dini özgürlüklerine saygı göstermesi için Kongre ve Amerikan Hükümetleri nezdinde girişimlerini sürdüreceğini de söylemiştir.⁴²

ABD'nde ikinci büyük Ermeni örgütü olan Amerika Ermeni Asamblesi'ne⁴³ ise bu konuda yayımladığı bir bildiriye,⁴⁴ gayrimüslim vakıfları konusunda yeni kabul edilen mevzuatı Türkiye'nin Avrupa Birliği üyesi olma isteğine ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına bağlamış, yeni mevzuatın Türkiye'de Kürt azınlığı ile olan ilişkilerin kötüleştiği ve Türkiye-Ermenistan Protokollerinin onaylanmadığı bir dönemde rastladığına dikkat çekilmiş, esasen Türkiye'nin taahhütlerini yerine getirmedeği belirtilerek, örnek olarak 1921 Moskova ve Kars Antlaşmalarında Ermenistan'ın Karadeniz'e çıkışı garanti altına alınmışken sınırın kapalı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, 1930'larda Türkiye'de Hıristiyan azınlıkların mallarına el konulmasının Nazi ırkçı politikalarının etkisi altında yapıldığı ileri sürülmüş ve Kemalist rejimin Jön Türklerinin politikalarını devam ettirdikleri iddia edilmiştir. Bildiriye yeni kararların doğru yönde atılan bir adım ve iyi karşılanan bir gelişme olduğu belirtilmekle beraber bunların Ermenilere verilen zararın büyüklüğünü değiştiremeyeceği ve Ermeni soykırımının sonuçlarını ortadan kaldıramayacağı belirtilmiş, ayrıca Türkiye'deki Ermeni eserlerinin korunmasını kapsamadığı da belirtilerek bu bağlamda Kongre'nin “Royce-Berman” karar tasarısının (yukarıda açıkladığımız H.RES.307 sayılı Tasarı) kabul edilmesinin önemine değinilmiştir.

Ermenilerin ikinci Baş Patriği (Catholicos) olup Lübnan'ın Beyrut şehri yakınlarındaki Antelias kasabasında ikamet eden, aşırı milliyetçi görüşleri, Taşnak Partisine yakınlığı ve Türkiye aleyhtarlığı ile tanınmış olan Aram II, Başbakan

40 “Azınlık Cemaati Liderleri: Bütün Dünyanın Takdir Ettiği Bir Adımdır”, *Zaman*, 28 Ağustos 2011.

41 “Tek Maddelik Devrim”, *Sabah*, 29 Ağustos 2011.

42 “Turkey Pledges to Return Some Confiscated Christian Properties”, *Asbarez*, 28 Ağustos 2011.

43 Armenian Assembly of America (AAA)

44 <http://www.aaainc.org/index.php?id=921>.

Erdoğan'a 31 Ağustos 2011 tarihinde bir mektup göndererek,⁴⁵ Türk Hükümetinin aldığı kararları eksik ve haksız bulunduğunu, Baş Patrikliği Türkiye'de 1915 Ermeni soykırımı günlerinde el konulmuş olan sayısız kilise, hastane, huzurevi, yetimhane, mezarlık ve diğer malların hukuken sahibi bulunduğunu, Türk Hükümetinin yeni kararının belki Avrupa Birliğini tatmin edebileceğini ancak hiçbir zaman adalet ilkelerine dayalı bir karar olarak addedilemeyeceği ve Ermeni halkının, Ermeni soykırımı için Türkiye'den adalet istemekten hiçbir zaman vazgeçmeyeceği ileri sürülerek Türk hükümetinin adalet ve insan hakları için söylemlerinin Ermeni soykırımını tanıdığına geçerli olacağı ifade olunmaktadır.

Gerek Ermeni Diasporası gerek Ermenistan basınında Gayrimüslim vakıflarına dair bazı malların geri verilmesine ilişkin olarak yayımlanan yazılar da yukarıda değindiğimiz olumsuz yaklaşımları taşımaktadır.

Diğer tepkiler arasında Avrupa Birliği yetkililerinin sözlerinden bahsetmemiz gerekmektedir. AB Komisyonun genişlemeden ve komşularla ilişkilerden sorumlu üyesi Stefan Füle'nin, Başbakan Erdoğan'ın gayrimüslim cemaatlerin temsilcileriyle bir iftar yemeğinde buluşarak vakıf malları hakkındaki yeni Kanun Hükmünde Kararname'den bahsetmesini dini özgürlüklere saygının olumlu bir göstergesi olduğunu söylemiş ve yeni yasanın uygulanması sürecinin Türk makamları ve gayrimüslim cemaatlerle koordineli bir şekilde takipçisi olacaklarını ifade etmiştir.⁴⁶ Böylelikle Füle, Türkiye'de bir kanunun uygulanması hakkında AB'in bir tür denetim yetkisi olduğunu ileri sürmüş olmaktadır.

Buna karşılık Avrupa Parlamentosu Türkiye Raportörü Ria Oomen-Ruijten Türk Hükümeti'nin azınlıklara ait mülkleri iade etmesinin takdirle karşıladığını söylemiş ve Avrupa Parlamentosu'nun bu konudaki çağrılarına değinmiştir. Adı geçen Türk Hükümeti'nden daha fazlasının beklendiğini belirterek, Heybeliada Rum Ruhban Okulu ve Mardin'deki Mor Gabriel Manastırı'na işaret etmiştir.⁴⁷

Yukarıda değindiğimiz, Türkiye'deki Hıristiyan Eserleri Korunmasına ve El Konmuş Kilise Mallarını İade Edilmesine İlişkin H.RES.306 sayılı karar tasarısının sunucusu, Kaliforniya'dan Cumhuriyetçi Temsilciler Meclisi üyesi ve ABD Kongresi'nde Ermeni Çıkarları Grubunun (Caucus) Eş Başkanı Edward R. Royce bu konuda yaptığı açıklamada, dini özgürlükleri geliştirmek için atılan bu ilk adımlar için Türk Hükümeti'ne takdirlerini bildirmiş ve Türkiye'nin adil olmayan politikalarının gerçekten sona erdiğininken emin olmak için, Kongre'deki meslektaşlarıyla birlikte bu reformları izleyeceklerini söylemiş ve bunun iyi bir başlangıç olduğunu ama sadece bir başlangıç olduğunu vurgulamıştır.⁴⁸ Görülmüş olacağı üzere burada da Türkiye'yi denetleme fikri vardır.

45 "Upholding Justice: Catholicos Aram I Sends Letter to Erdoğan", *The Armenian Weekly*, 8 Eylül 2011.

46 "Azınlık Vakıflarının Mülklerinin İadesi Kararına AB'den destek", *Zaman*, 30 Ağustos 2011.

47 Aynı kaynak.

48 "Royce Commends Turkey Announcement to Return Confiscated Religious Properties", *States News Service*, 30 Ağustos 2011.

Sonuç olarak, bazı malların Hıristiyan vakıflarına iadesi genelde iyi karşılanmış olmakla beraber diğer başka malların da iadesinin isteneceği ve/veya bu yöndeki taleplerin AB ve ABD Kongresi tarafından destekleneceği anlaşılmaktadır. Bu dikkate alındığında malların iadesi sorunun sona ermeyip devam edeceği görülmektedir.

Diğer yandan Diaspora basın ve yayın kuruluşları malların iadesi konusunu çok geniş bir açıdan ele almakta ve 1915’den bu yana tüm Ermeni mallarının iadesini istemektedirler. Bu arada unutulmuş husus, Birinci Dünya Savaşı biter bitmez, Osmanlı Hükümeti’nin Ermeni ve diğer gayrimüslimlerin mallarının iadesine başladığıdır. Bu uygulama yaklaşık beş yıl kadar sürmüştür. Bu süre içinde hak

Bu arada unutulmuş husus, Birinci Dünya Savaşı biter bitmez, Osmanlı Hükümeti’nin Ermeni ve diğer gayrimüslimlerin mallarının iadesine başladığıdır.

sahiplerinin devlete dava açması da mümkün olmuştur. Sonra, Cumhuriyet döneminde sahibi bulunmayan malların Hazine’ye geçirildiği anlaşılmaktadır. Halen, 1915 dâhil, Birinci Dünya Savaşı içinde, sahibi olmadığı için el konan malların (emlak-ı metruke) iadesinin istenmesi mevzuata göre mümkün değildir.

Bu konunun diğer bir yönü komşu ülkelerdeki Türk (Osmanlı) vakıfları ve mallarıdır. Bu vakıfların büyük bir kısmı ortadan kaldırılmış ve mallarına da el konmuştur. Türkiye gayrimüslim

vakıfların mallarını iade etmeye başlayınca, ister istemez Osmanlı vakıfları ve malları konusu da gündeme gelmektedir. Bu konuda Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, “Ümit ederiz ki, bu önemli adımlar diğer ülkelere de örnek teşkil eder. Özellikle Balkanlarda, başta Yunanistan olmak üzere, Osmanlı’dan intikal eden vakıf mallarımızın oradaki Türk soylu vatandaşlarımıza iadesi önünde güzel bir örnek oluşturur” demiştir.⁴⁹

6. Türkiye’ye ABD Büyükelçisi Atanması

ABD Başkanı’nın atadığı bakanların ve yüksek dereceli memurların Kongre tarafından onaylanması gerekmektedir. Bu onay, Kongre’nin ilgili komisyonunda Başkan’ın atadığı kişiye sözlü ve yazılı bazı sorular sorulmasının ardından yapılan bir oylamayla gerçekleşmekte, ayrıca Senato Genel Kurulu Komisyonu’nun kararı kabul etmesi de gerekmektedir. Diğer yandan her senatörün bu konuda bir tür veto hakkı vardır. Diğer bir deyimle bir senatör bir atamaya kesin olarak itiraz ederse o atama yapılamamaktadır. Bu sistemin yarattığı ciddi sakıncaları kısmen olsun hafifletebilmek üzere başkana, kongre çalışmadığı bir sırada, geçici olarak büyükelçi atama yetkisi verilmiştir. “Tatil ataması” denen bu sistemle atanan büyükelçilerin bir yıl içinde Kongreden onay almaları gerekmektedir.

Son yıllarda ABD’de, başta Taşnaklar olmak üzere, aşırı eğilimli Ermeni

49 <http://www.haber01.com/davutoglu-azinlik-gayrimenkullerinin-iadesi-kararini-degerlendirdi-h33810.html>.

kuruluşlarının, kendilerini destekleyen senatörler aracılığıyla, Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan'a atanan büyükelçilerin Senato'da onaylanmasına karışmaya çalıştıkları görülmektedir. Bundan amaç, mümkün olduğu kadar, bu üç ülkeye Ermeni görüşlerini destekleyen kişilerin büyükelçi olarak atanması veya Ermeni görüşlerini açıkça desteklemeyenlerin engellenmesidir. Nitekim birkaç yıl önce Ermenistan'a gönderilmek istenen bir büyükelçinin ataması, 1915 olaylarını soykırım olarak nitelendirmekten kaçındığı için onaylanmamıştır. Bu, Senato'da Ermeni çıkarlarının başlıca savunucusu olan Demokrat Senatör Robert Menendez'in vetosu ile olmuştur.

Biz bu yazımızda Ankara'ya atanan ABD Büyükelçisi Francis Ricciardone'nin durumunu inceleyeceğiz.

Ricciardone geçen yıl Başkan tarafından Ankara'ya atanmıştı. Onay sırasında Delaware Senatörü Chris Coons'un Türkiye ile ilgili olmayan ve Ricciardone'nin 2005–2008 yılları arasında Mısır'da Büyükelçi iken Hüsnü Mübarek ve hükümeti ile yakın işbirliği yaptığını için kendisini suçlayan sorularına muhatap olmuş ve sonunda Senatör Coons muhalefeti nedeniyle Ricciardone'nin Ankara Büyükelçiliği'ni onaylamamış ancak Başkan Obama, Senato'nun toplantıda olmadığı bir sırada, kendisini Ankara'ya göndermiş ve Ricciardone güven mektubunu Cumhurbaşkanı Gül'e sunduktan sonra görevine başlamıştı.

Aradan bir yıl geçtiği için Ricciardone 2 Ağustos 2011 tarihinde yeniden Senato Dışişleri Komitesi'ne gelerek senatörlerin Türkiye ile ilgili pek çok sorusunu yanıtlamıştır. Ermeni konusundaki sorular, beklendiği gibi, esas itibariyle Senatör Robert Menendez tarafından dile getirilmiştir. Menendez'in, "Sizin görüşünüze göre Birleşik Devletler bir Ermeni soykırımı olduğunu inkâr etmiş midir?" sorusuna Ricciardone, 1915 yılında bir buçuk milyon erkek, kadın ve çocuğun trajik katlinin anlamına gelen, Ermenilerin 'Metz Yegern' olarak adlandırdıkları ve Başbakan Obama tarafından da kullanılan tanımlamayı desteklediğini söylemiştir.⁵⁰ Böylelikle Ricciardone, bu soru ile karşılaşan diğer ABD Büyükelçi adaylar gibi, Başkan Obama'nın 24 Nisan mesajlarında kullandığı deyimleri kullanarak cevap vermiştir. Soykırım sözcüğünü kullanmadığı için bu cevap Ermeni yanlısı senatörleri tatmin etmemiş ancak bir büyükelçinin, dış politikaya ilişkin bir konuda devlet başkanından ayrı görüşler ileri süremeyeceği için, kendisini eleştirmek de mümkün olamamıştır. Bu arada Metz Yegern Ermenice soykırım sözcüğüyle eşanlamlı olduğundan Başkan Obama gibi ABD Büyükelçisi'nin de 1915 olaylarını soykırım olarak nitelendirdiğinde şüphe bulunmadığını tekrar etmek isteriz.

Senato Dışişleri Komitesi'nde, büyükelçilere şifahi olanlar yanında yazılı sorular da yöneltilmektedir. Menendez kendisine şu soruyu yöneltmiştir: "Bilginize göre, 1915'ten önce faal olan yaklaşık 2000'den fazla Hristiyan kilisesinden kaç günümüz Türkiye'sinde görev yapmaktadır?" Ricciardone yazılı cevabında 1915'ten önce faal olan Hristiyan kiliselerin çoğunluğunun halen kilise olarak çalıştığı, önem arz eden bazı kiliselerin müze olduğu, geri kalanlarının harap

50 "Amb. Ricciardone Dodges Sen. Menendez Questions on Genocide", *The Armenian Weekly*, 3 Ağustos 2011.

vaziyette bulunduğu veya kullanılmadıkları için camiye dönüştürüldüklerini bildirmiştir.⁵¹

Ricciardone'nin "1915'ten önce faal olan Hıristiyan kiliselerin çoğunluğunun halen kilise olarak çalıştığı" sözleri ABD'de Ermeni çevrelerinde büyük itirazlar ve eleştirilere yol açmıştır. Ermeni basınında Ricciardone'nin ABD Büyükelçisi olarak hizmet verecek niteliklere sahip olmadığını açıkça görüldüğü, Amerikan milli çıkarlarına daha fazla zarar vermemesi için senatörlerin bu atamayı onaylamaması istenir yazılar çıkmıştır.

Bir Taşnak kuruluşu olan Amerika Ermeni Milli Komitesi Başkanı Ken Hacikyan, Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'a bir mektup göndererek, Ricciardone'nin Türk Hükümeti'nin soykırımı inkâr eden kin dolu söylemini benimsemesinden ve Amerikan Hükümeti'nin Türkiye'nin soykırımı inkârını kabul eden utanç verici tutumunun dahi ötesine geçmiş olmasından çok rahatsız olduklarını bildirmiş ve şu taleplerde bulunmuştur: **1.** Dışişleri Bakanlığının, Ricciardone'nin Senatör Menendez'in sorusuna verilen yazılı cevabın geri çekildiğine dair resmi bir açıklama yapması, **2.** Günümüz Türkiyesinde Hıristiyan Kiliselerinin büyük çoğunluğunun kilise görevi yapmadığı, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri tarafından tahrip olunduğu veya soyulduğu hakkında bir düzeltmenin yayınlanması ve ayakta kalan kiliselerin ve tüm dini malların hak sahibi olan Ermeni, Rum, Süryani ve diğer Hıristiyan kiliselerine geri verilmesi **3.** Büyükelçi Ricciardone'nin özür dilemesi.⁵²

A.B.D.'deki üç Ermeni Başpiskoposu (Doğu Yakası Kiliseleri Prelat'ları Oshagan Choloyan ve Khajag Barsamian, Batı Yakası Kiliseleri Prelat'ı Moushegh Mardirossian) bildiri yayınlamak veya Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'a mektup göndererek Ricciardone'nin sözlerini eleştirmişlerdir.⁵³ Bu kampanya karşısında Ricciardone ve dolayısıyla Dışişleri Bakanlığı gerilemiştir.

Ricciardone, daha önce verdiği yazılı cevaba bir açıklama getirmek istediğini belirterek, 1915'ten önce faal olan Hıristiyan kiliselerin çoğunluğunun artık kilise olarak kullanılmadığını, Türkiye'deki Hıristiyanlardan öğrenildiğine göre, 1915 ve daha eski tarihli olan kiliselerden 200–250 kadarında yılda en az bir kez ayin yapıldığını, birçok kilisede, papaz veya yerel Hıristiyan sayısının yetersizliğinden, her hafta ayin düzenlenemediğini, önem arz eden bazı kiliselerin müzeye dönüştürüldüğünü veya başka amaçlar için kullanıldığını, diğer bazılarının ise harap vaziyette olduğunu veya tahrip edilmiş olabileceklerini söylemiştir.⁵⁴

Bu cevap, Ermeni taleplerinin çoğunluğunu karşılamakla beraber, Ermeni çevrelerini tam olarak tahmin etmemiş, ancak eleştirilerde azalma görülmüştür.

51 "Ricciardone Claims Most Pre-1915 Christian Churches in Turkey Still Operating", *The Armenian Weekly*, 12 Ağustos 2011.

52 "ANCA Calls for Apology From Ricciardone", *Asbarez*, 15 Ağustos 2011.

53 "Armenian Prelates Slam U.S. Ambassador to Turkey for Blatly False Assertion", *PanArmenian.net*, 16 Ağustos 2011; "Archbishop Barsamian Responds to Ricciardone Statement", *Tert.am*, 22 Ağustos 2011.

54 "Ricciardone Again Misrepresents Turkey Destruction of Churches", *Asbarez*, 22 Ağustos 2011.

Senato Dış İlişkiler Komitesi 13 Eylül 2011 tarihinde Ricciardone'nin atanmasını onaylamıştır. Yapılan oylamama Senatör Robert Menendez, Barbara Boxer ve Jim Risch aleyhte oy vermişlerdir. Menendez, Ricciardone'nin Ermeni kiliseleri hakkında verdiği cevabı eleştirmiş ve kendisine güveni kaybettiğini söylemiştir.⁵⁵ Dış İlişkiler Komitesi'nin bu kararının Senato Genel Kurulu tarafından onaylanması gerekmektedir. Yukarıda açıkladığımız gibi, bir senatörün olumsuz oy vermesi, diğer bir deyimle veto etmesi, ilgili büyükelçinin atamasını durdurmaktadır. Ancak Senato Ricciardone'nin atamasını da onaylamıştır.⁵⁶

Bu arada Dış İlişkiler Komitesi ve ardından Senato Genel Kurulu John Heffern'in Erivan'a Büyükelçi olarak atanmasını da onaylamıştır. Adı geçen için bazı Ermeni örgütlerinden "Türkiye taraftarı" olduğu ileri sürülerek bazı itirazlar geldiği⁵⁷ ancak bunların dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır.

III - FRANSIZ SENATOSU'NUN ERMENİ TASARISINI REDDETMESİ

Fransa'da Ermeni soykırım iddialarının uzun bir geçmişi vardır. Fransa'daki etkili Ermeniler veya en azından bazıları, yıllardır Fransa'nın soykırım iddialarını tanınması ve "soykırımı inkâr edenlerin" cezalandırılması için çalışmışlardır. Sonunda 2001 yılında Fransa'da soykırım iddiaları tanınmış, fakat Ermeni soykırımı olmadığına inananların cezalandırılması kabul edilmemiştir. Bu konuda son on yıl içindeki gelişmeleri aşağıda inceleyeceğiz.

1. Ermeni Soykırım İddialarını Taniyan 2001 Fransız Kanunu

Fransız Millet Meclisi 18 Ocak 2001 tarihinde kısa bir cümleden oluşan şu kanunu kabul etti: "Fransa 1915 Ermeni soykırımını açıkça tanı".

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Fransa'daki Ermeniler böyle bir kanunun kabul edilmesi için ciddi çabalar göstermişti ve Ermenistan Hükümeti de bu kanun kabulünde önemli bir rol oynamıştı.

23 Ağustos 1990 tarihli Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'ne göre Ermeni soykırımının tanınması Ermenistan Cumhuriyeti'nin desteklemesi gereken bir görevdir. Fakat Ter Petrosyan Hükümeti sırasında bu görev üzerinde, Karabağ sorununun arttığı bir dönemde, Türkiye ile iyi ilişkiler sürdürebilmek için, pek fazla durulmamıştı. 1994 yılındaki Karabağ için ateşkesten sonra bile Ter Petrosyan Hükümeti bu tutumunu devam ettirmişti. Aşırı milliyetçi Taşnakların desteğiyle Robert Koçaryan'ın 1998 Nisan ayında Ermenistan Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Ermeni soykırım iddialarının uluslararası tanınması Ermenistan

55 "Senate Panel Approves Controversial Nominee to Serve As Ambassador to Turkey", *Armenian Weekly*, 13 Eylül 2011.

56 "15 Ay Sonra Onayladı", *Hürriyet*, 6 Ekim 2011.

57 "Postes d'Ambassadeurs américains à Erevan et Ankara", *Armenews*, 22 Eylül 2011.

Hükümeti'nin dış politika öncelikleri arasında yer almış ve bunu sağlayabilmek için birçok ülkede girişimler yapılmıştı. Gayet aktif bir Ermeni azınlığının bulunduğu Fransa'da bu girişimler yankı bulmuş ve Ermeni soykırım iddialarını kabul eden bir kanun için çalışmalara başlanmıştı. Türkiye bunlara karşı çıkmış ve yaklaşık üç yıl bu konudaki kanun tasarılarını engellemeyi başarmıştı. Ne var ki 2001 yılı seçimlerinin yaklaşması üzerine Fransız Millet Meclisi söz konusu kanunu kabul etmişti.

Türkiye'de bu kanuna karşı çok tepki gösterilmiştir.⁵⁸ Kabulünden 10 gün kadar önce T.B.M.M. bir bildiri yayımlayarak tasarının tarihin tahrif edilmesine ve önyargılara dayandığını, kabul edildiği takdirde Fransa'da düşünce ve ifade özgürlüğü ile bilimsel araştırma ve bulguları yayınlama özgürlüğünün ortadan kalkacağını, tarafsızlık ilkesine riayet etmemiş olacağı için Fransa'nın Kafkaslarda ve diğer bölgelerdeki girişimlerinin kuşkuyla karşılanacağını, ulusal parlamentoların tarihi araştırmalarda taraf olamayacaklarını, nefret ve ırkçılığın körüklenmesine katkı yapamayacaklarını, nitekim Fransız Parlamentosu'nun Cezayir olaylarını değerlendirmeyi kabul etmemiş olduğunu bildirmiştir.

Kanunu kabulünden sonra ise Hükümet bir açıklama yaparak bu kanunu “tarih ve insanlık önünde vahim bir hata” olarak nitelendirmiş ve kanunu kınayarak tüm sonuçlarıyla reddetmiştir. Ayrıca bu yasanın Türkiye-Fransa ilişkilerine büyük ve kalıcı zararlar vereceği, ciddi krizlere yol açabileceği, bölgede barış ve istikrara olumsuz etki yapacağı de ifade edilmiştir. Başbakan Ecevit ise bu yasa nedeniyle Türkiye-Fransız ilişkilerinin ağır şekilde zarar göreceğini belirtmiştir. Diğer yandan, Fransa'ya karşı ne gibi yaptırımlar uygulanabileceği hakkında bir çalışma başlatıldığı açıklanmış, hükümet dışı birçok kuruluş Fransa aleyhinde beyanlarda bulunmuş ve bu ülkeye karşı önlem alınmasını istemiştir. Bunlar arasında Fransız mallarının boykot edilmesi, büyükelçiliği dâhil Fransa'nın Türkiye'deki tüm tesislerinin kapatılması, bu ülke ile tüm kültürel ve bilimsel ilişkilerin kesilmesi, Fransızca eğitimin kaldırılması gibi önlemler alınması da öne sürülmüştür.

Bu sert tepkilere rağmen Fransa aleyhinde ne gibi önlemler alındığına dair bir açıklama yapılmamış, ancak, zaman zaman, Fransa'dan silah ve askeri gereç alımının durdurulduğu veya azaltıldığına dair basın haberlerine rastlanmıştır.

Fransız kanunu bazı AB ülkelerinin de benzer kararlar almasını tetiklemiştir. Nitekim 2004 yılında Slovakya ve Hollanda, 2005 yılında ise Polonya, Almanya ve Litvanya parlamentolarının aldığı kararlar Fransa'dan esinlenmiş, İsviçre Parlamentosu'nun 2003 tarihli kararı da Fransa emsal alınarak kabul edilmiştir. Fransa'nın Türkiye'de resmen şiddetle eleştirilmesine ve bu ülkeye karşı önlemler alınacağını bildirilmesine karşın bu alanda bir şey yapılmaması Ermeniler tarafından yukarıda anılan parlamento kararlarının alınması ve ABD Temsilciler Meclisi'ne her iki yılda bir sunulan benzer tasarıların görüşülmesi sırasında Türkiye'nin tepkilerinden çekinilmesine gerek olmadığını kanıtlamak için kullanılmıştır.

58 2001 kanunu ve Türkiye'deki tepkiler için bkz:Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları* No. 1, ss. 10-22.

Bu kanun Fransa'daki Ermeni toplumunu şüphesiz memnun etmiş ancak kısa zaman sonra kanun yeterli görülmemiş ve bu kez Ermeni soykırım iddialarını reddeden kişilerin cezalandırılmasını öngören yeni bir kanun kabul edilmesi talepleri ortaya atılmıştır. Fransız Ermenileri bu konuda Yahudi holokostunu inkâr edenlerin cezalandırılması için bir kanun bulunduğunu aynı hükümlerin Ermeni Soykırımı için de uygulanması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

2001 yılı kanun nedeniyle Türkiye ile ilişkileri bozulan ayrıca Fransız kamuoyunun Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine olumsuz bakmasının sonucu olarak artık Türkiye'nin Birliğe tam üye olmasını desteklemeyen ve Türkiye için imtiyazlı ortaklığı benimsemeye başlayan Fransız Hükümeti, Türkiye ile yeni bir anlaşmazlığı önleyebilmek üzere, Ermeni soykırım iddialarını reddedenlerin cezalandırılması için bir kanun kabul edilmesine taraftar olmamıştır. Buna karşın iktidar partisi olan UMP'nin içinde önemli bir grup böyle bir kanun kabulünü desteklemiştir. Bu arada başlıca muhalefet partisi olan ve 2001 yılı kanunun kabulünü sağlayan Sosyalistlerin "inkârcılığın cezalandırılması" olarak adlandırılan bu kanunun başlıca savunucusu olduğunu belirtmekte yarar vardır. Sonuç olarak hükümetin karşı çıkmasına rağmen Fransız Millet Meclisi'nde söz konusu kanunun kabul edilmesini sağlayacak bir çoğunluk meydana gelmiştir.

2. Fransız Millet Meclisi'nin İnkârcılığı Cezalandıran Kanun Tasarısını Kabul Etmesi

Sosyalist Parti, 2001 yılı kanununun kabulünden yaklaşık beş yıl sonra, 27 Nisan 2006 tarihinde, Ermeni soykırım iddialarını reddedenlerin beş yıla kadar hapis ve 45.000 Avro'ya kadar da para cezasına çarptırılmasını öngören bir kanun teklifini Millet Meclisi'ne sunmuştur. Tasarı ilk kez 18 Mayıs'ta görüşülmüş Hükümet adına söz alan Dışişleri Bakanı Philippe Douste-Blazy aleyhte konuşarak tasarı kanunlaştığı takdirde bunun Türk halkının çoğunluğu tarafından dostane olmayan bir jest olarak algılanacağını ve Fransa'nın sadece Türkiye'de değil bu bölgenin tamamında etkisinin zayıflayacağını, ayrıca Türkiye'nin Fransa için birinci derecede önemli bir ülke olduğunu, Türkiye'de pek çok Fransız şirketinin iş yaptığını diğer yandan kültürel, bilimsel ve sanatsal yakınlığın da bulunduğunu söyleyerek tasarının reddedilmesini istemiştir. Bazı milletvekilleri tasarının lehinde konuşmuş ancak zaman yetersizliği nedeniyle oylamaya geçilememiştir.⁵⁹

Söz konusu tasarı altı ay kadar sonra, 12 Ekim 2006 tarihinde, yeniden görüşülmeye başlanmış bu kez Hükümet adına söz alan Avrupa İşleri Bakanı Cathérine Colonna da tasarının aleyhinde konuşmuş ve 2001 yılı kanunu mevcut olduğuna göre ikinci bir kanuna gerek olmadığı, ayrıca Türkiye'de bir süreden beri bazı aydınların ülkenin geçmişi hakkında bir "bellek çalışması" yaptıklarını ve tasarının kabul edilmesinin bu çalışmalara zarar vereceğini söylemiş son olarak da tarihi aydınlatmanın yasama organına değil tarihçilere ait olduğunu belirtmiştir.

59 2006 yılı Kanun Tasarısı üzerindeki ilk görüşmeler için bkz: Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları* Sayı. 20-21, ss. 26-43.

Dışişleri Bakanının olduğu gibi, Avrupa İşleri Bakanı'nın konuşması da bir etki yaratmamış, söz alan 21 milletvekilinden 18'i tasarı lehinde konuşmuş ve tasarı 106 lehte ve 19 aleyhte oyla kabul edilmiştir.⁶⁰

Bu arada söz konusu kanun tasarısının önlenmesi için Türkiye'de, hükümetten sivil toplum örgütlerine kadar, bir tür seferberlik ilân edildiğini ve her kurumun bu yönde büyük çaba gösterdiğini, Paris Büyükelçimizin de bir süre için Merkez'e çağrıldığını ve Türkiye'de ve Fransa'da gösteriler düzenlendiğini belirtmemiz gerekmektedir. Bu konuda ilginç olan husus Ermeni tezlerini çekincesiz destekleyen ve kendilerine "liberal aydınlar" diyen Türklerin de tasarıya karşı çıkmasıdır. Bunun nedeni, söz konusu tasarı kanunlaştığı, diğer bir deyimle Fransa'da Ermeni soykırım iddiaları hakkında ifade özgürlüğü ortadan kaldırıldığı takdirde Türkiye'de de aynı konuda bir kısıtlama yapılması olasılığı olabilir.

C. Kanun Tasarısının Fransız Senatosu'nda Görüşülmesi ve Reddi

Söz konusu tasarının kanunlaşması için Senato tarafından da tasdik edilmesi gerekmektedir. Aradan dört yıldan fazla zaman geçmesine rağmen Senato bu tasarımı gündemine almamış, Fransız Hükümeti de gündeme alınmasını istememiştir. Bunun üç nedeni vardır.

Birincisi, Fransa'nın, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine karşı çıktığı bir dönemde iki ülke ilişkilerini, güncel bir önemi olmayan soykırım iddiaları nedeniyle, tamamen çıkmaza sokmayı istememesidir.

İkincisi, ısrarlı Ermeni propagandasına sayesinde Fransız kamuoyunun bir Ermeni "soykırımının" olduğuna inanmasına rağmen, ifade özgürlüğüne çok önem verilen Fransa'da, kişilerin sadece "Ermeni soykırımı olduğuna inanmıyorum" dedikleri için, hapsedilmelerinin kabul edilemez olarak görülmesidir.

Üçüncüsü ve belki de en önemli nedeni son yıllarda sömürgecilik ve esir ticareti gibi tarihi olaylar hakkında başka kanunlar da çıkmış olması, tanınmış Fransız tarihçilerinin, akademik özgürlükleri engellediği için, bunlara tepki göstermeleri ve hatta iptali istemeleri ve bu konuda kamuoyu tarafından desteklenmeleridir.

Bu koşullar altında Fransız Senatosu kanun tasarısını desteklememiştir. Ermeniler ve soykırım iddialarının başlıca destekleyicisi olan Sosyalistler arasında bile bazı şüpheler belirmiştir. Hatta Senato'daki Sosyalist grubu bu maddeyi Senato gündemine alınması için bir karar alamamıştır.⁶¹

Fakat Ermeniler Senato'nun tasarımı kabul etmesi için ısrarlar ve çabalarını inatla sürdürmüşlerdir. Bunun başlıca nedeni, 2011 yılının Ermenistan bağımsızlığının

60 Bu kanun tasarısı üzerindeki ikinci görüşmeler ve tasarının kabulü için bkz. Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", Ermeni Araştırmaları, Sayı 22, ss. 20-55.

61 "Le PS Repousse l'utilisation de sa niche Parlementaire", *Armenews*, 9 Şubat 2011.

20. ve 2001 kanununun 10. yıldönümü olması ve bu yıl içinde Ermeni “soykırımını” inkâr edenlerin cezalandırılmasına dair bir tasarımların kabul edilmesinin uygun olacağı düşünülmesidir.⁶² Bu duygusal yaklaşımın etkisi altında, Senato’nun çoğunluğunun aleyhte olmasına rağmen Ermeniler Senato’nun tasarımı oylaması için bir kampanya başlatmışlardır.

Bu kampanyanın en önemli öğelerinden biri, başkan seçilmeden önce Ermenilere yapmış olduğu bir vaadi Nicolas Sarkozy’e hatırlatmaları olmuştur. Buna göre Sarkozy başkan adaylığı döneminde ve 24 Nisan (2007) gibi Ermeniler için önemli bir günde Ermeni kuruluşlarına gönderdiği bir mektupla Senato’da beklemekte olan kanun tasarısının kabulünü destekleyeceğini bildirmiştir.⁶³ Ancak Sarkozy başkan olduktan sonra bu tasarımı desteklememiştir. Bir WikiLeaks belgesine göre Sarkozy başkan seçildikten hemen sonra diplomatik Danışmanı Jean-David Levitte’ı 29 Mayıs 2007 tarihinde Ankara’ya göndererek söz konusu kanun tasarısının Senato’da “ölmesini” sağlayacağını bildirmiştir.⁶⁴

WikiLeaks belgesinden sonra Ermenilerin Başkan Sarkozy’e eleştirileri artmaya başlamıştır. Bu arada tanınmış Şarkıcı Charles Aznavour ön plana çıkmıştır. Le Dauphiné Libre gazetesi 23 Ocak 2011 tarihinde Aznavour’un, Başkan Sarkozy fikrini değiştirmede, zamanı gelince, ona verilecek oylarla uğraşacağını, Fransa’da Ermenilerin 400 ilâ 500 bin kişi olduğunu ve Ermeni kökenli olanların kendisini izleyeceğini, politika yapmadığını, ancak çok önemli bir siyasi güce sahip olduğunu söylediğini yazmıştır.⁶⁵ Aznavour daha sonra da, 12 Mart 2011 tarihinde Senato önünde yapılan gösteride de söz alarak Ermenilerin Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında Fransa’nın yanında yer aldığını ayrıca İkinci Dünya Savaşı’nda Fransız Direniş Hareketine katıldıklarını söylemiş ve bu arada hiçbir Türk’ün Fransız üniforması taşımadığını, Türklerin daima Almanya’ya Fransa’ya tercih ettiklerini ifade etmiştir.⁶⁶ Bu konuda, Ermenilerin Birinci Dünya savaşı sırasında müttefiklerin yanında yer aldıkları doğru olmasına karşın İkinci Dünya Savaşı’nda Taşnak eğilimli Ermenilerin, Drastamat Kanayan (kısaca Dro) kumandası altında ve Ermeni Lejyonu (Armenische Légion) adı ile bir birlik oluşturarak Nazi Almanyası ile beraber savaşa katıldıklarının hatırlanmasında yarar vardır. Diğer yandan kendi devletleri, kendi orduları olan Türklerin Fransız ordusuna katılmak için bir nedeni bulunmadığı da açıktır.

***İkinci Dünya Savaşı’nda
Taşnak eğilimli
Ermenilerin, Drastamat
Kanayan (kısaca Dro)
kumandası altında ve
Ermeni Lejyonu adı ile bir
birlik oluşturarak Nazi
Almanyası ile beraber
savaşa katıldıklarının
hatırlanmasında
yarar vardır.***

62 “Communiqué. Voeux de CCAF pour 2011. Paix, justice, modernité, sécurité”, *Armenews*, 5 Ocak, 2011

63 “Sarkozy: Offense aux Électeurs d’origine arménienne”, *Armenews*, 30 Aralık 2010.

64 “France: Faire obstacle au négationnisme de l’Etat turc”, *Collectif VAN*, 11 Mart 2011.

65 “Charge Contre Charles Aznavour”, *Armenews*, 3 Şubat 2011.

66 *Les Nouvelles d’Arménie Magazine*, No. 173, Nisan 2011, p. 20.

Aznavour'un Ermeni asıllı Fransızların oyları hakkındaki sözleri bu ülkedeki Ermeni toplumunun siyasi gücü hakkında basında bazı görüşler ileri sürülmesine neden olmuştur.⁶⁷ Haftalık bir gazeteye göre Ermeni toplumunun %70'i Aznavour'u izlese ve bunlardan sadece yarısı Sağ'a oy vermekten vazgeçse bu Sarkozy için 175.000 oy kaybı demek olacaktır. Bu rakam, 40 milyon kadar kişinin oy hakkı bulunduğu Fransa'da küçük görülebilir. Ancak 2002 yılında Sosyalistlerin başkan adayı Lionel Jospin 200.000 oy farkla kaybetmiştir.⁶⁸ Aynı konuda bir diğer yazıda ise benzer bir hesap yapmakta ve Fransa'da 400.000 Ermeni olsa bunlardan yarısı Sağ'a oy vermese, hatta bu rakamın sadece yarısı aynı şekilde oy kullansa 100.000 oyun Başkanlık seçimini etkileyebileceğini ileri sürülmüştür.

Aslında Fransız Ermenilerinin oylarını ne derecede, "Ermeni Davası" için, diğer bir deyimle soykırım iddiaları ve tazminat ve toprak talepleri için, kullandıkları belli değildir. Fransız Ermenilerinin büyük çoğunluğu dört veya beş kuşaktan beri Fransa'da yaşamakta olup bazıları tamamen Fransız olmuş ve Ermeni taleplerine olan ilgilerini önemli ölçüde kaybetmişlerdir. Daha büyük bir kesim ise Fransızlaşmış olmakla beraber, Ermeni davalarına önem vermeye devam etmektedir. Militan sıfatı verilebilecek olan üçüncü bir grup ise sadece Ermeni taleplerini esas alan ve siyasi tercihlerini buna göre yapanlardan oluşmaktadır ancak bunların sayısı oldukça azdır. Fransız Ermenileri arasındaki bu bölünmenin sonucu olarak bir parti veya bir siyaset adamının Ermeni taleplerini desteklememesi Ermeni oylarını tamamen kaybedeceği anlamına gelmemektedir. Bu durum, önemli bir militan olan, Fransa'daki Ermeni Örgütleri Koordinasyon Komitesi Başkan Yardımcısı, Les Nouvelles d'Arménie aylık dergisinin editörü, ASALA'nın eski sözcüsü Ara Toranian'ın Fransa'da bir "Ermeni Oyu" olduğundan kuşku duyduğunu belirtmesine neden olmuştur. Adı geçene göre Senato'nun söz konusu tasarımı kabul etmemesi Ermeni topluluğu içinde memnuniyetsizliğe yol açabilecek olmakla beraber iktidar zaman içinde bazı güzel nutuklar ve bazı sübvansiyonlarla bunu unutturabilecektir.⁶⁹

Ermeniler Senato'daki tasarının gündeme alınmamasının ikinci sorumlusu olarak Marsilya Belediye Başkanı, Senato Başkan Yardımcısı ve iktidar partisi UMP'in Senato Grubu Başkanı olan Jean-Claude Gaudin'i görmüşler ve kendisini bir şey yapmamakla eleştirmişlerdir.⁷⁰ Gaudin 2001 yılında Fransız Meclisinin Ermeni soykırım iddialarını tanıyan bir kanun kabul edilmesinin mimarı olduğunu iddia etmektedir. Bilindiği üzere Marsilya'da önemli sayıda Ermeni vardır ve Gaudin bu grupla iyi geçinme gayreti içindedir. Bu çerçevede Belediye Başkan Yardımcılıklarından birini bir Ermeniye vermiştir.⁷¹ Gaudin, Başkan Sarkozy'nin yakını olarak bilinmekte ve iktidar partisi içinde önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Ermenilerle olan yakınlığına rağmen, Başkanın politikası

67 *Les Nouvelles d'Arménie Magazine*, No. 172, Mart 2011, p.94.

68 "Charge contre Charle Aznavour" başlıklı yazıda zikredien "Les 4 Vérités" haftalık dergisinde Baudouin Pierre imzasıyla yayınlanan bir makale, *Armenews*, 3 Şubat 2011.

69 "4 Mai: De la Colère à la détermination", *Armenews*, 9 Mayıs 2011.

70 "Après le 'Niet' de la Commission des lois, le négationisme pavoisse", *Armenews*, 20 Nisan 2011.

71 Didier Parakian.

gereğince, kanun tasarısının Senato'dan geçmesi için çaba göstermemiş olduğu anlaşılmıştır. Kendisine yöneltilen eleştirileri cevaplamak durumunda kalan Gauin, kabahati tasarımı Senato'ya sunan Sosyalistlere atmış, tasarının Sosyalist Grubunun tamamın desteğini almamış olduğunu, nitekim oylamada sadece 21 sosyalistin aleyhte oy kullandığını, (ayrıca 49 Sosyalist senatör de oya katılmamıştır), kendisinin, Senato'daki UMP Grubunun çoğunluğunun aksine, tasarıya oy verdiğini söylemiş ve hedef olduğu eleştirileri yersiz olarak nitelendirmiştir.⁷²

Diğer yandan Senato'da bekleyen tasarının kabul edilmesi için Ermenilerin mümkün olduğu kadar büyük gösteriler düzenlemeye çalıştıkları görülmüştür. Bu amaçla, 12 Mart 2011, Cumartesi günü Marsilya ve Paris'te gösteriler yapılmıştır.

Marsilya'daki gösteriye, Ermeni kaynaklarına göre, aralarında 5 milletvekilinin de bulunduğu 500 kişi katılmış ve kanun tasarısını kabulü yönünde konuşmalar yapılmıştır. Bu arada söz konusu tasarı için 25.000 imza taşıyan bir dilekçeden bahsedilmiştir.⁷³

Aynı gün Paris'te yapılan gösteri daha büyük olmuştur ancak katılanların sayısı hakkında Ermeni kaynakları değişik rakamlar vermişlerdir. Bir kaynak 1.500 kişiden bahsederken⁷⁴ diğeri 3.000 kişinin hazır bulunduğunu⁷⁵ ileri sürmüştür. Agence France Presse ise 2.000 kişiden bahsetmiştir.⁷⁶ Bu göreceli karabalıklığına karşın, Ermeni şahsiyetler dışında, bu gösteriye nispeten az sayıda siyasi şahsiyetin katıldığı gözlemlenmiştir. Toplantının en ilginç olayı Şarkıcı Charles Aznavour'un Ermenilerin Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarına Fransa'nın yanında katıldığı vurgulayan, yukarıda değindiğimiz sözleri olmuştur. En önemli olay ise Sosyalist Parti Birinci Sekreteri Martine Aubry'in, Senato'nun gelecek toplantılarından birinde söz konusu tasarının gündeme alınması için "niche parlementaire"⁷⁷ hakkının kullanacağını belirten mektubunun okunmasıdır. Böylelikle normal yoldan gündeme alınmayan söz konusu kanun tasarısının, Sosyalistlerin bu haklarını kullanmaları sayesinde, Senato'da görüşülmesi sağlanmıştır. Bu görüşmenin tarihi olarak 4 Mayıs 2011 saptanmıştır. Böylelikle Sosyalist Partisi tasarının gündeme alınmasını sağlamakla beraber Sosyalist senatörlere tasarının lehinde oy kullanılması hususunda bir yönerge verilmemiş veya verilememiştir.

Tasarı hakkında bir diğer girişim de bu konuda Hükümete bir soru yöneltilmesi olmuştur. Tasarının neden Senato gündemine alınmadığına dair olan bu soruya Dışişleri Bakanı Bayan Michèle Alliot-Marie hükümetin bilinen tutumunu tekrarlamış, ayrıca Fransız kanunlarının esasen ayrımcılığını, kin ve ırkçı şiddetin tahrikini yasakladığını söylemiş, Fransız Parlamentosunun 2005 yılında tarihi

72 *Nouvelle d'Arménie Magazine*, No. 175, Mayıs 2011, p. 32

73 "Meeting de Marseille", *Armenews*, 13 Mart 2011.

74 "Aznavour: "Sarkozy Doit Honorer sa promesse", *Armenews*, 14 Mart 2011.

75 *Les Nouvelles d'Arménie Magazine*, No. 173, Nisan 2011, p. 20.

76 "Rassemblement au Sénat Pour Interdire la Négation du Génocide Arménienne", *Armenews*, 13 Mart 2011.

77 "Niche parlementaire" deyimini Fransız Millet Meclisi veya Senatosunda her partinin, uygun gördüğü herhangi bir konuyu, ayrıca oylamaya gerek kalmadan, gündeme alabilmesi anlamına gelmektedir. Ancak her parti bu usulü yılda birkaç kez başvurabilmektedir.

konuların kanun konusu yapılmamasını benimsediğini, zira bu tür kanunların tarihçilerin çalışmalarının zedelenebileceğini, geçmiş olayların gerçeklere uygunluğunun saptanmasının ve ortak belleğin meydana çıkarılmasının sadece tarihçilere ait olduğunu belirtmiştir. Diğer yandan Türkiye’de de yakın geçmişe ait tartışmaların başladığını ifade ile Fransız hükümetinin Türk ve Ermeni toplumlari arasındaki diyalog girişimlerini desteklediğini ve sadece diyalogun olayları beraberce anlaşılmasını ve geçmişten miras kalan sorunların aşılmasını sağlayabileceğini ifade etmiştir.⁷⁸

Senato’da çoğunluğa sahip hükümetin bu cevabı söz konusu tasarının kabul edilme şansının bulunmadığını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Üç gün sonra Senato’nun Kanunlar Komisyonu tasarının kabul edilemeyeceğine dair oybirliği ile bir karar almıştır.⁷⁹ Kararda,⁸⁰ özetle, Ermeni soykırımı gerçeğinin inkâr edilemez olduğu ancak böyle bir soykırımın varlığını sorgulayanların cezalandırılmasında ciddi hukuki güçlükler bulunduğu ve suç ve cezaların yasallığı ile fikir ve ifade özgürlükleri hakkındaki anayasal ilkelere aykırı olduğu belirtilmektedir. Kararda ayrıca, Shoah’ın aksine, Ermeni soykırımının tanımı hakkında, yetkili bir mahkeme tarafından saptanmış veya uluslararası bir sözleşmeyle belirlenmiş kesin bir tanımının bulunmadığı ifade edilmiştir. Diğer yandan Fransız vatandaşı Ermenilerin antisemitizme benzer söylemlerin hedefi olmadığı da vurgulanmıştır. Görüldüğü üzere bu kararın ana noktaları, tasarının bazı anayasal ilkelere aykırı olması, Shoah’ın hukuki temellerine sahip bulunmaması ve Ermenilerin antisemitizm gibi bir harekete maruz kalmamasıdır.

Başkan Sarkozy, talepler üzerine, 30 Nisan 2011 tarihinde Fransa’daki Ermeni Örgütleri Koordinasyon Konseyi üyelerini kabul ederek görüşlerini dinlemiş ve kendilerine Fransız Hükümetinin Senato’daki oya karışmayacağını, diğer bir deyimle iktidar partisi senatörlerinin kendi vicdanlarına göre oy vereceklerini⁸¹ söylemiş ayrıca soykırım inkarcılığıyla mücadele etmenin önemine değinerek bu konuda savcılara bir talimat gönderileceğini de belirtmiştir.⁸²

Türkiye de bu tasarının kabulünü önlemek üzere bazı girişimlerde bulunmuştur. Bir habere göre⁸³ TBMM Başkanı Mehmet Ali Şahin, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Türk-Fransız Parlamenter Dostluk Grubu Başkanı Yaşar Yakış ve CHP Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu Fransız muhataplarına mektup göndererek yasa tasarısının kabul edilmesinin Türk-Fransız ilişkilerine kalıcı zarar vereceğini bildirmişlerdir. Ayrıca T.B.M.M. AB Uyum Komisyonu Başkanı Yaşar Yakış’ın başkanlığında, CHP’den Gülsün Bilgehan, MHP’den Tuğrul Türkeş, AKP’den Nur Suna Memecan’dan oluşan ve Türkiye’nin Paris’teki eski Büyükelçisi Osman Korutürk’ün de katıldığı bir grup Paris’e giderek bu tasarı konusunda temaslarda

78 “Patrick Labaune: Pourquoi y a-t-il eu blocage au Sénat”, *Armenews*, 14 Nisan 2011.

79 “French Ties Stand to Gain from Bill”, *Turkish Daily News*, 19 Nisan 2011,

80 Kararın Fransızca tam metni Fransız Senatosunun 15 Nisan 2011 tarihli ve 607 82009-2010) sayılı belgesindedir.

81 “France Senate Rejects Bill Criminalizing Genocide Denial”, *Asbarez*, 4 Mayıs 2011.

82 *Les Nouvelles d’Arménie*, No.175, Haziran 2011, p. 22

83 “Türkiye’den Fransa’ya ‘Soykırım’ Mektubu”, *A.A.*, 15 Nisan 2011.

bulunmuştur.⁸⁴ Tasarının reddedilmesinden sonra çıkan basın haberlerine göre “Türk liderlerle” Fransa Başkanı, ikili ilişkilerde anlaşmazlıklardan ziyade ortak çıkarlar üzerinde durmak konusunda mutabık kalmışlar ve Fransa Cumhurbaşkanı da buna uygun olarak partisi mensuplarına söz konusu tasarımı desteklememe talimatı vermiştir.⁸⁵

Yukarıda değindiğimiz gibi bu tasarının Senato tarafından kabulünün imkânsız görülmesine rağmen Ermenilerin isteği üzerine Sosyalistler, daha önce bildirdikleri gün olan 4 Mayıs 2011 tarihinde, “niche parlementaire” kuralından yararlanarak 2006 yılı tasarısının aynı olan bir metni, 30 kadar Sosyalist senatörün teklifi olarak, Senato’ya sunmuşlardır. Bu metinde Ermeni soykırımını inkâr edenlerin bir yıl hapsi ve 45.000 Euro para cezasına çarptırılması öngörülüyordu. Müzakereler 3 saat kadar sürmüştür.

Hükümet adına konuşan Adalet Bakanı Michel Mercier Ermeni halkının nüfusunun 2/3’ünün ölümüyle sonuçlanan ve geride ancak 800.000 kişiyi sağ bırakan⁸⁶ trajik bir dönem yaşamış bulunduğunu, o dönemde Fransa’ya sığınan Ermenilerin ve çocuklarının ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda temayüz ettiğini belirttiikten sonra, örnek olarak dinleyiciler arasında bulunan Charles Aznavour ile 2. Dünya Savaşı Sırasında Fransız Direniş Hareketine katıldığı için Almanlar tarafından idam edilen Manukyan’ın adını zikretmiştir. Daha sonra söz konusu kanun tasarısını neden uygun olmadığını, Senato Kanunlar Komisyonunun yukarıda değindiğimiz kararı çerçevesinde açıklayan Bakan, bununla beraber Ermeni soykırımını inkâr girişimlerine kayıtsız kalınmayacağını, ayrımcılık ve ırkçı nefrete karşı mevcut yasal hükümlerin uygulanabileceğini ifade etmiş bu hususta iki önlem öngördüklerini, birincisinin bu konuda savcılara bir talimat gönderilmesi, ikincisinin ise Ermeni toplumunun hukukçularıyla işbirliği yapılması olduğunu belirtmiştir.

Söz alan senatörler ise mensup oldukları partilerin ve bazen de kendi görüşlerini açıklamışlardır. Müzakerelerin sonunda ilk önce Kanunlar Komisyonunun, söz konusu tasarının kabul edilemeyeceğine dair raporu oya konmuş ve 196’ya 74 oyla kabul edilmiştir. Böylelikle kanun tasarısı, kabul edilmez hale geldiği için, ayrıca görüşülmemiştir.

Müzakereler sırasında Senato dışında 1.200 kadar Ermeni gösteri yapmıştır.⁸⁷ Müzakereler, yukarıda da değindiğimiz gibi, aralarında Charles Aznavour, Ermenistan’ın Paris Büyükelçisi Viguen Tchitetchian’ın da hazır bulunduğu çok

84 “Turkish Committee arrives in France to lobby against Armenian bill”, *Hürriyet Daily News*, 26 Nisan 2011.

85 “Sarkozy Instructed his Party to Hamper Armenian Bill, Turkish Official Says”, *Hürriyet Daily News*, 5 Mayıs 2011.

86 Bu hesaba göre Osmanlı İmparatorluğunda 2.400.000 Ermeni bulunması gerekmektedir ki bu, Ermeni Patrikhanesinin 1914 yılında yapmış olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu’nda 2.100.000 Ermeni’nin bulunduğunu ileri süren rakamdan da fazladır. O dönemde Osmanlı istatistikleriyse Ermenilerin nüfusunu 1.295.000 olarak göstermektedir.

87 “Loi anti-négationiste. Carton Rouge aux sénateurs”, *Armenews*, 5 Mayıs 2011.

sayıda Ermeni ve Ermenilere arka çıkan, magazin dünyasında da tanınmış filozof Bernard-Henri Lévy gibi, diğer bazı şahsiyetler tarafından izlenmiştir.

Senatoda partilerin kullandığı oylar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Partinin Adı	Senatör					Oy TOPLAM
	Sayısı	Lehte oy	Aleyhte oy	Çekimser	Kullanmayan	
UMP ⁸⁸	148	137	9	1	1	148
Sosyalistler	115	21	39	6	49	115
Merkez Birliği	29	25	3	-	1	29
Komünist ve Diğer Sol ⁸⁹	24	1	23	-	-	24
“Avrupalılar”	18	6	-	12	-	18
Diğer	7	6	-	-	-	7
TOPLAM	341	196	74	20	51	341

Bu tabloda dikkat edilecek nokta “Lehte oy” deyiminin Senato Kanunlar Komisyonu’nun tasarının kabul edilmezliği hakkındaki raporunun kabulü için oy verenleri ifade etmesi, yani Ermenilerin aleyhinde olmasıdır. Aleyhte oy ise söz konusu raporun reddi anlamına gelmekte olup Ermenilerin lehine bir durumu yansıtmaktadır.

Tablonun incelenmesinden iktidar partisi UMP senatörlerinin neredeyse tamamının tasarının kabul edilmezliği lehinde oy kullandığı, iktidar ortağı Merkez Birliği’nin de aynı şekilde davrandığı görülmektedir. Ermeni soykırım iddialarını hep desteklemiş hatta Türkiye bu iddiaları kabul etmediği takdirde Avrupa Birliği’ne üye olamayacağını belirtmiş olan Sosyalistlerin oyları ise çok bölünmüştür. Kanunlar Komisyonu Raporu’nun aleyhine olan Sosyalist oylar sadece 39’dur. Buna karşın 21 senatör aksi yönde yani Ermenilerin aleyhinde oy kullanmıştır. Diğer yandan Sosyalist senatörlerin neredeyse yarısı (6 çekimser ve 49 oy vermeyen) bu konuya karışmak istememişlerdir. Komünist ve diğer sol eğilimli senatörler Ermenilerin lehine oy kullanırken “Avrupalı” olarak nitelendirilen senatörlerin oyu bölünmüştür.

Bu konuda üzerinde durulması gereken bir diğer husus oylamaya katılanların sayısının çokluğudur. Senatörlerin yaklaşık %85’i oylamaya katılmış ve %57’i tasarımı reddetmiştir. Oysa 2001 yılı kanunu 577 kişilik Millet Meclisinde sadece 52 oyla, 2006 kanun tasarısı ise 106 oyla kabul edilmiş, milletvekillerinin büyük çoğunluğu görüşmelere ve oylamaya katılmamıştı.

Sonuç Ermeniler için bir hezimettir. Üstelik aleyhte oyların sağcı ve merkez partilerinden gelmesine karşın lehte oyların sol partilerden gelmesi de konuya bir sağ-sol çekişmesi havası vermektedir ki bu Ermenilerin gelecekteki girişimleri için iyi sonuçlar vermeyebilir.

88 Union Pour un Mouvement Populaire.

89 Groupe Communiste, Républicain et les Sénateurs du Parti du Gauche.

Oylamanın Fransız Ermeni çevrelerinde çok olumsuz karşılandığını söylemeye gerek yoktur. Fransa'daki Ermeni Örgütlerini temsil eden Fransa Ermeni Örgütleri Koordinasyon Konseyi (Conseil de coordination des organisations arméniennes de France) bir bildiri yayımlayarak Senatodaki oylamanın, Fransa'daki Ermeni toplumunu Türk devletinin inkârcılığı karşısında hukuki savunma araçlarından mahrum bıraktığını ileri sürmüş, Fransız Hükümetinin Türk baskısı karşısında gerilediğini, hükümetin ve Devlet Başkanının Ermeni kökenli Fransızların haklarının aleyhine Ankara'da kendi çıkarlarını korumaya çalışmakla büyük bir sorumluluk yüklediği belirtilmiş ve birçoğu Ermeni soykırımı kurbanlarının ahfadı olan Fransız Ermenilerinin bu durumdan gerekli siyasi sonuçları çıkarması istenmiş,⁹⁰ diğer bir deyimle gelecek yıl seçimlerinde Başkan Sarkozy ve parlamento seçimlerinde de UMP için oy verilmemesi ima edilmiştir.

Başkan Sarkisyan 28–29 Eylül 2011 tarihinde Fransa'ya bir çalışma ziyareti yapmış ve Başkan Nicolas Sarkozy, Millet Meclisi Başkanı Bernard Accoyer, Başbakan Francois, Fillon ile görüşmelerde bulunmuştur. Ayrıca Başkan Sarkozy ile birlikte Charles Aznavour'un meşhur Olympia Müzikholünde, Ermenistan için verdiği konsere katılmıştır. Bu konserde soykırım konusunu ele alan iki şarkı da söylenmiştir.⁹¹ Diğer yandan Başkan Sarkozy de Ekim 2011 başlarında Ermenistan'a bir ziyarette bulunacaktır. Sarkisyan'ın Fransa'da sıcak karşılanması ve Sarkozy'nin Ermenistan'a yapacağı ziyaretin Fransa Ermenileri üzerinde iyi bir etki bırakacağında şüphe bulunmamaktadır. O nedenle, söz konusu kanunun Senato tarafından kabul edilmemesinin Ermeniler üzerinde yaratmış olabileceği olumsuzlukların bu karşılıklı ziyaretlerle giderilmiş olması olasıdır.

Bu konuda son bir gelişme 25 Eylül 2011 tarihinde yapılan Senato kısmi seçimlerinde soldaki partilerin 3 oy farkla da olsa Senato'daki çoğunluğu ele geçirmiş olmalarıdır. Bu, söz konusu kanun tasarısı tekrar Senato'ya geldiği takdirde Ermenilerin lehine bir durum yaratacaktır. Diğer yandan gelecek başkanlık seçimlerinde Sosyalist Parti'den aday olmak isteyen, bu partinin eski Birinci Sekreteri François Hollande, Senato'daki yeni solcu çoğunluktan söz konusu kanun tasarısını yeniden ele almasını isteyeceğini söylemiştir.⁹² Adı geçen aday olur ve başkan da seçilirse tasarının kabul edilme olasılığı da artacaktır.

Kanun tasarısının kabul edilmemesinin Ermenistan'daki tepkilerine gelince Hükümet Koalisyonunun büyük ortağı Cumhuriyetçi Parti Sekreteri Eduard Sharmazanov bu konuda Senato'nun kanun tasarısını reddetmesinden üzüntü duyduklarını, ancak sadece AB üyesi ülkelerin değil eski Bağımsız Ülkeler Topluluğu ülkelerinin bezer kanunlar kabul edeceği günün geleceğini söylemiştir. Adı geçen Bağımsız Ülkeler Topluluğu içinde Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerinin de bulunduğunu unuttuğu anlaşılmaktadır.⁹³ Taşnak Partisinden Giro Manoyan ise daha gerçekçi bir yaklaşımla, Türkiye'nin Avrupa Birliği

90 "Communiqué de CCAF, Les Français d'origine arménienne en colère", Armenews, 5 Mayıs 2011.

91 "Sarkozy au Concert d'aznavour, Pour L'Arménie", Collectif VAN, 29 Eylül 2011.

92 "Hollande Souhaite Que Bel Reprenne la Proposition de Loi", Armenews, 27 Eylül 2011.

93 "Armenian Ruling MP Expresses Regret Over French Senate Decision", News.am, 5 Mayıs 2011.

adaylığına karşı olan Fransa'nın başka sorunlarla Türkleri gücendirmek istemediğinden bahsetmiştir.⁹⁴

IV- 24 NİSAN'IN ERMENİSTAN'DA VE TÜRKİYE'DE ANILMASI, AMERİKAN BAŞKANININ MESAJI

Her yıl olduğu gibi bu yıl da 24 Nisan dünya'da, Ermenilerin bulunduğu her yerde anıldı. Küçük Ermeni toplumlarının olduğu ülkelerde bu anma törenleri genellikle kiliselerde ayin şeklinde oldu. Büyük Ermeni topluluklarının yaşadığı ABD, Fransa, Lübnan ve Rusya gibi ülkelerde ve bu ülkelerin Los Angeles, New York, Boston, Paris, Marsilya, Lyon, Beyrut, Moskova ve Rostow gibi şehirlerinde ise ayinlerin yanında büyük törenler yapıldı. Bazı şehirlerde ise birden fazla etkinlik düzenlendi. Bu yıl 24 Nisan'ın Paskalyanın Pazar gününe rastlaması, soykırım iddialarının daha da güçlü bir şekilde ve dini referanslarla vurgulanmasına yol açtı.

24 Nisan'ı anma faaliyetlerinden biri de, bulunulan şehirde bir Türk temsilciliği varsa, önünde gösteri yapmaktır. Genelde yerel kolluk güçleri önlem aldıklarından bu gösteriler son yıllarda güvenlik yönünden bir sakınca oluşturmamakta ancak bu bazı taşkınlıklar yapılmasını engellemektedir. Örneğin bu yıl Paris'teki gösteride Türk bayrağı yakılmıştır.⁹⁵ Diğer yandan bazen Türkler bu hareketlere tepki göstermektedir. Mesela Ermenilerin Washington Büyükelçiliğimiz önünde yaptıkları gösterileri dengeleyebilmek için Türkler de aynı yerde gösteri yapmışlardır.⁹⁶

Dünya'da 24 Nisan için yapılan gösteri ve diğer etkinliklerin tamamı hakkında bilgi vermeye yerimiz müsait değildir. O nedenle Ermenistan ve Türkiye'de yapılan etkinlikler üzerinde kısaca duracağız.

1. Ermenistan'da 24 Nisan

24 Nisan vesilesiyle Ermenistan'da yapılan anma etkinliklerinden ikisi özellikle önem taşımaktadır. Bunlardan birincisi, bir gün öncesi Soykırım Anıtına yapılan meşaleli yürüyüştür. İkincisi ise ertesi gün bu Anıtta yapılan törendir. Yukarıda değindiğimiz gibi bu yıl paskalyanın 24 Nisan'a rastlaması da Paskalya ayinini soykırımın anılması etkinliğine dönüştürmüştür.

Bu yıl 10.000 kişinin katıldığı söylenen gece yürüyüşü, geçen yıllarda olduğu gibi Erivan'da Opera Meydanı'nda başlamış, burada konuşmalar yapılmış, artık adet haline geldiği gibi, basına poz verilerek bir Türk bayrağı yakılmış, bu bayrağın alevlerinden meşaleler tutuşturulmuş sonra da Soykırım Anıtına kadar bir yürüyüş yapılmıştır. On iki yıldan beri yapılan bu yürüyüşü bu yıl da Taşnak Partisi

94 "G. Manoyan: French Authorities didn't Want to Upset Turkey", *Panorama*, 5 Mayıs 2011.

95 "Ermeniler Türk Bayrağını Yaktı", *Yeniçağ*, 26 Nisan 2011.

96 *Armenews*, 24 Nisan 2011.

düzenlenmiştir.⁹⁷ Her yıl aynı mizansen içinde cereyan eden bu yürüyüş ve bayrak yakmaya ek olarak bu yıl yaşlı bir kadının eline, altında “1.500.000 + 1” yazan Hrant Dink’in bir posterini verilmiştir.⁹⁸ Böylece Dink 1915’de ölen Ermeniler arasına katılmak istenmiştir.

24 Nisan sabahı ise başta Başkan Serj Sarkisyan, Başbakan Tigran Sarkisyan, Meclis Başkanı Hovik Abrahamyan ve Baş Patrik Karekin II olmak üzere tüm devlet erkânı Soykırım Anıtına giderek saygı duruşunda bulunmuşlardır. Burada Karekin II bir dua okumuştur. Sonra anıt halkın ziyaretine açılmıştır. Basın haberlerine göre Anıt “yüz binlerce” kişi tarafından ziyaret edilmiştir.⁹⁹

Tüm bu törenlere, yas tutmanın ötesinde, Türkiye ve Türklere karşı olumsuz duygu ve düşüncelerin hâkim olduğu görülmüştür. Bu husus yayımlanan mesajlarda belirgindir. Biz sadece Başkan Sarkisyan’ın mesajını inceleyeceğiz.

Başkan Sarkisyan’ın uzun sayılabilecek mesajında¹⁰⁰ özellikle dikkat çeken hususlar şunlardır. Başkan, 1915–1923 yıllarında Ermeni halkına karşı, insanlığa ve medeniyete karşı bir suç işlendiğini belirtmiştir. Oysa tehcir 1915 ve 1916 yıllarında olmuştur. I. Dünya Savaşı biter bitmez, Ermenilerin geri dönmelerine ve mallarını almalarına izin verilmiştir. Lozan Antlaşmasında da, savaş sırasında Osmanlı topraklarını terk eden Osmanlı uyruklularının geri döndükleri takdirde mallarını almaları öngörülmektedir. Buna göre Başkan Sarkisyan’ın 1923 yılına kadar Ermenilere karşı suç işlendiği sözlerinin bir anlamı yoktur. Ne var ki, sadece 1915–1916 yılları zikredilse, o sıralarda kurulmamış olan Türkiye Cumhuriyetini suçlamak, dolayısıyla günümüz Türkiye’sine karşı bir talepte bulunmak mümkün olmayacağından, bir süreden beri, “soykırım dönemi” olarak, 1915–1923 yılları kullanılmaktadır. Ermeniler dışında pek rağbet görmeyen bu formülün Ermenistan Devlet Başkanı tarafından benimsenmesi sadece tarihi gerçeklere aykırı olarak kalmayıp Türkiye’ye karşı, özellikle son zamanlarda ortaya çıkan, uzlaşmaz tutumunun teyidini de oluşturmaktadır.

Sarkisyan’ın mesajında dikkati çeken diğer bir husus “Osmanlı İmparatorluğu’nun Ermeni halkını ortadan kaldırmayı ve sürgün etmeyi amaçlayan devlet düzeyinde bir programı uyguladığı” ifadesidir. Buradaki “devlet düzeyinde bir program” ve “ortadan kaldırmak” sözcüklerinin, 1915 tehcirinin, Birleşmiş Milletler 1948 Soykırım Sözleşmesi’ndeki tanıma uygun bir soykırım olduğunu belirtmek için kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Lozan Antlaşması’nda da, savaş sırasında Osmanlı topraklarını terk eden Osmanlı uyruklularının geri döndükleri takdirde mallarını almaları öngörülmektedir.

97 http://www.armenews.com/article.php3?id_article=69531

98 “Törenle Yaktılar”, *Hürriyet*, 25 Nisan 2011.

99 “Arménie-Memorial du Génocide”, *Armenews*, 24 Nisan 2011.

100 <http://www.president.am/events/news/eng/?id=1557>.

Başkan'ın mesaj'daki Ermenistan'ın uluslararası alanda sadece Ermeni soykırımının tanınması için değil aynı zamanda soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılması için mücadele edeceği sözleri de dikkati çekmektedir. Ermenistan'ın soykırım iddialarının uluslararası alanda tanınması için çalışması gereği, 1990 tarihli Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nde yer almış olması nedeniyle bu hususun tekrarlanması normal ise de Ermenistan'ın hangi "soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılması" için ve nasıl çalışacağı anlaşılamamıştır.

Başkan Sarkisyan, son yıllarda Ermeni devlet adamlarının sıkça temas ettikleri bir deyim olan "tarihi adaletin yerine getirilmesi"ne de temas etmiştir. Bu deyimle kastedilen Türkiye'nin soykırım savını tanınması, af dilemesi, tazminat ödemesi, tehciye uğrayanlara (mirasçılara) mallarını iade etmesi ve Ermenistan'a, boyutları belli olmayan, toprak vermesidir.

Diğer bir ilginç nokta Ermenistan Devlet Başkanının "Bugün Türkiye'de, her zamankinden daha fazla, mantıklı sesler duyulmaktadır. Adalet adına seslerini duyuran Türk aydınlarına ve dünyanın dört bir yanındaki birçok dürüst insana büyük değer veriyoruz" sözleridir. Kastedilen Türk aydınları, bizde genel olarak "liberal aydınlar" olarak bilinen, aşağıda "Türkiye'de 24 Nisan" bölümünde değindiğimiz zümredir. Türkiye'nin soykırım iddialarını tanınması, Ermenilerden af dilemesi, tazminat ödemesi, kalan malların iadesi ve belki de Türkiye'nin Ermenistan'a toprak vermesinin lehinde olan bu kişilerin sayısı da etkileri de azdır. Ermenistan, Türkiye ile olan sorunlarının çözümü için, bu kişilerin görüşlerinin hâkim olmasını bekleyecekse daha çok bekleyecek demektir.

Son olarak Sarkisyan'ın Türkiye'nin soykırım iddialarına karşı tutumunu da eleştirdiği görülmektedir. Bu çerçevede Sarkisyan "Türkiye'nin inkâr yolundaki resmi politikası devam etmektedir. Ancak bu politika daha incelikli, deyim yerindeyse daha esnek hale gelmiştir ve zaman zaman alışılmamış, resmi propaganda adımları atılmaktadır. Bizim için bir şey tartışılmaz: İnkâr politikası Ermeni soykırımının doğrudan devamıdır. Bir suçun izlerini silme girişimi yeni bir suçtur" demiştir. Sarkisyan, herhangi bir açıklamada bulunmadığı için, "zaman zaman alışılmamış, resmi propaganda adımlarından" neyi kast ettiği belli değildir. Belki, "Türkiye-Ermenistan İlişkileri" bahsinde değindiğimiz, bir Türk gazetesinin "Yahudi Açılımından Sonra Ermeni Açılımı" başlıklı makalesinin Ermenistan'da yarattığı tepkiler bu sözlere neden teşkil etmiş olabilir.

Ermenistan Başkanının "İnkâr politikası Ermeni soykırımının doğrudan devamıdır" sözleri ise uzun süredir Ermeni ve onları destekleyen çevrelerce ileri sürülen bir savdır. Amacı, "soykırım"ın bitmemiş olduğunu, inkâr politikası aracılığıyla halen sürdüğünü, diğer bir deyimle güncel bir sorun olduğunu kabul ettirmektir. Böylelikle 1923 yılında kurulmuş olan Türkiye de soykırımla suçlanabilecektir. Ancak bu düşüncenin hukuki temeli yoktur. BM 1948 Sözleşmesi'ne göre soykırım, çok kısa olarak, milli, etnik, ırki veya dini bir grubu kısmen veya tamamen, ortadan kaldırmaktır. Ortadan kaldırmak veya buna teşebbüs etmek sona erdiğinde soykırım da sona erer. İsviçre gibi bazı ülkelerde soykırımın inkârı suç sayılmaktadır. Ancak burada gerekçe inkârın soykırımın devamı olduğu değildir,

daha ziyade bir cemaati rencide etmek, yani bir ayrımcılık hatta ırkçılık yapmaktır. Bu vesileyle, ayrıca incelediğimiz gibi, Fransa Senatosunun soykırımı inkâr etmeyi suç sayan bir kanun tasarısını kabul etmediğini de hatırlatalım.

Son olarak Ermenistan Başkanı'nın 24 Nisan mesajının, Protokollerin onaylanması süreci durduktan sonra Türkiye'ye karşı takındığı gayet olumsuz ve hatta saldırgan denebilecek olan tutumunun yeni bir örneğini oluşturduğunu da belirtelim.

2. Türkiye'de 24 Nisan

24 Nisan'ın 2005 yılından beri Türkiye'de genelde İnsan Hakları Derneği'nin önderliğinde anılmış ve fakat daha ziyade geçen yılın etkinlikleri dikkati çekmişti.¹⁰¹ Söz konusu etkinlikleri düzenleyenlerin amacı Ermeni soykırım iddialarının Türkiye'de kabul görmesini sağlamak olduğundan etkinliklerin sayısı ve türü zaman içinde arttırılmıştır.

Bu yıl ilk kayda değer etkinlik, 1915 olayları sırasında yaşamlarını yitirdikleri öne sürülen bazı Ermeni gazetecilerin Türkiye Gazeteciler Cemiyeti ile Çağdaş Gazeteciler Derneğince ayrı ayrı tutulan "Öldürülen Gazeteciler" listelerine dâhil edilmesi çabaları olmuştur.¹⁰² Çağdaş Gazeteciler Derneğinin kendi listesine dokuz ismi kaydettiği anlaşılmaktadır.¹⁰³

Diğer yandan "İrkçılığa ve Milliyetçiliğe Dur De Girişimi" geçen yılın bir etkinliği bu yıl da tekrarlayarak İnternet'te www.buacihepimizin.net adresinde 24 Nisan'ı anmak için bir metin konmuş ve arzu edenlerin bu metni imza etmelerini (tıklamalarını) istemiştir. Metin şudur:

"24 Nisan 1915, asırlardır bu ülkenin diğer halkları ile birlikte yan yana yaşamakta olan Ermeni halkının; kadın, çocuk, ihtiyar, hasta ayırt edilmeksizin, sırf Ermeni oldukları için; yurdundan, evinden, tarlasından, işyerinden, mesleğinden devlet zoruyla koparılıp yüz binlercesinin öldüğü, öldürüldüğü, sürüldüğü ve her türlü zulme maruz kaldığı felaketin başladığı gündür.

O tarihten bu yana devlet ve hükümetler, bu korkunç olayın üstünü örtmeye, olmadı hafifsetmeye, dahası -isyan gibi nedenlerle- meşru göstermeye çalıştı. Oysa hiçbir gerekçenin haklı gösteremeyeceği bu ölümcül sürgün açıkça insanlığa karşı işlenmiş bir suçtur.

Ancak bilinmelidir ki;

Devletin bu suçu inkâra dayalı resmi politikası sürdükçe o tarihten beri bu

101 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar" *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 36, ss. 38–45.

102 "Ermeni Gazeteciler de Öldürüldü", *Taraf*, 20 Nisan 2011.

103 "1915 Armenian Reporters Added to Slain Journalist List", *Today's Zaman*, 20 Nisan 2011.

ülke insanlarının yüreğinde gizli gizli kanayan yara derinleşmekte; aklımızı, vicdanımızı, hak-adalet duygumuzu daha fazla felç etmektedir.

Ama artık buna bir son vermeliyiz. O nedenle, bu ülkenin alını ve vicdanı ak insanlar ülkesi olmasını yürekten isteyen herkesi çok gecikmiş bir insanlık görevine davet ediyoruz. 24 Nisan'ın işaret ettiği o ağır suçun, insanlığın asli değerleri temelinde birleşen hepimizin ortak acısı olduğunu ilan etmeye çağırıyoruz.

24 Nisan 1915'ten başlayarak kaybettiğimiz Ermeni yurttaşlarımızı karanfillerimiz ve mumlarımızla anıyoruz".¹⁰⁴

Bir basın haberine göre bu metin ilk gün 796 kişi tarafından imzalanmıştır. Ancak sonraları bu sayı pek artmamış, 1000 civarında kalmıştır. Bu rakam geçen yıla nazaran biraz daha azdır. Bundan çıkan sonuç Türkiye'de Ermeni iddialarını, imza verecek derecede destekleyenlerin sayısının gayet az olduğudur. Diğer yandan bu iddiaları destekleyenlerin sayısının saman alevi gibi birden parlayıp (2008 yılı "Ermenilerden Özür Kampanyası"na yaklaşık 30.000 kişi imza atmıştı) sonra neredeyse söndüğü görülmektedir. Bu arada ilk gün imza edenler arasında Ermeni adı taşıyan sadece iki kişinin bulunması ayrıca dikkati çekmektedir. Bu konuya ayrıca aşağıda değineceğiz.

Metnin içeriğine gelince, geçen yılki metin daha duygusalı,¹⁰⁵ bu yıl ise daha sert ifadelerin (öldürülmek, sürülmek, zulme maruz kalmak, olayın üstünün örtülmeye çalışılması, insanlığa karşı suç v.s.) yer aldığı ayrıca geçen yıl çağrı "1915 kurbanlarının anısı önünde saygıyla eğilmek" iken bu yıl, daha radikal bir şekilde "herkesin ortak acısı olduğunu ilân etmek"¹⁰⁶ sözcüklerinin seçildiği görülmektedir.

Geçen yıl olduğu gibi bu yıl da metinde "soykırım" sözcüğü yoktur. Ancak bu yılki metinde 1915 olayın soykırım olduğunu anımsatan bazı ifadeler vardır: "Sırf Ermeni oldukları için öldürülmek", "insanlığa karşı işlenmiş bir suç", "24 Nisan'ın işaret ettiği o ağır suç" gibi. Ermenilere karşı soykırım yapıldığının ifade edilmesinin artık "fiilen" kovuşturmaya neden olmadığı ülkemizde, gelecekte, soykırım suçlamalarını içeren ve soykırım iddialarının resmen kabul edilmesini isteyen çağrı metinlerinin görülmesi de mümkün olacaktır.

İrkçılığa ve Milliyetçiliğe DurDe Girişimi tarafından ilân edildiğine göre¹⁰⁷ bu yıl İstanbul'dan başka Ankara, İzmir, Diyarbakır ve Bodrum'da da 24 Nisan'ı anma eylemleri düzenlenmesi öngörülmüştür. Ancak büyük basında İstanbul etkinliklerine değinilmiştir. Biz de kısaca bunları özetleyeceğiz.

104 <http://www.marksist.org/haberler/3485-24-nisanda-ermeni-soykirimi-anmalari-bu-aci-hepimizin>.

105 Lüttem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 36, s.41.

106 Lüttem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 36, ss.44,45.

107 <http://www.marksist.org/haberler/3485-24-nisanda-ermeni-soykirimi-anmalari-bu-aci-hepimizin>.

En büyük gösteri Taksim’de yapılmıştır. Burada bir grup “Bu acı hepimizin” başlığını taşıyan bir pankart etrafında oturmuş geçen yıl olduğu gibi bu yıl da Dansçı Zeynep Tanbay bir konuşma yaparak “DurDE”nin yukarıda değindiğimiz metnini okumuştur.

Taksimdeki bu grubun kaç kişiden oluştuğu hakkında farklı görüşler vardır. Toplantıdan hemen sonra NTV Televizyonuna gelerek bu gösteri hakkında konuşan Bahçeşehir Üniversitesi’nden Cengiz Aktar Taksimde, Ermeniler, Kürtler, Süryaniler ve yabancı ülkelere gelen Diaspora Ermenilerinden oluşan 2.500 kişi toplandığı söylemiştir. Ancak televizyonlardan ve gazetelerdeki fotoğraflardan böyle bir kalabalık olmadığı, birkaç yüz kişi toplanmış olabileceği görülmüştür.¹⁰⁸ Nitekim toplantıya katılanlardan bazıları da bu kanıyı doğrulamıştır. Yazar ve gazeteci Ahmet İnel bu yıl geçen yıla nazaran daha fazla kişinin, belki 2 veya 3 misli kişinin gelmesini beklediğini, ancak bu olmadığı için üzüntü duyduğunu söylemiştir. Köşe yazarı Ali Bayramoğlu da bunu teyit ederek bu yıl katılanların sayısında artış olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁹

Bu toplantı sırasında “Türk Milliyetçileri” adını taşıyan, yaklaşık 30 kişilik bir grup Bozkurt işareti yaparak “Türkiye Türktür, Türk Kalacaktır”, “Burası Türkiye, ya Sev ya Terk Et” gibi sloganlar atmıştır.¹¹⁰ Yaklaşık aynı sayıda ve Halkın Kurtuluş Partisi adını taşıyan bir diğer grup da “Soykırım Yalanı ABD Planı” ve “Kahrolsun Emperyalizm, Yaşasın Halkların Kardeşliği” şeklinde sloganlar dile getirilmiştir.¹¹¹

İstanbul’daki ikinci büyük toplantı altmış kadar kişinin katılımıyla¹¹² İnsan Hakları Derneği tarafından Sultanahmet’te Türk İslam Eserleri Müzesi önünde yapılmıştır. Yönetim Kurulu üyesi Avukat Eren Keskin “1915 soykırımıdır, soykırım insanlık suçudur” dedikten sonra “İnkâra son verin. Bütün hukuki sonuçlarıyla birlikte suç kabul edin” demiştir.¹¹³

Bu gösterilerin yanında bazı kapalı salon toplantıları da yapılmıştır. 22 Nisan günü Taksim Hill Otel’de “DurDE” Girişimi “1915’te Ne Olmuştur?” başlığını taşıyan bir forum düzenlemiştir. Açılış konuşmasını yapan Cengiz Algan, özetle, 1915’te çok büyük vahşet yaşandığını, Naziler örnek alınarak soykırım yapanların ödüllendirildiği, 96 yıldır ölümlerin anılmadığını, resmi tarih söyleminin palavraları yüzünden yaşananların geç öğrenildiğini söylemiş; AGOS gazetesinden Pakrat Estukyan ise 1915 ideolojisinin hala iktidarda bulunduğunu, 1895 yılında Hamidiye Alaylarına asker veren aşiretlerin bugün korucu kılığıyla karşımızda olduğunu, İttihatçı zihniyetin Ergenekon örgütüyle devam ettiğini, bunlar

108 Katılanların sayısı hakkında çeşitli rakamlar verilmiştir. Bir Fransız Ermeni kaynağı 500 kişiden bahsederken (Armenews, 25 Nisan, 2011. “500 Turcs Commémorant le génocide arménien”) bir Türk Haber Ajansı 200 rakamını vermiştir. Cihan, 24 Nisan 2011.

109 “Detailed Report: How Turkey Marked the 96th Anniversary of the Genocide”, *The Armenian Weekly*, 10 Mayıs 2011.

110 “Taksim’de Sözde Soykırım İddialarına Tepki”, *Zaman*, 24 Nisan 2011.

111 Aynı Kaynak

112 “500 Turcs Commémorant le génocide arménien”, *Armenews*, 25 Nisan, 2011.

113 “Beş Şehir de 24 Nisan’ı Andı”, *AGOS*, 29 Nisan 2011.

görülmediği takdirde geçmişle gelecek arasında bağ kurulamayacağını ve hiçbir yaranın kapanmayacağını söylemiştir.¹¹⁴ Eşitlik ve Demokrasi Partisi Genel Başkanı Ferdan Ergut ise 24 Nisan Mesajında Türkiye'nin daha özgür bir toplum olması için 1915 ile yüzleşmesinin esas olduğunu belirttikten sonra Ermenistan sınır kapısının açılmasını, her türlü ekonomik ambargo ve kısıtlamalar son verilmesini istemiştir.¹¹⁵

Bu arada Kürt terör örgütü PKK'nın Lideri Murat Karayılan da 24 Nisan dolayısıyla Ermeni halkını taziyetlerini sunmuş ve bu tarihin Ermenilerin katledilmesi ve sürülmesi günü olduğunu, bu nedenle Ermenilerin dünyanın her yerine dağıldıklarını, olaya soykırım veya tehcir demenin önemi bulunmadığını belirterek Türkiye'nin tarihini kabul etmesi gerektiğini söylemiştir.¹¹⁶

Taksimdeki ve diğer yerlerdeki toplantıların bir özelliği de bunlara çok az sayıda Ermeni'nin katılmasıdır. Bu durum Diaspora basınında da yer bulmuştur.¹¹⁷ Aynı şekilde internette imzaya açılan "Bu Acı Hepimizin" metnini ilk gün imzalayan 796 kişi arasında, sadece iki kişinin Ermeni adı taşıdığı görülmüştür.¹¹⁸ Türkiye Ermenilerinin 24 Nisan'ı anma etkinliklerine ve genel olarak soykırım iddialarına karşı gösterdikleri bu ilgisizliğin nedenleri üzerinde bilimsel bir araştırmaya rastlamış değiliz. Bizim görüşümüz, Türkiye'de soykırım iddialarını ortaya atan ve Türkiye'ye karşı Ermeni taleplerini destekleyen kişilerin, bunu Ermeniler için yapmadıkları, Türkiye'deki düzene karşı oldukları ve düzeni sarsacağını zannettikleri için bu eylemleri düzenledikleridir. Türkiye Ermenilerinin çok büyük çoğunluğu da kendilerinin kullanıldığını hissettikleri için söz konusu eylemlerden uzak kalmayı yeğlemektedir.

Görüldüğü üzere 24 Nisan için Türkiye'de yapılan anma eylemlerine katılım az olmuş ve bunlar kamuoyunda fazla dikkat çekmemiştir. Ancak bunları düzenleyenlerin iyimserliği devam etmektedir. Mesela, bir Ermeni gazetesine göre, köşe Yazarı Ali Bayramoğlu bu konuda bu tür anmaların sembolik anlamı olduğunu, Türklerin geçmişleriyle yüzleştiklerini ve özür dileme düzeyine eriştiklerini, eğer günün birinde Ermeniler ve Türkler bir dostluk kurarlarsa veya Ermenistan ve Türkiye bir uzlaşmaya varırlarsa veya Türkiye Ermeni soykırımını tanırsa bunun bu tür eylemler aracılığı ile olacağını; başka ülkelerde olduğu gibi devleti ikna etmenin güç olduğunu, bunun ancak toplum değişirse ve devlete bu amaçla baskı yaparsa gerçekleşebileceğini söylemiştir.¹¹⁹ 74 milyonluk Türkiye'de, genel kanının aksini savunun bir kaç yüz kişinin gösteri yapmasının toplumu değiştirebileceğine inanmak zordur.

114 Aynı Kaynak.

115 Aynı Kaynak.

116 "Le Leader PKK A Exprimé Ses Condoléances Au Peuple Arménien A l'Occasion du 24 Avril", *Armenews*, 26 Nisan 2011.

117 Aynı Kaynak.

118 "Bu Acı Hepimizin", *Hye-Tert*, 25 Nisan 2011.

119 "Detailed Report: How Turkey Marked the 96th Anniversary of the Genocide", *The Armenian Weekly*, 10 Mayıs 2011.

Ermeni yanlılarının hepsi bu kanıda değildir. Ermeni asıllı Avukat Fethiye Çetin, önce geçmişle yüzleşmek sonra özür dilemek gerektiğini ve özrünü, toplumun alt katmanlarından değil, ülkenin liderlerinden gelmesi gerektiğini ifadeyle¹²⁰ 24 Nisan'da yapılan gösterilerin fazla önemi olmadığını belirtmiştir.

3. ABD Başkanı'nın 24 Nisan Mesajı

Her yıl olduğu gibi, 2011 Nisan ayında da ABD Başkanı Barack Obama'nın "Ermeni Anma Günü" münasebetiyle yayınlayacağı mesajda soykırım sözcüğünü telaffuz edip etmeyeceği merakla beklenmiştir. Obama seçim kampanyası sırasında 1915 olaylarını soykırım olarak nitelendireceğini birkaç kez, şifahi ve yazılı olarak belirtmiş ancak başkan olduktan sonra, ülkesinin Türkiye ile ilişkilerini ve ayrıca Türkiye-Ermenistan ilişkilerini göz önünde bulundurarak, bu sözcüğü 24 Nisan mesajlarında kullanmaktan kaçınmış, yerine soykırım kavramının Ermenice karşılığı olduğu anlaşılan "Metz Yegern" sözcüğünü kullanmıştır.¹²¹ Ancak Başkanın bu davranışı ülkesindeki Ermenilerin, özellikle Taşnaklar gibi aşırı milliyetçi olanların, kendisini şiddetle eleştirmelerine ve sözünü tutmamakla suçlamalarına yol açmıştır.

Bunlara karşılık Başkan Obama 24 Nisan mesajında, geçen yıl gibi, "Metz Yegern" deyimini kullanarak hem Ermenileri hem de Türkleri tatmin etmek politikasını sürdürmüştür.

Bu yıl mesajın yayınlanmasından önce ABD'de, başka Taşnaklar olmak üzere, birçok Ermeni kuruluşu Başkandan soykırım sözcüğünü kullanmasını istemiştir.¹²² Genelde hükümetlerle iyi ilişkilerde bulunmaya özen gösteren Amerika Ermeni Asamblesi dahi başkandan net bir şekilde Ermeni soykırımını teyit etmesini talep etmiştir.¹²³ Gelecek seçimlerde Obama'ya oy verilmemesini ve Kaliforniya'yı ziyareti sırasında protesto edilmesini¹²⁴ ve gelecek seçimler için Başkana bağlıta bulunulmamasını isteyenler de olmuş,¹²⁵ hatta Kaliforniya'yı ziyareti sırasında Montebello'daki Ermeni soykırım anıtına Başkanın çelenk koyması da isteyenler de¹²⁶ çıkmıştır. Gerçekten de Başkanın Kaliforniya ziyareti sırasında Ermeniler bazı protesto gösterileri düzenlemişler¹²⁷ ancak bunların kamu oyununda dikkat çekmediği görülmüştür. Ermeni yanlısı bazı Kongre üyeleri de soykırım sözcüğünü

120 a.g.e.

121 Amerikan Başkanın 2009 ve 2010 yılları mesajları için bkz. Lütem, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 32, ss. 35-43 ve Sayı 35, ss. 50-52.

122 "Armenian American Protest To Urge President Obama To Honor His Pledge To Recognize Armenian Genocide", *Armenian National Committee of America - Western Region, Press Release*, 18 Nisan 2011.

123 "Assembly Urges President Barack Obama to Unequivocally Affirm The Armenian Genocide", *Armradio*, 16 Nisan 2011.

124 "Les Arméniens Devraient Affronter Le Président Obama Lors De Sa Visite En Californie La Semaine Prochaine", *The California Courier*, 14 Nisan 2011.

125 "Armenian-Americans to Protest Outside Obama's", *News.am*, 14 Nisan 2011.

126 "Community Asks Obama to Lay Wreath at Montebello Monument", *Asbarez*, 19 Nisan 2011,

127 "More than 1,500 Protesters Urge Obama to Keep his Campaign Promise", *Asbarez*, 21 Nisan 2011.

kullanmasını Başkandan yazı ile talep etmişlerdir.¹²⁸ Buna karşılık ABD'deki bazı Türk kuruluşları da Başkanın soykırım sözcüğünü kullanmasını istemişlerdir.¹²⁹ Ermenistan Başkanı Serj Sarkisyan da, alışılmamış bir şekilde, Başkan Obama'dan soykırım sözcüğünü kullanmasını istediğini söylemiştir.¹³⁰

Bunlara karşılık Başkan Obama 24 Nisan mesajında, geçen yıl gibi, "Metz Yegern" deyimini kullanarak hem Ermenileri hem de Türkleri tatmin etmek politikasını sürdürmüştür. Diğer yandan 1915 olaylarını tanımlayabilmek için, "tarihin kararlık bir zamanı", korkunç olaylar", "Ermeni halkının tarihinde yok edici bir safha", "1915'in insanlık dışılığı", "1915'in dehşeti" gibi gayet sert deyimler kullanmıştır. Kendisini eleştirenlere cevap vermek için de 1915 olayları hakkında fikrini değiştirmedini belirmiş, ayrıca yine geçmiş mesajlarında olduğu gibi, Amerikalı Ermenilere övgüler yağdırarak ABD'nin Ermeni vatandaşlarının önemli katkılarından çok yararlandığını öne sürmüştür. Türkiye'yi kastederek ancak Türkiye'nin adını vermeden acılarıyla dolu geçmişi tanımanın ülkeleri daha güçlü ve davalarını daha âdil hale getirdiğini vurgulamış, Türkiye ve Ermenistan'daki bazı kişilerin ortak tarihin belirlenmesi için bir diyalog kurulması yolunda attıkları cesur adımları desteklediğini de ifade etmiştir. Tabii burada sözü edilen Türkler, Ermeni görüşleri doğrultusunda düşünen ve çalışan kişilerdir.

Başkanın 24 Nisan mesajı Ermenileri hiç tatmin etmemiştir. Ermenilerin duydukları memnuniyetsizliği daha iyi anlatabilmek için bazı Ermeni gazetelerinde çıkan yazıların başlıklarından örnekler vermemiz yeterli olacaktır:"Obama'nın Türk Tehditleri karşısında Rezil Bir Şekilde Teslim Oldu",¹³⁰ "Obama Ermeni Soykırımı Konusunda Manevi Berraklığa Sahip Değil",¹³² "Obama'nın Soykırımı Tanımak konusundaki İsteksizliği İhtiyat Değil, Korkaklıktır".¹³³

Türkiye'den de olumsuz tepkiler geldi. Dışişleri Bakanlığı 24 Nisan'da şu açıklamayı yaptı:

"ABD Başkanı Obama, 23 Nisan 2011 tarihinde yayınladığı mesajla, Türkler ile Ermeniler arasında ortak tarihlerinin acılı bölümüne ilişkin anlaşmazlıkta, Ermeni görüşlerini yansıtan bir yaklaşım ortaya koymuştur.

Tarihi gerçekleri çarpıtan bu açıklamayı çok sorunlu buluyor ve esefle karşılıyoruz.

İç siyaset kaygılarıyla yapılan bu tür açıklamalar, Türkler ve Ermenilerin adil hafızaya ulaşmalarını zorlaştırmaktan başka bir işe yaramamaktadır.

128 Genocide sözcünü kullanması için Başkana mektup gönderen Kongre üyeleri arasında Adam B. Schiff, Senatör Robert Menendez, Frank Pallone, Edward R. Royce gibi isimler bulunmaktadır.

129 "Call President Obama Urging Him Not to Use the Term Genocide" in His April 24 Proclamation", *ATAA*, 22 Nisan 2011.

130 "As April 24 Looms, Sarkisyan Asks Obama to Use the G-Word", *Today's Zaman*, 2 Nisan 2011.

131 "Obama Disgracefully Capitulated To Turkey's Threats", *Pan Armenian.net*, 24 Nisan 2011.

132 "Obama's Lack of Moral Clarity on Armenian Genocide Issue", *Los Angeles Time*, 20 Nisan 2011.

133 "Obama's Reluctance To Recognize Genocide Not Prudence But Cowardice", *PanArmenian.net*, 20 Nisan 2011.

Tartışmalı tarihi olayları seçici bir adalet duygusuyla yorumlayan tek yanlı açıklamalar gerçeğin anlaşılmasını engellemektedir.

ABD'den beklentimiz, Türkiye ile Ermenistan arasındaki normalleşme sürecini ve tarihi boyuta ilişkin çalışmaları zorlaştırması değil, kolaylaştırmasıdır. Tarihi acılar arasında taraf tutan bu tür açıklamalar barışa ve halkların ortak geleceğine hizmet etmemektedir.

Güncel siyasi çıkar hesaplarıyla tarihin yazımına yapılmaya çalışılan tüm müdahalelere rağmen adil hafızaya ulaşma çabalarımızı ve Ermenistan ile ortak geleceğimizi bu zeminde inşa etme kararlılığımızı sürdüreceğiz.”

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ise 24 Nisan'da CNN Türk'e verdiği bir beyanatta, özetle, Başkan Obama'nın yaptığı açıklamanın tek yanlı ve tarihi tek bir perspektiften okuyan bir açıklama olduğunu, ABD Başkanının Türklerin acılarını da paylaşan yeni perspektifle bir mesaj sunabilseydi daha yararlı olacağını söylemiştir.

Kısaca ABD Başkanı 24 Nisan mesajında, mümkün olduğu kadar hem Ermenileri hem de Türkleri tatmin etmeye çalıştığını ancak bu çabalarının beklediği sonucu vermediğini söylemek mümkündür.

V - SOYKIRIM İDDİALARINDA GELİŞMELER

1. İsrail

İsrail Parlamentosu'nun (Knesset) Ermeni soykırımını iddialarını tanıması zaman zaman gündeme gelmektedir.¹³⁴ Bu konu Knesset'in sol partilerinden Meretz ile özellikle bu partinin başkanı Haim Auron tarafından ortaya atılmaktadır. Buna karşın, siyasi eğilimleri ne olursa olsun, Türkiye ile ilişkileri dikkate alan İsrail hükümetleri Ermeni soykırım iddialarının tanınmasına karşı çıkmışlardır.

Son zamanlarda bu konuda İsrail'de bazı değişiklikler olmuştur. Önce Meretz Partisi Başkanı Haim Auron emekliye ayrılmıştır. Ancak partisinin Ermeni soykırım iddiaları konusundaki tutumunda bir değişiklik olmamıştır. Yeni Başkan Zaheva Gal-On'da bu konuyu yakından takip etmektedir. Bunun yanında, hükümette ortak olduğu sürece Ermeni iddialarına pek karışmak istemeyen Likut Partisi'nde de bu konuda bir değişiklik gözlenmektedir. Bunun nedeninin “Mavi Marmara” ve izleyen olaylar nedeniyle Türkiye - İsrail ilişkilerinde yaşanan gerginlik olduğu anlaşılmaktadır. Bu partiden Aryeh Eldad Ermeni taleplerinin yakın takipçiliğini yapmaya başlamıştır. Buna karşılık Likut'un Başkanı Başbakan Netenyahu'nun koalisyon hükümeti, her konuda olduğu gibi Ermeni sorunu konusunda da çelişkiler içindedir.

134 Bkz. Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 5 (2002) ss. 14–17; Sayı 29 (2008) ss. 13-15.

Knesset'in Ermeni iddiaları karşısında son zamanlardaki tutumuna gelince, Türkiye-İsrail, ilişkilerinde sorunlar yaşanmasından sonra, geçen yıl Knesset'in Eğitim Komisyonu Ermeni Soykırım iddialarının tanınmasını ele alarak bir görüşme yapmış ancak bu görüşmeler basına kapalı olmuştu. Meretz'in yeni Başkanı Gal-On'un girişimi üzerine, 17 Mayıs 2011 tarihinde Knesset bu kez basına açık bir görüşme yapılmasını kabul etmiştir.¹³⁵ Bu toplantıda Hükümet adına konuşan Din İşleri Bakanı Yakkov Marki Türkiye-Ermenistan diyalog sürecinin desteklenmesi çağrısında bulunurken, kişisel kanısı olarak, Ermeni soykırımına inandığını da belirtmiştir.¹³⁶ Sonunda Knesset bu konunun, toplantıları gizli olan Savunma ve Dışişleri Komitesi tarafından değil Eğitim ve Kültür Komitesi tarafından ele alınmasına oybirliği ile karar vermiştir.¹³⁷ Hükümet de bu karara katılmıştır.

Bu kararı değerlendiren İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Lieberman, Knesset'in Ermeni soykırımını tanıması olasılığının bulunmadığını, İsrail'in Müslüman dünyasında başlıca

stratejik ortağı olan Azerbaycan'ı, yüz yıl kadar önce olmuş tarihi sorunlar nedeniyle gücendirmeyi göze alamayacağını söylemiştir.¹³⁸ Gazze Sorunu nedeniyle Türkiye'yi aşırı derecede eleştiren Lieberman ve Partisi Azerbaycan ile gayet iyi ilişkiler içindedir. Nitekim Lieberman, bu nedenle de Knesset'te Ermeni soykırımı hakkında karar alınmasını, özellikle 2008 yılında, önleyenler arasındadır.

Yukarıda değindiğimiz Likut Partisinden Aryeh Eldad yeni bir girişimde bulunarak Ermeni soykırım iddialarının İsrail okulları müfredatına alınması ve 24 Nisan'ın İsrail'de bir anma günü olarak kabulü için de Knesset'te bir girişim başlatmıştır. Bu konudaki önerisi Mevzuat Komitesince kabul edilmemiş ancak adı geçen konuyu Knesset'in Genel Kuruluna getirerek, önerisinin Kültür ve Eğitim Komitesine havale edilmesini, 25 olumlu 1 olumsuz oyla kabul ettirmiştir.¹³⁹ Bu konuda Hükümet adına konuşan Alt-Yapı İşleri Bakanı Uzi Landau, Hükümetin bu sorunun (soykırım iddialarını) çözümlenmesini Ermenistan ve Türkiye'nin bir işi olarak görmekle beraber bu konunun Knesset'in ilgili Komitesinde görüşülmesine karşı çıkmayacağını söylemiştir. Bu görüşmenin Ekim ayında yapılacağı ve imkân olursa Knesset'in Ermeni soykırımı tanıması, 24 Nisan'ın anma günü olarak ilânı ve soykırım iddialarının okul müfredatına alınması gibi konularda karar alınmasına çalışılacağı anlaşılmaktadır. Son gelişmeler dikkate alındığında Knesset'in bu tür kararlar kabulünün güç olmayacağı kanısı edinilmektedir. Ancak Hükümetin buna karşı çıkması mümkündür. Ayrıca Cumhurbaşkanı Şimon Perez de öteden Knesset'in böyle bir karar almasına karşıdır.

135 Haaretz, 18 Mayıs 2011.

136 "Knesset Genocide Resolutions To Be Discussed in October", *Asbarez*, 10 Ağustos 2011.

137 "Can Israel Recognize Armenian Genocide To Spite Turkey", *PanArmenian.net*, 19 Mayıs 2011.

138 "Yisrael Beiteinu Won't Allow Armenian Genocide Recognition By Knesset, Party Says", *PanArmenian.net*, 23 Mayıs 2011. (Not. Bir parti adı olan Yisrael Beiteinu İbranice'de "Evimiz İsrail" anlamına gelmektedir).

139 "Genocide Commemoration Day Bill To Be Discussed at June 22 Knesset Plenary Sitting", *PanArmenian.net*, 20 Haziran 2011.

Ermeni soykırım iddialarının İsrail’de güncel hale gelmesinin başlıca nedeninin Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan ciddi gerginlik olduğunda şüphe bulunmamaktadır. Bu iddialarla ilgili bazı kararlar alınması olasılığının Türkiye’nin İsrail’e karşı olan tutumunu yumuşatmasının beklendiği anlaşılmaktadır. Ancak, Knesset dâhilindeki bu gelişmelerin Türkiye’nin tutumunda hiçbir değişikliğe yol açmamış olduğu da gözlemlenmektedir.

İsrail ile Azerbaycan arasında, silah ve petrol ticaretinden ve ayrıca İran yaratabileceği tehditlerden kaynaklanan yakın ilişkiler bulunmaktadır. Bunun sonucu olarak da İsrail-Ermenistan ilişkileri sorunlu olup taraflar arasında temaslar neredeyse yok gibidir. Durum böyle iken İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Dany Ayalon’un 25 Temmuz 2011 tarihinde Ermenistan Dışişleri ile telefonla temasa geçerek iki taraf arasında siyasi istişareler yapılmasını önerdiği basın haberlerinden anlaşılmıştır.¹⁴⁰ Söz konusu istişareler 22–23 Ağustos 2011 tarihlerinde Erivan’da yapılmıştır. İsrail Heyetine 2003–2007 yılları arasında Ankara’da büyükelçilik yapmış olup halen İsrail Dışişleri Bakanlığına Orta Avrupa ve Avrasya İşleri Genel Müdür Yardımcısı olan Pinchas Avivi başkanlık etmiştir. Adı geçen, İsrail Ermeni soykırım iddialarını henüz tanımamış olmakla beraber, Erivan’daki Soykırım Anıtını ziyaret etmiştir.¹⁴¹ Ermeni Heyetine ise Türkiye ile Protokolleri müzakere eden Ermenistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Arman Kirakosian başkanlık yapmıştır.¹⁴² Toplantıdan sonra yayınlanan bildiriye tarafların Ermenistan-İsrail işbirliğini, Orta-Doğu ve Kafkaslardaki gelişmeleri ve tarafların ilgi duydukları diğer hususları görüştükleri,¹⁴³ ayrıca İsrail Heyetinin ”Ermeni trajedisi hakkında özel duyarlılığını”¹⁴⁴ ifade ettiği yer almıştır. Görüleceği üzere verilen bilgilere gayet sınırlıdır. Ermeni tarafının ısrarı üzerine İsrail Heyetinin, soykırım kelimesini telaffuz etmeden, “Ermeni Trajedisi” için duyarlı olduğunu belirtmekle yetindiği anlaşılmaktadır.

Birkaç gün sonra İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon, bir Ermeni haber ajansına verdiği mülakatta, Ermeni “soykırımı” konusundaki bir soruya cevaben, İsrail’in bu konudaki duyarlılığını vurguladıktan sonra siyasi hale geldiği için bu konunun dikkatle ele alınması gerektiğini söylemiş ardından ”İsrail’in hiçbir zaman Ermeni trajedisini inkâr etmediğini, ancak bu konuda Türkiye-Ermenistan arasındaki konfrontasyona taraf olmak istemediğini” ifade etmiştir.¹⁴⁵

“Mavi Marmara” kriziyle ilgili olarak Türk Hükümetinin, 2 Eylül 2010 tarihinde İsrail’e karşı, ikili ilişkileri ikinci kâtip düzeyine indirmek, askeri anlaşmaları askıya almak, Doğu Akdeniz’de seyrüsefer serbestisi için gerekli her türlü önleme başvurmak ve diğer bazı önlemler almaya karar verdiğini açıklamasından sonra¹⁴⁶

140 “Political Consultations Between Armenia and Israel”, *Armenpress*, 23 Ağustos 2011.

141 Aynı Kaynak.

142 “Armenia, Israel Review Tenuous Relationship”, *RFE/RL*, 23 Ağustos 2011.

143 Aynı Kaynak.

144 “Diplomatic Consultations Held To Revive Precarious Armenian-Israeli Ties”, *Global Insight*, 24 Ağustos 2011

145 “Israeli Deputy Foreign Minister. “We Never Denied The Armenian Tragedy, But We Do Not Wish To Become Party To The Confrontation”, *Medimax*, 29 Ağustos 2011.

146 Dışişler Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun Basın toplantısı. <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-palmer-komisyonu-raporu-hakkinda-gerceklestirdigi-basin-toplantisi.tr.mfa>.

İsrail'in Türkiye'ye karşı nasıl misillemede bulunabileceği konusu gündeme gelmiş ve bu meyanda İsrail- Ermenistan ilişkileri de önem kazanmıştır. Basın haberlerine göre¹⁴⁷ Dışişleri Bakanı Avigdor Lieberman bir "Türkiye'yi Cezalandırma Plânı" hazırlamıştır. Bu plandaki maddelerden biri Ermeni Sorunuyla ilgili olup Lieberman'ın ABD ziyareti sırasında bu ülkedeki Ermeni lobisiyle görüşülerek kendilerine, Ermeni soykırımının tanınması için, ABD Kongresi'nde işbirliği yapılmasını tavsiye edeceğini, ayrıca "Ağrı Dağı konusundaki anlaşmazlık için" Ermenilerin destekleneceğini içermektedir. Ancak, yine basın haberlerine göre Başbakan Netanyahu bu plana karşı çıkmış ve kendi politikalarının her zaman Türkiye ile ilişkilerin bozulmasını önlemek ve iki ülke arasında gerilimi düşürmek olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁸ Lieberman da haberin doğru olmadığını söylemekle beraber Dışişleri bakanlığında her gün yüzlerce fikrin tartışıldığını da belirtmek suretiyle, kararlaştırılmış olmasa da, Türkiye'ye karşı bazı önlemler üzerinde durulmuş olduğunu kabul etmiştir.¹⁴⁹

Ermenilerin "Lieberman Planı"na karşı tepkilerine gelince Ermenistan'da yayınlanan bir Taşnak gazetesine göre¹⁵⁰ Ermeni makamları bu konuda bir görüş belirtmemişler, ABD'deki Ermeni örgütleri de aynı şekilde davranmışlardır. Bu örgütlerin Ermeni soykırımının tanınması gibi bir sorunun kısa vadeli amaçlar için kullanılmasını istemedikleri anlaşılmaktadır. Buna karşın Taşnakların İsrail ile işbirliğini önemini kabul ettikleri de görülmektedir. Bu konuda adı geçen partinin ileri gelenlerinden, Ermenistan Parlamentosu Dışişleri Komisyonu Başkanı Armen Rustamyan, Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin, soykırımın ve Karabağ'ın (bir devlet olarak) uluslararası tanınması için, rahat bir durum yarattığını zira Yahudi Lobisinin dünyada en güçlü lobilerden biri olduğunu söylemiştir.¹⁵¹

Sonuç olarak, İsrail yetkililerinin, Filistin Sorunu nedeniyle Türkiye ile olan derin anlaşmazlıklarında Ermeni Sorunundan yararlanmak istedikleri, ancak, şu safhada İsrail'in Ermeni soykırım iddialarını tanınmasını uygun bulmadıkları, bu nedenle de Ermenilerle yaptıkları görüşmelerde onlara cazip gelebilecek bir öneri ortaya koyamadıklarını, ABD'de Kongresinde iki tarafın işbirliği yapmasına gelince, esasen ABD'de Ermeni ve Musevi kuruluşları arasında öteden beri yakın temas ve işbirliği mevcut olduğundan bunun bir yenilik oluşturmadığını söylemek mümkündür.

2. Arjantin Mahkemesi Kararı

Arjantin'de bir federal mahkeme 29 Mart 2011 tarihinde "Türk Devleti'nin Ermenistan halkı aleyhine 1915–1923 döneminde soykırım suçu işlediğine" karar vermiştir.

147 "İsrail'in Türkiye'yi Cezalandırma Plânı", *Hürriyet*, 10 Eylül 2011; "Avigdor Liberman Prêt à Aider L'Arménie à Récuperer le Mont Ararat", *Armenews*, 11 Eylül 2011.

148 "İsrail'in Türkiye'yi Cezalandırma Plânı", *Hürriyet*, 10 Eylül 2011.

149 www.timeturk.com/tr/20011/09/10/lieberman-yedioth-un-haberini-yananladi.html.

150 "Armenia Did Not Respond To İsrail", *Lragir*, 14 Eylül 2011.

151 Aynı kaynak.

Gregorio Hayrabetyan adında Ermeni asıllı bir Arjantinli tarafından 2000 yılında Türkiye aleyhine soykırım iddialarını konu alan bir dava açıldığı, daha sonra Arjantin'deki yedi Ermeni kuruluşunun da bu davaya katıldığı, mahkemenin davayı kabul ettiği ve 1915 olayları hakkında İngiltere, ABD, Almanya ve Vatikan'dan bilgi istediği, Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki büyükelçiliği ve konsolosluklarının o döneme ait raporlarını gönderdiği ve mahkemenin de, Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiki olduğu, o nedenle Alman belgelerine güvenilmesi gerektiği gibi bir mantıkla, Türkiye aleyhine karar aldığı basın haberlerinden anlaşılmaktadır. Bu arada mahkemenin Osmanlı arşiv belgelerini neden dikkate almamış olduğu hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Arjantin'de nispeten küçük ancak zengin ve o ölçüde de etkili bir Ermeni cemaati vardır. Bu cemaatin ısrarıyla Arjantin Parlamentosu 1915 olaylarının soykırım olduğuna dair 1993 yılında bir karar kabul etmiş ve bu karar 2000'li yıllarda birkaç kez teyit edilmiştir. Arjantin Parlamentosu'nun Ermeni iddialarını bu derecede benimsemesi iki ülke arasında krize dönüşmüştür.¹⁵² Ermenilerin etkisiyle Türkiye aleyhinde çeşitli olayların yaşandığı Arjantin'de, 2010 yılında başkent Buenos Aires'te bir Atatürk Anıtının açılışının, Başbakan Erdoğan bu ülkeye yapacağı ziyarete saatler kala iptal edilmesi Başbakanın da kendi ziyaretini iptal etmesine yol açmıştı.¹⁵³

Arjantin Başkanı Bayan Cristine Fernandez de Kirchner'in bu 2011'in Ocak ayında Ankara'ya yaptığı ziyaret iki ülke ilişkilerinde Ermeni militanların eylemleriyle bozulan ilişkilerde yeni bir sayfa açabileceği ümidini uyandırmıştı. Ancak bu ziyaretten iki ay kadar sonra söz konusu mahkeme kararı, Arjantin Hükümeti'nin iradesini yansıtmasa da, bu ilişkilerin geleceği hakkında tereddüt yaratmıştır.

Mahkeme Kararına karşı Türk Dışişleri'nin tepkisi sert olmuştur. 4 Nisan'da bu konuda yapılan açıklamanın metni aşağıdadır:¹⁵⁴

“Ermeni kökenli bir şahıs tarafından Arjantin'de 2001 yılında açılan ve geçtiğimiz hafta sonuçlanan bir davada “Türk Devleti'nin 1915–1923 yılları arasında Ermeni halkına karşı soykırım suçu işlediğine” hükmedildiği esefle öğrenilmiştir. Arjantin'de bir yerel mahkemenin hukukun evrensel ilkelerini görmezden gelerek, uluslararası sözleşmeleri yok sayarak veya hukuk dışı yorumlayarak aldığı bu gayri ciddi kararı kınıyor ve reddediyoruz.

Karar, Ermeni diasporasının aşırı milliyetçi unsurlarının güçlü olduğu ülkelerdeki hukuk sisteminin istismarının bir örneğini oluşturmaktadır. Kararın ve dayanaklarının ciddiyetsizliği, Arjantin hukuku adına üzüntü vericidir. Böyle bir kararın Birleşmiş Milletlerin 1948 tarihli Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesine aykırılığı ortadadır.

152 Bkz. Lütem, “Olaylar ve Yorumlar” *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 29, ss.11,12 ve Sayı 23–24, ss. 45- 51.

153 “Atatürk Anıtı Yoksa Arjantin Caddesi de Yok”, *Zaman*, 31 Mayıs 2010.

154 http://www.mfa.gov.tr/sc_-14_-4-nisan-2011_-disisleri-bakanligi-sozcusu_nun-bir-soruya-cevabi.tr.mfa.

Bazı çevreleri memnun etse de, bu tür gelişmelerin Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerinin normalleştirilmesi, Türkler ve Ermenilerin geçmişi birlikte değerlendirmek ve geçmişle ilgili olarak adil bir hafızaya ulaşmak suretiyle aralarındaki dostluğu tekrar kurmaları yönündeki çabalara hizmet etmediği de açıktır.”

Özetlemek gerekirse Dışişleri açıklamasında Arjantin mahkemesi kararı kınanmış, reddedilmiş, hukuk sisteminin istismarı olarak nitelendirilmiş, BM'in 1948 Sözleşmesi'ne aykırı olduğu belirtilmiş ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine hizmet etmeyeceği vurgulanmıştır.

Kanımızca bu konuda en önemli husus bir devletin mahkemesinin diğer bir devlet hakkında karar verme yetkisine sahip olup olmadığıdır.

Kanımızca bu konuda en önemli husus bir devletin mahkemesinin diğer bir devlet hakkında karar verme yetkisine sahip olup olmadığıdır. Genelde böyle bir yetki yoktur. Türkiye dâhil bazı ülkelerde, özel hukuk işlerinden doğan uyuşmazlıklarda, yabancı devletlere yargı muafiyeti verilmemektedir. Ancak Hayrabetyan davası bu nitelikte değildir, o nedenle de Arjantin Mahkemesi'nin bu davayı daha 2000 yılında

reddetmesi gerekirdi. Diğer yandan BM 1948 yılı Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 6. maddesine göre, bir olayın soykırım olup olmadığına, olayın vuku bulduğu devletin yetkili mahkemesi veya uluslararası ceza mahkemesinin karar vermesi gerekmektedir. Ayrıca aynı madde soykırım suçu için kişilerin (devletlerin değil) yargılanacağını da belirtmektedir. Bu öğeler de mahkemenin davayı başından reddetmesini gerektirmektedir.

Davanın hâkimi Norberto Oyarbide bu hususları bilmeli ki almış olduğu kararın sadece gerçeği ortaya çıkarmayı amaçlayan “bildirimsel” bir karar olduğunu söylemiştir. Ancak mahkemelerin “bilimsel amaçla” karar verme gibi bir görevi ve yetkisi yoktur. Bu durumda söz konusu karar hâkimin 1915 olayları hakkındaki kanısını ortaya koymanın ötesinde bir sonuç yaratmamaktadır. Diğer yandan, 1948 Sözleşmesi'nin yukarıda değindiğimiz 6. maddesi, bir olayın soykırım olup olmadığına karar verecek mercileri saptamıştır; 1915 olayları Arjantin'de cereyan etmediğine göre bu ülkenin herhangi bir mahkemesi söz konusu olaylar hakkında karar vermek yetkisine sahip değildir.

Hâkim Oyarbide kararının sadece gerçeği ortaya çıkarmayı amaçladığını söylese de davacının avukatı kararın Ermeni halkı için Türkiye'den tazminat istenmesi yolunu açacağını söylemiştir.

Diğer yandan bu kararın bir emsal oluşturması ve başka ülkelerde de benzer davalar açılmaya çalışılması mümkündür. Bilindiği gibi ABD'de terk edilmiş Ermeni malları hakkında Türkiye'ye karşı iki dava açılmış olup başka davalar açılması da olasıdır. Arjantin'deki davanın da bu çerçevede mütalaa etmek ve 2015'e giden yolda Diaspora Ermenilerinin Türkiye'ye karşı başlatmaya çalıştıkları hukuk savaşının bir parçası olarak görülmek doğru olacaktır.

3. Vatikan ve Diğer Hıristiyan Örgütler

Vatikan Gizli Arşivler Yetkilisi Piskopos Segio Pagano, Ermenilerin katli hususunda belgeler içeren bir kitabın yayımlanmasına katılacaklarını bildirdikten sonra bu belgelerin çoğunun Türklerin Ermenilere yaptığı mezalimle ilgili olduğunu, örnekler vererek söylemiş ve bunları okuduğunda acı ve dehşet duyduğunu, inancı olmasaydı göreceği tek şeyin kararlık olacağını belirtmiştir.¹⁵⁵ Bir Türk kaynağı, o dönemde Ermenilerin, kendilerine destek bulmak amacıyla Avrupa Hıristiyan dünyasına ve Vatikan'a Türkler tarafından katledildiklerine dair yalanlarla dolu mektuplar gönderdiklerini ifade etmiştir.¹⁵⁶ Geçekten de soykırım iddialarına ilişkin belgelerin büyük bir kısmının tehcir edilen Ermenilerin mektupları veya sözleri olduğu, bunların pek çoğunun ise abartmalar içerdiği, bazen olmamış olaylardan da söz edildiği bilinmektedir. Ancak, Vatikan'ın yayımlanmasına katılacağı kitabı ve içindeki belgeleri gördükten sonra bunları hakkında bir kanaate varmak mümkün olacaktır. Bu arada, zararlı faaliyette bulunan az sayıda kişi hariç, Katolik Ermenilerin tehciye tabi olmadıklarını hatırlamakta da yarar vardır.

Kanımızca şu safhada sorun Vatikan'da bir üst düzey görevlisi olan Sergio Pagano'nun adeta bir Ermeni militanı ağzıyla söz konusu belgeleri anlatması ve Türk askerlerini mezalimle itham etmesidir. Diğer yandan yıllardan beri arşivlerde olan bu belgelerin, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde gerginlik yaşandığı ve 1915'in yüzüncü yılı münasebetiyle büyük bir propaganda kampanyasının düzenlenmesine çalışıldığı şu sırada yayımlanması da ayrıca bir anlam taşımaktadır.

Hıristiyan örgütlerinden söz açmışken, 21-24 Haziran 2011 tarihinde Paris'te toplanan Parlamentolar Arası Ortodoks Asamblesi'nin Osmanlı İmparatorluğunun Ermenilere, Rumlara ve Süryanilere karşı uyguladığı soykırımı kınayan ve Türkiye'den bu soykırımı tanınmasını ve tarihi adaletin yerine getirilmesi için sorumluluğunu kabul etmesini isteyen bir kararı oybirliği ile kabul ettiğini de bildirmemiz gerekmektedir. Adı pek duyulmayan Parlamentolar Arası Ortodoks Asamblesi'nin üyelerinin Ortodoks mezhebinin uygulandığı 28 ülkeden meydana geldiği bu konudaki haberde bildirilmekte¹⁵⁷ ancak bunlar arasında Suudi Arabistan'ın da zikredilmesine bir anlam verilememektedir. Diğer yandan bu örgütün söz konusu kararını da 1915'in yüzüncü yılı ile ilgili görmek mümkündür.

Dünya Kiliseler Konseyi (World Council of Churches = WCC) 249 (veya bazı kaynaklara göre 350) kilisenin katılımıyla meydana gelmiş bulunan, yaklaşık 590 milyon kişinin yaşadığı 150 kadar ülkede faaliyet gösteren bir dini kuruluştur. WCC'da Protestan kiliseleri hâkimdir. Birçok Ortodoks kilisesi ve Ermeni kiliseleri de bu örgüte katılmaktadır ancak dünyanın en büyük Hıristiyan örgütü olan Katolik Kilisesi, bazı faaliyetlerine katılmakla beraber, WCC dışındadır.¹⁵⁸

155 "Vatican to Publish Documents on Genocide", *Asbarez*, 5 Temmuz 2011.

156 "Erzurum – ASİMED'den Vatikan'a Mektup Var", *Haberx.com*, 12 Temmuz 2011.

157 "Inter-Parliamentary Assembly of Orthodoxy Passes Genocide Resolution", *Asbarez*, 24 Haziran 2011.

158 http://en.wikipedia.org/wiki/World_Council_of_Churches

WCC, esas itibarıyla Türk Diplomatlarını hedef alan Ermeni terörünün en faal olduğu bir dönemde, 1983 yılında, Ermeni soykırım iddialarını tanımış ve sonra da zaman zaman bu husustaki kararını teyit etmiştir. Son olarak 2005 yılında, 1915 olaylarının 90. yılı münasebetiyle, “1,5 milyon Ermeninin trajik katliamı ve bir milyonun anavatanlarından sürülmesi” hatırlatılmış, Türkiye’den Ermeni soykırımın açıkça tanınmasını, tarihinin karanlık kısmıyla yüzleşmesi istenmiş, ayrıca üye kiliselerden 24 Nisan’ı Ermeni soykırımını anma günü yapmaları ve bu gün için uygun eylemlerde bulunmaları istenmiştir.¹⁵⁹

Son olarak WCC Genel Sekreteri Olav Tveit, Ermenistan Baş Patriği Karakin II tarafından Ermenistan Cumhuriyetinin ilânın 20. Yılı münasebetiyle 21 Eylül 2011’de yapılan törenlere katılmak üzere Ermenistan’a davet edilmiş ve Soykırım anıtını ziyaret ettikten sonra örgütün temsil ettiği 350 kilise adına masum kurbanlar için dua ettiğini söylemiştir.¹⁶⁰

Söz konusu törenler için ön plana çıkarılan dini örgütlerin başında yer aldığı görülen WCC’nin, 1915’in yüzüncü yılı için Ermeni soykırım iddialarının tanınması ve kınanması konusunda açılacağı anlaşılan kampanyada aktif bir rol üstlenmesi olasıdır.

4. Soykırım İddialarının Dolaylı Tanınması

Ülkelerin Ermeni soykırım iddialarını resmen tanımaları, Parlamentolarının bu konuda bir karar kabul etmeleriyle olmaktadır. Ancak özellikle Türkiye’nin itirazları nedeniyle parlamentoların bu tür kararları kabulü kolay olmamakta, karar alındıktan sonra da Türkiye ile ilgili ülke arasında, bazen uzun süren gerginlikler yaşanmaktadır. Bu durum karşısında Ermenistan’da soykırım iddialarının diğer ülkeler tarafından tanınması için bir taktik geliştirilmiştir. Buna göre ülkeye resmi ziyarette bulunan kişilere Soykırım Anıtının ziyaret edilmesinin adetten olduğu bildirilmekte ve bir tür emrivâki karşısında kalan devlet adamları, reddetmenin nezaketsizlik olacağı düşüncesiyle bu ziyareti yapılmaktadır. Ne var ki Ermeni basını ve ona bağlı olarak da kamuoyu bu ziyaretleri ilgili ülkenin dolaylı olarak Ermeni soykırım iddialarını tanıdığı şekilde algılamaktadır.

Dergimizde zaman zaman Soykırım Anıtına yapılan ziyaretler hakkında bilgi vermiş bulunmaktayız.¹⁶¹

2011 yılı başından itibaren Soykırım Anıtı’na yapılan pek çok ziyaret içinde önemli gördüklerimizi şu şekilde özetleyebiliriz:

28 Temmuz 2011. Ukrayna’nın soykırım iddiaları hakkında bir kararı yokken bu

159 <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/central-committee/geneva-2005/reports-and-documents/genpub-5-second-report-of-the-public-issues-committee.html>

160 “World Council of Churches Pays Respect to Genocide Victims”, *Tert.am*, 23 Eylül 2011.

161 Bu konudaki yazılar için bkz. Lütem., “Olaylar ve Yorumlar” *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 28, ss. 38-40; Sayı 30, ss. 35-36 ; Sayı 32, ss. 44-46, Sayı 36, ss. 64-67.

ülkenin Dışişleri Bakanı Kostantin Grishenko'nun 11 Şubat 2011 tarihinde soykırım anıtını ziyaret ettiğini bir önceki sayımızda bildirmiştik.¹⁶² Bu kez Ukrayna Parlamento Başkanı R. V. Lytvyn de Temmuz ayında Soykırım anıtını ziyaret etmiş bulunmaktadır. Ukrayna'nın Türkiye ile yakın işbirliği göz önünde tutularak bu tür ziyaretlerden kaçınması normal olurdu.

17 Şubat 2011. Çin de Ermeni soykırım iddialarını kabul etmemiştir. Diğer yandan Çin, geleneksel olarak, başka ülkeler arasındaki anlaşmazlıklardan uzak durmaktadır. Bu durumda Çin Dışişleri Bakanı Yang Jiechi'nin Soykırım Anıtını ziyaretini bazı Çin Şirketlerinin Ermenistan'da madenlere yaptıkları yatırımlarla açıklamak mümkün olabilir. Diğer yandan bu ziyaretin Türk basınına da yansması üzerine Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü bu konuda iki ülke arasındaki tarihten kalan sorunların karmaşıklığının bilincinde olup iki tarafın tutumlarını dikkate almış buldukları gibi, dengeli olmaya çalışan bir beyanda bulunmuştur.¹⁶³

31 Mart 2011. İsviçre Dışişleri Bakanı Bayan Micheline Calmy-Rey. İsviçre Parlamentosu (İsviçre Milli Konseyi) 2003 yılında Ermeni soykırım iddialarını tanıyan bir karar almıştı. Ancak İsviçre Hükümeti, Türkiye ile ilişkilerini dikkate alarak, bu karara karşı çıkmıştı. Bayan Calmy-Rey o zaman da Dışişleri Bakanıydı. Sonraları İsviçre, Türkiye-Ermenistan Protokollerinin hazırlanmasında arabuluculuk yapmış ve Protokoller de İsviçre de imzalanmıştı. Halen de İsviçre'nin Protokollerin canlandırılması için çaba gösterdiği duyulmaktadır. Bu durumda Bayan Calmy-Rey'in, soykırım iddiaları gibi gayet hassas bir konuda, tarafsız bir tutum izlemesi ve Anıt'ı ziyaretten kaçınması daha uygun olurdu.

14 Haziran 2010. İsveç Dışişleri bakanı Carl Bildt. İsviçre Parlamentosu 12 Mart 2011 tarihinde Ermenilerden başka Asurî, Süryani, Keldani ve Pontus'lu Rumlara soykırım yapıldığına dair bir kararı tek oyla farklı kabul etmiş ve bu karar Türkiye'nin tepkisini çekerek Başbakan Erdoğan İsveç'e yapacağı resmi ziyareti iptal etmişti. Diğer yandan İsveç Hükümeti bu karar karşı çıkmıştı.¹⁶⁴ Hal böyle iken yaklaşık bir yıl sonra İsveç Dışişleri Bakanının Soykırım Anıtını ziyaret etmesi İsveç Hükümetinin tutumuyla bağdaşmamıştır.

Yukarıda da bekittiğimiz gibi, bunlar Soykırım Anıtına yapılan birçok ziyaretten sadece bir kaçıdır. Diğerlerine yerimiz müsait olmadığı için değinmiyoruz.

162 Lüttem., "Olaylar ve Yorumlar" *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 37-38, ss.150,151.

163 Çin Dışişleri Bakanı'nın Soykırım Anıtını ziyareti hakkında Dergimizin bir önceki sayısında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bkz. Sayı 37-38, ss. 149, 150

164 Lüttem., "Olaylar ve Yorumlar" *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 35, ss. 36-37

AVRUPA BİRLİĞİ KURUMLARINDA “ERMENİ MESELESİ”

(THE ARMENIAN ISSUE IN EU INSTITUTIONS)

Yrd. Doç. Dr. Deniz ALTINBAŞ

Ahi Evran Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü-AVİM Uzmanı
daltinbas@avim.org.tr

Özet: “Ermeni meselesi” olarak bilinen ve Ermenistan ile sınırın açılması gibi başka konuların yanında soykırım iddialarını da içeren sorun, özellikle AB üyeliği sürecinde, Türkiye’nin önüne giderek daha fazla çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, AB kurumlarında Ermeni meselesi ile ilgili alınan kararlara ve hazırlanan raporlara değinilerek AB’nin ve önde gelen AB üyesi ülkelerin “Ermeni sorunu”na yaklaşım biçimini ortaya koymaktır. Özellikle, soykırım iddialarını en fazla gündeme taşıyan Avrupa Parlamentosu üzerinde durulmuştur. Avrupa Parlamentosu’nun önemi, sandalye dağılımı nasıl olursa olsun, kamuoyunu yansıtıyor veya belki de aksine kamuoyunu oluşturuyor olmasıdır. Aday ülkelerin üyelik sürecini oylamaya sunan Parlamento’nun, Türkiye’nin soykırım iddialarını tanımasını üyelik için ön şart olarak Komisyon’a kabul ettirme çabasının ağır bastığı düşünüldüğünde dikkate alınmasını gerektirmektedir. Parlamento’da yapılan tartışmalara ve kullanılan ifadelere dikkat çekmek suretiyle, Avrupalı siyasetçilerin yaklaşımı ortaya konmaya çalışılmıştır. Parlamento kayıt ve tutanaklarında yer alan konuşmalar, tartışmalar, soru önergeleri ve bunlara verilen cevaplar arasından, birbirini tekrar edenler bırakılarak örnekler seçilmiş, belgelerin İngilizce aslına mümkün olduğunca sadık kalınmaya dikkat edilmiştir. Çalışmada, Avrupa ülkelerinin bir dönem Ermeni terörüne yaklaşımı ile birlikte, en çok hangi ülke ve siyasi grupların Ermeni tezlerinin yanında yer aldığı ve bunun nedenlerine de kısaca yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, Ermeni meselesi, Ermeni terörü

Abstract: The issue known as the “Armenian question” and which entails the genocide allegations, apart from issues like opening the border with Armenia, has confronted Turkey more, especially during the EU membership process. The purpose of this article is to display the approaches of the EU and the prominent member EU countries towards the “Armenian question” by addressing the decisions taken concerning the Armenian question and the reports prepared in EU institutions. The European Parliament, which has carried the genocide allegations the most to the agenda, has especially been addressed. The significance of the European Parliament is that no matter how the number of

seats is distributed, it reflects public opinion or perhaps on the opposite, forms the public opinion. When considering that the effort of the Parliament, which puts to vote the membership process of candidate countries, to persuade the Commission to accept Turkey's recognition of the genocide allegations as a precondition for membership predominates, it requires it to be taken into consideration. By means of drawing attention to the discussions held and the statements made in the Parliament, the approach of European politicians has tried to be explained. By leaving out the repeated ones in the speeches, discussions, parliamentary questions and the responses to these taking place in the Parliament records and proceedings, examples have been selected and we have been careful in sticking to the original English version of the documents. The article has also addressed the approach of European countries towards the Armenian terror during a certain period, along with which countries and political groups have supported the Armenian theses the most and the reasons for this have also shortly been explained.

Keywords: *Turkey-EU relations, Armenian problem, Armenian terror*

GİRİŞ

“Ermeni meselesi” olarak adlandırılan ve en önemli boyutunun, Türkiye’nin 1915 olaylarını “soykırım” olarak nitelendirerek bunu kabul etmesi ve özür dilemesi için Batı’lı ülkeler tarafından baskı görmesini ifade ettiği sorun, Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkilerinde ciddi bir krize dönüşme potansiyeline sahip bir konudur. AB üyeliği bugün için yakın görünmediğinden, konu “bugünün sorunu” gibi görünmese de, “geleceğin potansiyel sorunu” için dahi, tedbirlerin bugünden alınması gerekli görülmektedir.

Türkiye-AB ilişkilerinde Ermeni meselesinin iki ayağı bulunmaktadır: Birincisi, soykırım konusu, ikincisi Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi; diğer bir ifadeyle sınırın açılması ve diplomatik ilişkilerin kurulmasıdır. Henüz bir sorun olarak görülmeyen, ancak Avrupa’daki Ermeni lobilerinin yol göstermesi ile her an bir “engel”e dönüşebilecek olan, gelecekte üçüncü boyut olabilecek bir diğer başlık ise Türkiye’de azınlık statüsündeki Ermeniler olabilir.

AB kurumları arasında özellikle Avrupa Parlamentosu, Ermeni lobisi tarafından büyük ölçüde yönlendirilmekte, Türkiye aleyhindeki Ermeni tezlerini savunmakta ve bu yönde sık sık kararlar almaktadır. AB Parlamentosu 1987 yılında, Ermeni olaylarını “soykırım” olarak kabul etmiştir. Ayrıca gerek AB üyesi olan, gerek AB dışında birçok ülke parlamentosu da 1915 olaylarını “soykırım” olarak ilan etmiştir. Bu durum, Avrupa Parlamentosu üyelerinin ve AB üyesi ülkelerdeki parlamento temsilcilerinin, aynı zamanda kamuoyunun, olayları soykırım olarak kabul ettiğini, diğer bir ifadeyle bunun gerçek olduğuna inandığını göstermektedir. Bu inanç, özellikle Ermeni diasporasının etkin olduğu Fransa gibi ülkelerde çok daha kuvvetlidir.

1999 yılında Türkiye’nin AB üyeliği için aday kabul edilmesinden hemen sonra,

2000 yılında Avrupa’daki diaspora Ermenileri Brüksel merkezli, sürekli bir örgüt kurmuşlardır. Böylece, Türkiye’nin baskılara büyük ölçüde açık olduğu adaylık sürecini, kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Başta lobilerin en fazla etkileyebildiği Parlamento olmak üzere, AB’nin diğer kurumlarına, hatta üye ülkelerin ulusal parlamentolarına yönelik propaganda faaliyetleri başlatmışlardır. Hedef, Türkiye’nin Ermenistan ile sınırlarını açması, fakat asıl önemlisi sözde Ermeni soykırımını tanınmasıdır. Gerek AB düzeyinde, gerek ulusal düzeyde Ermeni lobileri; bir yandan “soykırım”ın bu ülkelerce tanınmasını büyük ölçüde sağlamış, diğer taraftan da Türkiye üzerinde ciddi baskılara sebep olmuşlardır.¹

Ermeni lobilerinin başarısının arkasında, Türkiye’nin AB üyeliği yolunu kesmek isteyen Avrupalı politikacılar kadar, Türk devleti aleyhine faaliyet yürüten Rumlar ve Kürt milliyetçisi ayrılıkçılar da etkili olmuştur. Türkiye’yi yeterince tanımayan, 1915 olaylarının gerçek yüzünü bilmeyen, dezenformasyona tâbi tutulmuş, bilgisiz insan hakları savunucuları da listeye eklenmelidir. Türk aleyhtarı lobiler, mevcut olumsuz ortamdan da faydalanarak o kadar başarılı olmuşlardır ki, AB üyeliği için sözde soykırımın kabul edilmesi şeklinde bir önkoşulun konma ihtimali bile ciddi bir şekilde ortaya çıkmıştır. Aslında böyle bir koşulun AB hukukunda yeri bulunmamaktadır. Tarihlerinde “gerçekten” katliamlar, soykırımlar, gayriahlâkî eylemler veya insanlığa karşı suçlar bulunan başka adaylardan, üyelik öncesinde ya da üye olduktan sonra, bu tür isteklerde bulunulmamıştır.

Parlamento’yu yönlendiren, Ermenistan devleti değil Avrupa’daki Ermeni diasporasıdır.

AB SÜRECİNDE TÜRKİYE-ERMENİ/ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

Avrupa Parlamentosunda Türkiye-Ermenistan İlişkileri

Avrupa Parlamentosu, daha ciddi ve daha teknik olan diğer kurumlarda kendine pek yer bulamayan “soykırım” konusunu sürekli gündemde tuttuğundan Türkiye-Ermenistan ilişkileri ikinci sırada kalmıştır. Parlamento’yu yönlendiren, Ermenistan devleti değil Avrupa’daki Ermeni diasporasıdır. Diaspora için ise “soykırım”ın kabul edilmesi konusu, iki ülke ilişkilerinden daha önemlidir. Diğer yandan, Ermeni diasporasının Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişkiler kurularak ikili ilişkilerin normalleşmesini ve sınırın açılmasını istemedikleri dahi söylenebilir. Diasporayı ayakta tutan ve kimliklerini oluşturan tek unsur Türk-Ermeni düşmanlığı olduğundan, iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi diasporanın çıkarına değildir. Nitekim, Türkiye ile Ermenistan arasındaki protokoller, resmî görüşmeler ve yakınlaşmalar diaspora tarafından eleştirilmekte, Ermenistan siyasetçileri protesto edilmektedir. Dolayısıyla, Türkiye-Ermenistan ilişkileri konusu, Parlamento’da dikkate değer ölçüde ele alınmamıştır.

1 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 16-17, Kış 2004-İlkbahar 2005.

Parlamentoda Ermenilere “soykırım” yapıldığına yönelik çıkan kararlarda veya hazırlanan raporlarda genellikle Ermenistan ile sınırın açılması gerektiğine de yer verilmiştir.

15 Kasım 2000 tarihli bir Parlamento raporunda Türkiye’nin tüm komşuları ile iyi ilişkiler geliştirmesinin öneminden bahsedilmekte, Ermenistan’a yönelik ambargonun kaldırılması, Ermenistan ile diplomatik ve ticari ilişkilerin yeniden başlatılması için çağrıda bulunmaktadır.

2004 tarihli bir başka raporda, Türkiye’nin hem “soykırım”ı tanınması hem de Ermenistan ile sınırını en kısa zamanda açması için sadece Türk hükümetine değil, aynı zamanda AB Komisyonu ile Konseyine de çağrı yapılmıştır. Böylece, aday ülkelere yönelik bağlayıcı kararlar alabilen Komisyon ile Konsey, bu konuda harekete geçmesi için uyarılmıştır.

25 Eylül 2006 tarihli “Parlamento’nun Türkiye’nin AB Adaylığı İle İlgili Pozisyonu” başlıklı raporda Türkiye’nin Ermenistan’a yönelik haksız ve gerekçesiz ambargosunun hâlâ sürdürüldüğü belirtilmiştir. Bu durumun, sadece Türkiye’nin katılım şartlarını yerine getirmemiş olmasına değil, bölgedeki istikrarı da tehdit etmesine neden olduğu ifade edilmektedir.

Türkiye-AB ilişkileri konusunda Parlamento tarafından alınan 18 Ekim 2007 tarihli kararda, Türkiye’nin “ekonomik ambargo”yu sürdürmesinden, sınırları kapalı tutmasından, komşularını askerî operasyonlar yapmakla tehdit etmesinden dolayı üzüntü duyulduğu ileri sürülmüştür. Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın Türkiye tarafından kapatılmış olduğu doğru olmakla birlikte, bu durumun “ekonomik ambargo” olarak nitelendirilmesi yanlıştır. Diğer taraftan Türkiye komşularını tehdit etmemekte, ancak terörizm ile mücadele etmektedir. Ancak, birkaç kişi tarafından belirlenip diğerlerine kabul ettirildiği belli olan bu kararın amacının “yönlendirme”, “baskı” gibi siyasi mekanizmalar olduğu düşünüldüğünde, içeriğinin doğru olup olmamasının önemi zaten bulunmamaktadır.

Komisyonunda Türkiye-Ermeni/Ermenistan İlişkileri

AB’nin genişleme sürecinin teknik boyutu ile ilgilenen Komisyon, üyelik önşartlarından biri olan sınır sorunlarının bulunmaması şeklindeki maddeye dayanarak Türkiye-Ermenistan ilişkileri konusunda en fazla yoruma sahip kurum olmuştur. Avrupa Parlamentosu, oy kaygısı nedeniyle, meselenin siyasi ve popülist yönüyle ilgilenerken soykırım konusuna ağırlık verirken, Komisyon genişleme odaklı olduğundan, iki ülkenin diplomatik ilişkilerinin geliştirilmesi, sınır sorunlarının çözülmesi ve demokratikleşme çerçevesinde Ermeni azınlıkların daha geniş özgürlüklere kavuşması gibi nispeten daha gerçekçi sorunlara eğilmiştir.

Komisyon’un her sene aday ülkelerin son bir yıllık gelişme süreçlerini

değerlendirdiği ilerleme raporları, AB’nin teknik olarak konuya nasıl yaklaştığını göstermesi açısından önemli belgeler olarak ele alınmalıdır.

İlerleme Raporlarında Türkiye-Ermenistan İlişkileri

İlerleme raporlarının ilki olan 1998 tarihli belgede Ermenilerden ilk bahsedilme biçimi, ülke içindeki Ermenilerin sayısının 50.000 olduğu ve azınlık kategorisinde yer aldıkları şeklinde olmuştur. 1999 yılında “Ermeni” sözcüğü yer almamış, 2000 yılındakinde Ermeni azınlıklara yönelik hoşgörüde artış sınırlı bulunmuş, Ermenistan ile sınırın kapalı olduğundan ilk kez söz edilmiştir. 2001 yılında, sınırın hâlâ kapalı olduğu bilgisi yer almış, insan kaçakçılığının yapıldığı ülkeler arasında Ermenistan da yer almıştır.

2002 yılına gelindiğinde, birdenbire Ermeni konusuna çok daha geniş şekilde yer verilmeye başlandığı görülmektedir. Gayrimüslim azınlıklar arasında yer alan Ermenilerin tüzel kişiliklerinin bulunmaması, mülkiyet hakları ile ilgili sorunlar yaşadıkları, din adamlarının Türkiye’de eğitim görmeleri ile ilgili yasakların olması gibi sorunlara ve Ermeni Patriğinin niversitede Hıristiyanlık zerine eğitim veren özel bir bölüm kurulması şeklindeki talebine yer verilmiştir. Sınır hâlâ kapalı olmasına rağmen ikili ilişkilerin devam etmesinden, bir diyalog sürecinin bulunmasından, Türk-Ermeni İşbirliği Konseyi’nin kurulmasından ve Ermenistan’dan Türkiye’ye gelecekler için vize kolaylığı sağlanacak olmasından olumlu gelişmeler olarak söz edilmiştir. Azınlık eğitimi, din adamlarının eğitimi, tüzel kişilik ve mülkiyet hakları alanlarındaki sorunların devam ettiği belirtilmiştir.

2003 yılının İlerleme Raporunda, nceki yılda olduğu gibi Türkiye’de yaşayan Ermenilerin gayrimüslim azınlıklar olarak sahip olduğu genel sorunlar tekrarlanmıştır. Farklı olarak, okul kitaplarında azınlıklara yönelik düşmanca duygulara sebebiyet verecek bir içeriğin olduğu yönünde şikayetlerin bulunduğundan bahsedilmiştir. Eğitim bakanlığının bir genelge yayınlarak Ermeni, Rum Pontus ve Süryani gibi “tartışmalı tarihî konularda” konferanslar ve makale yarışmalarının düzenlenmesi konusunda çağrıda bulunmasına yer verilmiştir. Sınır konusunda, Türkiye’nin sınırın diplomatlar ve yabancı turistler için açılmasını ve konunun Karabağ meselesi ile bağlantısını gözden geçirerek dşünebileceğinden söz edilmiştir. Bu raporda “tartışmalı tarihî konular” ifadesi soykırım iddialarına üstü kapalı bir gönderme olarak değerlendirilebilir. Daha da önemlisi bu olayların tarafları içine, Ermeniler dışında Pontus ve Süryaniler de eklenmektedir.

2004 yılında gayrimüslim azınlıkların okul yönetimleri ile ilgili sorunları ve Ermeni dilinin öğretilmesi ile ilgili sıkıntıları ele alınmıştır. Sınırın kapalı olmasına rağmen, kamuoyunda sınırın açılması ile ilgili giderek daha olumlu bir bakış açısı olduğuna ve İstanbul-Erivan uçuş seferlerinin başladığına yer verilmiştir. İki ülkeyi birbirine bağlayan demiryolunun açılmasının faydaları vurgulanmış, ayrıca Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir diyalogun var olmasından olumlu gelişmeler olarak bahsedilmiştir.

2005 yılında önceki yıllardaki Ermeni okullarının sorunları, Ermenicenin öğretilmesi ile ilgili sıkıntılar, sınırın hâlâ kapalı olmasına rağmen diyalog bulunması ve çok sayıda ikili görüşmenin gerçekleştirilmiş olması gibi noktalara değinilmiştir. Aynı yıl Orhan Pamuk'a, 301. madde çerçevesinde yabancı bir yayın organında Ermenilerin ve Kürtlerin öldürülmeleri konusunda yaptığı açıklama nedeniyle soruşturma açılmasına da yer verilmiştir. Aynı maddeye dayanarak açılmış olan önceki davaların hakim in farklı yorumlaması nedeniyle düşürüldüğünden bahsedilmiş, Isparta'nın Sütçüler ilçesi kaymakamının Orhan Pamuk'un kitaplarının imha edilmesi önerisi ile Hrant Dink'in yine 301. madde çerçevesinde Ermeni diasporası ile ilgili yazısı nedeniyle yargılanarak ertelenmiş altı aylık hapis cezası almış olması konu edilmiştir. 301. maddeden yargılanan Emin Karaca ve "ileri gelen bir yazar" olarak sıfatlandırılan Ragıp Zarakolu'nun davalarından bahsedilmiştir.

2005 raporunda açık ve özgür tartışma konusunda bazı gelişmeler olduğu da ileri sürülmüştür. Bilgi Üniversitesi tarafından Ermenilerle ilgili bir konferans (İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları) düzenlenmesi düşünüldüğüne yer verilmiş, ancak söz konusu toplantının aslında Boğaziçi Üniversitesi'nde gerçekleştirilmesi planlandığı, fakat Adalet Bakanının eleştirel konuşması sonrasında konferansı düzenleyenlerin kendileri tarafından iptal edildiği, yeri değiştirilmekle birlikte başbakan ve hükümet kadar halk tarafından da desteklenmiş olduğu gibi ayrıntılar unutulmamıştır. Özgürlük konusundaki gelişmelere bir başka örnek olarak, Kürt ve Ermeni meseleleriyle ilgili artık daha kolay kitap yayınlanabildiği, Türkiye Yayıncılar Birliği'nden alınan bilgilere dayanılarak ileri sürülmüştür. Fakat yine de zaman zaman bazı kitapların yasaklanması ve yazarların suçlu bulunması gibi vakaların devam ettiğine de dikkat çekilmiştir.

Gayrimüslim Azınlık Vakıfları ile ilgili olarak 2004 yılında kabul edilen mülkiyet hakları ile ilgili düzenlemenin Ermeni cemaatinden gelen taleplere rağmen uygulamaya sokulmadığı, 2285 başvurudan 341'inin kabul edildiği, dinî cemaatlerin yasal statülerinin bulunmaması nedeniyle mallarına el konması tehlikesi yaşadıkları, içlerinde Katolik ve Protestanların da bulunduğu çok sayıda gayrimüslim dinî topluluğun vakıf kuramadığı belirtilmiştir.

Türk Başbakanın, 1915 olaylarını tartışmak amacıyla, bağımsız tarihçilerden ve diğer alanlardaki uluslararası uzmanlardan kurulu bir ortak komisyon oluşturulması, bu kişilerin koşulsuz olarak ilgili her türlü arşive ulaşımının bulunması şeklindeki önerisi ve bu önerinin, Ermenistan Devlet Başkanı tarafından, "tarihçi görevlendirmektense öncelikle diplomatik ilişkilerin kurulması ve kapalı olan sınırlar da dahil olmak üzere ikili ilişkilerdeki sorunlarla ilgilenecek bir ortak hükümet komisyonu kurulması gerektiği" şeklinde cevap bulması 2005 tarihli ilerleme raporunda yer almıştır. 1915 olaylarının 90. yıldönümü kapsamında Türk akademisyenlerin Erivan'da konferanslara katıldığı, Ermeni parlamenterlerin Türkiye'ye resmî ziyarette bulunduğu belirtilmiştir.

2006 yılının raporuna bakıldığında Hrant Dink'in 301. madde kapsamındaki altı

aylık ertelenmiş hapis cezasının nedeni olarak gazetecinin Ermeni kimliği ile ilgili yazdığı makaleler ve yazılarında “Türklük”e yönelik hakaret bulunması gösterilmektedir. 301. maddenin Avrupa standartlarına getirilmesi, ceza yasasının diğer maddelerinde de benzer şekilde şiddet içermeyen fikirlerin ifade edilmesinin cezalandırılmasının ortadan kaldırılması gerektiği, ayrıca terörle mücadele kanununun ifade özgürlüğü üzerindeki etkisinin endişe yarattığı ileri sürülmektedir. Türk Başbakanı ile Ermeni Devlet Başkanı arasında 2005 yılında resmî mektuplaşma gerçekteşmesine rağmen ilişkilerde önemli bir gelişme gözlenmediği, Türkiye’nin hâlâ sınırını açmadığı, halbuki bu adımın her iki tarafın da çıkarına olacağı değerlendirilmiştir.

2007 yılının ilerleme raporunda aynı yıl “tarihî meselelerle ilgili olarak şiddet içerikli olmayan görüşlerini ifade ettiğinden defalarca kere yargılanan Ermeni kökenli Türk gazeteci” Hrant Dink’in bir suikast sonucu öldürüldüğü belirtilmiştir. Bu suikastın Türk toplumunda bir birlik hareketine yol açtığı kadar, aynı zamanda suikastçılara yönelik destek hareketine de sebep olduğundan bahsedilmiştir. Dink cinayeti ile ilgili mahkeme devam etmekle birlikte, polisin ihmali de dahil olmak üzere daha kapsamlı bir soruşturmaya gerek görüldüğü ifade edilmektedir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından görülmekte olan Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı’nın Türkiye’ye açmış olduğu davanın sonuçlandığına, Mahkemenin oybirliği ile Türkiye’nin yasaları ihlal ettiği kararı aldığına, malların iade edilmesi veya tazmin edilmesi gerektiği kararı ile sonuçlandığına yer verilmiştir. Türk devleti ile İstanbul Ermeni Hastanesi Vakfı arasındaki AİHM’e getirilen davada barışçıl bir çözüm yolu bulunmuş, Türkiye’nin malları iade etmesi kararlaştırılmıştır. Kasım 2006’da Parlamento tarafından onaylanan yeni Vakıflar Yasasının yürürlüğe girmesi için Cumhurbaşkanı’nın onayını beklediği, aslında yeni yasanın dinî cemaatlerin mülkiyet hakları ve yeni edinimleri ile ilgili birçok soruna yönelik olabileceği ileri sürülmüştür. 301. maddenin birçok davaya neden olduğu, başka konularla birlikte Kürt sorunu, Ermeni meselesi ve askerinin rolü gibi konular çerçevesinde yargılanma korkusu ve tehditler nedeniyle insan hakları savunucuları; gazetecilerin, yazarların, yayıncıların, akademisyenlerin ve entelektüellerin kendi kendilerini sansürlemek zorunda kaldıkları öne sürülmüştür.

Ermenistan ile Türkiye arasında üst düzey resmî görüşmelerin gerçekteştiği, daha da önemlisi, Türkiye’nin sembolik bir adım atarak Hrant Dink’in cenazesi ile restore edilen Akdamar Ermeni Kilisesinin açılış törenine Ermeni temsilcileri davet ettiği, ancak ikili ilişkilerde daha öteye giden gelişmelerin yaşanmadığı, Ermenistan sınırının hâlâ kapalı olduğu belirtilmiştir.

2008 yılına gelindiğinde Türk Cumhurbaşkanı’nın dış politikadaki aktif rolünden ve yoğun seyahatlerinden bahsedilmiş, Ermeni Devlet Başkanı’nın davetiyle diyalog kurmak ve ikili ilişkileri normalleştirmek amacıyla Ermenistan’a ziyarette bulunmasına yer verilmiştir. Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi’nin kayıt başvurusunun hukuki dayanak olmaksızın İstanbul Valiliği tarafından reddedildiği belirtilmiştir. Ermeni ve Türk dışişleri bakanları tarafından resmî görüşmelerin

sürdüğü, Türkiye'nin ortak tarihçiler komisyonu kurulması şeklindeki önerisinin devam ettiği, Türkiye'nin Karabağ sorununun çözümü ile ilgili olarak çalışmaya başladığı ve bunun sonucunda ilk üçlü buluşmanın Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan dışişleri bakanları arasında gerçekleştiği ifade edilmiştir.

2009 yılına ait ilerleme raporunda; soruşturmaların kalitesi ile ilgili şüphelere yer verilerek Ergenekon, Malatya'da üç Protestan'ın öldürülmesi ve Hrant Dink cinayeti gibi davalar örnek olarak gösterilmiştir. Dink cinayetinde istihbaratın varlığına rağmen güvenlik güçlerinin tedbir almamasının üzerine gidilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. 200 Türk entelektüel tarafından imzalanan "1915'te Osmanlı Ermenilerinin uğradığı Büyük Felaketin inkâr edilmesini" reddeden ve Ermenilerden özür dileyen dilekçenin internet ortamında paylaşıldığına, 30.000 imza toplandığına ve geniş tartışmalara yola açtığına yer verilmiştir. Aynı zamanda medyada Kürt meselesi, azınlık hakları, ordunun rolü ve Atatürk gibi hassas olarak algılanan diğer konularda da yoğun tartışmalar yaşandığından bahsedilmiştir. Ermeni Patrikhanesi'nin Ermeni dili ve Ermeni din adamlarının eğitimi için üniversitede bölüm açılması önerisinin değerlendirilmesinin birkaç yıldır devam ettiği belirtilmiştir. Okullarda "*Sarı Gelin: Ermeni Meselesinin Ardındaki Gerçek*" isimli belgeselin dağıtıldığı, ayrımcı bir eğitim oluşturulduğu düşüncesi gerekçesiyle şikayet üzerine Milli Eğitim Bakanlığı tarafından durdurulduğu, ancak okullardan çekilmeyip dağıtımı ve gösterimine dair kararın okul yönetimine bırakıldığı ifade edilmiştir. 2009 yılının Mart ayında devlet radyosunun Ermeni dilinde yayın yapmaya başladığından bahsedilmiştir.

Türk Cumhurbaşkanı'nın Eylül 2008'deki Ermenistan ziyareti sonrasında iki ülke arasındaki görüşmeler arttığı ve ilişkilerin normalleştirilmesi yönünde ciddi adımların atıldığı, hatta diplomatik ilişkilerin kurulması amacıyla iki adet protokolün hazırlanması çalışmalarının başlatıldığından söz edilmiştir.

2010 yılının ilerleme raporunda Türkiye-Ermenistan ilişkileri ile ilgili olarak, Türkiye'nin "komşularla sıfır problem" politikası çerçevesinde Yunanistan ve Ermenistan gibi ülkelerle ilişkilerini normalleştirmek için çaba sarf ettiği belirtilmiştir. Diğer taraftan ilişkileri normalleştirmek üzere Ermenistan ile imzalanmış olan protokollerin hâlâ onaylanmamış olduğu hatırlatılmıştır.

İfade özgürlüğünden bahsedilirken daha açık ve daha özgür bir tartışma ortamının geliştiğine dikkat çekilirken, örnek olarak Kürt ve Ermeni meseleleri ile askerin rolü gibi hassas başlıklardaki tartışmalara değinilmiştir. Toplanma özgürlüğü konusunda ise, 24 Nisan'da "Ermeni Soykırımını Anma Günü"nü düzenlenmiş olması örnek olarak gösterilmiştir. Din özgürlüğü başlığı çerçevesinde Van'ın Akdamar adasındaki Ermeni kilisesinin 1915 yılından sonra ilk kez ibadete açılması olumlu bir gelişme olarak belirtilmiştir. Olumsuz olarak, Ermeni Patrikhanesi'nin yıllardır dile getirdiği üniversitede Ermeni dili bölümünün açılması talebinin yerine getirilmemesi ile Hrant Dink'in mahkemesinin önemli bir gelişme göstermemesi eleştirilmiştir.

AB SÜRECİNDE “SOYKIRIM” MESELESİ

Parlamentoda “Soykırım” Konusu

“Soykırım” konusunun en fazla tartışıldığı, bu konuda en fazla raporun hazırlandığı ve karar alındığı kurum Avrupa Parlamentosu olmuştur. Türkiye’nin AB’ye yönelik ilgisi fark edilir fark edilmez, Avrupa diasporasındaki Ermeniler Parlamento üyelerine yönelik propaganda faaliyetlerini başlatmışlardır.

Soykırım konusunun gündeme getirilmesi, ilk olarak Parlamento’nun Fransız üyeleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Fransızların ilk girişimi, 1981 yılında “Ermeni Halkının Durumu” başlıklı karar tasarısı olmuştur.² 1980’li yılların başında Fransız sosyalist milletvekilleri Henry Saby ve Gisele Charzat ile Belçikalı sosyalist milletvekili Ernst Glinne, Parlamento’nun “soykırım”ı tanımamasını birkaç defa talep etmiş, ancak her seferinde Başkanlık tarafından reddedilmiştir.³ Bu konuda garip bir ısrara sahip olan Fransızlar, 1987 tarihli karar alınırken, Ermeni meselesinin kendileri için önemli bir iç politika konusu olduğunu ve bunun Türkiye ile ilgisinin bulunmadığını söyleyebilecek kadar, durumu “normal” olarak benimsemişlerdir.⁴

1987 Kararı

1984 yılında Yunan milletvekillerinin de katılımıyla güçlenen baskılar ve ısrarlar sonucu Parlamentoda konuyla ilgili bir raporun hazırlanmasına karar verilmiştir. Raportör olarak görevlendirilen Belçikalı Jaak Vandemenlebroucke, 1985’de tamamladığı raporda, yaşananların soykırım olduğunu savunmuştur.⁵ 1986 yılında iki kere ele alınan rapor, uzun tartışmalara neden olmuş, 1987 yılında 1915 olaylarını soykırım olarak tanıyan karar alınmıştır.

Raportör Vandemenlebroucke’un, aşırı sağcı ve ırkçı bir parti olan Vlaams Belang üyesi olduğu, ayrıca Türkiye’nin Irak topraklarına düzenlediği harekâtı protesto etmek amacıyla çeşitli Avrupa kentlerinde Türkiye aleyhine eylemler düzenleyen aşırı Kürt gruplarının Türkiye aleyhine yayınladıkları bildiriye Avrupa Parlamentosu binası içinde dağıttığını belirtmek gerekmektedir.⁶

Türkiye’nin AB’ye yönelik ilgisi fark edilir fark edilmez, Avrupa diasporasındaki Ermeniler Parlamento üyelerine yönelik propaganda faaliyetlerini başlatmışlardır.

2 Pulat Tacar, “Avrupa Parlamentosunun 1987 Yılında Aldığı ‘Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm’ Başlıklı Kararın Öyküsü”, *Ermeni Araştırmaları*, No. 18, Yaz 2005, ss. 61, 63.

3 Sedat Laçiner, “Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Ermeni Sorununun Etkisi (1980ler)”, USAK web sitesi, 12 Haziran 2009.

4 Pulat Tacar, “Avrupa Parlamentosunun 1987 Yılında Aldığı ‘Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm’ Başlıklı Kararın Öyküsü”, *Ermeni Araştırmaları*, No. 18, Yaz 2005, s. 65.

5 Sedat Laçiner, “Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Ermeni Sorununun Etkisi (1980ler)”, USAK web sitesi, 12 Haziran 2009.

6 Basın Yayın Enformasyon web sitesi, 10 Mart 1987, <http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=273&Yil=1987&Ay=3>

“*Resolution on a Political Solution to the Armenian Question*” başlıklı kararda genel hatlarıyla; 1915 olaylarının soykırım olduğu, bunun “tarihsel” olarak kanıtlandığı, bu kanıta rağmen Türkiye’ye herhangi bir yaptırım uygulanmadığı, Türkiye’nin “soykırım”ı kabul etmediği ve bu nedenle Ermenilerin kendi tarihlerine sahip olma hakkından mahrum bırakıldıkları iddia edilmektedir. Kararda Türkiye’nin “soykırım”ı kabul etmesi, kendisine “onur sağlayacak insani bir adım” olarak değerlendirilmektedir. “Soykırım”ın “tarihi” olarak kanıtlandığına yönelik bir ifadenin bulunması, farklı görüşlerin, yeni bulguların, konuyla ilgili daha kapsamlı tartışmaların, hatta şüphelerin dahi önünü kesmek olarak değerlendirilmelidir.

Kararda, Parlamento’nun 1915-1917 olaylarının soykırım olduğuna inandığı belirtilirken, bugünün Türkiye’sinin hukuki ya da maddi taleplere dayanak oluşturamayacağı vurgulanmaktadır. Ancak arkasından olayların “uygun biçimde telafi edileceği” ifade edilmekte, böylece iki cümle çelişerek aslında birbirini götürmektedir. Birbirinin tam aksini belirten iki ifadenin birlikte kullanılması, Avrupalıların sıklıkla yaptığı “iki tarafı da memnun etme” kurnazlığını göstermektedir. Fakat bu tür ikili oynamalar, ileride daha büyük sorunlara sebep olmaktadır.

Avrupa Parlamentosu’nun kararlarında Türkiye’ye soykırımı kabul ettirmek için sadece üyelik havuç olarak kullanılmakla kalmayıp, dalaverelere dahi başvurulmaktadır. Bir yandan Türkiye’nin soykırımdan sorumlu tutulamayacağı, diğer yandan da soykırımı kabul etmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Eğer soykırımdan sorumlu tutulmayacaksa neden kabul etmesi istenmektedir? AB’nin bu kararı alması için baskı yapan Ermeniler para ve toprak alamayacaklarsa, neden Türkiye’nin sadece “kabul ediyorum” şeklinde hiçbir sonucu olmayan sembolik bir açıklama yapması ile yetinsinler? Defalarca kere hukukun, anlaşmaların ve sözlerin dışına çıktığı için, bugün artık güvenilir hale gelen AB’nin “sorumlu tutulamayacak” şeklindeki ifadesinin göstermelik ve kandırmalık olduğunu da belirtmek gerekmektedir.

Bu kararda ayrıca, Türkiye’deki Ermeni azınlıklara haklar verilmesi ve azınlık kimliklerinin tanınması talep edilmektedir. Böyle bir isteğin ileri sürülmesi, zaten 50 yıldan fazla bir süredir azınlık olarak kabul edilen ve azınlık haklarına sahip olan Türk vatandaşı Ermenilerin durumlarının Avrupalı parlamenterler tarafından hiç bilinmediğini göstermektedir. Dolayısıyla bu örnek, Türkiye ve Ermenilerle ilgili gerçeklerden haberdar olmayan parlamenterlerin, oylamalara katılımlarının tek taraflı yönlendirmelerle gerçekleştiğinin delillerden bir tanesidir.

Kararın en çarpıcı tarafı Ermeni terörü ile ilgilidir. 1973 ve 1986 yılları arasındaki terör eylemleri esefle karşılanmakta, Ermeni halkının çoğunluğu tarafından hoş karşılanmadığı belirtilmekte, “Ermeni halkını temsil etmeyen gruplar” tarafından gerçekleştirilen eylemler kınanmaktadır. Ancak aynı zamanda söz konusu terör eylemleri “düşüncesizlik” kelimesi ile anılarak olabildiğince basitleştirilmektedir. Daha da çarpıcı olan, Türkiye’nin “düşüncesiz teröristler” nedeniyle sert tutum almakla eleştirilmesi ve bu şekilde gerginliğin düşmesine yardımcı olmaması

nedeniyle suçlanmasıdır. Aslında Ermeni diasporası kadar Avrupalılar da gayet iyi bilmektedirler ki, Ermeni terörü, Ermeni iddialarının dünya çapında duyurulmasını sağlamıştır. Belki daha da ilginç, terör kurbanı olan Türkler dururken, mağdur konumuna bürünenler Ermeniler olmuş; uluslararası destek terör kurbanı Türkler yerine terörist eylemlerle seslerini duyuran Ermenilere yönelmiştir.

Kararın başlığı her ne kadar Ermeni meselesi ile ilgili olsa da, Kürt sorunu, Kıbrıs ve Ege konularına da Türkiye'nin “üyeliği önündeki engeller” olarak yer verilmiştir. Yunan milletvekillerinin etkisinin fazlasıyla belirgin bir şekilde hissedildiği bu bölümde; Türkiye'nin Kıbrıs sorununu çözmemesi, Yunanistan ile ilişkilerini düzeltmemesi, Kürtlerin varlığını kabul etmemesi, özgürlüklerin yetersizliği gibi konular bu engeller arasında sayılmıştır. Bu dönemde Avrupa Toplulukları nezdinde Daimi Temsilcilik görevinde bulunan Pulat Tacar, bu bölümü “torba paragraf” olarak adlandırmaktadır. Çünkü Türkiye'ye yönelik bütün eleştiriler bir torbaya tıklımış gibidir.⁷ Bu torbada Kıbrıs, Kürt, demokrasi, özgürlükler, Yunanistan, Ermeni gibi AB'nin zaten sürekli “kullandığı” başlıklar vardır. Bu sorunlar, Türkiye'nin AB üyeliği için “onarılmayacak engeller” olarak nitelendirilmektedir. Tacar, o yıllarda, zaten Türkiye ile ilgili konuların neredeyse her oturumda gündeme alındığını, eleştirildiğini ve kınandığını söylemektedir.⁸ Bunda Yunanlıların etkisi büyüktür. Nitekim 1987 kararına, Kıbrıslı Rumlar ve Yunanlılar en az Ermeniler kadar sevinmiştir.⁹

1987 tarihli kararın içeriğinden belki de daha ilginç ve önemli olan, tartışılması ve kabul edilmesi sürecidir. Tasarı, Parlamento genel kurul gündemine usulsüz olarak alınmış ve parlamenterlere tehdit yoluyla kabul ettirilmiştir.¹⁰ Belge, Parlamento'nun bir tarih kurumu olmadığı gerekçesi ile ilk oturumda reddedilmiştir. İç tüzüğe göre bir rapor reddedildiğinde, konunun gündemden düşmesi ve bir daha ele alınmaması gerekmektedir. Olayların şahidi Tacar'ın anlatımları ile, siyasi komite başkanına konuyu yeniden ele alması için baskı yapılmasına rağmen başkan direnmiştir. Böylece, Ermeni diasporası baskısı altındaki parlamenterler, başkanın değişmesini beklemek zorunda kalmışlardır. Yeni başkan, konuyu sanki daha önce hiç ele alınmamış gibi gündeme almıştır. Bazı parlamenterler, tüzüğe aykırı olduğu için konuyu Tüzük Komitesine getirmeye çalışmışlar, ancak Komite başvuruyu ele almayı reddetmiştir.¹¹

İç tüzük kuralları bir kez daha çiğnenmiş, başkanlık kürsüsündeki Fransız sosyalist parlamenter, öğle tatili sırasında, çok az kişinin bulunduğu Parlamentoda

7 Pulat Tacar, “Avrupa Parlamentosunun 1987 Yılında Aldığı ‘Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm’ Başlıklı Kararın Öyküsü”, *Ermeni Araştırmaları*, No. 18, Yaz 2005, s. 70.

8 Pulat Tacar, “Avrupa Parlamentosunun 1987 Yılında Aldığı ‘Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm’ Başlıklı Kararın Öyküsü”, *Ermeni Araştırmaları*, No. 18, Yaz 2005, s. 61.

9 Pulat Tacar, “Avrupa Parlamentosunun 1987 Yılında Aldığı ‘Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm’ Başlıklı Kararın Öyküsü”, *Ermeni Araştırmaları*, No. 18, Yaz 2005, s. 70.

10 Pulat Tacar, “Avrupa Parlamentosunun 1987 Yılında Aldığı ‘Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm’ Başlıklı Kararın Öyküsü”, *Ermeni Araştırmaları*, No. 18, Yaz 2005, s. 60.

11 Pulat Tacar, “Avrupa Parlamentosunun 1987 Yılında Aldığı ‘Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm’ Başlıklı Kararın Öyküsü”, *Ermeni Araştırmaları*, No. 18, Yaz 2005, ss. 65-66.

Türkiye'nin PKK'ya yönelik harekâtını kınayan karar tasarısını da o arada kabul ettirivermiştir.¹² AB'nin kurallar ve standartlar üzerine kurulu olduğu söylenen yapısının, Türkiye söz konusu olduğunda defalarca kere bozulduğu bugün artık kabul edilmektedir. 1987 gibi erken bir tarihte, henüz Türkiye kanunların, verilen sözlerin ve genel uygulamaların duruma göre değişebileceğini henüz görmemişken, tüzüğe aykırı bu hareketler o dönem için şaşırtıcı olmuştur.

Tasarının ilk halinin kabulünden sonra Genel Kurul'da görüşüleceği güne kadar geçen süre içinde, tasarının değiştirilmesi, kabul edilmesi ya da sertleştirilmesi için 100'den fazla değişiklik önergesinin verilmiş olması, her bir detayın ne kadar önemli olduğunu, dolayısıyla bu karara çok büyük önem yüklendiğini göstermektedir.

Aslında Tacar, raporun doğrudan Ermeni diasporası tarafından kaleme alındığından şüphelenmektedir.

Pulat Tacar, raportör Vandemeulebroucke'nin Ermeni diasporası tarafından dezenformasyonla doldurulduğunu fark ederek, konu ile ilgili daha derin çalışabilmesi, hatta Türkiye'deki Ermenilerle görüşmesi için raportörü Türkiye'ye davet etmiş fakat kendisi tahminen Ermeni diasporasının baskı ve tehditleri nedeniyle daveti

reddetmiştir. Üstelik raportör, Türk heyeti ile her görüşmeye yanında bir Ermeni ile gelmiştir.¹³ Vandemeulebroucke'nin diaspora tarafından kullanılan bir aktör olduğunun anlaşıldığını söyleyen Tacar, raporda yararlanılan belgelerin arasında sahte olduğu belirlenen belgelerin ve gerçek dışı iddiaların bulunduğunu belirtmektedir. Tacar ayrıca, Türkler tarafından hazırlanan, hem raportöre hem de diğer parlamenterlere sunulan belgelerin dikkate alınmadığını, hatta okunmadan doğrudan çöpe atıldığını da anlatmaktadır.¹⁴ Aslında Tacar, raporun doğrudan Ermeni diasporası tarafından kaleme alındığından şüphelenmektedir.¹⁵

Tasarının Genel Kurul'da yeniden ele alınması sırasında Hollandalı sosyalist milletvekili Peter Dankert tasarının toptan reddedilmesini, Alman sosyalist milletvekili Klaus Hansch ise "soykırım" kelimesi yerine ilk tasarıda yer aldığı şekliyle "Ermenilere haksızlık" ifadesinin yer almasını istemiş, ancak bu öneriler çoğunluk tarafından dikkate alınmamıştır.¹⁶ Türk heyetinin ve parlamenterlerin Ermeniler tarafından silahla tehdit edildikleri bilinen bir gerçektir. Alman Parlamenter Wedekind, kürsüye çıkarak Ermeni teröristler tarafından silahla tehdit edildiğini, üstelik bunun AB Parlamentosu binasının içinde gerçekleştiğini

12 Pulat Tacar, "Avrupa Parlamentosunun 1987 Yılında Aldığı 'Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm' Başlıklı Kararın Öyküsü", *Ermeni Araştırmaları*, No. 18, Yaz 2005, s. 67.

13 Pulat Y. Tacar, 'Ermenilere Soykırım Yapıldığı Savının Hukuksal ve Ahlaki Açılardan değerlendirilmesi', *Ermeni Araştırmaları*, Cilt: 1, Sayı: 2, Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, s. 98.

14 Pulat Tacar, "Avrupa Parlamentosunun 1987 Yılında Aldığı 'Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm' Başlıklı Kararın Öyküsü", *Ermeni Araştırmaları*, No. 18, Yaz 2005, s. 64.

15 Pulat Tacar, "Avrupa Parlamentosunun 1987 Yılında Aldığı 'Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm' Başlıklı Kararın Öyküsü", *Ermeni Araştırmaları*, No. 18, Yaz 2005, s. 65.

16 Ahmet Sever, 'Soykırım Sözcüğü de Girdi', *Milliyet*, 19 Haziran 1987'den aktaran Sedat Laçiner, "Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Ermeni Sorununun Etkisi (1980ler)", USAK web sitesi, 12 Haziran 2009.

söyleyebilmiştir.¹⁷ Ancak, başka bir konuda büyük skandala sebep olacak kadar ciddi olan bu durumu dikkate alan olmamıştır.

Yapılan tartışmalarda Türkiye’nin üyeliğine karşı olan komünistler, Yeşiller ve partisi fark etmeksizin tüm Yunanlılar tasarıda “soykırım” sözcüğünün geçmesi için büyük çaba sarf etmişlerdir. Türkiye’ye yönelik olumsuz atmosferi fırsat olarak gören Yunan milletvekilleri, ayrıca Kıbrıs meselesi, Kürt sorunu, Türkiye’de ifade özgürlüğünün bulunmaması gibi iddiaları da yine “soykırım” bağlantılı olarak gündeme getirmiş, böylelikle Türkiye’yi hem “soykırımcı” hem de “kanunsuz” bir ülke olarak göstermeye çalışmışlardır.¹⁸ Bu süreç içinde çok sayıda gösteriler düzenlenmiş, Türkiye’nin tezlerini savunanlar ölümle tehdit edilmiştir.

Parlamentoda oluşan dengeler nedeniyle Fransızların ısrarlarına itiraz etme olanağı kalmamıştır.¹⁹ Diğer taraftan, kararın alındığı oturuma, parlamenterlerin dörtte üçünden fazlası katılmamış, böylece Türkiye’nin aleyhine olan dengesizlik daha da büyümüştür. Bu katılım eksikliğinin nedeni, parlamenterlerin alınan karara karşı olmalarına rağmen tehditler nedeniyle ret oyu kullanamayacaklarını bilmeleri olabilir. Çünkü ilk oylamada tasarıya “hayır” diyenler, tehdit edildiklerini, yapılanların hukuka aykırı olduğunu ve ikinci oylamaya katılmayacaklarını itiraf etmişlerdir.²⁰

1987 Sonrasında Parlamento Tarafından Alınan Bazı Kararlar

1987 yılında Avrupa Parlamentosu’nun Ermenilere yönelik “soykırım”ı kabul eden kararından sonrası Türkiye aleyhtarları için daha kolay olmuştur. Fransızlar ve Yunanlılar, Ermeni diasporası tarafından yönlendirme, rüşvet, tehdit, çıkar tatmini ya da dostluk gibi çok çeşitli yollarla kurdukları ilişkiler çerçevesinde sürekli Türkiye’yi kınayan, eleştiren kararlar almışlardır. Soykırım konusu defalarca kere Parlamento oturumlarında, gündemde olmasa dahi, konu edilmiştir.

1996

13 Eylül 1996 tarihinde, Héléne Carrère d’Encausse tarafından hazırlanan “Trans-Kafkas Cumhuriyetlerle İlişkiler için bir AB Stratejisine Doğru” başlıklı bilgilendirme raporunda Ermenilerle ilgili yapılan yorumlarda Hıristiyanlık bağları ön plana çıkarılmıştır:

17 Pulat Y. Tacar, ‘Ermenilere Soykırım Yapıldığı Savının Hukuksal ve Ahlaki Açılardan Değerlendirilmesi’, *Ermeni Araştırmaları*, Cilt: 1, Sayı: 2, Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, s. 99.

18 Ahmet Sever, “Ermeni Tasarısında Belirsizlik”, *Milliyet*, 17 Haziran 1987’den aktaran Sedat Laçiner, “Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Ermeni Sorununun Etkisi (1980ler)”, USAK web sitesi, 12 Haziran 2009.

19 Pulat Tacar, “Avrupa Parlamentosunun 1987 Yılında Aldığı ‘Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm’ Başlıklı Kararın Öyküsü”, *Ermeni Araştırmaları*, No. 18, Yaz 2005, s. 65.

20 Pulat Tacar, “Avrupa Parlamentosunun 1987 Yılında Aldığı ‘Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm’ Başlıklı Kararın Öyküsü”, *Ermeni Araştırmaları*, No. 18, Yaz 2005, s. 66.

“..Bugün önceki dönemler kadar önemli olmasa da, ulusal kimliğin başlıca parçasını oluşturması bakımından, dinî faktörün göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Ermenistan ve Gürcistan'ın 301 ve 330 yıllarında Hıristiyanlığa geçmeleri, bu iki tarihî ulusu diğer komşularından ayırmış ve özellikle Haçlı Seferleri sırasında Avrupa ile iletişime geçmelerine neden olmuştur. Ermeniler ve Gürcüler için, bu durum, komşularıyla gerginlik olmuştur. Bu gerginlik, dinî inançların, 19. ve 20. yüzyılların milliyetçi ideolojileriyle birleşmesi ile, daha sonraki dönemlerde soykırımı uğramaları ile sonuçlanmıştır...”

Raporda yer alan ifadeler, Hıristiyanları mağdur olarak gösterirken, soykırımcı Müslümanları “zulmeden” olarak sergilemeye çalışmıştır. Ermenistan ve Gürcistan, coğrafi olarak pek olmasa da, inanç bazında Avrupalı olarak görülmektedir. Ortak inanç, kimi zaman, bu ülkelerin başka ülkelere daha Avrupalı olabileceğini ifade etmektedir. Örneğin Türkiye, her ne kadar siyasi ve ekonomik olarak Avrupa'ya daha yakın bir kültüre sahipse de, Ermenistan ve Gürcistan çoğu zaman, kültürel olarak, Türkiye'den çok daha fazla Avrupalı kabul edilmektedir.

2000

“Morillon Raporu” olarak bilinen, “Komisyon’un Katılım Yönünde Türkiye’nin İlerlemesi İle İlgili 1999 Yılı Olağan Raporu Konulu Rapor” (*Report on the 1999 Regular Report from the Commission on Turkey’s Progress Towards Accession*) 15 Kasım 2000 günü oylanarak kabul edilmiştir. Raportör Philippe Morillon’un hazırladığı raporda, “Ermenilerin yaşadığı trajedi nedeniyle” Türk toplumunun önemli bir parçası olan Ermeni azınlıklara destek verilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Hazırlanan rapor Genel Kurul’a getirildiğinde, “Ermenilerin başına gelen trajedi” ifadesi, “Ermenilerin maruz kaldığı soykırımı resmen kabul ederek” ifadesi ile değiştirilmiştir.²¹

Raporda, soykırımın acısını çekenlerin Türkiye’deki Ermeni azınlık olduğu şeklinde bir ifade ortaya çıkmıştır. Raporun bu bölümü, diaspora Ermenileri arasında rahatsızlık yaratmıştır. Türkiye’deki Ermeni azınlıkların “soykırım”ın acısını çeken grup olduğu iddiasının yer alması, bir kez daha, raporun araştırılmadan, yönlendirmelerle hazırlandığını göstermektedir. Bir diğer nokta, Türkiye’nin soykırımı tanımamasının AB üyeliğini engelleyeceği ile ilgili bir durumun belirtilmemesi ve 1987 kararına yönelik herhangi bir atıfta bulunulmamış olmasıdır.²²

Parlamentelerin çoğunluğu, Fransız general Morillon’un Türkiye’nin Kopenhag siyasi kriterlerini henüz yerine getirmemiş olduğu, ancak karşılıklı diyalog ve çabanın sürmesini memnuniyetle karşıladıkları yönündeki görüşlerini onaylamıştır. Her sene Komisyon raporlarında yer alan demokrasi, insan hakları, Kürt azınlıklar,

21 Soner Karagül, “Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 8, Kış 2003.

22 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001.

Kıbrıs sorunu, ifade özgürlüğü gibi bilinen konularla ilgili uyarıların dışında Ermeni konusuna da değinilmiştir. Türkiye’nin “Ermeniler gibi azınlıkların haklarına saygı duyması gerektiği”nden bahsedilmekte, bir kez daha Ermeni azınlıkların hakları ile ilgili yanlış bilgilendirildikleri görölmektedir. Ayrıca raporda yapılan bir değışiklikle Türk yetkilileri, “modern Türk devleti kurulmadan önce Ermenilerin yaşadığı soykırımı açıkça tanımaya” çağrılmaktadır.²³

Tartışmalar sırasında Morillon, Türkiye’deki insan hakları konusundaki gelişmeleri övmüş, Kıbrıs ve Kürt sorunu ile ordunun siyaset üzerindeki etkisi ile ilgili gelişmelerin kaydedilmesi gerektiğini ölçülü bir şekilde ve ılımlı bir üslup kullanarak ifade etmiştir.

Fransız sosyalist Pierre Moscovici, bir taraftan Türkiye’nin Kopenhag kriterlerini henüz yerine getirmediğini belirtirken, diğer yandan da yeni koşulların empoze edilmesine itiraz ederek, diğer aday ülkeler ile eşit muamele görmesi gerektiğini ifade etmiştir. Avusturyalı sosyalist Hannes Swoboda Türkiye’nin üyeliğinin AB’nin çıkarına olduğunu savunurken, Türk yetkililerin Ermenilerin “soykırım”ı a uğradıklarını açıkça kabul etmesi gerektiği şeklinde bir ifadenin karara eklenmesini desteklediğini de bildirmiştir. Yeşillerden ve aynı zamanda Avrupa Hür İttifakı üyesi olan Daniel Marc Cohn-Bendit²⁴ Türkiye’nin aday kabul edilmesinin çok doğru bir karar olduğunu söylerken, Türkiye’nin “soykırım”ı tanınmasının çok önemli olduğunu, Türkiye’nin geçmişıyle yüzleşmesi gerektiğini ve Parlamento’nun soykırım konusunu tartışması gerektiğini ifade etmiştir.

Parlamentoda Morillon raporunun ele alınması sırasında, liberal demokratlardan İngiliz Andrew Duff²⁵ Avrupa Parlamentosu’nun “geçmişin mahkemesi” gibi hareket etmesine onay vermediğini, Türkiye’nin kendi geçmişini kendisinin takdir etmesi gerektiğini belirtmiştir. Bir başka liberal demokrat ve İngiliz Barones Emma Nicholson da, “soykırım” konusunda yapılan “saldırgan” değışikliklerden üzüntü duyduğunu, bu tutumun ırkçı ve ayrımcı olduğunu belirtmiş, Osmanlı İmparatorluğu döneminde meydana gelen Ermeni katliamlarından modern Türk devletinin sorumlu olmadığını dile getirmiştir.

Komiser Günther Verheugen, bazı parlamenterlerin gündeme getirdiği Kürt azınlıkları, demokrasi, insan hakları, Kıbrıs gibi konulardaki eleştirilerine zaten ilerleme raporlarında tüm unsurlarıyla yer verildiğini söylemiştir. Kıbrıs konusunun bir ön şart haline getirilmesinin tüm süreci başarısızlığa iteceğini belirtmiş, Ermeni meselesinin ortaya atılmasının bugünkü tartışmalar için yardımcı olmayacağı açıklamasında bulunmuştur.²⁶

23 “Turkey is urged to respect the rights of minorities such as the Armenians. An amendment that was adopted calls for the Turkish authorities to publicly recognise the genocide suffered by that minority before the establishment of the modern state of Turkey”, Philippe Morillon (EPP-ED, F), Report on the 1999 Regular Report from the Commission on Turkey’s progress towards accession, Doc.: A5-0297/2000, Procedure: Consultation paper, Debate: 14.11.00, Vote: 15.11.00.

24 EFA: European Free Alliance, Avrupa Hür İttifakı.

25 ELDR: European Liberal Democrats, Avrupa Liberal Demokratları.

26 Philippe Morillon (EPP-ED, F), Report on the 1999 Regular Report from the Commission on Turkey’s progress towards accession, Doc.: A5-0297/2000, Procedure: Consultation paper, Debate: 14.11.00, Vote: 15.11.00.

2000 yılında hazırlanan bir başka rapor, Hıristiyan Demokratlardan Fransız Alain Lamassoure imzasını taşımaktadır. Raporda soykırım iddialarına ilişkin eklemeler yapılması şeklindeki Ermeni lobisi çabaları olumsuz sonuç vermiş, Genel Kurul’da eklemeler reddedilerek rapor 25 Ekim 2001 tarihinde kabul edilmiştir.²⁷

Avrupa Parlamentosu’nun 2000 yılında aldığı Türkiye’nin ilerleme raporuna yönelik bir kararın 10. maddesinde “Parlamento, Türk hükümetine ve Türkiye Büyük Millet Meclisine, Türk toplumunun önemli bir parçasını oluşturan Ermeni azınlığına, özellikle bu azınlık grubuna yönelik yapılan soykırımı tanıyarak destek vermesi için çağrıda bulunur” der. Benzer bilgi hatası bir kere daha dikkat çekmektedir. Soykırım iddialarında bulunanlar Türk vatandaşı Ermeniler değil, diaspora ve Ermenistan Ermenileridir. Üstelik Türkiye’de yaşayan Ermeniler, tehcire tâbi tutulmayan Batı’da yerleşmiş olan Ermenilerdir.

2002

28 Şubat 2002’de, Yeşiller Grubundan İsveçli Per Gahrton tarafından hazırlanan AB’nin Güney Kafkasya ile ilişkilerini konu edinen bir rapor kabul edilmiştir. Raporun özelliği, 1987 kararına yönelik referanslar içermesi ve kararı bir kez daha onaylamasıdır. Kararda yer verilen bir ifadede “Soykırımın Avrupa Parlamentosu ve AB’nin bazı üyeleri tarafından tanınması, I. Dünya Savaşı sonrasında Türk yönetiminin bazı sorumluları soykırım nedeniyle ağır cezalara mahkum etmiş olması, bu sorunun Türkiye tarafından sona erdirilmesi için AB’nin benimseyeceği bir öneriye temel oluşturabilir. Örneğin Ermeni soykırımını inceleyecek uluslararası bir tarihçiler komisyonu kurulabilir” denmektedir. Raporun açıklamalar bölümündeki bir dipnotta ise Atatürk’ün 10 Nisan 1921 tarihinde Meclis’te yaptığı konuşmasında Ermenilere yönelik “soykırım” yapıldığını söylediği iddiası bulunmaktadır.²⁸

Raporun karara dönüştürülmesi sırasında yapılan tartışmalarda raportör Per Gahrton, Türkiye’nin gerçekten bir soykırım işleyip işlemediğinin açık olmadığını söylemiş, fakat yine de rapordan “soykırım” ifadesinin çıkarılması ile ilgili değişiklik önermesini geri çevirmiştir.²⁹ Bu hareket, raporların nasıl hazırlandığını ve kararların nasıl alındığını göstermesi açısından çok önemli bir ayrıntıdır.

Görüşmeler sırasında “soykırım” kelimesinin çıkarılması önerisine destek veren, AB’nin tarihin yargıcı olmadığını söyleyen, hatta Türkiye’nin Ermenistan’a ambargo uygulamadığının bilincinde olan az sayıda birkaç isim de çıkmıştır.³⁰

Genel olarak bu raporda, Ermenistan’a yönelik blokaja son verilmesi gerektiği belirtilmekte, Ermeni meselesinin siyasi çözümünü içeren 18 Haziran 1987 tarihli

27 Soner Karagül, “Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 8, Kış 2003.

28 Soner Karagül, “Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 8, Kış 2003.

29 Soner Karagül, “Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 8, Kış 2003.

30 Soner Karagül, “Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 8, Kış 2003.

karar hatırlatılmakta ve Türkiye’ye Ermeni “soykırımı”nı tanıyarak uzlaşma ortamı yaratması için çağrıda bulunmaktadır.

2004

Avrupa Komisyonu’nun hazırladığı Türkiye’nin ilerleme raporu ile ilgili 3 Aralık 2004 tarihli Parlamento kararı ilginçtir. Bir yanda Ermenilerin kutsal mekânlarının yine Ermeniler için ibadete açılması, Kürtçe ve Ermenice gibi azınlık dillerinin kullanımı üzerindeki yasağın kaldırılması, Türk tarihçilerinin soykırım üzerindeki ve Ermenistan ile ilişkilerin yeniden kurulması konusundaki olağanüstü çalışmaları; ileriye yönelik önemli adımlar olarak kabul edilmektedir. Diğer yandan, tüm bu çabaların “gerçek sonuca” yönelik olması gerektiği, bu sonucun da sınırların açılması olduğu ileri sürmektedir. Raporda, “hâlâ” ve “özellikle” Kıbrıs ve Ermeni konularında ifade özgürlüğünün bulunmaması Türkiye açısından ciddi bir sorun olarak gösterilmektedir. Raporların hazırlanırken, gerçek araştırmaların yapılmadığı, propaganda amacı doğrultusunda yapılan her şeyin mübah olmasından hareketle, doğru olmayan ifadelere yer verildiği bir kez daha görülmektedir.

Raporların hazırlanırken, gerçek araştırmaların yapılmadığı, propaganda amacı doğrultusunda yapılan her şeyin mübah olmasından hareket edilmediği anlaşılmaktadır.

Parlamento’nun 15 Aralık 2004 tarihli raporunda Türkiye’ye, 1987 kararı doğrultusunda Ermenilere yönelik soykırımı kabul etmek suretiyle Ermeni halkı ile uzlaşma yoluna gitme çağrısı yapılmıştır. Geçmişin trajik deneyimlerinin üstesinden gelebilmek için iki tarafın birlikte bağımsız uzmanlardan oluşan bir komite kurmasından, Türkiye’nin en kısa sürede sınırları açması gerektiğinden bahsedilmiştir.

“İki taraftan da bağımsız uzmanların yer aldığı bir komite” kurulması, Avrupalıların bir kez daha ikili oynama, tarafları kandırma hareketini göstermektedir. Zaten Avrupa Parlamentosu tarafından “doğruluğu tarihî olarak kanıtlanmış soykırım” var olduğuna göre, bu komitenin kurulma nedeni ortadan kalmaktadır. Çünkü artık tartışmaya yer bırakılmamış, iddialar “kanıtlanmıştır”.

Nitekim, hemen sonra Parlamento’nun “Komisyon ile Konsey’i Türk yetkililerden 1915 yılında Ermenilere karşı gerçekleştirilen soykırımın tarihî bir gerçek olduğunun resmen tanınmasını” istemesi yönünde çağrı yaptığı görülmektedir. Kararlarının bağlayıcılığı olmayan Parlamento, burada topu Komisyon ile Konsey’e atarak Türkiye’nin adaylık statüsünden de faydalanmak suretiyle baskı yapılması gerektiğini savunmaktadır.

Diğer taraftan, raporda Türkiye’nin 1987 kararının gerektirdiklerini yerine getirmedeği ve bunun AB üyeliğine engel oluşturduğu da belirtilmektedir.

2005

29 Eylül 2005 tarihinde Avrupa Parlamentosu Ankara Anlaşması protokolünü oylamayı ertelemiştir. Bu protokol, Türkiye'nin AB ile var olan anlaşmasını 10 yeni üyeye göre genişletmeyi içeriyordu. Bu erteleme'nin nedeni, Türkiye'nin protokolün Kıbrıs'ı tanımaları anlamına gelmeyeceğini söylemesi nedeniyle, protokolün parlamentodan geçmesinin bu sözlerin onayı olarak kabul edilerek yasal güç kazanmasından korkulması olmuştur. Daha sonra yinelenen oylamada Komisyon ve Konsey Türkiye'nin katılım müzakerelerine 3 Ekim 2005 tarihinde başlaması için gereken şartları yerine getirdiği kararı alınmıştır.

Söz konusu karar doğrudan Kıbrıs ile ilgili olmakla birlikte, Parlamento, bu oylama sırasında Türkiye'nin Ermeni "soykırımı"nı kabul etmesinin katılım için bir önkoşul olması gerektiğini de dile getirmiştir. Bir ön koşul getirilmek isteniyorsa, bu koşulun Kıbrıs sorununun çözümü ile ilgili Türkiye'ye sorumluluklar yüklenmesi daha olağan bir sonuç olabilirdi. Ancak konu ile ilgisi bulunmayan bir karara Ermeni "soykırımı"nın eklenmesi dikkat çekicidir.

2006

Parlamento raporlarından bir diğeri, Camiel Eurlings'in hazırladığı, 4 Eylül 2006 tarihli ve bazı değişikliklerden sonra onaylanan rapordur. Bu belgede, Türkiye'nin "soykırım"ı tanınması, AB'ye katılım için önkoşul olarak ortaya konmuştur. Bu konuda rapora eklenen 49. madde şöyledir: "Daha önce Avrupa Parlamentosu'nun 15 Aralık 2004 ve 28 Eylül 2005 tarihli kararlarında istenmiş olduğu gibi Ermeni soykırımını tanınması hususunda Türkiye'ye yapmış olduğu çağrısı tekrarlar, bu tanımaya Avrupa Birliği'ne katılmanın ön koşulu addeder." Ama bu madde, 282 oya karşılık 320 oyla metinden çıkarılmıştır.³¹

Raporda ayrıca, "Türk hükümetinin araştırma yapmak isteyenlere destek vermesi" şeklinde bir ifade söz konusudur. "*Böyle bir engel bulunmamaktadır. Arşivler, araştırmacılara açıktır. Asıl sorun, arşiv belgelerinin soykırım olmadığını kanıtlayacak olmasıdır. Türk arşivlerinde çalışan Ermeni bulunmaması dikkat çekicidir. Ermenistan'daki arşivlerde fazla dikkatli olanların caydırılmaya çalışıldığı, hatta hapse atıldıkları Avrupa parlamenterleri tarafından bilinmemektedir. Boston'daki Taşnak arşivleri için yazılı izin gerektiği ve hiçbir Türk'ün bu izni alamamış olduğu Avrupa Parlamentosu kararlarında yer almamaktadır*".³²

Kimi zaman Avrupa Parlamentosu kararlarındaki bazı ifadeler, kimi zaman da parlamenterlerin yaptıkları bazı konuşmalar Ermeni iddialarını, Ermenilerin kendi kullandıkları ifadelerle dile getirmektedirler. Lütem'in de dikkat çektiği bu durum,

31 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 12-13, Kış 2003-İlkbahar 2004.

32 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 12-13, Kış 2003-İlkbahar 2004.

“sanki Erivan’da hazırlanan bir metin, üzerinde hiç düşünülmeden rapora konmuş gibidir”.³³ Parlamenterlerin tartışmalarında ya da bu tür tavsiye kararlarında yaklaşımın tek taraflı olması ve Türkiye’nin görüşlerine hiç yer verilmemesi ciddi bir açıktır. Raporda, bazı isimlerden bahsedilerek onların, açılan davalarda beraat etmeleri ifade özgürlüğü açısından olumlu olarak değerlendirilmektedir. İşin ilginç tarafı, ifade özgürlüğü çerçevesinde yargılananlara örnek olarak gösterilen isimlerin tamamının Ermeni tezlerini savunanlar olmasıdır.³⁴ Bu da, bir kez daha Ermeni diasporası ya da Erivan tarafından hazırlanan metnin aynen geçirilmesi olarak görülmelidir.

Avrupa ülkelerinde Ermeni soykırımının olmadığına dair gösterilerin yapılması sert şekilde eleştirilmektedir. Avrupa ilkelerine aykırı bir hareket olarak değerlendirilen ve aslında “izin alınarak” ve yasalar çerçevesinde yapılan bu gösterilerin ırkçı olarak gösterilmesi AB’nin taraflı yaklaşımının bir başka örneğidir. Ermeni soykırımının yapıldığını savunmak kadar, yapılmadığını savunmak da bir özgürlük ve bir hak olmalıdır. Fakat insan hakları evrensel bildirisini hazırlayan ulus dahi, soykırım olmadığını ileri sürerek protesto gösterileri düzenleyen derneğin kapatılmasını talep etmektedir.

Avrupa ilkelerine aykırı bir hareket olarak değerlendirilen ve aslında “izin alınarak” ve yasalar çerçevesinde yapılan bu gösterilerin ırkçı olarak gösterilmesi AB’nin taraflı yaklaşımının bir başka örneğidir.

25 Eylül 2006 tarihli “Parlamento’nun Türkiye’nin AB Adaylığı İle İlgili Pozisyonu” başlıklı raporda, Parlamento’nun 2004 yılında Türkiye’ye Ermenilere yapılan soykırımı tanımaları için açık çağrıda bulunduğu ve 1987 kararından bu yana sürekli bu çağrının yapıldığı belirtilmektedir. “Avrupa Parlamentosunun ve bazı üye devletlerin defalarca kez yaptığı çağrılara rağmen Türkiye hâlâ Ermenilere yapılan soykırımı tanımamıştır” şeklinde bir ifade yer almaktadır.

Rapordaki şu cümleler de dikkat çekicidir: “Her ne kadar Ermeni soykırımının tanınması Kopenhag Kriterleri arasında yer almasa da, üyelik süreci içindeki bir ülkenin geçmişi ile yüzleşmesi, geçmişini kabul etmesi zorunludur. Hiçbir ön şart olmaksızın Ermenistan ile diplomatik ve iyi ilişkilerin kurulması, ekonomik ambargonun kaldırılması, daha erken bir tarihte sınırların açılması gerekmektedir. Benzer uygulamalar diğer azınlıklar için de benimsenmelidir (Pontus Rumları ve Süryaniler gibi)”

Ayrıca Parlamento, her ne kadar 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelere başlanması için olumlu oy vermişse de, Türkiye’nin Ermeni soykırımını tanımamasını katılım için bir ön şart olarak gördüğü açıklamasını yapmıştır.

33 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 12-13, Kış 2003-İlkbahar 2004.

34 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 12-13, Kış 2003-İlkbahar 2004.

Bu rapordaki, soykırım iddialarının tanınmasının önkoşul olarak kabul edilmesi, daha önce de parlamento tarafından dile getirilmiştir. 1987 kararında yer alan bu madde, daha sonraki yıllarda da defalarca kere, bazen açıkça, bazen de 1987 kararına gönderme yapılmak suretiyle gündeme getirilmiştir. Bazen de aksine, soykırım iddialarının tanınmasının Kopenhag Kriterlerinde yer almaması gerekçe gösterilerek, bunun önkoşul olamayacağı ileri sürülmüştür. En ilginç olan görüş, teknik olarak ve resmen bunun önkoşul olarak ileri sürülmesinin imkansız olduğu, ancak “Avrupalı olması beklenen bir ülkenin geçmişi ile yüzleşerek bu tür iddiaları kabul etmesinin bir zorunluluk” olduğudur. Buradaki “zorunluluk” kelimesi, “ön şart” kelimesi kullanılmadan, bir konunun nasıl ön şart yapıldığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

2007

18 Ekim 2007 tarihinde Türkiye-AB ilişkileri konusunda Parlamento tarafından bir karar daha alınmıştır. Bu belge, 1987 tarihli Parlamento kararına göndermede bulunmakta, Türkiye’ye, sözde Ermeni soykırımını resmen tanıması, Ermenistan’dan özür dilemesi, Ermenistan ile arasında uzlaşma sağlaması için çağrı yapmaktadır.

Böylelikle amaç, önce normalleşmenin gerçekleşmesi ve sınırların açılmasıdır.

2007 yılına kadar, 20 seneden uzun süren bir dönem boyunca sürekli gündeme getirilen sözde Ermeni soykırımının tartışılmaz varlığı ve Türkiye’nin kabul etmesi için uygulanan baskı, bu tarihten sonra neredeyse durma noktasına gelmiştir. Özellikle Parlamento bu konuda yeni kararlar almamış, raporlar hazırlamamıştır. 2007 yılının başında Hrant Dink’in öldürülmesi, Türkiye’de “hepimiz Ermeniyiz” yürüyüşlerinin gerçekleşmesi, iki ülke arasındaki gerginliğin yumuşatılabilmesi için aslında olumsuz bir hadisenin olumlu bir gelişmeye çevrilmesi olarak algılanmıştır. Ancak beklendiği ölçüde bir yakınlaşma veya ilişkilerde düzelme gerçekleşmemiştir.

2007 yılının asıl önemi, iki ülke ilişkilerinde normalleştirme sürecinin başlamasıdır. Bu sürecin aksamadan devam etmesi ve ilk somut adım olarak sınırın açılması Ermenistan ve AB ülkeleri için önemlidir. Sınırın açılmasından çıkarı olmayan taraf Türkiye’dir. Dolayısıyla normalleşme süreci için ikna edilen ülke de Türkiye’dir. Yeniden sözde soykırım meselelerinin gündeme getirilerek, Türkiye’nin süreçten uzaklaşmasının önüne geçmek istenmiş olabilir. Böylelikle amaç, önce normalleşmenin gerçekleşmesi ve sınırların açılmasıdır. Soykırımın nasıl olsa daha sonra gündeme getirilmesi için zaman da fırsat da olacağı düşüncesi mevcut olabilir.

Bir başka değerlendirme, Türkiye ile AB ilişkilerinin genel durumundan çıkarılabilir. AB’nin olumsuz yaklaşımlarının sonucunda, Türkiye’nin giderek AB üyeliğine verdiği önemi düşürmesi ve AB’den uzaklaşması birçok kesim için endişe verici olarak düşünülmektedir. Her ne kadar Türkiye’nin AB üyeliğini

istemeyenler için bu olumlu bir gelişme gibi görünse de, aslında aksine Türkiye'nin uzaklaşması, olumsuz bir durum olarak değerlendirilmektedir. Çünkü Türkiye, kontrolden çıkmakta, denetim alanını terk etmektedir. Türkiye'nin AB adaylığından çekilmesi, en fazla Ermeniler gibi Türkiye'den talepleri olan kesimlerin aleyhine olacaktır. Türkiye'nin artık aday olmaması, AB ile ilişkilerin eşitliğe dönüşmesi demektir. Böylece AB, Türkiye üzerinde baskı kurma yetkisini yitirmiş olacaktır. Aday olmayan Türkiye için AB'nin elinde ne sopa ne havuç kalacaktır.

Türkiye'nin AB adayı olarak kaybedilme ihtimalinin ortaya çıkmasından beri AB'nin yaklaşımında bazı değişiklikler görülmektedir. Örneğin Kıbrıs sorununun çözülmemesi durumunda dondurulması beklenen müzakere süreci yavaş da olsa devam etmektedir. İlerleme raporlarındaki sert üslup yerine, daha yumuşak ifadeler kullanılmaktadır. Sözde soykırım konusu da, bu gerekçelere dayanarak, bir süreliğine rafa kaldırılmış görünmektedir.

Tartışmalar

Avrupa Parlamentosu'nda kimi zaman konu Türkiye'nin AB üyeliği olmasa dahi, sözde Ermeni soykırımı meselesi gündeme getirilmiştir. Bu konunun, senede birkaç kere hatırlanmasındansa sık sık ele alınması, insanların bir süre sonra yanlış da olsa konu ile ilgili bilgi edinmesine neden olmaktadır. Diğer taraftan, ne kadar çok kişi ne kadar sıklıkla meseleyi sadece tek taraflı olarak dile getirirse ve karşı taraftan herhangi bir açıklama gelmezse, soykırım olduğunu düşünenlerin sayısı da o ölçüde artacaktır.

2001

14 Şubat 2001 tarihinde Avusturyalı Sosyalist Hannes Swoboda³⁵ tarafından hazırlanan “Katılım öncesi strateji çerçevesinde Türkiye'ye yardım ve özellikle Katılım Ortaklığı kurulması” başlıklı raporun görüşülmesi sırasında yaşanan tartışmalarda, Ermeni meselesi defalarca kere konu edilmiştir. Raportör Swoboda'nın Ermeni “soykırımının” Türkiye'nin üyeliği için önkoşul olmasının istenmesine yönelik yanıtı aşağıdaki şöyle olmuştur:

“Ermeni meselesi konu olduğunda, kişisel olarak, yabancı parlamentoların 100 yıl önce gerçekleşmiş olan tarihi ve olayları yargulamaya çalışmasına karşıyım. Aynı zamanda bu konunun Türkiye'de milliyetçi amaçlar için istismar edilmesine de karşıyım. Ermeni konusunda daha sakin ve her şeyden önemlisi daha aktif rol alınması yararlı olacaktır. Eğer Türkiye, konunun tartışılması için kendi tarihçileri ile birlikte Ermenistan'dan ve üçüncü ülkelerden tarihçileri davet eder ve bir araya getirebilirse, bu da hassas bir tartışmaya doğru atılan bir adım olacaktır. Bu doğrultuda,

35 Belirtilen tarihte Swoboda PES-ED ittifakı üyesi idi. PES: Group of the Party of European Socialists, Avrupa Sosyalistleri Partisi Grubu; ED: European Democratic Group, Avrupa Demokratik Grubu.

Türkiye'ye AB yolunu takip ettiğini kanıtlaması için fırsat verilmesi amacıyla benim önerimi kabul etmenizi istiyorum.”

...Alkışlar

Swoboda'nın bu konuşması, Türkiye için olumlu gibi görünmekle birlikte, aksine Türkiye'yi asimetrik ilişkinin parçası haline getirmeyi amaçlayan bir girişim olarak görülmelidir. Daha sonraki yıllarda açıkça ortaya çıktığı gibi Swoboda, Türkiye'nin AB üyeliğini onaylamamaktadır. Bu konuşma, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin sürdürülmesi yoluyla, ona istenenleri yaptırmaya çalışmanın daha iyi olacağından başka bir şey savunmamaktadır. Swoboda'nın “Türkiye'ye AB yolunu takip ettiğini kanıtlaması için fırsat verilmesi” şeklindeki sözleri, bu tezimizi doğrulamaktadır. Swoboda gibilerinin stratejilerinin temelinde şu düşünce yatmaktadır: Ermeni iddialarının kabul edilmesi gibi, Türkiye'nin yapması istenenler AB üyelik havucuyla kolaylıkla yaptırılabilir. Eğer AB ile ilişki bulunmazsa, bir başka deyişle, AB Türkiye ile müzakerelere başlamayı kabul etmezse, o zaman Türkiye için gösterilecek bir havuç bulunmadığından, üzerinde baskı yapmak da olanaksız hale gelecektir.

24 Ekim 2001 tarihinde, Fransız Hıristiyan Demokratlardan Alain Lamassoure'ün³⁶ Dış İlişkiler, İnsan Hakları, Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası Komitesi adına hazırladığı katılım öncesi mali yardımlar üzerine rapor ile Türkiye'nin 2000 yılı İlerleme Raporu olmak üzere iki başlık üzerinde birleşik bir tartışma yapılmıştır.

Lamassoure:

“15 Kasım 2000 tarihli kararımızdan beri, Türk ortaklarımız Parlamentomuzun Ermeni soykırımının resmen tanınması konusuna verdiği önemin farkındadırlar. Ermenistan ve Türkiye'den eski diplomat ve akademisyenleri bir araya getiren girişimler gibi diyalog süreçlerinin, bilimsel olarak tanınmış tarihî gerçeklere dayanan bir ortak anlayışın oluşmasına sebep olmasını ümit ediyoruz.”

Cohn-Bendit (Yeşiller/EFA³⁷, Fransa):

“AB olarak bizim rolümüz sadece dersler vermek değil, fakat daha çok, Türkiye'ye demokrasi yolculuğunda eşlik etmektir. Diğer bir ifadeyle, savunulacak pozisyonlara sahip olmaktır. İşte bu nedenle bir yorum yapmak istiyorum ve Türkiye'nin 75 yıl önce bir soykırım yaptığını – ki bu doğrudur

36 Belirtilen tarihte Lamassoure EPP-ED ittifakı üyesi idi. EPP-ED: Group of the European People's Party (Christian Democrats) and European Democrats, Avrupa Halkları Partisi (Hıristiyan Demokratlar) ve Avrupa Demokratları Grubu.

37 EFA: European Free Alliance, Avrupa Hür İttifakı.

– hâlâ söylemek isteyenlere Şu soruyu sormak istiyorum: Bu, Türkiye’deki tartiŐmalara nasıl bir katkı sağlayacaktır? Ben bunun yardımcı olacağını düŐünmüyorum.”

Pernille Frahm (GUE³⁸/NGL³⁹, Danimarka):⁴⁰

“Sayın Başkan, bugün iki açık mesaj vermemiz bakımından önemlidir. Birincisi, Türkiye’yi AB’nin ve AB ailesinin bir yesi olarak istediğimizdir. Bu, Türkiye için de bizim için de iyi olacaktır. İkinci mesaj, Türkiye’nin bir dizi görevle karşı karşıya olduğu gerçeği olmalıdır. Bu görevler içinde 1,5 milyon Ermeni ile, yarım milyon Süryani, Keldani ve Suriyeli ve birkaç yüz bin Rum’a uyguladığı soykırım karşısında dürüst olması gerektiği bulunmaktadır. Bunun dışında, sadece kağıt üzerinde değil, uygulamada da, hapishanelerdeki Şartların düzeltilmesi, azınlık haklarının güvence altına alınması ve demokratik gelişim gibi başka görevleri de vardır.”

Charles Pasqua (UEN,⁴¹ Fransa):

“...Buradaki insanların çoğunluğunun Türkiye’nin AB yeliğini neden istediğini anlamak için boş yere çabaladım. Şöyle baŐlayayım; Türkiye topraklarının büyük kısmı Avrupa’da değil...Anlamadığım Şey, her ne kadar Fransa’nın da dahil olduğu birçok lke Ermenilerin uğradığı soykırımı kınadıysa da, geçmişten sorumlu olmayan ama kolektif tarihten sorumlu olan Türk hükümeti ve Türk halkının bu soykırımın sorumluluğunu kabul etmemekte kararlı olması...Türkiye, bu soykırımı kabul etmedikçe, biz de AB yeliğine karşı kesin bir Şekilde itiraz edeceğiz.

2002

27 Şubat 2002 tarihinde İsveçli Yeşillerden Per Gahrton⁴² tarafından hazırlanan raporda, Türkiye’nin Ermeni “soykırımı”nı kabul etmesi ve Ermenistan’a uyguladığı “abluka”yı kaldırması beklenmektedir. Gahrton’ın raporunda Şu sözlere yer verilmiştir:

I. Dünya Savaşı sonrasında Türk mahkemeleri Ermenilere yönelik kitlesel cinayetlerden başlıca sorumlu olanları yargılayarak en ağız cezalara mahkûm etmişlerdi. İlginç bir Şekilde 80 yıl sonra bütün bu olanları örtbas

38 GUE: Group for the European United Left, Avrupa Birleşik Solu.

39 NGL: Nordic Green Left, İŐkandinav Yeşil Sol.

40 GUE/NGL: Confederal Group of the European United Left/Nordic Green Left, Avrupa Birleşik Solu/İŐkandinav Yeşil Sol Konfederal Grubu.

41 UEN: Union for Europe of the Nations Group, Uluslar Avrupası.

42 EFA: European Free Alliance, Avrupa Hr İttifakı.

etmeye çalışıyorlar. Bütün milletlerin tarih dolaplarında iskeletler vardır. Bunu kabul edenler ve geçmişleriyle yüzleşenler saygıyı hak ederler, ama bunu inkar edenler ve gizleyenler, şaşkınlık ve hayal kırıklığı yaratırlar.

2003

Hollandalı Hıristiyan Demokrat Arie Oostlander'in Türkiye'nin AB üyeliğine başvurusu ile ilgili olarak hazırladığı rapor 4 Haziran 2003 tarihinde Avrupa Parlamentosu'nda tartışılmıştır. Hollandalı Yeşiller'den Joost Lagendijk'ın⁴³ bu tartışma sırasında söyledikleri dikkat çekicidir:

“...GUE⁴⁴/NGL⁴⁵ grubu üyelerine, Ermeni lobisinin pis işlerini yapmayı kesmeleri için ısrar ediyorum. Benim bakış açım göre, belgede bu mesele ile ilgili dikkatli bir şekilde ele alınmış bir uzlaşma var. Dürüstçe söylemeliyim ki bunu bozmaya yönelik olarak sürekli yapılan girişimleri giderek daha rahatsız edici buluyorum.”

2004

Türkiye ile müzakerelerin başlaması için 6 Ekim 2004 tarihinde yapılan oylamada gerçekleştirilen konuşmalar arasında en dikkat çekici ikisi, Fransız ve Belçikalı iki parlamentere aittir. GUE⁴⁶/NGL⁴⁷ grubu lideri, Fransız parlamenter Francis Wurtz birçok sorunun yanında Kıbrıs ile Ermeni sorununun da bulunması nedeniyle otomatik bir üyeliğin olmaması gerektiğini belirtmiştir. Belçikalı bağımsız parlamenter Philip Claeys, “Kıbrıs'ın işgal altında olduğu, Ermeni soykırımının tanınmadığı, etnik azınlıklara saygının olmadığı düşünüldüğünde, asla akla gelmeyecek bir şeyin gerçekleşmekte olduğu görülüyor” şeklinde konuşmuştur.

26 Şubat 2004 tarihinde “AB'nin Güney Kafkasya Politikası” konusu ele alınırken Per Gahrton'un raporu ele alınmış ve bağımsız, Fransız parlamenter Dominique Souchet şöyle konuşmuştur:

“...Raportör, bu bölgede bir güven ortamının oluşması konusunda yeterince kavrayışa sahip ama bu güven ortamının gerçekleşme ihtimali çok düşük. Çünkü Türkiye Ermenistan üzerindeki anlaşılabilir ablukasını ve inatçı bir şekilde Ermeni soykırımını inkar etmeyi sürdürüyor. Bu bağlamda Parlamento'nun ne yazık ki hâlâ tüm geçerliliğini koruyan 1987 kararına raporda yer verilmesi gerekmektedir.”

43 Lagendijk, söz konusu tarihte Yeşiller-EFA ittifakı üyesi idi. EFA: European Free Alliance, Avrupa Hür İttifakı.

44 GUE: Group for the European United Left, Avrupa Birleşik Solu.

45 NGL: Nordic Green Left, İskandinav Yeşil Sol.

46 GUE: Group for the European United Left, Avrupa Birleşik Solu.

47 NGL: Nordic Green Left, İskandinav Yeşil Sol.

Zaman zaman Parlamento’da, tartişılan konu ile hiçbir ilgisi olmasa da, Ermeni meselesinin zorlama ile de olsa, gündeme getirildiği görülmektedir. Bir rnek, 27 Ekim 2004 tarihinde Belarus’daki referandum sonucu ve seçimler tartişılırken geręekleřmiřtir. Bağımsız Demokrat, Polonyalı Wojciech Wierzejski (IND/DEM⁴⁸) Belarus’daki seçimler ile Türkiye’yi aynı başlık altında birleştirebilmiş, hatta iki ülkedeki “zulüm” düzeyini kıyaslayabilmiştir:

“Belarus’da insan haklarının ihlal edildiğine dair herhangi bir şüphe olamaz. Ülkedeki temel demokratik standartlara saygı gösterilmemektedir; başta Polonyalılar olmak üzere azınlıklara yönelik ayrımcılık söz konusudur...”

Bu noktada, son zamanlarda pek tartişma konusu olmayan Türkiye ile bir paralellik söz konusudur. Türkiye, Kıbrıs’ın yarısını işgal altında tutan bir ülkedir. Türkiye’nin Yunanistan ve Ermenistan ile diplomatik ilişkileri bulunmamaktadır. Kürt azınlıklarına zulmetmekte ve hâlâ Ermeni halkından soykırım nedeniyle özür dilememektedir. Tüm bunlara rağmen Türkiye AB’nin potansiyel bir yesi olarak görülmektedir.

Zaman zaman Parlamento’da, tartişılan konu ile hiçbir ilgisi olmasa da, Ermeni meselesinin zorlama ile de olsa, gündeme getirildiği görülmektedir.

Belarus’da azınlıklara yönelik baskı ve zulüm Türkiye’deki kadar yaygın değildir. Belarus diğer milletlere düşmanca politikalar izlememektedir, hatta dış politikasını aşmayı ve diğer ülkelerle işbirliği yapmayı istemektedir. Yine de Belarus kınanmakta, Türkiye ise bir gün AB’de yer alacak bir ülke olarak görülmektedir. Sonuē olarak her iki ülkeye de benzer standartlar uygulamalıyız.”

13 Aralık 2004 tarihinde Parlamento’da Türkiye ile ilgili bir tartişma sırasında söz alan bağımsız, İngiliz parlamenter Jim Allister şöyle konuşmuştur:

“AB, Avrupa sınırlarının ötesine genişlemeci hırslara mı sahip? Türkiye’nin AB yeliği başvurusu üzerine ortaya çıkan soru bu. Türkiye Avrupa’nın değil Asya’nın bir parçasıdır; çok küçük bir toprak parçası Avrupa kıtasında yer almaktadır. Bu, İşpanya’nın Afrika’da sahip olduğu kara parçaları nedeniyle İşpanya’nın Afrika lkesi olduğunu söylemeye benzer. Bu, AB’nin Türkiye’yi kuşatma altına alması için utanmazca planladığı yayılcılık gündemidir.

Türkiye’nin kendisi de utanç verici bir yayılcılık tarihine sahiptir. Kuzey Kıbrıs’ı vahşice işgal etmesini hatırlayın. Ermenilere yaptığı soykırımı hatırlayın. Brüksel’den aldığı onca katılım öncesi mali yardıma rağmen dinî

48 IND/DEM : Independence/Democracy Group, Bağımsız/Demokrasi Grubu.

özgürlükleri, özellikle de Hıristiyanlarla ilgili olanları bastırmasını hatırlayın.

Türkiye, bizim onsuz da gayet iyi yapabileceğimiz bir ülke ve bir kültürdür.”

Allister'in sözleri; eleştirmekten ya da itiraz etmekten farklı olarak, içinde kuvvetli bir şekilde öfke taşımaktadır. İngiliz parlamenter'in Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkmasının sebebi sadece coğrafi olmakla kalmayıp, birikmiş sinir de söz konusudur. Üstelik bu öfke, sadece Türkiye'ye değil, Türkiye'ye kapısını açtığı için AB'ye de yöneltilmiştir.

2005

Komisyon'un genişleme stratejisi ile ilgili olarak Alman Hıristiyan Demokrat Elmar Brok tarafından hazırlanan rapor üzerinde 28 Eylül 2005 tarihinde Parlamento'da bir tartışma yapılmıştır. Bu tartışmada, bazı parlamenterler ne yönde oy verdiklerini, nedenleri ile açıklamışlardır. Sadece konumuzla ilgili olarak yapılan konuşmalara yer veriyoruz:

Erna Hennicot-Schoepges (EPP-ED,⁴⁹ Lüksemburg):

“...1999 yılında, insan haklarına olan saygım nedeniyle Türkiye'nin aday olması için olumlu oy kullanmıştım. Fakat o günden beri Türkiye'deki insan hakları koşullarında en ufak bir düzelme olmadı...Ermeni soykırımının inkar edilmesi de bunlardan biri...Bu nedenle müzakerelerin başlamasına yönelik oylamada olumsuz oy kullandım. Öncelikle Türk hükümetinin AB kurallarına uyum sağlama isteğinin olup olmadığını görmemiz gerekiyor.”

Marine Le Pen (Bağımsız, Fransa):

“Her ne kadar Türkiye Ermeni soykırımındaki sorumluluğunu hâlâ inkar etse de, ...devlet başkanları, Komisyon ve Parlamento insanların fikirlerini hiçe saymaya hazırlanıyor... Bu katılım Avrupa'nın parçalanmasına yol açacaktır”.

Luca Romagnoli (Bağımsız, İtalya):

“Türkiye Avrupa değildir... Kıbrıs, Ermeni soykırımı, Kürt meselesi, toplumsal gerilimler, sivil haklar – Türkiye'nin AB üyeliğine engel oluşturan inkar edilemez karşıtlıkların listesini sunmaya daha devam

⁴⁹ EPP-ED: Group of the European People's Party (Christian Democrats) and European Democrats, Avrupa Halkları Partisi (Hıristiyan Demokratlar) ve Avrupa Demokratları Grubu.

edebilirim...Avrupalıların büyük çoğunluğu Türkiye’yi Avrupa’da istemiyor. Bu, halkın emridir ve bizim hayır oyu vererek buna sayđı gösterme görevimiz vardır”

[Romagnoli’nin konuşması büyük alkış almıştır]

Marie-Arlette Carlotti (PES,⁵⁰ Fransa):

“...Hedeften hâlâ çok uzak olduğumuz açık...Hatta Türkiye en azından iki konuda giderek daha da radikalleşiyor. Biri, Ermeni soykırımının inatla inkâr edilmesi – ki bence üyelik için birinci sıradaki önkoşul olmalı – diğeri ise Kıbrıs’ın tanınması; bu konu müzakere bile edilmemeli idi...”

Hélène Goudin, Nils Lundgren and Lars Wohlin (IND/DEM⁵¹, İsveç):

“...Türkiye’nin üyeliği dinî veya coğrafi sebeplere dayanarak vazgeçilecek bir mesele değildir. Biz ‘June List’ olarak Türkiye’nin uzun vadede AB’nin üyesi olacağına inanıyoruz...Türkiye’nin insan hakları alanında bazı eksikleri vardır. 1915 tarihli Ermeni soykırımı tanınmadı, Kıbrıs’ın bağımsızlığı tanınmadı...Biz bu kararın tamamına karşı oy kullanıyoruz”

Fernand Le Rachinel (Bağımsız, Fransa):

“Defalarca kere Türkiye’nin bir Avrupa ülkesi olmadığını belirttik...Türkler, provokatif bir şekilde, bir kısmını işgal altında tuttıkları Kıbrıs’ı tanımayı reddediyorlar. Bunu, uluslararası hukuka meydan okuyarak yapıyorlar. 1915 Ermeni soykırımından bahsetmeye gerek bile yok...Türkiye’nin yeni ceza kanununda Ermeni soykırımına ya da Kıbrıs’ın kuzeyinin işgal edilmesine göndermede bulunmak hapis ile cezalandırılabilir. Hıristiyan azınlıkların trajik kaderlerinden bahsetmeye bile gerek duymuyorum. Bu şartlar altında, 2 Ekim’de Küçük Asya’nın bu büyük ülkesi ile müzakerelere başlamak meselesinin ağza bile alınmaması gerekmektedir”

Jean-Claude Martinez (Bağımsız, Fransa):

“...Her kesimden ‘hayır’ deniliyor. Konuşmacılar; Ermenistan, insan hakları ihlali, iki farklı medeniyetin ayrılması, bir Avrupa toprağı olan Kıbrıs’ın yabancı ordular tarafından işgali gibi pek çok konuda konuşmalar yaptılar...Bu binada, Avrupa halklarının temsilcileri; Lepanto’da Cervantes’in, Missolonghi’de Lord Byron’ın, Catacombos’da korku içinde

50 PES: Group of the Party of European Socialists, Avrupa Sosyalistleri Partisi Grubu.

51 IND/DEM: Independence/Democracy Group, Bağımsız/Demokrasi Grubu.

ibadet eden Yunan çocuklarının, katliamlar ve Delacroix'nun ve Victor Hugo'nun bu katliamlar imparatorluğu üzerine resimleri ve şiirlerinin ve 'Geceyarısı Expressi' şehitlerinin söyledikleri 'hayır'ı yineliyorlar."

Erik Meijer (GUE⁵²/NGL⁵³, Hollanda):

"...Geçtiğimiz hafta bir mahkeme 1915 yılında Ermeni halkının kitlesel katliamı ile ilgili yapılacak bir konferansı yasakladı..."

Tobias Pflüger (GUE⁵⁴/NGL⁵⁵, Almanya):

"...Basın özgürlüğü devamlı olarak ihlal ediliyor: örneğin Ermeni soykırımı ya da Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs'ı işgali konusunda eleştirel bir belge yayınlayan hâlâ hapis cezası ile karşılaşabilir..."

Martine Roure (PES⁵⁶, Fransa):

"23 Eylül 2005 tarihinde, Türkiye'deki mahkeme Ermeni soykırımı konferansının yapılmasını yasakladı. Bu yasaklama ne yazık ki, Türk hükümeti yetkililerinin bu konunun üstünü örtmeyi tamamen yasa dışı bir şekilde sürdürdüklerini açıkça göstermektedir...Avrupa Parlamentosunun 18 Haziran 1987 tarihli kararı Türkiye'nin katılım müzakerelerine başlayamayacağını göstermektedir. Bunlar: Türk hükümetinin Ermeni soykırımını inkar etmesi, Yunanistan ile anlaşmazlıkların uluslararası hukuk çerçevesinde çözülmesinden kaçınmak, Kıbrıs'ta devam eden işgal, Kürt meselesinin inkar edilmesi. Ermeni meselesi unutturulamaz. Bunu kesinlikle kabul etmeyeceğim. Avrupa Birliği, – eğer Birliğimize katılmak ve bizim kurallarımızla değerlerimize saygı göstermek istiyorsa – Türkiye'yi ciddi biçimde değişmesi yönünde etkileyecek kadar güçlüdür".

2006

16 Şubat 2006 tarihinde "Azerbaycan'daki Kültürel Miras" konulu bir tartışma düzenlenmiştir.⁵⁷ Bu tartışmada konuşan Bağımsız Demokrasi grubundan, Polonyalı parlamenter Urszula Krupa'nın (IND/DEM)⁵⁸ sözleri dikkat çekicidir:

52 GUE: Group for the European United Left, Avrupa Birleşik Solu.

53 NGL: Nordic Green Left, İskandinav Yeşil Sol.

54 GUE: Group for the European United Left, Avrupa Birleşik Solu.

55 NGL: Nordic Green Left, İskandinav Yeşil Sol.

56 PES: Group of the Party of European Socialists, Avrupa Sosyalistleri Partisi Grubu.

57 Debates, 14.1 Cultural Heritage in Azerbaijan, 16.2.2006, Avrupa Parlamentosu web sayfası.

58 IND/DEM: Independence/Democracy Group, Bağımsız/Demokrasi Grubu.

“Bugünkü insan hakları ve demokrasi tartışmaları, tamamen imha edilme tehlikesi altında olan Ermeni halkının kültürel mirasının korunması konusu ile ilgileniyor. Dört milyonluk Ermeni halkı 301 yılından beri Hıristiyan’dır. Dünyanın ilk Hıristiyan ülkesidir. Bu gerçek, sadece tarihi belgeler tarafından değil, “haçkar” denilen binlerce taş tablet üzerine kazınmış haçlarla da kanıtlanmaktadır. Bu tabletler, tıpkı diğer Ermeni kültür hazineleri gibi Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye’de yok edilmiştir.”

Haçkarlar ile ilgili teknik ve tarihi bilgiler veren Krupa, Azerbaycan’da yok edilen Ermeni kültür mirasından bahsetmiş, Azerbaycan’ın, üzerinde Ermeni haçları olan taşları ortadan kaldırmak için özel askerî birlikler görevlendirdiğini ileri sürmüştür. “Kıymetli tecrübelerle sahip bir Hıristiyan halk olan Ermenilerin” yüzyıllar boyunca zulüm gördüğünü söylerken, Azerilerin de büyük acılar çektiğini, ancak hiçbir çatışmanın bütün insanlığın ortak mirası olan bu kültürel mirası yok etmeyi haklı çıkaramayacağını ifade etmiştir.

Polonyalı parlamenter, bu sözlerinde, Hıristiyanlık vurgusu ile Ermenileri mağdur göstermeye çalışmıştır.

Polonyalı parlamenter, bu sözlerinde, Hıristiyanlık vurgusu ile Ermenileri mağdur göstermeye çalışmıştır. Ermeniler ile birlikte acı çektiğini düşündüğü Azerilerin uğradığı zulüm ise Krupa’yı hiç ilgilendirmemekte, Müslüman bir toplumun kültürel mirasının olabileceğini bile düşünmemektedir.

27 Eylül 2006 tarihinde yapılan bir tartışmada, Hollandalı Hıristiyan Demokrat Camiel Eurlings’in (EPP-ED)⁵⁹, “Ermeni soykırımının Türkiye tarafından kabul edilmesi, resmî bir koşul olmamakla birlikte, Avrupa yolundaki bir ülkenin geçmişi ile yüzleşmesinin kaçınılmaz olduğunu düşünüyoruz” şeklindeki sözleri, diğer parlamenterlerden büyük alkış almıştır.

5 Ekim 2006 tarihinde, Türkiye’nin Ermeni “soykırımı”nı tanınmasının AB üyeliği için bir önkoşul olması düşüncesi, yapılan oylama sonucu reddedilmiştir. Ancak Eurlings’in kısa süre önce dile getirdiği, “bu olayların kabul edilmesi bir katılım kriteri değildir, fakat Türkiye AB yolunda olduğundan, yine de olaylarla ilgili araştırmalar yapılmasına izin vererek geçmişi ile yüzleşmelidir” ifadesi kullanılmıştır. Burada dikkat çeken birinci nokta, “soykırımın kabul edilmesi bir kriter olmamakla birlikte, ya da bir başka ifadeyle, diğer aday ülkeler için böyle bir önkoşul olmamakla birlikte, Türkiye söz konusu olduğunda durum farklıdır ve Türkiye bu olayları soykırım olarak kabul etmelidir” düşüncesinin varlığıdır. İkinci ilginç olan nokta ise, Türkiye’nin “olaylarla ilgili araştırmalar yapılmasına izin vermesi” gerektiğinden bahsedilmesidir. Bu, Türkiye’nin bu konuda araştırma yapılmasına izin vermediği şeklinde, bir kez daha gerçek olmayan bir inancın olduğunun göstergesidir.

59 EPP-ED: Group of the European People’s Party (Christian Democrats) and European Democrats, Avrupa Halkları Partisi (Hıristiyan Demokratlar) ve Avrupa Demokratları Grubu.

Aynı tarihte, Türkiye'deki reform sürecinin yavaşlaması ile ilgili tartışmalar sırasında, Ermenistan ile diplomatik ilişkilerin hiçbir önkoşul ileri sürülmeden hemen kurulması gerektiği ileri sürülmüş ve sınır anlaşmazlıklarının çözülmesinin AB'ye katılım için bir zorunluluk olduğu belirtilmiştir. Ancak, Kıbrıs'ın güney kısmının AB'ye üye yapılma süreci düşünüldüğünde, sınır anlaşmazlıklarının çözümünün her zaman bir zorunluluk olmadığı görülmektedir.

Bu tartışma sırasında birçok parlamenter görüş bildirmiştir. Hollandalı sosyalist Jan Marinus Wiersma, AB'nin Türkiye'ye ihtiyacı olduğunu söyleyerek, Türkiye'nin olup bitenleri kabul etmesi gerektiğini, ama bunun Kopenhag kriterlerinin bir parçası olmaması nedeniyle, katılım için olmazsa olmaz bir şart olmadığını ileri sürmüştür. Hollandalı Yeşillerden Joost Lagendijk (Yeşiller/EFA),⁶⁰ Eurlings'in raporunda ciddi bir sorun olduğunu, Ermenilerle ilgili konuların lobi grupları tarafından gerçekleştirildiğini, fakat aslında Ermeni soykırımının Türkiye tarafından tanınmasının bir önkoşul haline getirildiğini ifade etmiş, Türkiye'ye karşı "eleştirel ama âdil" olunması gerektiğini savunmuştur. İrlandalı Hristiyan Demokrat Simon Coveney (EPP-ED),⁶¹ Ermeni konusunun üyelik için yeni bir önkoşul olmaması gerektiğini savunmuştur.

Avusturyalı bağımsız Andreas Molzer, Türkiye'nin AB'ye katılıma hazır olmadığını, çünkü Kıbrıs sorununun devam ettiğini, Ermeni soykırımının hâlâ tanınmadığını ve Kürt meselesinin de sürdüğünü ifade etmiştir. İngiliz Hristiyan Demokrat Charles Tannock (EPP-ED),⁶² partisinin Türkiye'nin AB üyeliğini desteklediğini, fakat bazı sorunların yanında ayrıca Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanımaması nedeniyle, bu sürecin çok uzun olabileceğini ileri sürmüştür. Kalkınmadan sorumlu Fransız komiser Louis Michel, Ermeni soykırımının hiçbir zaman bir önkoşul olmadığını, bu şekilde davranmanın da kuralları kendi lehine çevirmek anlamına geleceğini ileri sürmüş, asıl önemli olanın "ifade özgürlüğü" ile "iç bilincin yükseltilmesi ve uzlaştırma" olduğunu savunmuştur.

2007

15 Şubat 2007 tarihinde Irak'taki mültecilerin insanî durumları konusunda yapılan tartışmalar sırasında, Ermeni tezlerini en fazla dile getiren parlamenterlerin başında gelen İngiliz Hristiyan Demokrat Charles Tannock, bu konuda dahi soykırımdan bahsedebilmeyi başarmıştır:

Ben de özellikle Suriye ve Ürdün'e mülteci olarak başvuruda bulunan Süryani Hristiyanları üzerinde durmak istiyorum. Irak'ın Hristiyanları

60 EFA: European Free Alliance, Avrupa Hür İttifakı.

61 EPP-ED: Group of the European People's Party (Christian Democrats) and European Democrats, Avrupa Halkları Partisi (Hristiyan Demokratlar) ve Avrupa Demokratları Grubu.

62 EPP-ED: Group of the European People's Party (Christian Democrats) and European Democrats, Avrupa Halkları Partisi (Hristiyan Demokratlar) ve Avrupa Demokratları Grubu.

İsa'nın dili olan Aramca'yı konuşan dünyanın en eski topluluklarından: 1915 yılındaki Ermeni soykırımı sırasında feci şekilde acılar çekmişlerdir...

21 Haziran 2007 tarihinde genel olarak soykırım konusunun kabul edilmesi ile ilgili tartışmalar sırasında söz alan aşırı sağcı Kimlik, Gelenek ve Egemenlik grubu üyesi Fransız parlamenter Bruno Gollnisch (ITS);⁶³ "...bu belgede Hitler ile sadece uluslararası mahkemelerin kabul ettiği Srebrenica ve Ruanda gibi suçlar kınanıyor. Stalin'in işlediği suçlar ile Ermeni soykırımının bu belgede şaşkırtıcı bir şekilde yer almaması noktasına dikkat çekmek istiyorum..." şeklindeki sözleri ile gündemde var olmayan Ermeni soykırımı konusunun insanlara bir kez daha hatırlatılması görevini yerine getirmiştir.

24 Ekim 2007'de Türkiye'nin üyelik sürecinin tartışıldığı oturumda söz alan bazı parlamenterler soykırım konusunu yine gündeme taşımaya çalışmışlardır:

Sebastiano (Nello) Musumeci (UEN,⁶⁴ İtalya):

Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye ile ilgili aldığı en son karardan bu yana bir yıl geçti, ancak bazı temel sorunlar hâlâ mevcut. Türkiye bir AB üyesi olan Kıbrıs'ı tanımadığı gibi, 301. maddenin hâlâ reforma ihtiyacı var ve Ermeni soykırımının tartışılması hâlâ tabudur.

Kyriacos Triantaphyllides (GUE⁶⁵/NGL⁶⁶, Kıbrıs Rum Kesimi):

...Türkiye Ermenilere yönelik gerçekleştirdiği soykırımı kabul etmelidir.

Charles Tannock (EPP-ED⁶⁷, İngiltere):

Londra'da yayınlanan The Times gazetesine göre ABD Kongresi'nin Ermeni soykırımı kararı çok kötü bir zamanlama olmuş. Soykırım hakkında konuşmak için hangi zaman uygundur?

Bu parlamentodaki Ermeni lobisi, çok fazlasıyla sesini yükseltmektedir. Bu çağırış çağırışın sebebi, yüzyıldır var olan soykırımı çevreleyen sessizlik anlaşmasıdır. Türk-Ermeni gazeteci Hrant Dink'in öldürülmesi ulusal bir tepki dönemi yaratmalıydı ama ne üzücüdür ki bu gerçekleşmedi. Türkiye ile Ermenistan arasında uzlaşma sağlanması ve kapalı olan sınırın

63 ITS: Identity, Tradition and Sovereignty; Kimlik, Gelenek ve Egemenlik.

64 UEN: Union for Europe of the Nations Group, Uluslar Avrupası.

65 GUE: Group for the European United Left, Avrupa Birleşik Solu.

66 NGL: Nordic Green Left, İskandinav Yeşil Sol.

67 EPP-ED: Group of the European People's Party (Christian Democrats) and European Democrats, Avrupa Halkları Partisi (Hıristiyan Demokratlar) ve Avrupa Demokratları Grubu.

açılması, Türkiye'nin AB'ye üye olma çabaları içinde önemli bir unsurdur. Ama bence hiçbir gerçek demokrasi, en derin ve en karanlık sınırlarına rağmen geçmişin inkar halinde olamaz.

Ermeni lobisi ile en fazla ilişkiye sahip olan parlamenterlerden olduğu kolaylıkla tahmin edilebilecek olan Tannock'un "Dink'in öldürülmesi ulusal bir tepki yaratmalıydı ama bu gerçekleşmedi" şeklindeki sözleri doğruyu yansıtmamaktadır. Dink'in öldürülmesi Türkiye'de büyük bir tepkiye sebep olmuş, hatta Türkler "hepimiz Ermeniyiz" diyecek kadar tepki gösterebilmişlerdir. Bu gerçeğin, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde üstü örtülmeye çalışılmış, belki de Tannock, birçok başka parlamenter gibi Ermenilerin verdiği metni ne olduğunu bilmeden, doğruluğunu araştırmadan sadece okuma görevini yerine getirmiştir.

Ancak daha da şaşırtıcı olan, bu suçlamaları yapan kişinin çok kısa süre önce, ülkedeki tüm Türk varlığını ortadan kaldırmayı amaçlamış olan ve kültürel soykırım uygulamalarına girişen bir ülkenin vatandaşı olmasıdır.

2008

21 Nisan 2008 tarihinde, Avrupa Komisyonu'nun totaliter resimler tarafından işlenen soykırım suçları, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları hakkındaki oturumunda söz alan bağımsız, Bulgar parlamenter Slavi Binev şöyle konuşmuştur:

"20. yüzyılda komünizm ve nazizm gibi totaliter rejimlere ek olarak Osmanlı İmparatorluğu tarafından Bulgar ve Ermeni halklarına yönelik zalim insan hakları ihlalleri gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık beş yüz yıl boyunca Bulgarlara yönelik şiddet, soykırım özellikleri göstermektedir. Bulgarların önemli kısmı köle olarak çalıştırılarak, yok edilerek veya İslam dinini kabul etmeye zorlanarak kasıtlı bir etnik temizliğe tabi tutulmuşlardır.

Bir diğer karşı çıkılamaz gerçek ise 1919 ve 1917 yılları arasında Türklerin 1,5 milyondan fazla sayıda Ermeni'yi sürmesi ve öldürmesidir. Ermenilere ve Bulgarlara karşı yapılanlar BM'nin soykırımın cezalandırılması ile ilgili tanımlamalarına uymaktadır. Ermenilere ve Bulgarlara yönelik soykırımın tanınması Türkiye Cumhuriyeti'ne, Bulgarlara yönelik beş yüz yıllık zulüm, işlenen suçlar ve toplu cinayetler ile bu acıların ve kendilerinden çalınıp hâlâ Türk toprakları üzerinde bulunan mal varlıklarının telafi edilmesi için sorumluluğu üstlenmesi ve özür dilemesi için açık bir mesaj göndermiş olacaktır."

Bulgar parlamenterin bu konuşmasına yer verdiği suçlamalar şaşırtıcıdır. Ancak daha da şaşırtıcı olan, bu suçlamaları yapan kişinin çok kısa süre önce, ülkedeki tüm Türk varlığını ortadan kaldırmayı amaçlamış olan ve kültürel soykırım uygulamalarına girişen bir ülkenin vatandaşı olmasıdır.

2009

15 Temmuz 2009’da Çin ile ilgili bir tartışma sırasında, yine İngiliz Hıristiyan Demokrat Tannock, konunun içine bir şekilde Türk karşıtlığını sokmayı başarmıştır:

Türk Başbakan Erdoğan bu şiddet olaylarını soykırım olarak nitelendirmektedir. Kendi lkesi Ermeni soykırımını tanımazken böyle bir açıklamanın yapılması biraz tuhaf. Türkiye’nin, başta Kürtler olmak üzere kendi azınlıklarına yönelik muamelesini düşündüğümüzde, Başbakan’ın pan-Trkist milliyetçiliğe başvurması da ikiyüzlü bir durum.

Bir Dakikalık Konuşmalar

Avrupa Parlamentosu’nda parlamenterlere en önemli gördükleri konularda konuşmaları için birer dakikalık süre verilmektedir. Ermeni “soykırımı” konusu, bir dakika içinde anlatılmaya değer görülecek kadar Avrupa’yı etkileyecek önemde bir başlık gibi görünmemektedir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi, Ermeni diasporasının baskıları, tehditleri ve rşvetleri ile, özellikle Fransa için geçerli olan iç politika kaygıları, Avrupa’yı aslında hiç ilgilendirmeyen bir meseleyi bir dakikalık konuşmaların konusu yapacak kadar önemli hale getirmiştir.

2004

Tıpkı 1987 kararının raportörü Vandemenlebroucke gibi hem Belçikalı hem de aşırı sağcı ve ırky Vlaams Belang partisinden olan Philip Claeys (Bağımsız), 19 Nisan 2004 tarihli konuşmasında, birkaç gün içinde Türklerin Ermeni halkına yaptığı “soykırım”ı anma gününün gerekleēeđini hatırlattıktan sonra, bir milyondan fazla Ermeni’nin öldürüldüğünü, 1915 ve 1918 yılları arasında Türk ordusunun Osmanlı İmparatorluğu içindeki hemen hemen tüm Ermeni köylerini boşalttığını, bu hareketin yüz binlerce Ermeni’nin hemen anında öldürülmesini de içerdiğini, diğerlerinin ise tüyler ürpertici koşullar altında, Suriye’ye açlık yürüyüşleri sırasında öldüğünü ve bunun 20. yüzyılın ilk soykırımı olduğunu ileri sürmüştür. Arkasından Türkiye’nin bu soykırımı kabul etmeyi reddettiğini ve bu durumun bir aday ülke için ciddi bir leke olduğunu, çünkü bunun bugünkü Türk hükümetinin insan haklarına bakış açısını gösterdiğini söylemiştir. “Bizim kendi parlamentomuzun kabul ettiği, Türkiye’nin Ermeni soykırımını tanımadıkça AB yeliği ile ilgili herhangi bir talebi olamayacağını açıkça şart koşan 1987 tarihli kararını hatırlatmak isterim” diyen Claeys, hâlâ geçerli olan bu kararın Komisyon ve Konsey’in dikkatine sunulması gerektiği üzerinde ısrar ettiğini söylemiştir.⁶⁸

Claeys’in 1915 olayları ile ilgili sahip olduğu yanlışlarla dolu malumattan daha ilginç olanı, “bizim kendi parlamentomuzun” dediği Parlamento’nun aldığı kararı

68 Debates, Avrupa Parlamentosu web sitesi.

dahi bilerek veya bilmeyerek yanlış yorumlaması ya da öyle göstermeye çalışmasıdır. Bilindiği gibi 1987 kararında Türkiye'nin "soykırım"ı tanımaları üyelik için bir ön şart olarak ileri sürülmemiştir.

2005

Marie Anne Isler Béguin (Yeşiller/EFA⁶⁹, Fransa) 27 Nisan 2005 tarihinde şöyle konuşmuştur:

"Güney Kafkas ülkeleri ile ilişkilerden sorumlu delegasyonun başkanı olarak, Avrupa Parlamentosu'nun Ermeni soykırımının 90. yıldönümünü anmasını çok fazla ümit ediyorum. Bu, Ermenilerin 90 yıl boyunca geçmişin acıları içinde yaşamalarını ve Parlamentomuzun 1987 yılında yaptığı gibi soykırımın bir şahit olarak dünya tarafından ve bunu gerçekleştiren suçlular tarafından tanınmasını beklemelerini simgelemektedir. Bu konuda tamamen saf duygular çerçevesinde ve aşırı duyarlılık içinde hareket ediyoruz. Bu tanınma anının geleceğine inanıyorum, bunun için çaba sarf edilmesinin AB'nin sorumluluğunda olduğunu düşünüyorum.

Türkiye ile katılım müzakereleri çerçevesinde AB'nin Türk halkına ve Türk yetkililerine, tıpkı Almanya'nın Yahudilerden af dilemesi gibi bir süreci başlatmaları için yardım etmesi gerekmektedir. Türk toplumunu Ermeni soykırımını tanınması için ikna etmeliyiz. Bu konuda da ümitliyim, özellikle kendilerine şükranlarımı sunduğum Ermeni yetkililerinin Türkiye ile soykırım konusunda bir komiteye katılmaları için anlaşmış olmaları nedeniyle. Bir gün Türklerle Ermenilerin uzlaşacaklarına ve iyi komşular olarak birlikte yaşayacaklarına inanıyorum.⁷⁰

Béguin'in konuşmasını ciddiyyetle uzak hale getirecek boyutta ciddi sorunlar bulunmaktadır. Dünyanın şahitliğinden bahseden parlamenter, 90 yıl önce gerçekleşmiş bu olaylar için bugün en azından 98-100 yaşında olması gereken dünya şahitlerinin bulunduğunu ileri sürmektedir. İkinci olarak, buna benzer bir başka hata yaparak bugün hayatta olmayan "soykırım suçluları"nın "soykırım"ı kabul etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Fransız milletvekilinin konuşmasının sonlarına doğru, "soykırım" üzerinde birlikte çalışmak konusunda anlaşmalarını ileri sürdüğü iki taraftan biri olan Ermenilere yönelik şükranından bahsetmesi, tüm konuşmayı zaten değersiz hale getirmektedir. "Soykırım"a uğrayan tarafın böyle bir komitede yer alması olağan bir durum iken, asıl "soykırım suçlusu" olarak görülen tarafın bu komitede yer alması alkışlanacak bir hareket olarak kabul edilmelidir. Ancak Béguin'in bu tek taraflı "şükran"ı, tuttuğu tarafı fazlasıyla belli ederek, zaten içinde sorunlar barındıran konuşmayı tamamen değersizleştirmektedir.

69 EFA: European Free Alliance, Avrupa Hür İttifakı.

70 Debates, Avrupa Parlamentosu web sitesi.

2006

Georgios Karatzaferis (IND/DEM⁷¹, Yunanistan):

"Bu yılın Mayıs ayı Hitler'in Avrupalılara ve Yahudilere yönelik barbarlığının sona ermesinin 61. yıldönümü. Türk Rumlarının Kemal Atatürk tarafından barbarca soykırımı uğratılmasının üzerinden de 87 yıl geçti. 19 Mayıs 1919 günü şehre girerek 490.000 kişiyi kesti. Karadeniz kırmızıya döndü. Dönemin gözlemcileri, masum insanların kafalarından oluşan yığınlar olduğunu söylüyor. Tek fark, Hitler sonrasında Almanya'sı özür diledi. Türkiye ise ne Türk Rumları ne de Ermeniler için özür diledi. Aksine, Fransız Parlamentosu'nu Ermeni soykırım tasarısını geri çekmesi için zorladı. Üç gün önce ise Bay Erdoğan Viyana'da Yunan Başbakanını Türk Rumlarının soykırımını kabul etmesini istediğimiz için utandırdı."

SORULAR

Parlamenteerler, herhangi bir konudaki sorularını yazılı veya sözlü olarak, çoğunlukla Konsey ya da Komisyon üyelerine, zaman zaman da diğer kurumlara yönlendirmektedirler. Komisyon ve Konsey bu soruları cevaplamak zorunda olduklarından Parlamento soruları, diğer AB kurumlarının gözetilmesini sağlayan bir kontrol ve takip mekanizmasıdır. Soruların sertliği ve sıklığı, Konsey ve Komisyon üzerinde baskı yaratarak, karar alıcıları sıkıştırıcı nitelikte olabilmektedir. 1999 yılından beri parlamenteerlerin yazılı veya sözlü olarak AB'nin diğer kurumlarına soru yönelme hakları bulunmaktadır. Cevaplar büyük çoğunlukla, yuvarlak, genel cevaplardır. Konumuzla ilgili olarak verilen cevaplarda da, genellikle "Türkiye'nin AB üyelik sürecinin devam ettiği, Türkiye'nin Komisyon tarafından yakın takip altında olduğu" gibi ifadelere yer verildiğinden, cevapların sadece ilgi çekici olanlarından örneklere yer verilmiştir.

2000

7 Nisan 2000

Konu: Ermenistan ile Türkiye Arasındaki Anlaşmazlık

Konsey'e

Marie Isler Béguin (Yeşiller/EFA⁷², Fransa):

Konsey 11 Aralık 1999 tarihinde Türkiye'nin AB'ye üyelik başvurusunu kabul etmiştir. Avrupa Parlamentosu'nun 18 Haziran 1987 tarihli kararı,

71 IND/DEM: Independence/Democracy Group, Bağımsız/Demokrasi Grubu.

72 EFA: European Free Alliance, Avrupa Hür İttifakı.

Konsej'e, Türkiye'yi 1915-1917 yılları arasında Ermenilere soykırım yaptıklarını kabul etmesini ve Ermenistan temsilcileri ile diyalog kurmasını sağlaması için çağrıda bulunmuştur. Türkiye soykırımı kabul etmediği gibi, hâlâ Ermenistan üzerinde ekonomik ambargo uygulamaktadır. Konsey, Ermenistan ile Türkiye arasındaki siyasi ilişkilerin geliştirilmesi için nasıl bir tedbir aldı?

Konsej, Türkiye'nin AB'ye katılımının mecburi bir şartı olarak ambargonun kaldırılmasını ileri sürmeyi düşünüyor mu?

Konsej adına bu soruya cevap veren, Portekizli Seixas de Costa olmuştur. Costa, AB'nin öncelikli amacının Kafkaslarda istikrarın sağlanması olduğunu, özellikle de Karabağ meselesine önem verildiğini söylemiştir: *"Türkiye'nin çıkarlarının ne olduğunu tespit edecek konumda değiliz, ama Türkiye AB adayı olduğu için kendisinden daha büyük taleplerimiz var. Türkiye'nin, AB'nin bölgeye yönelik dış politikasına kendisini uyarlaması gerekiyor. Dolayısıyla AB ile Ermenistan arasındaki işbirliği, müktesebatta var olan ve Türkiye'nin uyması gereken konulardan biri."*

Béguin'in, sorusuna açık ve net bir cevap alamadığını söylemesi üzerine da Costa yeniden cevap vermeye çalışmıştır. Soykırım meselesinin siyasi yoruma açık olduğunu, tarihî varsayımlara dayandığını ve önemli olmasına rağmen müzakerelere başlamak için bir ön şart olmadığını ifade ettikten sonra, AB'nin Ermenistan ile sahip olduğu ilişkileri Türkiye'nin de sağlaması gerektiğini yinelemiş, ancak ülkeleri bir diğer ülke ile iyi ilişkiler geliştirmeye zorlayamayacaklarını da belirtmiştir.

28 Kasım 2000

Konu: Ermenicenin öğretilmesi ve Avrupa Azınlık Dilleri Şartı⁷³

Komisyon'a

Florence Kuntz (UEN⁷⁴, Fransa):

1915 soykırımından beri Ermenilerin durumları yine benzer olmuştur; dünyadaki Ermenilerin yarısından fazlası tüm gezegenin çeşitli yerlerine dağılmışlardır. Böylece AB üyesi ülkelerde, Ermeni topluluklarının kültürlerinin devam edebilmesi için çocuklarına eğitim ve dil imkanları sağladıklarını görüyoruz...

Fransa'da bazı okullarda öğretilen Batı Ermenice, Avrupa Azınlık Dilleri Şartı kapsamına alınan diller arasındadır.

73 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. P-3731/00.

74 UEN: Union for Europe of the Nations Group, Uluslar Avrupası.

Komisyon okullarda Ermenicenin öğretilmesinin finansmanının hangi programlarla, bütçe kalemleriyle ya da faaliyetlerle sağlanabileceği ile ilgili bilgi verebilir mi?

Bazı iyi bilinen Fransız okullarında Ermenice, artan talep doğrultusunda genişletilmesi gereken yerlerde verilmektedir.

Komisyon, okulların bu genişletme gerekliliğinin AB tarafından ödenip ödenmeyeceğini söyleyebilir mi?

Bu yöndeki teşvikler, azınlık dillerinin öğretilmesi ile aynı başlık altında ele alınabilir mi?

Eğer alınmazsa hangi programlar ya da bütçe kalemleri okulların genişletilmesini karşılamak için gereklidir?

Komisyonun Cevabı⁷⁵

5 Ocak 2001

...üye devletler eğitim sistemleri ile ilgili düzenlemelerden kendileri sorumludur... Sözü edilen okul binalarının yeniden yapılandırılması yapısal fonlar başlığı altına girer. Bunun için de bu okulların fonların uygulama alanları içinde bulunması gerekmektedir...

2001

5 Şubat 2001

Konu: Türkiye'nin AB'ye Üyelik Başvurusu⁷⁶

Komisyon'a

Roberto Bigliardo (TDI⁷⁷, İtalya)

18 Ocak 2001 tarihinde Fransız Parlamentosu'nda Ermeni soykırımının inkâr edilemez bir gerçek olarak oybirliği ile tanınmasının arkasından Komisyon da bazı bağlayıcı koşullar kabul edecek mi?

Türkiye Fransa'ya karşı ciddi ticari ve siyasi misillemeler hazırladı.

75 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. P-3731/2000.

76 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-0229/01.

77 TDI: Technical Group of Independent Members - mixed group, Bağımsız Üyeler Teknik Grubu-karışık grup.

Komisyona, Türkiye'nin AB üyeliği başvurusunu nasıl hâlâ kabul edebiliyor; onaylayabiliyor?

Türkiye'nin Ermenilere karşı devam eden bariz düşmanlığının da hesaba katılması gerekir.

Fransız millî takımı Türkiye ile oynayacağı maçta Ermeni asıllı olan Djorkieff'i kadro dışında bırakmak zorunda kalmıştı.

Böylesine ısrarlı bir şekilde sürdürülen davranışların AB'ye çeşitli sebepler nedeniyle üye olmak isteyen bir ülkenin başlıca özellikleri olması akıl almaz bir durum.

2003

18 Haziran 2003

Konu: Türkiye'nin Ermeni halkına soykırım yaptığını inkar etmesi

Konsey'e

Miquel Mayol i Raynal (Yeşiller/EFA⁷⁸, İspanya):

Son aylarda Türk otoritelerinin Ermeni halkına soykırım uyguladıklarını inkâr etme politikaları giderek daha saldırgan hale gelmektedir. Avrupa Ermeni Adalet ve Demokrasi Federasyonu'na göre Türk hükümeti (Eğitim Bakanlığı kanalıyla) Ermenilere soykırım yaptığını yönelik suçlamalara karşılık olarak bir kampanya düzenlemektedir. Bakanlık, ulusun sınıflarında öğretmenlerin soykırım olduğunu inkâr etmelerini sağlamak için öğretmenler ve devlet memurları için endoktrinasyon seminerleri düzenliyor. Bu şekilde en azından ifade özgürlüğünü sınırlandırıyorlar. Dahası, 14 Nisan tarihli bir kararnamede Bakanlık, ilk ve ortaokullara çağrıda bulunarak, Türkiye'de ne Ermenilerin ne de soykırımı uğramış olan diğer halkların hiçbir şekilde zulüm görmedikleri mesajını taşıyan dersler düzenlemelerini istedi. Öğretmenlerden aynı zamanda, öğrencilerini "soykırım suçlamaları ile mücadele" başlıklı kompozisyonlar yazmaları için teşvik etmeleri istendi.

Tarihî gerçeklerin okul sınıflarında çarpıtılması Avrupa eğitim standartlarına aykırı bir uygulamadır. Üstelik soykırımı inkâr politikası insan haklarını ve azınlıklarını korumayı içeren Avrupa değerlerine karşıdır (dolayısıyla Kopenhag kriterlerine de karşıdır).

78 EFA: European Free Alliance, Avrupa Hür İttifakı.

Konsey, Türk hükümetinin inkâr politikalarını, Türkiye'nin AB üyeliğine aday olarak kabul edildiği anlaşmada yer alan ilkelere uygun görüyor mu?

Konsey, Türk yetkililerin, Ermenilere soykırım yaptıklarını Türkiye ile yakın gelecekte başlayacak olan katılım müzakereleri öncesinde açıkça kabul etmelerini (Avrupa Parlamentosu tarafından Haziran 1987'de alınan bir kararla ve müteakip birçok kararda da kabul edildiği gibi) çok önemli bir gereklilik olarak görmüyor mu?

Konsey'in Cevabı

13 Ekim 2003

Konsey, Osmanlı İmparatorluğu altındaki Ermeni halkının gördüğü muamele ile ilgili endişelere yönelik soruların hassasiyetinin ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerle ilgili Avrupa Parlamentosu kararlarının tamamen farkındadır.

Türkiye'nin katılım müzakerelerine başlayabilmesi için yerine getirmesi gerekenler, Konsey'in Mayıs ayında kabul ettiği katılım ortaklığı anlaşmasının siyasi bölümünde açıklanmıştır. Soykırım meselesi bu belgede yer almamaktadır.

Konsey, Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkileri memnuniyetle karşılar; Türkiye'yi, Ermenistan ile iyi komşuluk ilişkileri kurması için teşvik eder.

6 Ekim 2003

Konu: Türkiye'nin kendi etnik azınlıklarına iftira atması⁷⁹

Komisyon'a

Jonas Sjöstedt (GUE⁸⁰/NGL⁸¹, İsveç):

Türkiye'deki insan hakları ihlalleri devam ediyor. Üstelik Türkiye'nin AB standartları doğrultusunda ulusal kanunlarında yaptığı değişikliklere rağmen. Azınlıklara yönelik iftiraların devam ettiğini gösteren bir örnek, Türk Eğitim Bakanlığı'nın 14 Nisan 2003 tarihinde ülkedeki tüm okullara bir bildiri göndererek 1914 yılında ve sonrasında etnik Ermenilere ve Süryanilere yapılan soykırımı inkar etmeye dayanan makale yarışmaları yapılması için çağrıda bulunmasıdır. Aynı zamanda bu etnik grupları

79 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-3032/03.

80 GUE: Group for the European United Left, Avrupa Birleşik Solu.

81 NGL: Nordic Green Left, İskandinav Yeşil Sol.

Osmanlılara ihanet etmekle suçladı. Şimdi Süryani ve Ermeni çocukları, her gün ayırimcılığa uğruyorlar; özellikle de kendi etnik ve dinî kimliklerine hakaretlerin yer aldığı bu derslere katılmaları için zorlanıyorlar.

Türk insan hakları derneği İHD bu bildiriye sert bir şekilde tepki gösterdi ve insan hakları avukatları ile birlikte Türk hükümetini, söz konusu genelgeyi iptal etmesi ve bu tür ihlalleri durdurması için ikna etmek amacıyla bir kampanya başlattı. Eğitim Bakanı'nın 14 Nisan 2003 tarihli genelgesi Avrupa Konvansiyonu ve diğer yerlerin Türkiye'den talepleri ile ciddi şekilde çelişmektedir.

Komisyon Türk hükümetinin genelgeyi kaldırması, etnik ve dinî azınlıklara hakareti durdurması için ne gibi tedbirler almayı öneriyor?

Komisyon Cevabı⁸²

24 Kasım 2003

...Komisyon, Türkiye genelinde azınlıkların içinde bulunduğu zorlukların farkındadır ve onlara yönelik muamele konusunda Türkiye'yi yakından izlemeye devam etmektedir.

2004

9 Eylül 2004

Konu: Ermeni soykırımının Türkiye tarafından tanınması

Philip Claeys (Bağımsız, Belçika):

1915 yılında bir milyondan fazla insan Ermeni halkına yönelik soykırım hareketi sonunda hayatını kaybetmiştir. 1915 – 1918 yılları arasındaki dönemde Türk ordusu Osmanlı İmparatorluğu içinde bulunan hemen hemen tüm Ermeni köylerini boşaltmış ve yüz binlerce insan ya katledilmiştir ya da Suriye'ye doğru açlık yürüyüşleri sırasındaki feci koşullar nedeniyle ölmüştür. Bu, 20. yüzyıldaki ilk soykırım vakası olmuştur.

Bugüne kadar Türkiye soykırımın yapıldığını inkar etmiştir

Konsey'in Türkiye'ye Ermeni soykırımını resmen tanınmasını sormaya niyeti var mıdır?

82 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-3032/2003.

Kendi yapmış olduğu soykırımı kabul etmeyi reddeden bir adayın bugün ne derece güvenilir bir insan hakları politikası olduğu söylenebilir?

Aynı parlamenter, aynı konuşmayı (ya da hazırlanmış olan aynı metni) bir başka oturumda daha yapmıştır.

30 Eylül 2004

Konu: Türkiye’deki insan hakları ihlalleri (eğitime devlet müdahalesi)

Koenraad Dillen (Bağımsız, Belçika):

Çeşitli insan hakları örgütleri (Paris’teki LICRA, Cenevre’deki CETIM, Paris’teki MRAP, Köln’deki TÜDAY’ın da dâhil olduğu) tarafından Avrupa Parlamentosu üyelerine iletilen bildiriye, 14 Nisan 2003 tarihinde Türk Eğitim Bakanı Dr. Hüseyin Çelik’in bütün orta öğretim kurumlarına bir genelge göndererek 1915 yılında Ermeni Hıristiyanların soykırımı uğratıldığı yönündeki Rum ve Ermeni iddialarının inkâr edilmesi konusunda ısrarlı olunmasını istediği belirtilmektedir. Kilis’in Elbeyli beldesinde, bir seminerde söz konusu genelge ile ilgili eleştirel sorular yönelttikleri için altı öğretmen “toplumda kargaşa yaratmak” nedeniyle savcılık tarafından suçlanmıştır. Öğretmenlerden biri bir süreliğine hapse dahi atılmıştır. (Kaynak: TÜDAY’ın 10 Ekim 2003 tarihli basın bildirisi ve Working Group Recognition – Against Genocide tarafından dağıtılan bildiri, Münih, 2004)

Çeşitli resmî tarih kitapları soykırımı inkar edebilmek için tahrif edilmiştir. (örnek: Tarih Lise 2 MEB, İstanbul, 2003, 4. Baskı)

Avrupa Parlamentosu, 18 Haziran 1987 tarihli kararında Türklerin Ermenilere karşı yaptığı soykırımı tanıyarak, bunun Türkiye’nin katılımı için kesin bir şart olmasını kabul etmiştir.

Komisyon’un, Türk Eğitim Bakanı tarafından yayınlanan genelgeden haberi var mı? Avrupa’dan bu konuyla ilgili herhangi bir protesto oldu mu?

Türkiye’de 1995 – 1999 yılları arasında eğitime katkı için tahsis edilen 100 milyon avroluk mali yardımın Türk yetkililerin eğitim özgürlüğünü ve inkârcılıkla ilgili devlet kampanyaları düzenlemeyeceklerini güvence altına alması şartına bağlanması gerekmez mi?

Daha genel olarak, komisyon 18 Haziran 1987 kararına Ankara’nın uymasını sağlamak için ne gibi tedbirler almayı planlıyor?

Belçikalı parlamenter Dillen’in sorusunda Ermenilerden bahsedilirken, “Hıristiyan Ermeniler” ifadesinin kullanılması, Hıristiyanlık vurgusu ile konunun Ermenilerin değil Hıristiyanların meselesi gibi gösterilmesi çabası dikkat çekicidir. Soru

önergesinin konu kısmında parantez içinde yer alan “eğitime devlet müdahalesi” şeklindeki ifade, her ne kadar Türkiye’yi anti-demokrat göstermek için iyi bir seçim olsa da, tamamen manasızdır. Dünyanın her yerinde eğitim devlet tarafından düzenlenmektedir, yani devlet eğitime müdahale etmektedir ve “eğitim özgürlüğü” diye bir serbestlik hiçbir yerde bulunmamaktadır. Diğer taraftan, Avrupa ülkelerindeki eğitim kurumlarında o ülkelerin gerçekleştirdiği insanlığa karşı suçların öğretilmesi veya Yahudi soykırımının tartışmaya açılması mümkün olabilir mi? Belçika, sömürgelerinde gerçekleştirdiği katliamları derslerde okutabiliyor mu? Bir kez daha aşırı bir taraflılık örneği görülmektedir.

*Belçikalı parlamenter
Dillen’in sorusunda
Ermenilerden
bahsedilirken, “Hıristiyan
Ermeniler” ifadesinin
kullanılması,
Hıristiyanlık vurgusu ile
konunun Ermenilerin
değil Hıristiyanların
meselesi gibi gösterilmesi
çabası dikkat çekicidir.*

Komisyon Cevabı⁸³

15 Kasım 2004

...Komisyon beş milyon Avro değerindeki Demokrasi, İnsan Hakları ve Vatandaşlık projesine destek vererek, projenin amacı olan eğitim sisteminde insan hakları ve demokrasi eğitiminin verilmesine ve bu çerçevede okul kitaplarının insan hakları ve demokrasi ilkeleri doğrultusunda değişmesini desteklemektedir.

Parlamento’nun 18 Haziran 1987 tarihli kararı konusunda, Komisyon, daha önce de defalarca kere belirtildiği gibi, bu konu Kopenhag siyasi kriterleri içinde yer almadığından, tutumunu korumaktadır...

2005

7 Nisan 2005

Konu: Ermeni Soykırımı

Komisyon’a

Frank Vanhecke (Bağımsız, Belçika):

Hollanda gazetesi Volkskrant’a göre ünlü Türk yazar Orhan Pamuk hakkında 2005 yılının Şubat ayında, Türkiye’de kimsenin ağzına almaya cesaret edemediği, 30.000 Kürt ile bir milyon Ermeni’nin öldürülmesi ile ilgili sözleri nedeniyle dava açılmıştır. 24 Nisan, soykırımın 90. yıldönümü olacaktır. Eli Wiesel, Ermeni soykırımını “holocosttan önceki holokost” olarak tanımlamıştı. Yakın zamanda, editörlüğünü ünlü tarihçi Huberta von Voss’un yaptığı “Porträt einer Hoffnung” (Berlin, Verlag Hans Schiler)

83 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-2263/2004.

adında geniş kapsamlı bir çalışma yayınlanmıştır. Huberta von Voss, gerçek bir soykırımın 20. yüzyılın başlarında gerçekleştirildiğini reddedilemez kanıtlarla iddia etmektedir...

Komasyon Orhan Pamuk'a açılan soruşturmada haberdar mıdır? Komasyon'un ifade özgürlüğü ilkesi ışığında bu soruşturmaya yönelik yaklaşımı nasıl olacaktır? Komasyon Türk hükümetine karşı nasıl tedbirler alacaktır? Komasyon, Ermeni soykırımı ile ilgili son araştırmada haberdar mıdır? Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanımak istememesi neden Komasyon için bir sorun teşkil etmemektedir? Eğer katılım müzakereleri açılırsa Komasyon Türkiye'nin soykırımı tanımak istememesinin üyelik önünde engel oluşturduğunu açıkça kendisine belirtecek mi?

Bu sorudaki en dikkat çekici nokta, "Voss, gerçek bir soykırımın 20. yüzyılın başlarında gerçekleştirildiğini reddedilemez kanıtlarla iddia etmektedir" sözlerinde, Belçikalı parlamenter Vanhecke'nin kullandığı "reddedilemez kanıtlar" ifadesidir. Ermenilere yönelik bir soykırımın yapıldığı, reddedilemez kanıtlarla ispat edilebilmekte, hatta artık kesin bir gerçek olarak kabul edildiğinden konu tartışmaya kapatılmaktadır. Fakat Türklerin iddiaları ve belgeleri sürekli tartışılabilir. Bilimsellikle hiçbir alakası bulunmayan bu yaklaşım, Ermeni iddialarını savunanların güvenilirliğini ortadan kaldıran ve iddialarını değersizleştiren özelliklerin başta gelenlerindedir.

Komasyon Cevabı

17 Mayıs 2005

Orhan Pamuk konusundaki endişelere katılıyoruz. Türk hükümetine, şiddet içermeyen ifadeler açıklayan gazetecilere yönelik davalar konusundaki endişelerimizi ilettik. 6 Ekim 2004 tarihinde açıklanan ilerleme raporunda da, ifade özgürlüğüne yönelik sınırlandırılmalar eleştirilmektedir. Komasyon ayrıca, Türkiye'nin komşularıyla ikili ilişkilerini geliştirmesinin AB'nin temel ilkelerinden biri olduğunu da hatırlatmıştır.

7 Haziran 2005

Konu: Türk hükümetinin İstanbul'da Ermeni soykırımı ile ilgili toplantıyı engelleme girişimi

Komasyon'a

Mario Borghezio (IND/DEM⁸⁴, İtalya):

Türk hükümeti (Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in kişiliğinde temsil edilen)

84 IND/DEM: Independence/Democracy Group, Bağımsız/Demokrasi Grubu.

Ermeni soykırımı üzerine, prestijli İstanbul Üniversitesi tarafından düzenlenen tarihî bir toplantıyı engellemek üzere baskı uygulamış, hatta “Türk milletinin sırtındaki hançer yarası” olarak nitelendirmiştir.

Türkiye'nin AB ile ilişkileri ışığında (AB üyeliği için başvurmuş bir ülkedir) Komisyon, Başbakan Tayyip Erdoğan'ın, Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanınması yönünde AB'ye vermiş olduğu güvencelerle örtüşmeyen bu aşırı ciddi konu ile ilgili olarak nasıl bir tutum belirlemiştir?

Komisyon Cevabı⁸⁵

8 Temmuz 2005

Komisyon'un bildiği kadarıyla, söz konusu konferans Boğaziçi Üniversitesi'nde... gerçekleştirilecekti. Konferansın başlığı “İmparatorluğun Çöküş Sürecinde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları” olacaktı. Konferansın ertelenmesi kararı Boğaziçi Üniversitesi'ndeki organizatörler tarafından, Cemil Çiçek'in yaptığı yorumlar üzerine alınmıştır. Başbakan Erdoğan, Çiçek'in sözlerinin kişisel olduğunu ve bu konu ile ilgili olarak hükümetin görüşlerini yansıtmadığını belirtmiştir. Komisyon'un bildiği kadarıyla yeni bir tarih belirlenmemiştir ancak yakın bir gelecekte konferansın gerçekleştirilmesi beklenmektedir.

Komisyon, Ermeni sorununun ve diğer benzer hassas meselelerin Türkiye'de hoşgörü ortamı içinde tartışılmasını ümit etmektedir. Türkiye'deki üniversiteler ifade özgürlüğünü kolaylaştırmak için önemli rol oynamak konusunda özgür olmalılardır.

Komisyon, Türkiye'nin, düşünce ve ifade özgürlüğü de dâhil olmak üzere, Kopenhag siyasi kriterlerine uygunluğunu izlemeye devam edecektir.

22 Ağustos 2005

Konu: Türk bilim adamı Yektan Türkyılmaz'ın Ermenistan'da Tutuklanması⁸⁶

Konsey'e

Emma Bonino (ALDE⁸⁷, İtalya):

33 yaşındaki Yektan Türkyılmaz Kuzey Carolina, Duke Üniversitesi'nde

85 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-2062/05, E-2070/05.

86 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-3048/05.

87 ALDE: Group of the Alliance of Liberals and Democrats for Europe, Avrupa Demokratları ve Liberalleri Grubu İttifakı.

kültürel antropoloji doktorası yapıyor. Türkyılmaz, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri olmak üzere, Türk tarihi uzmanıdır. Bu nedenle, Ermenistan Ulusal Arşivlerine girmesine izin verilen ilk Türk bilim adamıdır.

17 Haziran'da Erivan'dan ayrılmak üzereyken zor kullanılarak uçaktan indirilmiş ve göz altına alınmıştır. Uçakta, Erivan'daki ikinci el kitapçılardan ve açık pazarlardan almış olduğu kitapları ve araştırma malzemeleri de vardı. Türkyılmaz, Ermeni Ceza Kanunu'nun 215. maddesi, ikinci paragrafı doğrultusunda kaçakçılıkla suçlanmış ve hakkında 4-8 yıl arası hapis cezası istenmiştir. 17 Haziran'dan beri Ulusal Güvenlik Birimi'nde olağanüstü güvenlik koşulları altında tutulmaktadır.

Türkyılmaz, kitapları, yasal yollardan ikinci el kitap dükkanlarından almıştır (kitap satıcısının ifadesi bunu doğrulamaktadır) ve bu kitapları Ermenistan'ın dışına çıkarmak için izin alması gerektiğini düşünememiştir.

Şu anda nükleer silah kaçakçılığı yapanlarla aynı muameleye tâbi tutulmaktadır.

Konsey'in Türkyılmaz'ın durumundan haberi var mıdır? Erivan'daki AB temsilcisi Türkyılmaz'ı hapiste ziyaret etmek için izin alma girişiminde bulunmuş mudur?

Konsey, Ermenistan Büyükelçisinden bu duruma açıklık getirmesi için resmî bir talepte bulunmuş mudur? Eğer bulunmadıysa neden? Eğer bulunduysa nasıl bir cevap almıştır?

Konsey, âdil yargılanma hakkının Ermeni yetkililer tarafından yerine getirilmesini güvence altına almak için Ermenistan hükümetine hangi temsilcileri gönderecektir?

Çok seyrek de olsa, olaylara objektif yaklaşan ya da Türk tezlerini savunan parlamenterlerin de sesi çıkmaktadır. İtalyan parlamenter Bonino, Ermenistan'da haksızlığa uğrayan bir Türk'ün durumunu gündeme taşımaya çalışmıştır.

Konsey Cevabı

23 Kasım 2005

Konsey, Yektan Türkyılmaz'ın Ermenistan'daki durumundan haberdardır ve konu ile ilgili Ermenistan hükümetinden bilgi istemiştir. Söz konusu kişi 2004 tarihli "kültürel malların ihracat ve ithalatı üzerine kanun" ile Ermeni Ceza Yasası'nın kültürel değere sahip kitapları Ermenistan'ın dışına çıkarması ile ilgili olarak 215. Madde kapsamındaki suçlardan yargılanmaktadır. Konsey'in edindiği bilgiye göre mahkeme 9 Ağustos'ta

Erivan'da başlamıştır. 16 Ağustos'ta mahkeme, Türkyılmaz'ı kitap kaçakçılığından suçlu bulmuş, fakat savcı, soruşturma sırasında işbirliği yaptığından ve suçunu itiraf ettiğinden ertelenme talebinde bulunduğunu belirtmiştir. Sonuçta ismi geçen kişinin cezası ertelenmiş ve serbest bırakılmıştır. Ermenistan hükümetinden alınan tüm bu bilgiler doğrultusunda, Konsey'in, Türkyılmaz'ın davasında adil yargılanma hakkına riayet edilmediğini düşünmesi için herhangi bir sebep bulunmamaktadır.

Türk tarafında yer alanların soruları da Konsey'in verdiği cevapta olduğu gibi değerlendirilmektedir. Konsey, Ermeni devletinin verdiği bilgilere tamamen güvendiğini ve başka bir araştırmaya gerek duymadan sadece bu verilere dayanarak yorum yaptığını açıkça belirtmektedir. Ancak Türkiye söz konusu olduğunda, Türk hükümeti hiçbir zaman dikkate alınmadığı gibi, insan hakları ileri sürülerek, sadece teröristlerin ifadelerinden yola çıkılarak değerlendirmeler yapılabilmektedir.

6 Temmuz 2005

Konu: Türkiye'de ifade özgürlüğünün bastırılması⁸⁸

Komisyon'a

Mogens Camre (UEN⁸⁹, Danimarka)

...Yakın zamanda Kopenhag'da Ermenilere yönelik soykırım ile ilgili bir konferans düzenlendi. Kapanış konuşmalarında tarihî gerçekler konusunda daha açık olunması ile ilgili beklentiler dile getirildi. Ermenistan Büyükelçisi, bugünkü Türklerin, soykırımdan sorumlu olanların suçlarını kabul etmediklerini söyledi. Benzer bir konferans İstanbul'da Boğaziçi Üniversitesi tarafından gerçekleştirilecekti. Ancak konferanstan bir gün önce Adalet Bakanı'nın parlamentoda yaptığı konuşmada üniversiteyi, hainlikle ve Türk milletini sırtından bıçaklamakla suçlaması üzerinde üniversite konferansı erteledi.

1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren yeni Türk ceza yasasında, başka şeylerin yanı sıra, basın özgürlüğü sınırlandırılmakta ve temel ulusal çıkarlara aykırı olan hareketler ağır bir şekilde cezalandırılmaktadır. Söz konusu maddenin ilk taslağında Ermeni soykırımının gerçekten olduğuna dair görüş bildirmenin de cezası bulunuyor.

Komisyon Türkiye'nin yeni ceza yasası ile de göz yumulan ifade özgürlüğünü bastırmasını hâlâ savunmaya çalışıyor mu?

88 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-2412/05.

89 UEN: Union for Europe of the Nations Group, Uluslar Avrupası.

Komisyona, bu tür üniversite konferanslarını yasaklayan bir ülkenin AB üyesi olacağına hâlâ inanıyor mu?

Komisyona Cevabı⁹⁰

29 Ağustos 2005

Türkiye'nin ilerleme raporunda yeni ceza kanununun ifade özgürlüğünün geliştirilmesi ile ilgili sınırlı bir ilerleme getirdiği belirtilmişti. Daha sonra Türk parlamentosu ceza yasasında bir dizi değişiklik yaptı ve bu değişiklikler 1 Haziran 2005'te yürürlüğe girdi. Bu değişikliklerin etkisi, daha çok uygulamaya bağlı olduğundan ileride görülecektir.

Diğer konuda, Komisyon Boğaziçi Üniversitesi'nin Ermenistan ile ilgili konferansını erteleme kararından haberdardır.

7 Kasım 2005

Konu: Ermeni-Türk Gazetecinin “Türk devletine hakaret etmesi” nedeniyle suçlanması⁹¹

Konsey'e

Philip Claeyns (Bağımsız, Belçika):

7 Ekim'de Ermeni-Türk haftalık gazetesi Agos için çalışan gazeteci Hrant Dink, “Türk devletine hakaret etmek” ve “Türk kimliğini zayıflatmak” suçlarından Türk mahkemelerince altı aylık hapis cezasına çarptırılmıştır. Dink'in “suçları” tekrarlaması halinde, ertelenen ceza uygulanabilecektir. Türkiye'nin yeni ceza yasasında, bazı fikirler, özellikle de uygulama alanına baktığımızda Ermeni soykırımı, Kürtlere yönelik ayrımcılık, Kuzey Kıbrıs'ın işgali gibi fikirler hâlâ devlete hakaret kapsamında yer alıyor. Bunun cezası hafifletilmekle birlikte, hapis cezası hâlâ olasılık dâhilinde. Bu ceza yasası ile basın ve ifade özgürlüğü büyük ölçüde imkânsız hale gelmekte.

Konsey, Türk ceza yasasını AB'deki demokrasi standartları ile aynı çizgiye getirmek için ne gibi tedbirler aldı?

Hrant Dink'in cezaya çarptırılmasının sonucu olarak Türkiye ile katılım müzakerelerinin durdurulması konusunda bir uyarı mesajı gönderilecek mi?

Claeyns'in tespit ve eleştirileri yerinde olsa dahi, Türkiye'nin tehdit edilebilecek olması önemli bir sorundur. Eleştirilerin yapılması ile müzakereleri durdurma

90 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-2412/2005.

91 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-4071/05.

tehdidinin kullanılması arasında büyük mesafe bulunmaktadır. Bu tehdidin kullanılması, eleştirileri yapanları Türkiye'nin üzerine çıkarmakta, dolayısıyla var olan eşitsizliği daha da büyütülmektedir. Bu "hiyerarşi", Türkiye'nin, kendisine yöneltilen eleştirileri dikkate almak yerine, en baştan tepki göstermesine neden olabilmektedir.

2006

28 Nisan 2006

Konu: Hırvatistan'ın İtalyan nüfusa yönelik katliamı kabul etmesi⁹²

Komisyon'a

Roberta Angelilli (İtalya)

Yugoslav Komünist rejiminin Hırvat otoritelerinin, 1945 – 1948 yılları arasında ülkedeki İtalyan nüfusa yönelik geniş kapsamlı bir etnik temizleme yürüterek, 20.000'den fazla masum kurbanı öldürdüğü bugün artık tarihî bir gerçektir. Fakat aradan geçen 50 yıla rağmen Hırvatistan hâlâ katliam nedeniyle sorumluluğunu kabul etmemiştir.

Bu tehdidin kullanılması, eleştirileri yapanları Türkiye'nin üzerine çıkarmakta, dolayısıyla var olan eşitsizliği daha da büyütülmektedir.

İtalyan nüfusa yönelik tarihî, siyasi ve ahlaki sorumluluğun kabul edilmesi, tıpkı Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanımaması gerektiğinde olduğu gibi, Hırvatistan'ın da AB katılım müzakerelerini tamamlayabilmesi için çok önemli bir koşul olarak benimsenmelidir. Hırvatistan'ın bu konudaki sorumluluğunu kabul etmesi Türkiye için yapıldığı gibi Hırvatistan için de üyelik öncesi koşul olarak kabul edilecek mi?...

19 Mayıs 2006

Konu: Türkiye'nin Fransız işletmelerine boykot tehdidi⁹³

Komisyon'a

Koenraad Dillen (Bağımsız, Belçika):

Fransız Parlamentosu'nda, II. Dünya Savaşı'ndaki Yahudi soykırımının inkârının suç sayılmasına benzer şekilde, Sosyalistler tarafından hazırlanan

92 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-1812/06.

93 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-2231/06.

Ermeni soykırımını inkâr etmenin suç sayılması şeklindeki yasa tasarısı tartışılmakta. Bu, tabii ki tamamen Fransa'nın kendi iç meselesidir.

Ancak Türk Hükümeti, Paris'teki Büyükelçisi Osman Korutürk'ü çağırmış ve Fransa'yı, tasarının kabul edilmesi durumunda ikili ilişkilerin ciddi şekilde bozulacağı yönünde uyarmıştır. Fransız ürünlerinin boykot edilme olasılığı da tedbirler arasında yer almaktadır...

10 Mayıs tarihli Le Figaro gazetesinde yer alan bir rapora göre internette Axa, Danone, L'Oréal, Renault, Lafarge gibi Fransız firmalarına yönelik boykot çağrısı dolaşmaktadır. Türkiye'nin ilk nükleer santralini yapacak olan Areva Grubu ile olan sözleşme de bu durumda risk altındadır.

2001 yılında Fransız Parlamentosu Ermeni soykırımını tanıdığında Türkiye, aralarında Thomson ve Alcatel gibi şirketlerin de bulunduğu firmalarla olan mevcut sözleşmelerini iptal etmişti.

- 1. Komisyon Türk Hükümetinin Fransa'ya karşı bu ekonomik ve ticari tehditlerinin farkında mı?*
- 2. Ankara'nın bu davranışı Avrupa Anlaşmalarının ve iç pazarın ruhuna aykırı değil mi?*
- 3. Komisyon, Ankara'nın Fransız şirketlerine yönelik boykotu derhal durdurması için uyarmak amacıyla ne gibi tedbirler alacak?*
- 4. Bütün bu gerçekler ışığında AB'ye katılım müzakerelerinin askıya alınması gerekmez mi?*

Belçikalı parlamenterin doğrudan Fransa ile Türkiye arasındaki ticarî ilişkileri ilgilendirebilecek bir konuyu bu kadar sahiplenmesi, eğer başka bir sebep yoksa, Avrupa ruhunun ulusal sınırları aştığını göstermesi açısından başarılı bir örnektir. Dillen'in Komisyon'a maddeler halinde yönelttiği soruların sonuncusu, öncekilerin değerini ortadan kaldırmaktadır. Son maddede müzakerelerin askıya alınmasından bahsetmesi, o noktaya kadar dile getirilenlerin gerçek sorun olmadığını, ancak müzakere sürecinin durdurulması için bahane olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Diğer bir ifadeyle, müzakereleri dondurabilmek için her fırsat değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Ülkeler arasındaki ilişkilerde meydana gelen gerginlikler, bozuşmadan da çözülebilmektedir. Özellikle Avrupa'nın yaklaşımında ilişkilerin her zaman normal düzeyde devam ettirilmesi önemlidir. AB üyeleri arasında yaşanan sorunlarda, şimdiye kadar hiçbir ülkenin üyelikten çıkarılması söz konusu olmamıştır. Türkiye ile Fransa'yı ilgilendiren bu konuda, başka hiçbir ara çözüm dile getirilmekten, müzakerelerin askıya alınmasından söz edilmesi dikkat çekicidir.

Komisyon Cevabı⁹⁴

30 Haziran 2006

Komisyon, söz konusu tasarının Fransız Parlamentosu'nun gündeminden çıkarıldığını öğrenmiş bulunuyor. Komisyon, Türk Hükümetinin Fransa'ya yönelik herhangi bir ekonomik ya da ticari tehdit yönelttiğinden haberdar değildir.

...Türkiye'nin katılım yönündeki ilerlemeleri Kopenhag kriterleri, katılım anlaşması ve Gümrük Birliği doğrultusunda ölçülmektedir.

Müzakere çerçevesinin üçüncü paragrafında "Türkiye'de özgürlük, demokrasi, insan haklarına yönelik saygı, temel haklar ve Birliğin temelini oluşturan hukuk devleti gibi ilkelerle ilgili olarak ciddi ve ısrarlı ihlal olması durumunda Komisyon, kendi inisiyatifiyle veya üye devletlerin üçte birinin önerisi üzerine müzakereleri askıya almayı önerebilir..." denmektedir.

9 Haziran 2006

Konu: Ermenistan ve Türkiye arasındaki sınırın yeniden açılması⁹⁵

Komisyon'a

Marie Isler Béguin (Yeşiller/EFA⁹⁶, Fransa)

1994 yılında Türkiye, iki ülke arasında var olan bütün kara ve demir yolu trafiğini keserek Ermenistan ile sınırını kapattı.

Sınırların kapatılması, her iki ülkede de sınıra yakın bölgeler üzerinde doğrudan ekonomik ve sosyal etki etti. Genel olarak bu alanın gelişimini yavaşlattı, Ermenistan'ın Güney Kafkasya'dan daha da izole olmasına sebep oldu.

Komisyon, Ermenistan-Türkiye sınırının açılmasını AB ile Türkiye arasında 3 Ekim 2005 tarihinde başlatılan katılım müzakereleri için öncelikli bir konu olarak kabul ediyor mu?

Komisyon, komşularından biri ile sınırını kapalı tutan bir ülkeyi yeni üye olarak kabul edecek midir?

Türkiye, sınırı kapatmasını AB'ye hangi sebeplerle açıklıyor? Komisyon, bu sebepleri geçerli olarak kabul ediyor mu?

94 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-2231/2006.

95 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-2503/06.

96 EFA: European Free Alliance, Avrupa Hür İttifakı.

4 Temmuz 2006

Konu: Ermeni soykırımı⁹⁷

Komisyon’a

Mogens Camre (UEN⁹⁸, Danimarka)

Holokost’un – yani Yahudilerin Naziler tarafından yok edilmesinin – inkârı, birçok medeni ülkede, haklı olarak, kesinlikle kabul edilemez görülmektedir. Ve bildiğimiz gibi Holokost’un inkâr edilmesi birçok ülkede suçtur.

Bu, Holokost’un dünya tarihindeki en büyük suçlardan biri olduğunun anlaşılması ve kabul edilmesi ihtiyacı ile, aynı zamanda ölmüşlere, kurtulanlara ve onların soylarına olan saygı ile bu tür suçların bir daha işlenmesini engellemek için bir tür tedbir olarak görülerek meşrulaştırılmaktadır.

Batı dünyasının Holokost’un inkâr edilmesine yönelik tutumu ile çelişkili olarak, Türkler Ermenilere, Süryanilere ve Yunanlılara 1912 ve 1923 yılları arasında yaptıkları soykırımı resmî olarak inkâr etmektedirler. Üç milyondan fazla Hıristiyan kültüründen insan Türkiye’deki etnik temizlik süreci içinde öldürülmüş ya da açlıktan ölüme mahkûm edilmiştir.

Bugünün Türkiye’sinde hiç kimse önceki kuşaklar tarafından gerçekleştirilen eylemler nedeniyle sorumluluk taşımıyor, fakat Türk resmî yetkililerinin tarihî gerçekleri kabul etmek istememeleri ve Türkiye’nin bu olayların gerçekleştiğini tartışan vatandaşlarına soruşturma açması ciddi bir konudur.

Dolayısıyla Türkiye Nazi soykırımını inkâr eden bazı bireyler ya da İran hükümeti ile tamamen eşdeğer bir şekilde Holokost’u inkâr ettiğinden dolayı suçludur.

Komisyon, AB’ye üye olmak isteyen bir ülkenin soykırımını inkâr etmesini nasıl karşılıyor?

Danimarkalı parlamenterin, soykırım yapıldığını iddia ettiği insanları, bir grup ya da insan olarak görmek yerine “Hıristiyan kültüründen insan” şeklinde

Danimarkalı parlamenterin, soykırım yapıldığını iddia ettiği insanları, bir grup ya da insan olarak görmek yerine “Hıristiyan kültüründen insan” şeklinde tanımlaması, bir kez daha vurguyu Hıristiyanlara yaparak dikkat çekme çabasını göstermektedir.

97 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-2992/06.

98 UEN: Union for Europe of the Nations Group, Uluslar Avrupası.

tanımlaması, bir kez daha vurguyu Hıristiyanlara yaparak dikkat çekme çabasını göstermektedir.

12 Ekim 2006

Konu: Ermeni Soykırımı⁹⁹

Konsey'e

Nils Lundgren (İsveç):

Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac 30 Eylül'de Ermenistan'da yaptığı konuşmasında Türkiye'nin AB üyesi olabilmek için Ermenilere yönelik soykırımı kabul etmesi gerektiğini söyledi. Chirac, soykırımın kabul edilmesini üyelik için bir ön koşul olarak ifade etti. 3 Ekim'de AB'nin genişlemeden sorumlu komiseri Olli Rehn tam tersi bir tutum takındı ve Türkiye'nin AB'ye katılabilmesi için soykırımı kabul etmesine gerek olmadığını söyledi. AB'ye yeni üyelerin katılmasına karar veren Konsey'dir. Başkanlık, Türkiye'nin Ermenilere yönelik soykırımı kabul etmesi gerektiğini düşünüyor mu? Konsey'in bu siyasi mesele üzerindeki ortak tutumu nedir?

20 Ekim 2006

Konu: Komisyoner Rehn'in Fransa'nın içişlerine eşi benzeri görülmemiş bir şekilde müdahalesi¹⁰⁰

Komisyon'a

Georgios Karatzaferis (IND/DEM¹⁰¹, Yunanistan):

Yunan basınına göre Komiser Rehn, Fransız Ulusal Meclisi'nde oylamaya sunulacak olan bir yasa tasarısı ile ilgili olarak, parlamentonun demokratik yollarla seçilmiş üyelerine, nedeni anlaşılmayan açıklama ve talimatlarda bulunmuştur. Ermeni soykırımını inkâr etmeyi suç sayacak olan yasa tasarısının ters tepebileceği ve AB ile Türkiye ilişkileri üzerinde ciddi sonuçları olabileceği üzerinde durarak, parlamenterleri sorumlulukları ile yüzleşmeye davet etmiştir...

Yasanın kabul edilmesinin iki sonucu olabilir: Türkiye'deki Ermeni meselesi ile ilgili tartışmaları sınırlandırabilir ve aynı zamanda ülkede konuşma özgürlüğünün tartışılması için de engel oluşturabilir...

99 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. H-0885/06.

100 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-4505/06.

101 IND/DEM: Independence/Democracy Group, Bağımsız/Demokrasi Grubu.

Bay Rehn, Türk tutumuna destek vererek, Avrupa'nın en eski demokrasilerinden birinin demokratik yollarla seçilmiş üyelerine talimat vermek suretiyle hangi meşru gereklere ve sebeplere dayanarak Fransa'nın işlerine müdahale etmektedir?...

Bay Rehn, çabalarını Ankara'daki Kemalist-milliyetçi yetkilileri, Pontus Rumlarına ve Ermenilere yönelik soykırım gibi ırkçı ve nefret içerikli suçlarını kabul etmedikleri müddetçe AB'ye üye olamayacakları konusunda ikna etmek için harcasa daha iyi değil mi?

Yunan parlamenterin bu konuşması da, genellikle “kraldan çok kralcı” olanlarda görülen bir şekilde öfke ile doludur. Karatzaferis, bir Komisyon üyesinin Fransa'ya yönelik değerlendirmesini “işlerine müdahale”, üstelik “Fransa gibi Avrupa'nın en eski demokrasilerinden biri” olan bir ülkenin işlerine müdahale olarak değerlendirebilmektedir. Fransa'ya “talimat” verilmesini kabul etmeyen Yunan parlamenter, aynı komiserden Türkiye'ye soykırım iddialarını kabul etmesi için talimat vermesi, hatta tehdit etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bir kez daha, parlamenterin tek yanlı yaklaşımı, sözlerini ve iddialarını değersizleştirmektedir.

26 Ekim 2006

Konu: Ermeni soykırımı ile ilgili ifade özgürlüğünü sınırlandıran Fransız sanat taslağı¹⁰²

Komisyon'a

Marco Cappato (ALDE¹⁰³, İtalya)

Fransız Ulusal Meclisi, yürürlüğe kesin olarak girmesi durumunda, 1915 yılında Ermeni soykırımının gerçekten var olduğuna yönelik muhalif görüş bildirene 45.000 avro ile beş yıl hapis cezası arasında yaptırım uygulanmasını öngören bir yasayı kabul etti.

Türkiye'de, soykırım konusunu gündeme getirdikleri için haklarında soruşturma açılmış bulunan üç Ermeni entelektüeline göre, bu karar soykırım ile mücadeleyi amaçlamakta ve sorumluluk ile evrensel insan hakları ilkeleri üzerine kurulmuş gibi görünmektedir; fakat gerçekte, her insanın hakkı olan ifade özgürlüğü ilkesinin tam karşısında durmaktadır. (Etyen Mahçupyan, Hrant Dink, Ragıp Zarakolu, Le Monde, 13 Ekim 2006)

Komisyon; bu kararın bir üye ülkede kabul edilmesi durumunda, Avrupa vatandaşlarının temel özgürlüklerinin karşısında bir işleve sahip olacağını,

¹⁰² Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-4590/06.

¹⁰³ ALDE: Group of the Alliance of Liberals and Democrats for Europe, Avrupa Demokratları ve Liberalleri Grubu İttifakı.

özellikle tarihçilerin ve uzmanların önyargılar empoze edilmeden hâlâ tartışmak istedikleri alanlarda düşünce özgürlüğü ile fikirlerin serbest dolaşımını engelleyebileceğini hissetmiyor mu?

Komisyon, bu yasanın kabul edilmesi durumunda ifade özgürlüğünü ihlal edebileceği konusunda Fransız yetkililerini uyaracak mıdır?

Komisyon Cevabı¹⁰⁴

22 Aralık 2006

Komisyon, Ermeni soykırımının inkar edilmesini yasaklayacak olan Fransız yasa tasarısından haberdardır. 12 Ekim 2006 tarihinde Fransız gazetesi Libération'da yayınlanan bir makalede, Komisyon'un genişlemeden sorumlu üyesi, sadece Türk toplumu içinde, Türkiye ile Ermenistan arasında ve Türkiye ile Ermeni cemaati arasında gerçekleşecek açık ve demokratik bir tartışmanın 1915 trajik olayları ile ilgili bir uzlaşma sağlayabileceğini savunmuştur. Bu konuda olumlu adımlar atılmaktadır. Geçen sene Türk Başbakanı bağımsız tarihçilerden ve diğer uluslararası uzmanlardan oluşan ve herhangi bir koşul olmaksızın ilgili tüm arşivlere erişimleri sağlanarak ortak bir komisyon kurulmasını önermiştir. Konuyla ilgili tüm görüşlerin ifade edildiği bir konferans 2005 yılının sonbaharında İstanbul'da gerçekleşmiştir. Genel olarak, Türk toplumunda Ermeni konusu ile ilgili yapılan tartışmalar artmıştır.

31 Ekim 2006

Konu: Fransa'da Ermeni soykırımının inkâr edilmesine cezaî tepki¹⁰⁵

Komisyon'a

Kyriacos Triantaphyllides (GUE¹⁰⁶/NGL¹⁰⁷, Kıbrıs Rum Kesimi):

Fransız Ulusal Meclisi, Türkiye'nin tepkilerini dikkate almayarak, 1915 Ermeni soykırımını inkar edenler için bir yıl hapis cezası ile birlikte 45.000 avroluk para cezası uygulanmasını öngören yasa tasarısını kabul etti. Türk Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, bu yasanın Türkiye ile Fransa arasında uzun süredir var olan ilişkileri ciddi şekilde bozduğunu söyledi. 11 Ekim'de Türk yasa koyucuları Cezayirlilerin 1945 yılında Fransız sömürge güçleri tarafından soykırıma uğratılmasını kabul eden bir yasayı gündeme getirerek

104 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-4590/2006.

105 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-4691/06.

106 GUE: Group for the European United Left, Avrupa Birleşik Solu.

107 NGL: Nordic Green Left, İskandinav Yeşil Sol.

cevap verdiler. Türk hükümeti ayrıca, halkın ifadesi olarak uygulanan Fransız ürünlerine yönelik boykotu durduramadığını açıkladı.

Komisyon’un bu konudaki görüşü nedir? Komisyon, bu tür tepkilerin Türkiye tarafından yansıtılan Avrupa imajı ile uyumlu olduğuna inanıyor mu?

Komisyon Cevabı¹⁰⁸

11 Aralık 2006

Fransız Meclisi’nin Ermeni soykırımının varlığına muhalefet etmeyi bastıran yasa tasarısını kabul etmesi Türkiye’de geniş çaplı bir tepkiye yol açmıştır.

Ancak Türk hükümeti, Türk kamuoyunun Fransız ürünlerine boykot uygulanması yönündeki baskısına direnmiştir.

Üstelik tüm siyasi partiler Fransız yasa tasarısını kınarken, tarih ile ilgili konuların politikacılar tarafından değil tarihçiler tarafından tartışılmasını öneren ortak bir bildiri imzalamak yönünde anlaşmaya varmışlardır. Bu bağlamda, söz konusu bildiri Türk Başbakanı’nın, ilgili arşivlere hiçbir koşula bağlı olmaksızın girme hakkına sahip olacak bağımsız tarihçilerden ve uluslararası uzmanlardan oluşan ortak bir komisyon kurma teklifini hatırlatmaktadır.

14 Kasım 2006

Parlamento, 14 Kasım 2006’da “Ermeni soykırımı” konulu bir soru zamanı düzenlenmiş ve parlamenterler konuyla ilgili olarak Konsey’e çeşitli sorular yöneltmişlerdir.¹⁰⁹

Nils Lundgren (İsveç):

Fransa Devlet Başkanı Jacques Chirac 30 Eylül’de Ermenistan’da yaptığı konuşmada Türkiye’nin AB üyesi olması için Ermenilere yönelik soykırımı tanınmasını gerektiğini söyledi. 3 Ekim’de ise Genişlemeden Sorumlu Komiser Olli Rehn, bunun tam tersini, Türkiye’nin üye olmak için Ermeni soykırımını tanınmasına gerek olmadığını ifade etti. Sonuçta Türkiye’nin üyeliğine karar verecek olan Konsey’dir. Konsey’in bu konudaki ortak tutumu nedir?

108 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-4691/2006.

109 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. B6-0445/2006.

Lundgren'in kısa süre önce dile getirmesine rağmen, bir kez daha gündeme taşıdığı aynı sorunun cevabını, Dönem Başkanı Finlandiya'dan Paula Lehtomäki şöyle vermiştir:

...Konsey, Ermeni soykırımı iddiaları ile ilgili bir görüş belirlemeyecektir. Tarihî yargılar yapmak tarihçilerin işidir. Türkiye'de Ermeni meselesi ile ilgili olarak düzenlenen konferans ve Başbakanın Türk-Ermeni tarihçilerden oluşan ortak komisyon kurarak 1915 yılının trajik olaylarının incelenmesi önerisi gibi girişimlerle ilgili olarak olumlu görüşümüz var. Birlik, Türkiye'yi komşusu Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmesi, özellikle de bütün bölge için fayda getirecek olan sınırların açılması yolunda her şeyi yapması için teşvik etmektedir. Konsey, bu yaz, Türkiye ile olan genişleme sürecine bağlı kalacağını ve müzakere süreci içinde yeni kriterler koymayacağını yinelemiştir.

Danuté Budreikaité (ALDE¹¹⁰, Litvanya):

Sayın Bakan, tarihi değerlendirmesi gerekenlerin tarihçiler olması konusunda size katılıyorum, fakat onların da farklı tutumları olabiliyor. Demokratik bir devlet, eğer kendi geçmişini değerlendiremiyorsa o zaman bu ülkeye demokratik diyemeyiz. Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini yerine getirdiği konusunda şüphelerim var...Türkiye AB üyelik koşullarını dikte ediyor, dolayısıyla Türkiye'nin ciddi sonuçları olabilecek başka konularda da dikte etmesinden endişe ediyorum.

Piia-Noora Kauppi (EPP-ED¹¹¹, Finlandiya):

...Sayın Bakan, Ermeni soykırımının Türkiye'nin üyeliği önünde yeni bir koşul olarak konamayacağını iki kere söylediniz. Komisyon da aynı düşüncede. Bu, Konsey'in ortak tutumu mu? Fransa'da Ermeni soykırımı ile ilgili yasal süreç tartışılıyor.

Lehtomäki:

...daha önce de söylediğim gibi Konsey genişleme sürecine yeni kriterler eklemeyeceğine dair ortak tutum belirlemiştir...

110 ALDE: Group of the Alliance of Liberals and Democrats for Europe, Avrupa Demokratları ve Liberalleri Grubu İttifakı.

111 EPP-ED: Group of the European People's Party (Christian Democrats) and European Democrats, Avrupa Halkları Partisi (Hıristiyan Demokratlar) ve Avrupa Demokratları Grubu.

2007

1 Şubat 2007

Konu: Gazeteci Hrant Dink Cinayeti¹¹²

Komisyon’a

Kyriacos Triantaphyllides (GUE¹¹³/NGL¹¹⁴, Kıbrıs Rum Kesimi)

19 Ocak 2007 tarihinde Ermeni kökenli Türk gazeteci Hrant Dink Türkiye’de bir suikast sonucu öldürülmüştür. Dink, Ermeni soykırımı konusundaki tutumu ve Türk ceza yasasının 301. maddesi doğrultusunda Ermeni soykırımını açıkladığı için hüküm giymesi ile tanınıyordu.

Komisyon bu konuda herhangi bir görüş bildirecek mi?

Komisyon 301. maddenin kaldırılması için hangi çabaları gösteriyor?

Bu tür bir suikast AB’nin sahip olduğu demokrasi ve hukuk ilkeleri ile uyuşur mu?

Ermeni Parlamentosu Sözcüsü Torosian’ın suikast sonrasında söylediği “bu suikasttan sonra Türkiye, AB üyesi olmayı hayal bile etmesin” şeklindeki sözlerini Komisyon nasıl yorumluyor?

Kıbrıs’ın güney kesiminden gelen parlamenterin konuşmasında dile getirdikleri bir kez daha, içerdiği öfke ve tuhaf suçlamalar nedeniyle dikkat çekmektedir.

Kıbrıs’ın güney kesiminden gelen parlamenterin konuşmasında dile getirdikleri bir kez daha, içerdiği öfke ve tuhaf suçlamalar nedeniyle dikkat çekmektedir. “Suikastın AB’nin sahip olduğu demokrasi ve hukuk ilkeleri ile” uyuşmadığı ileri sürülmektedir. Bir ülkede suikast gerçekleştirilmesi ile demokrasi ve hukuk ilkeleri arasında nasıl bir bağlantı kurulmaya çalışıldığı da açıklanmamıştır. Her ülkede suikastlar gerçekleştirilmekte ve cinayetler işlenmektedir. Sorun, bu tür suçların var olması değil, sonrasında yargılanma safhasında ortaya çıkabilir. Eğer Rum parlamenter, eleştirisini duruşma üzerinde yapsaydı, yargı sürecindeki aksaklıkların dile getirilmesi, değerli bir eleştiri olarak kabul edilebilirdi. Fakat suikast ile AB değerleri arasında bağlantı kurmak, Türkiye’yi suçlamak için tamamen bir zorlama niteliğindedir.

112 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-0305/07.

113 GUE: Group for the European United Left, Avrupa Birleşik Solu.

114 NGL: Nordic Green Left, İskandinav Yeşil Sol.

13 Şubat 2007

Konu: Holokost'un inkârı¹¹⁵

Komisyon'a

Frank Vanhecke (ITS¹¹⁶, Belçika):

Alman Adalet Bakanı Brigitte Zypries (SPD) Holokost'un inkâr edilmesinin bütün AB üyesi ülkelerde suç olarak kabul edilmesi için çalışıyor. Bu, Almanya'nın AB dönem başkanlığı için öncelikli amaçlar arasında gösterildi. Komisyon'un Adalet ve İçişlerinden sorumlu temsilcisi Franco Frattini tarafından da destekleniyor. Frattini'nin sözcüsü, "bu, ırkçılar ve yabancı düşmanları için AB içinde hiçbir güvenli bölge olmadığına yönelik iyi bir işaret olacaktır" şeklinde konuştu.

Holokost'ta hayatta kalan Nobel ödüllü Eli Wiesel, Ermeni soykırımını "Holokost'tan önceki Holokost" olarak nitelendirmiştir. 2005 yılında ünlü tarihçi Huberta von Voss, "Portraits of Hope" adlı kapsamlı çalışmasında 20. yüzyılın başındaki Ermeni soykırımının inkâr edilemez olduğunu belirtmiştir.

Eski Fransız Dışişleri Bakanı Barnier 2004 yılının Aralık ayında, her ne kadar "Ermeni sorunu katılım müzakereleri başlamadan çözümlenmelidir" demişse de AB bu konuyu bir sorun olarak dikkate almadı.

Komisyon'un 2004 tarihli ilerleme raporunda Ermeni soykırımının en ufak bir bahsi bile geçmemektedir.

2004 yılının Aralık ayında Hollanda Parlamentosu, bu sorunun Avrupa düzeyinde ele alınmamasından ötürü özel bir karar kabul etmiştir.

Komisyon, Ermenilerin kitlesel öldürülmelerinin yasal tanımlamasının soykırım olduğuna katılıyor mu?

Eğer katılıyorsa, aynı şeyi Ermeni soykırımı için düşünmezken, Yahudilerin soykırımının inkâr edilmesinin suç olmasını yasal, siyasi ve ahlakî açılarından kabul edilebilir görüyor mu?

115 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-0585/07.

116 ITS: Identity, Tradition and Sovereignty; Kimlik, Gelenek ve Egemenlik.

20 Temmuz 2007

Konu: Türkiye’deki Ermeni soykırımı inkâr duruşması¹¹⁷

Komisyon’a

Charles Tannock (EPP-ED¹¹⁸, İngiltere):

2007 yılının Ocak ayında Türk-Ermeni gazetesi Agos’un editörü Hrant Dink’in trajik cinayetinin arkasından, bu yayın organına ve çalışanlarına yönelik Türk otoriteleri tarafından gerçekleştirilen sözde yıldırma ve adli istismar uygulamaları sona ermemiştir. Gazetenin bugünkü editörü olan, Hrant Dink’in oğlu Arat Dink ve üç meslektaşı, Türk Ceza Yasasının 301. maddesi doğrultusunda “Türklüğü kötülemek” sebebiyle suçlanmışlardır. Suçları, devletin 1915 Ermeni soykırımını inkâr etmesine meydan okumaktır...

Portekiz Dönem Başkanlığı Türkiye ile müzakereleri yeniden başlatmayı düşünürken, Türkiye’nin 301. maddeyi kaldırması ya da yeniden düzenlemesi ve Arat Dink ile meslektaşlarına yönelik davayı düşürmesi için teşvik edilmesi gerekmez mi?

2009

23 Ekim 2009

Konu: Türkiye’nin Ermeni soykırımı meselesini ele alması¹¹⁹

Komisyon’a

Morten Messerschmidt (EFD¹²⁰, Danimarka)

Komisyon, 10 Ekim 2009 tarihinde Zürih’te Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişki kurulmasına yönelik belgenin imzalanmasının Türkiye’nin Ermeni soykırımını ele almasına darbe vurduğunu düşünüyor mu? Türkiye, hâlâ resmî olarak “soykırım” kelimesini kullanmaya itiraz ediyorken ve Türk Ceza Kanunu’nun meşhur 301. maddesi – kozmetik değişiklikler dışında – hâlâ Türkiye’deki ultra-milliyetçi grupların “Türklüğe saldırı” sebebiyle makalelerinde ya da kitaplarında 1915 yılında Ermenilere yapılan soykırımdan bahseden gazetecilere, yazarlara, editörlere dava açma imkanı

117 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-3744/07.

118 EPP-ED: Group of the European People’s Party (Christian Democrats) and European Democrats, Avrupa Halkları Partisi (Hıristiyan Demokratlar) ve Avrupa Demokratları Grubu.

119 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-5191/09.

120 EFD: Europe of Freedom and Democracy; Özgürlük ve Demokrasi Avrupası.

verirken, ayrıca 301. madde ile ilgili tüm davaların Adalet Bakanı tarafından onaylanmasının gerekmesi nedeniyle yasama ile yürütme arasındaki ayırımı muğlaklaştırırken bu doğru olabilir mi? 301. madde ile ilgili bu durum en son, yazar Temel Demirel'in dava edilmesi ile meydana geldi. Demirel, Ermeni asıllı editör Hrant Dink'in Ermeni olduğu için değil, Ermenilere yönelik soykırım yapıldığını kabul ettiği için öldürüldüğünü söylemişti. Dink'in açıklamaları, Adalet Bakanı Mehmet Ali Şahin tarafından "kimsenin benim devletime katil demesine izin vermeyeceğim" sözleri ile karşılık bulunmuştu. Bununla ilgili bir kaynak için Danimarka gazetesi Politiken'in 25 Mayıs 2009 tarihli baskısında "Tüm Türkler Pamuk Tarafından Hakarete Uğradı" başlıklı makaleye bakınız.

Komisyon Cevabı¹²¹

9 Aralık 2009

Komisyon, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi ile ilgili Protokollerin imzalanmasını memnuniyetle karşılamaktadır.

...Komisyon Temel Demirel ile ilgili özel davayı yakından takip etmektedir ve bu konuyu 2008 İlerleme Raporunda belirtmiştir.

9 Kasım 2009

Konu: Yakın zamanda Türkiye ve Ermenistan arasındaki yakınlaşma¹²²

Konsey'e

Charles Tannock (ECR¹²³, İngiltere)

Konsey'in Türkiye ile Ermenistan arasındaki yakınlaşma ile ilgili görüşü nedir? Konsey, eğer gerçekleştirilirse böyle bir yakınlaşmanın bölgesel istikrara nasıl katkıda bulunacağına inanıyor? Avrupa Parlamentosu'nun Ermeni soykırımını tanıdığı düşünüldüğünde, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin uzun dönemli başarısı için Ermeni soykırımının tanınması konusu Konsey'e göre ne kadar önemlidir? Ayrıca Konsey, Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanımmasının AB üyeliği için bir gereklilik olduğuna ne derece inanıyor?

121 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-5191/2009.

122 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-5944/09.

123 ECR: European Conservatives and Reformists, Avrupa Muhafazakârları ve Reformistleri.

2010

26 Mart 2010

Konu: İsveç'teki Türk Büyükelçisi Ermeni soykırımı kararı ile ilgili oylamayı protesto etmektedir¹²⁴

Komisyon

Philip Claey's (Bağımsız, Belçika)

İsveç'teki Türk Büyükelçisi, İsveç Parlamentosu'nun Ermeni soykırımı ile ilgili kararını protesto için Türkiye'ye geri çağırıldı. Komisyon bu gerçeklerin farkında mı? Bu konu ile ilgili olarak Türk hükümeti ile temasa geçildi mi?

Komisyon, Türk hükümetinin Ermeni soykırımını inkar etmesini kopenhag kriterleri içinde mi kabul ediyor? Komisyon Türkiye'nin tutumunun katılım müzakerelerine yardım edeceğini mi düşünüyor?

Komisyon Cevabı¹²⁵

30 Mart 2010

Komisyon, Ermeni meselesi ile ilgili olarak Türkiye'de açık ve güvenilir kaynaklara dayanan bir tartışma ortamının geliştirilmesini teşvik etmektedir. Bu, Komisyon Başkanı'nun görüşü ile de tutarlıdır: "Çok hassas bir konu olan Ermenistan, Türk toplumunun kendisi tarafından değerlendirilmelidir, bu bir tarihî yorum ve analiz meselesidir."

Komisyon'un genişlemeden sorumlu temsilcisi de, sadece Türk toplumunda, Türkiye ve Ermenistan arasında ve Türk ile Ermeni cemaatleri arasında gerçekleşecek olan açık ve demokratik bir tartışmanın 1915 olayları ile ilgili uzlaşma sağlayacağını savunmaktadır.

İnkâr meselesi konusunda, Komisyon'un ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele konusundaki çerçeve kararı Uluslararası Ceza Mahkemesi 6, 7 ve 8. maddeleri ile açıklanan soykırım, insanlığa karşı suçlar veya savaş suçlarının ırkçı ya da yabancı düşmanlığı niyeti ile kamusal alanda affedilmesinin suç olarak kabul edilmesine yönelik daha açık bir yaklaşım getirmektedir. Diğer taraftan Konsey, soykırım suçlarının kabaca önemsizleştirilmesi, inkâr edilmesi ve affedilmesinin yaptırım gerektirip gerektirmediği veya bir suç teşkil edip etmediği ya da ne derece suç teşkil ettiği gibi noktaları hâlâ değerlendirmektedir.

124 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-1883/10.

125 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-0585/2007.

22 Nisan 2010

Konu: Ermeni soykırımı – Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler üzerindeki etkisi¹²⁶

Komisyon'a

Franz Obermayr (Bağımsız, Avusturya)

Hem İsveç Parlamentosu hem de ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi, I. Dünya Savaşı sırasında Türklerin Ermenilere yönelik katliamlarını soykırım olarak tanımlayan kararlar çıkarmışlardır. Türk Başbakanı Erdoğan, bu kararları “saçmalık”, “maskaralık” ve “yanlış politikaların ürünü” olarak değerlendirdi, ayrıca Türkiye ile diğer ülkeler arasındaki ilişkilerin gerildiğini söyledi...Erdoğan ayrıca, geçerli oturma izinleri olmayan 100.000 Ermeni'yi sınır dışı etme tehdidinde de bulundu.

Komisyon, Türk Başbakanının ABD ve İsveç'e karşı savurduğu bu açık tehditleri, özellikle Türkiye'nin demokratik ve siyasi olgunluğu ve katılım müzakerelerinin geleceği çerçevesinde nasıl değerlendiriyor?

Komisyon, Erdoğan'ın 100.000 Ermeni'yi sınır dışı etme tehdidinde uygun bir şekilde tepki verebilecek mi?

Erdoğan'ın bu açıklamalarının Türkiye'nin AB ile sürdürdüğü katılım müzakereleri için uygun sonuçları olacak mı?

1 Haziran 2010

Konu: Türkiye ile İlişkiler¹²⁷

Jonas Sjöstedt (İsveç)

Hıristiyan azınlıkların insan hakları ihlali devam ediyor. Bireylerin kendi dinlerinin gerektirdiği gibi özgürce ibadet edebilmeleri ve kendi dillerini kullanmaları, uygulamada kısıtlanmıştır. Eski kilise ve manastırlar harap durumdadır veya kasıtlı olarak yıkılmaktadır. Türk yetkililer, geçtiğimiz yüzyılın başlarında Ermenilere ve Süryanilere yaptıkları soykırımı inkâr etmeyi sürdürmektedirler.

Konsey, AB üyesi olma ihtimali bulunan Türkiye'deki Ermenilerin ve Süryanilerin baskı altında tutulması ile ilgili olarak nasıl bir tavır almayı düşünüyor?

126 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. E-2684/10.

127 Avrupa Parlamentosu tutanakları, belge no. H-0312/04.

Avrupa Parlamentosu’nun Önemi

Avrupa Parlamentosu, Lizbon Anlaşması ile biraz daha güçlendirilinceye kadar aslında neredeyse “etkisiz” denebilecek kadar zayıf bir kurum olmuştur. Ancak, temsilcilerinin halk tarafından seçildiği tek AB kurumunun bu denli güçsüz olması, beraberinde demokrasi açığı tartışmalarını getirmiş, sonuçta AB Parlamentosu’nun etkinliği artırılmıştır.

Parlamento, Konsey gibi hukuki-siyasi ya da Komisyon gibi hukuki-teknik bir kurum olmayıp, tamamen siyasi bir kurumdur. Her türlü konuda, çok sayıda tartışmanın yapıldığı bu siyasi arena, aynı zamanda propagandalara, lobi faaliyetlerine, rüşvetlere, etkilemelere açık olan, oy kaygıları ve yönlendirmelerle hareket edilen bir ortama da elverişlidir. Kararları bağlayıcı olmayan, raporları çoğu zaman sonuç getirmeyen Parlamento’nun yine de bazı konularda belirleyici olabilecek kadar önemi vardır. Örneğin, aday bir ülkenin üyeliği Parlamento tarafından da onaylanmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye’nin bir soykırım yaptığı konusunda kararı bulunan, üyelerinin Türkiye’yi “suçunu kabul bile etmeyecek kadar çağdışı” olarak gördüğu bir kurumun oylaması daha da önemli hale gelmektedir. Parlamentoda Ermeni meselesi ile ilgili olarak alınan kararlar, AB içinde bu konuya yaklaşımı belirleyen önemli bir kriter olarak değerlendirilebilir.¹²⁸ Bunun tam tersi de mümkündür. Parlamento belirleyici olmaksansa, zaten var olan mevcut yaklaşımı temsil eden bir kurum olarak da görülebilir.

*Avrupa Parlamentosu,
Lizbon Anlaşması ile
biraz daha
güçlendirilinceye kadar
aslında neredeyse
“etkisiz” denebilecek
kadar zayıf bir kurum
olmuştur.*

Parlamento’nun özellikle Türkiye aleyhinde raporlar hazırlaması veya kararlar alması durumunda zaman zaman Türk kamuoyuna yönelik olarak, bu belgelerin hiçbir bağlayıcılığı olmadığına ve sonuçların önemsiz olduğuna dair, belki de ortamı rahatlatmaya yönelik yorumlar yapılmaktadır. Bu değerlendirme doğru olmakla birlikte, kısmen sorunlar içermektedir. Parlamento’nun raporları, kararları, tavsiyeleri ve AB içindeki yetkililere yönelttiği sorular aslında tamamen, Konsey ile Komisyon üzerinde baskı yaratmaya ve bu önemli karar alıcı kurumları etkilemeye yöneliktir.

Bugün birçok ülkenin parlamentoları tarafından kabul edilen Ermeni soykırımı iddialarının başlangıç noktasını Avrupa Parlamentosu oluşturmaktadır. AB’nin en önemsiz, en etkisiz ve etkilenmesi en kolay olan kurumunun kabul etmesi ile, soykırım iddialarının doğru olduğu düşüncesi, üye ülkelere ve hatta üye ülkelerin de etki alanlarının olduğu diğer ülkelere yayılmıştır.

1987 kararı, “şimdilik” hukuki bir sonucu olmasa da, belli bir görüşü

128 Soner Karagöl, “Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 8, Kış 2003.

yansıtmaktadır. Türkiye’yi “soykırımcı” olarak görenlerin, çoğunluğu oluşturduğu bir kurumda, Türkiye’nin üyeliği için, “bu suçunu” kabul etmemiş olmasına rağmen “evet” sonucu çıkması bugünkü şartlar altında düşük görünmektedir. Halen baskı aracı olarak kullanılan 1987 kararının, üyelik zamanı geldiğinde “son bir koşul” ya da “son bir engelleme çabası” olarak ortaya sürülmesi şaşırtıcı olmayacaktır.

1987 sonrasında da Türkiye’nin Ermeni “soykırımı”nı tanıması gerektiğini savunan birçok tartışma, basın açıklaması ve rapor hazırlanmıştır. “Soykırım”ın tanınması ile ilgili düşünceler ve baskılar sadece 1987 yılına ait olmayıp, günümüze kadar gelmektedir. Ermenistan yetkilileri, bugün için AB üyeliğinin bir ön şartı olarak görülmesi de, AB üyelerinin genel görüşünün sözde soykırımın tanınmasının bir ön şart olması gerektiği yönünde olduğunu ileri sürmektedirler. Bu bağlamda Ermeniler, Avrupa Parlamentosu kararının ciddi bir belge olduğuna, Türkiye’nin üyelik öncesi mutlaka sözde soykırımı tanıması ve sınırı açması gerektiğine inanmaktadırlar.¹²⁹

Parlamento kararlarında ya da belgelerinde, bir yandan Türkiye’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde işlenen suçlardan sorumlu tutulamayacağı vurgulanırken, diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti devletinin “soykırım”ı kabul etmesi yönünde baskılar yapılmaktadır. Türkiye’nin “sorumlu tutulamayacağı” şeklindeki ifadenin, aslında elbette Türkiye’nin sorumlu tutulacağı, hatta cezasını ödeyeceğinin önünde engel oluşturmadığını belirtmek gerekir. Bu kelime oyunu ile, Türkiye’ye “soykırım”ı kabul etmesi için, bu tanıma sonrasında Türkiye’yi herhangi bir yükümlülüğün beklemediği havası verilmeye çalışılmaktadır. Karagül, yine de bazı kararlarda Türk tezlerinden birinin desteklendiğine dikkat çekmektedir. Bu, Türk tarafının, konunun tarihsel olarak araştırılması için tarafsız ve bağımsız araştırmacılar tarafından oluşan uluslararası düzeyde bir kurulun oluşturulmasının önemine yer verilmesidir.¹³⁰

Türkiye’nin AB üyeliğini gündeme getirmesi ile aynı anda başlayan Ermeni iddialarının Parlamento tarafından kabul edilmesi süreci, Türkiye’nin üyelik sürecini kesme amaçlı bir girişim olarak görülmektedir. Bu iddia doğru olmakla birlikte eksiktir. Çünkü, üyeliğin önünün baştan tıkanması halinde, Parlamento’nun aldığı kararların Türkiye için hiçbir önemi kalmayacak, AB içinde Türkiye ile ilgili yapılan eleştiriler hedefini bulamayacak, adaylık statüsü olmadığından Türkiye ile AB arasındaki bağ kopacaktır. Bu nedenle, üyelik amacı için her şeyi kabul edeceği düşünülen Türkiye’ye yönelik baskı yapılması, üyeliğini reddetmekten çok daha mantıklı bir çıkarımdır. Üyelik süreci içinde Rumlar, Ermeniler, ayrılıkçı Kürt milliyetçileri ve tüm aşırı gruplar; insan hakları ve özgürlükler adı altında çeşitli taleplerde bulunabilmektedirler. Bu talepleri kabul ederek üyeliğe yaklaştığını zanneden Türkiye için, son anda “hayır” çıkmayacağını herhangi bir güvencesi bulunmamaktadır. Aksine, AB’nin bütün resmî belgeleri, sürecin “açık uçlu” olduğunu, diğer bir ifadeyle, adaylık sürecinin sonunun mutlaka üyelik olmadığını

129 “Armenia Positively Assesses European Parliament Decision on Turkey”, *PanARMENIAN.Net*, 29 Eylül 2006.

130 Soner Karagül, “Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 8, Kış 2003.

sıklıkla belirtmekte, bu şekilde de “verilmiş sözden dönmenin getireceği gayriahlâkîlikten ve sorumluluktan” kurtulmaktadırlar.

Parlamento’nun konuyla ilgili kararları ve raporları baskı aracı olarak kullanılmakta ve her an “soykırım” önkoşul olarak öne sürülerek üyeliği “durdurucu” etki edecek kadar tehlikeli görünmektedir. Ancak belirtilmesi gereken önemli bir nokta, üyelik kararlarının her zaman “siyasi” olarak alındığı ve kararı genellikle birkaç büyük ülkenin verdiğidir. Türkiye’nin üyelik zamanı geldiğinde, “belirleyici ülkeler” eğer bu üyeliğin kendi çıkarlarına olduğuna inanırlarsa, o zaman üyeliğe “evet” şeklindeki kararı, ne Ermeni diasporası, ne Komisyon, ne Parlamento, ne de küçük ülkeler durdurabilir. Dolayısıyla, asıl önemli olan Türkiye’nin üyeliğinin AB’nin büyük ülkeleri tarafından istenip istenmemesidir. Böyle bir durumda, zaten “soykırım”ın, bırakalım kabul edilmesini, gerçekleşip gerçekleşmediğinin bile hiçbir önemi kalmayacaktır.

Çünkü Kopenhag kriterleri arasında “soykırımın” tanınması şeklinde bir madde yer almamaktadır.

Komisyonunda “Soykırım” Konusu

Komisyon’da, “soykırım” kavramının telaffuz edilmediği, en fazla “1915 trajik olayları” ya da sadece “1915 olayları” ifadesine yer verildiği görülmektedir. Komisyon, üye ülkelerin değil, bir bütün olarak AB’nin çıkarlarını gözeten, siyasetten uzak duran, teknik bir kurumdur. Komisyon da temsilcilerden oluştuğundan, içinde “insan” barındıran her kurum kadar objektiflik ve siyasilik konularında zafiyet gösterebilmektedir. Ancak nihai amacın AB’nin genel yararına ulaşmak olması, bu kurumu diğerlerinden ayırmaktadır.

Dolayısıyla, Komisyon’un hiçbir belgesinde soykırım iddialarına yer verilmemesi daha iyi anlaşılabilir. Parlamenterlerin sorularına verilen ve yukarıda örneklerle gösterilen Komisyon cevaplarında da görüldüğü gibi, Komisyon Türkiye konusundaki eleştirilerini ölçülü tutmakta ve çoğu zaman herhangi bir tarafın yanında yer almamaktadır. Ancak yine de, Komisyon’un da bazı konularda yanlış bilgilendiği için veya niyetli bir şekilde taraf olduğu, ilerleme raporlarında göze çarpmaktadır.

Komisyon’un özellikle üzerinde durduğu ve her yıl ilerleme raporlarında yer vererek tekrarladığı konu, iyi komşuluk ilişkileri olmuştur. Komisyon’un soykırımdan bahsedebilmesi, soykırımı bir koşul olarak ortaya koyabilmesi için gereken teknik altyapı da bulunmamaktadır. Çünkü Kopenhag kriterleri arasında “soykırımın” tanınması şeklinde bir madde yer almamaktadır.

AVRUPA BİRLİĞİ VE ERMENİ TERÖRÜ

Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler sadece AB’nin kurumları üzerinden yürütülmemektedir. Özellikle güçlü olan üye ülkelerin Türkiye’ye yaklaşımları, bakış açıları ve ikili ilişkileri, en az AB kurumlarının görüşleri kadar önemlidir. Bu

lkeler arasında Türkiye'ye zarar vermeye varacak kadar olumsuz davranış ve eylemlere sahip olanların özellikle değerlendirilmesi gerekmektedir. Örneğin bugün sözde Ermeni soykırımı ile ilgili Türkiye üzerinde en fazla baskı yapan üyelerin, bir dönem Türkiye'yi hedef alan terör örgütlerine en büyük desteği sağlayan ülkeler olması bir tesadüf değildir.

Avrupa'da ASALA'nın hemen tepki görmemesinin nedeni, PKK'nın taktiğine benzer şekilde, Avrupa için sorun yaratmaması olmuştur. Avrupa'da, Avrupa'ya ve Avrupa için sıkıntıya sebep olmuyorsa, mesele yok demektir. Bu grupların terörist olması, cinayetler işlemesi, katliamlar yapması Avrupalı için pek önemli değildir. ASALA da, Avrupa tarafından, uzun süre dikkate alınmayan bir grup olmuştur.

Örneğin bugün sözde Ermeni soykırımı ile ilgili Türkiye üzerinde en fazla baskı yapan üyelerin, bir dönem Türkiye'yi hedef alan terör örgütlerine en büyük desteği sağlayan ülkeler olması bir tesadüf değildir.

ASALA'nın merkezi, Batı Beyrut-Lübnan olmasına rağmen, Fransa daha önemli bir merkez olarak ön plana çıkmıştır. Çünkü hedef, Avrupa kamuoyunda taraftar bulmak olmuştur. ASALA'nın Avrupa'daki koordinasyon merkezi olarak Fransa'yı seçmesi, çeşitli bakımlardan önemli olmuştur. Fransa'da çok sayıda Ermeni'nin bulunması finansman ve militan bulma açısından kolaylık sağlarken, asıl kolaylık Fransız hükümetinden gelmiştir. 1980 yılında imzalanan gizli anlaşma ile Fransa sınırları içinde eylem yapılmaması karşılığında, ASALA

terör rgt için güvenli bir bölge sağlanması üzerinde anlaşmaya varılmıştır.

ASALA da, PKK da, diğer fundamentalist gruplar gibi, Avrupa topraklarında, Avrupalılara sorun olmamak kaydıyla özgürce rgtlenebilmiş, planlarını yapabiliymiş, paralarını aklamış, propaganda yapabiliymiş, hatta saklanabilmişlerdir. ASALA, sadece Türkleri hedef aldığından Batı'lı ülkelerin topraklarında kolaylıkla barınabilmiştir. 1983 yılında Paris'teki Orly Havaalanındaki THY bürosu önünde patlatılan bomba, Fransızların ilk kez ASALA'dan doğrudan etkilenmesine ve tedbir almasına sebep olmuştur. Aslında Orly Havaalanı bombalaması, ASALA açısından bakıldığında, stratejik bir hata olmuştur. Teröristler, Orly'nin sebebini, Fransa'nın ASALA ile aralarında yaptıkları anlaşmayı ihlal etmeye başlaması olarak açıklamıştır.¹³¹

Fransa, Ermeni teröristlerin ve teröristlere destek verenlerin yargılanma süreçlerine Türkiye'nin müdahil olma talebini kabul etmemiştir. Yargılanmaların gerçekten yapılıp yapılmadığı bile şüphelidir. Teröristlerin çoğu zaten serbest bırakılmıştır.

ASALA ile Avrupa ilişkisine bakıldığında Fransa, terörist örgüte en fazla yardım eden ülkelerin başında yer almıştır. Bunun sebebi olarak Fransa'da yaşayan Ermenilerin sayıca yüksek olması ve bunun hem iç politika hem de güvenlik tehdidi

131 Ercan Karakoç, *Geçmişten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü*, IQ Kültür Sanat, İstanbul, 2009, s. 405.

olarak değerlendirilmesi gösterilmektedir. Ancak bu iyimser bakış açısının, aynı devletin PKK’ya da verdiği destek düşünüldüğünde doğru olmadığı görülmektedir. Amaç, lkedeki Ermenilerin varlığından çok, dış politikaya yönelik çıkarlar gibi görünmektedir. Bugün Fransa, hâlâ, Ermenilerin tek taraflı ve kimi zaman gerçekten uzaklaşarak radikal boyutlara varan iddialarını en yoğun olarak gündeme getiren ve bunları Türkiye’nin aleyhine olacak biçimde kullanma gayreti içinde olan en “hırslı” ülkedir.

Bugün AB içinde bulunan bir diğer lke Yunanistan, ASALA örgütlenmelerinin kk birimlerine ev sahipliği yapmış, fakat daha da önemlisi Ermeni terör örgütüne doğrudan mali kaynak sağlayan Avrupa devleti olmuştur.¹³² Kıbrıs Rumları da, Yunanistan ile birlikte daha sonraki yıllarda PKK’ya sağladıkları desteğe benzer şekilde ASALA’ya yardım ve yataklık eden ülkelerden olmuşlardır. ASALA elemanlarının yakalanıp, deliller bulunmasına rağmen serbest bırakılması gibi bazı şüpheli emareler, İsveç’in de ASALA destekçisi Avrupa ülkelerinden olduğunun göstergelerinden kabul edilebilir. PKK rgtlenmesinin İsveç’te güçlü olduğu düşünüldüğünde, bu ülkenin ASALA’yı da desteklemiş olduğunu var sayabiliriz. İngiltere, I. Dünya Savaşı sırasında Ermeni isyancılara verdiği desteği, daha sonra ASALA için de sağlamıştır. İngiliz medyası, daha sonraki dönemlerde PKK için yaptığı gibi, Ermeni teröristlerin iddialarını ve mesajlarını yayınlayarak ASALA propagandasının yapılması çalışmasında yer almıştır.¹³³

***PKK’lılar arasında
Ermeni teröristlerin de
ele geçirilmesi, Erivan’da
PKK temsilciliğinin
alenen hayat göstermesi
bilinen gerçeklerdir.***

ASALA, aktif olduğu dönemde her ne kadar Avrupa tarafından terör rgt olarak tanınmışsa da ve bugün ortadan kalkmış gibi görünmekte ise de, aslında Avrupa üzerinden önemli bir açılım sağlamıştır. ASALA ile, Ermeni iddiaları ilk defa bu kadar güçlü bir şekilde gündeme gelmiştir. Terör rgt, Ermeni iddialarını dünyaya tanıttıktan ve misyonunu tamamladıktan sonra ortadan kaybolmuştur. Fakat Ermeni iddiaları kalıcı hale gelmiş ve bir daha inmemek üzere gündemde kalmıştır. ASALA, belki silah bırakmıştır ama mücadelesini siyasi ortamda srdrmştir.

Avrupalıların kendilerine verdikleri destek artık “teröre verilen destek” değil, “mağdur bir gruba verilen destek” halini almıştır. ASALA’ya açıktan destek vermeyen Avrupa, Ermeni tezlerine açıktan destek verebilir durumdadır. Çünkü şaşırtıcı şekilde mağdur değişmiştir: Artık mağdur olan, terör kurbanı Türkler değil, “soykırım” kurbanı Ermenilerdir.

Diğer taraftan ASALA ile PKK terör rgt arasında uzun zamandır ilişki kurulmaktadır. PKK’lılar arasında Ermeni teröristlerin de ele geçirilmesi,

132 Ercan Karakoç, *Geçmişten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü*, IQ Kültür Sanat, İstanbul, 2009, s. 192.

133 Ercan Karakoç, *Geçmişten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü*, IQ Kültür Sanat, İstanbul, 2009, s. 413.

Erivan'da PKK temsilciliğinin alenen hayat göstermesi bilinen gerçeklerdir. Bunun yanı sıra ASALA'nın çökülürken, yerini PKK'ya bıraktığı iddiası da savunulmaktadır. Uzun süredir ASALA'nın sesinin çıkmaması, yine PKK'nın varlığına bağlanmaktadır. Bugün gelinen noktada ise, PKK'nın misyonunu tamamladığı, dolayısıyla sahneyi bir kez daha ASALA'ya bırakacağı yönünde iddialar bulunmaktadır.¹³⁴ Öte yandan, PKK ile ASALA'nın ortaya çıkma sıralamasına katılmayarak, PKK teröristlerinin Ermenilerden değil, Ermenilerin PKK'lılardan eğitim aldığını düşünenler de bulunmaktadır.

AB'DE ERMENİ KONUSUNDA KİMLER ÇALIŞIYOR?

Avrupa ülkeleri ve AB içinde Ermeni iddialarını en fazla savunanlar açık bir fark ile birinci sırada Fransız parlamenterler iken, daha sonra İsveç, Belçika, İtalya, Hollanda ve Danimarka'nın temsilcileri gelmektedir. Adı geçen ülkelerin tamamı insanlığa karşı suçlar konusunda sicili lekeli olan, sorumluluklarını kabul etmedikleri gibi diğer ülkeler üzerinde kendi ilkelerini empoze etmeye çalışan ülkelerdendir. Türkiye'yi Ermeni "soykırımı" konusunda sert şekilde suçlayan ve sözde Ermeni soykırımını kabul eden tüm Batı'lı ülkelerde üzeri kapatılmaya çalışılan bir insanlığa karşı suç tarihi olduğu görülmektedir. Belçika'nın Kongo'daki, Fransa'nın Ruanda ve Cezayir'deki, Rumların Kıbrıs'taki, Yunanistan'ın Batı Trakya'daki, Hollanda'nın Srebrenica ve Endonezya'daki katliamları, İsveç'in Samilere ve kendi ülkelerindeki "sıradan ırk"a yönelik kısırlaştırma hareketleri ile tüm sömürge güçlerinin Afrika kölelerine yönelik insanlığa karşı suçlarını örnek olarak göstermek mümkündür. Bu suçları işleyen bazı ülkelerin hâlâ itiraf etmemiş olmaları suçluluk duygularını artırmakta ve bu ülkeleri, diğerlerini suçlamaya yönelik daha da saldırganlaştırmaktadır. Dahası, Fransa gibi bazı ülkeler, yaşananların üzerini kapatmak için, bu dönemleri, tarihlerinin gerekli ve olumlu bir parçası olarak görmekteyler.

Siyasi grup olarak ise öncelik, Yeşiller-Avrupa Hür İttifakı, Avrupa Halkları Partisi-Avrupa Demokratları Grubu İttifakı, Avrupa Birleşik Solu-İskandinav Yeşil Sol İttifakı'nda olmakla birlikte, neredeyse tüm parti ve grupların Ermeni tezlerini gündeme getirdikleri ve arkasında durdukları görülmektedir. Genel olarak, Fransız Sosyalistleri ve Yeşiller ön plana çıkmaktadır.

Avrupa Parlamentosu'nda yapılan tartışmalara bakıldığında, sözde Ermeni soykırımının savunmasını yapanların sınırlarının kontrolünü kaybetmeleri, kullandıkları kelimelerin seçimi ve saldırganlıkları, onların "kraldan çok kralcı" olduklarını göstermektedir. Bir başka grubun çıkarımı bu kadar ateşli bir şekilde savunmak pek de olağan olmasa gerekir. Bu durumun çeşitli sebepleri bulunmaktadır.

134 Sinan Oğan, "Protokoller İmzalanırken ASALA'nın Yeniden Piyasaya Sürülmesi Neyin İşaretidir?", 15 Ekim 2009, <http://www.turksam.org/tr/a1825.html> (Sitede ayrıca ASALA'nın Ermeni gazetelerinde yayınlanan bildirisine de yer verilmektedir); ASALA'nın canlanma ihtimalinin düşük olduğunu savunan bir yazı için ayrıca bkz. Ömer Engin Lütem, "Ermeni Terörü Canlanıyor mu?", 6 Aralık 2010, AVİM web sitesi, <http://www.avim.org.tr/degerlendirmetekli.php?makaleid=4484>.

Yunanistan’ın Ermeni tezlerini desteklemesi şaşırtıcı değildir. Yunanistan, Türkiye’yi kendisine yönelik bir tehdit olarak görmekte ve Türkiye’yi bütün fırsatları kullanarak zayıflatmaya çalışmaktadır. ASALA ve PKK’ya destek verdiği kanıtlanmış ve tüm dünyanın gözleri önüne serilmiştir, AB’nin Türkiye’ye yapmak istediği mali yardımların önünü kesmiştir, Kıbrıs konusunu AB’nin sorunu haline getirmiş ve Türkiye’nin üyeliğini engelleme aracı olarak kullanmıştır. Dolayısıyla Yunanistan zaten bilinen, beklenen ve olağan kabul edilen bir sözde soykırım destekçisidir. Türkiye’ye duyulan korku, onların ateşli Ermeni savunucuları olmasına sebep olmuştur.

Fransız Sosyalistlerinin Ermeni iddialarının arkasında durmasının nedenini, iç politika ve oy kaygısına bağlamak gerekir. Ermenilerin geleneksel olarak Sosyalistleri desteklediği bilinmektedir. Sosyalist milletvekilleri bile Ermeni iddialarının Sosyalistler tarafından bu denli histerik bir şekilde savunulmasını eleştirerek, bu yaklaşım biçiminin “seçimsel” olduğunu zaman zaman ileri sürmektedirler.

Sosyalist Parti lideri François Hollande, Fransız Taşnaksütyun lideri Murad Papazyan ile 3 Nisan 2004 tarihinde Türkiye’yi sözde Ermeni soykırımını tanımaya çağırarak bir metin imzalamıştır. Liderler, demokratik ve sosyal Avrupa’ya bağlılıklarını dile getirmiş, Birliğin üyesi olmak isteyen devletlerin de etik değerleri benimsemeleri gerektiğini açıklamışlardır. Bu düşünceden hareketle, liderlere göre Türkiye ile müzakerelere başlanabilmesi için Kopenhag kriterlerinin yerine getirilmesi kadar, Avrupa Parlamentosu’nun 18 Haziran 1987 tarihli kararı da benimsenmeli idi.¹³⁵ Sözde soykırımın tanınması konusunu müzakerelere başlamak için ön şart olarak kabul ettiremeyince, bu sefer üyelik ön şartı olarak değerlendirilmesi için çaba sarf etmektedirler.

Sosyalistlerin büyük çoğunluğuna göre “Türkler soykırımı kabul etmezlerse kapı suratlarına kapanır”. Sosyalistlerin önemli isimlerinden Michel Rocard’a göre, “müzakereler Türk toplumunun ilerlemesine hizmet edecektir. Bu bakımdan soykırımın tanınması da doğal olarak bu süreç içinde Türkiye’nin önüne gelecektir”.¹³⁶

Fransa’da sadece Sosyalistler değil, diğer gruplar da bir soykırım olduğuna inanmaktadırlar. Fakat gündeme getirirlerken ya da karar alırlarken Türkiye ile ilişkileri de düşünerek hareket etmektedirler. Örneğin Ermeni soykırımını inkâr etmenin suç olarak kabul edilmesini öngören tasarısı, Sosyalistler tarafından hazırlanmış ama sağ gruplar tarafından, özellikle ticari ikili ilişkiler düşünülerek geri çevrilmiştir. Öte yandan, sağ kesimin neredeyse tamamının Türkiye’nin AB üyeliğine karşı olduğu gerçeğinden hareketle, sözde Ermeni soykırımının kabul edilmesinin Türkiye’nin önüne bir ön koşul olarak getirilmesi, bu üyeliğe karşı olanların da savundukları bir konu haline gelmiştir.

135 “M. Hollande Exige la Reconnaissance du Génocide Arménien”, *Le Monde*, 4 Haziran 2004.

136 Eric Aeschmann, “Turquie: PS et UMP Tourment Casaque”, *Libération*, 9 Haziran 2004.

Örneğin Türkiye'nin AB üyeliğine itiraz eden isimler arasında yer alan merkez sağdaki MoDem lideri François Bayrou'nun, bu öneriyi 2001 yılında Fransız Parlamentosunda soykırım kabul edilmeden çok daha önce yaptığı bilinmektedir. Yapılan bir röportajda Chirac'ın Ermeni meselesini, Ermenistan ile Türkiye arasında bir sorun olarak değerlendirmesine, ülkedeki Ermeniler ve bazı milletvekilleri ile birlikte Bayrou da tepki göstermişti.¹³⁷

Türkiye'nin AB üyeliğine itiraz eden sağ partiler, eğer AB'den şüphe eden ve aşırı sağa yakın duranların oylarının peşinde ise, Sosyalistler de Ermeni oylarını kaybetmemenin peşindedirler. Sosyalist Parti'nin Ermeni meselesine sarılarak, sözde soykırımı ön koşul yapma çalışması iç politika ile bağlantılıdır.¹³⁸ *Libération* gazetesinde 2004 yılında yayınlanan bir yazıda, Avrupa Parlamentosu seçimlerine Sosyalist Parti ile birlikte giren Ermeni Sosyalist Partisi'nin, Sosyalistleri Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı iki bölgede kendi listelerini oluşturmakla tehdit ederek Ermeni konusunu en tepeye taşımayı başardıkları ileri sürülmüştür.¹³⁹ Sosyalist Parti için sözde Ermeni soykırımı siyasi bir vasıta ya da baskı aracı olarak yeni bir keşif olmamakla birlikte, bu denli yoğun ve öfkeli bir şekilde ele alınması son yıllara ait bir gelişmedir.

Avrupalı parlamenterlerin, yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, Ermeni iddialarını, kimi zaman bu konu ile hiçbir bağlantısı olmayan oturumlarda dahi gündeme getirmesi dikkat çekicidir. Oturumun ya da tartışmanın konusu ne olursa olsun, hiçbir bağlantı bulunmamasına rağmen sözde Ermeni soykırımı meselesini gündeme getirmelerini Ermenilerin başarılı lobi faaliyetlerine bağlamak mümkündür. Yüksek meblağlarda alınan paralar veya dolaylı kazanımlar, parlamenterlerin farklı konularda tartışmalar yapılırken dahi, ortama teatral hava katarak, gülünç düşmek uğruna konuyu sözde soykırım meselesine getirebilmelerine neden olmaktadır.

Çeşitli uluslararası konferanslarda, toplantılarda ya da televizyon programlarında kimi zaman, konu ile hiçbir ilgisi bulunmayan, çoğu belirgin şekilde yanlış olan içerikte konuşmalar yapıldığı görülmektedir. Genellikle, bir miktar para ile birlikte bir konuşma metninin ele tutuşturulması ile konuşmalar yapılmaktadır. Konuşmacılara herhangi bir soru sorulduğunda buna cevap almak mümkün olmamaktadır.

Avrupalılar, sadece Ermenilere yönelik bir soykırım olduğundan bahsetmekle kalmamaktadırlar. Bir yandan da Ermenilerin tezlerini en güncelleşmiş haliyle savunmaktadırlar. Örneğin Ermeniler, tarihçilerden oluşan bir komisyon kurulmasını istemediklerini dile getirmektedirler. Zaman zaman Türkiye'yi, bu kadar çok arşivçi ve belgeci olduğu için, "fetişist" olmakla suçlamaktadırlar. Ermeni iddialarına göre, artık yeterince araştırma ve inceleme yapılmıştır, olayların

137 Christiane Chombeau ve Nicolas Weill, "Les Arméniens de France Répondent Vivement au Chef de l'Etat", *Le Monde*, 2 Mayıs 2004.

138 Eric Aeschmann, "Turquie: PS et UMP Tourment Casaque", *Libération*, 9 Haziran 2004

139 Eric Aeschmann, "Turquie: PS et UMP Tourment Casaque", *Libération*, 9 Haziran 2004.

soykırım olduğunun kanıtlanmasına gerek yoktur. Bazı Avrupalı siyasetçilerin de “artık gerçekliği kanıtlanmış” olan soykırımın kabul edilmesi gerektiğini ileri sürdükleri görölmektedir. Bu, Ermeni lobilerinin hazırladıkları notu Avrupalıların okumasından başka bir durum değildir.¹⁴⁰

Avrupa, her ne kadar ifade özgürlüğü konusunda örnek alınması gereken, ilerlemiş bir medeniyet gibi görünse de, bırakalım geçmişte yaptıklarını ya da bunları kabul etmemelerini, Ermenilere soykırım yapılmadığını savunanları susturmakta, sadece “soykırım”ı savunanları konuşurmaktadır.

Avrupa ülkelerinde gerçekleştirilen toplantılarda “soykırım” karşıtları davet edilmemekte, davet edilseler dahi soru sorma hakları sınırlı tutulmaktadır. Basına açık olan kimi toplantılarda ise sadece Türk basınına yönelik sınırlandırmalar getirilmektedir. Bazı akademisyen ve siyasetçilerin “soykırım”ı inkâr ettikleri için Avrupa ülkelerinde ceza aldıkları bilinmektedir. Fransa’da 13 yaşındaki bir Türk öğrencinin, “soykırım”ı reddettiği için okuldan uzaklaştırıldığı ve daha da şaşırtıcı olarak “soykırım”la ilgili ödev hazırlaması istendiği şeklinde bir haber yayınlanmıştır. Çelişkili olan asıl nokta, kendi ülkelerinde “soykırım” karşıtlarını cezalandıran Avrupalıların, Türkiye’de “soykırım”ı kabul edenlere eleştiri yöneltmesini kınamalarıdır.

*Çelişkili olan asıl nokta,
kendi ülkelerinde
“soykırım” karşıtlarını
cezalandıran Avrupalıların,
Türkiye’de “soykırım”ı
kabul edenlere eleştiri
yöneltmesini kınamalarıdır.*

AVRUPA’DA ERMENİ YANDAŞLIğININ NEDENLERİ

Ermeniler, yaşadıkları ülkelerde genellikle her zaman sayıca yüksek nüfusa sahip olmasalar da, toplumda ekonomik, kültürel ve siyasi yaşantı içinde aktif rol oynamaktadırlar.¹⁴¹ Bir yandan kendi kimliklerini muhafaza etmekte, diğer taraftan yaşadıkları topluma başarılı bir şekilde entegre olmaktadır. Ermeni nüfusun sayısı, oy almak açısından iç politikada önemli olabilir. Ancak nicelikten çok nitelik önemlidir. Ermenilerin kültür, sanat ve siyaset alanlarında etkin olmaları, sayılarından daha etkilidir. Ermenilerin bu şekilde güçlü oldukları ABD ve Fransa gibi ülkeler, Türkiye aleyhinde Ermeni tezlerinin kullanılması konusunda başı çekmektedirler.

Sayı ile birlikte gücün de yüksek olması lobileri ön plana çıkarmaktadır. ABD, Fransa ve AB içinde birçok kararın ve raporun arkasında Ermeni lobileri bulunmaktadır. Güç, Ermeni lobilerinin faaliyetlerinin başarılı olması anlamına gelmektedir. Bu başarı, başta para olmak üzere, çeşitli çıkar anlaşmaları sonucu elde edilmektedir.

140 Ömer Engin Lütem, “Avrupa Birliği Organlarında Türkiye Hakkında Alınan Kararların Ermeni Sorununu ve Türkiye-Ermenistan İlişkilerini İlgilendiren Bölümleri”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 16-17, Kış 2004-İlkbahar 2005.

141 Soner Karagül, “Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 8, Kış 2003.

Son zamanlarda Avrupa ülkelerinin Kafkasya ile ilgilenmesi, Ermeni tezlerinin bir kez daha savunulmaya başlaması ile sonuçlanmıştır. Kafkas politikalarına ağırlık verilmesi ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi için yapılan baskının artması arasında, zamanlama açısından doğrudan paralellik bulunmaktadır. Ekonomi ve enerji temelli olan Kafkasya politikaları, Avrupa'nın öncelikle ve özellikle Ermenistan ile yakınlaşmasını içermektedir. Ermenistan'ın Rusya'nın hâkimiyetinden kurtulabilmesi için Avrupa tarafına çekilmesi, bunun için de AB tarafından çeşitli vaatler ve güvencelerle "ele geçirilmesi" gerekmektedir. Ermeniler, tarihte, çeşitli vaatlerle birçok şeyi yaptırmanın mümkün olduğu milletlerden biri olarak bilinirler. Avrupa'nın, sözde soykırımın kabulü ya

Çünkü Holokost'un tek suçlusu, bunu doğrudan uygulayan Almanya değil, Nazi Almanya'sına ülkelerindeki Yahudileri teslim eden diğer Avrupa ülkeleridir.

da sınırların açılması gibi elzem konularda Türkiye'yi ikna edecekleri sözü vererek, Ermenilerden, - Rusları terk etmeleri - gibi istekleri elde etmeye çalıştığı olasılığı göz önünde bulundurulmalıdır.

AB'nin Kafkas politikaları dışında ikili ilişkileri de önemlidir. İngiltere, Fransa ve Almanya gibi AB'nin en güçlü üç ülkesi bölge ile ilgilenmektedir. Ancak aralarında Ermenistan ile en yakın ilişkilere sahip olan Fransa, bu rekabet

içinde en şanslı görünen ülke konumundadır.

Almanya gibi, soykırım suçlusu bir ülkenin, kendisinden daha önce soykırım yapan bir başka suçlu bulması önemlidir. Böylelikle, üzerindeki suçlu hafifletmiş olacaktır. Hitler'in birçok soykırım uygulaması yöntemini Osmanlıların Ermenilere uyguladıklarından öğrendiğine dair iddialar mevcuttur. Bu, sadece Almanların değil, aslında tüm Avrupalıların bir tür yük hafifletmesidir. Çünkü Holokost'un tek suçlusu, bunu doğrudan uygulayan Almanya değil, Nazi Almanya'sına ülkelerindeki Yahudileri teslim eden diğer Avrupa ülkeleridir. Bu durumda bütün Avrupa'nın Holokost öncesi işlenmiş bir soykırıma sahip çıkması anlaşılır bir durumdur.

Diğer taraftan, olayın bir de Müslüman-Hıristiyan boyutu bulunmaktadır. Tarih boyu soykırım uygulayan, sömüren, ezen Hıristiyanlar; sömürülen, katledilen, geri bıraktırlan, ezilen Müslümanlar olmuştur. Ama bir Müslüman milletin Hıristiyan milletini soykırıma uğratması olarak algılanabilecek sözde Ermeni soykırımı, Hıristiyan Avrupa'nın bir kez daha fazla yükü atma ve psikolojik olarak hafifleme sebebi olmaktadır.

Avrupa ülkelerinde Ermeni iddialarına yönelik saplantılı sahiplenme durumunu, sadece bazı konularda Ermenilere yakın olmaları ile açıklamak doğru olmayacaktır. Meselenin bir de Türk boyutu vardır. Bu ülkelerde Türk karşıtlığının varlığı ile "düşmanımın düşmanı dostumdur" inancı düşünüldüğünde, bu destek daha iyi anlaşılabilir. İngiltere ve Fransa gibi Osmanlı ile savaşan devletlerde Osmanlı karşıtlığı yoğundur.

“Mazlum Ermeni” düşüncesi, soykırım iddiaları ile birlikte kullanılarak, Türkiye karşıtlığını besleyen politika malzemelerinden biri haline getirilmiştir. Fransız Sosyalist Partisi’nin yaptığı gibi, kimi zaman sadece ya da ağırlıklı olarak iç politika amaçlı kullanılmış, kimi zaman dış politika çıkarları doğrultusunda önem kazanmıştır. Türkiye’nin AB üyeliğini engellemek isteyenlerin en fazla üzerinde durduğu konu, sözde Ermeni soykırımının kabul edilmesinin üyelik açısından ön şart olmasıdır. Türkiye’nin gerçekleşmediğinden emin olduğu bir soykırımın suçlusu olarak ortaya çıkması, bunu kabul etmesi, özür dilemesi, tazminat ödemesi, toprak taleplerine cevap vermesi gibi adımlar atma olasılığının bulunmadığı Avrupa ülkeleri tarafından da bilinmektedir. Böylece, bazı kesimler bir yandan Türkiye’nin AB üyeliğini destekler görüntüsü çizerek “oyunbozan” olmamakta, diğer taraftan soykırımın kabulü şartını öne sürerek “evet” derken aslında “hayır” demektedirler.

Bazı yorumlarda, Avrupa’nın insan hakları, azınlıkların korunması, mazlum milletler, tarihî adalet, hukuk gibi kavramlar üzerindeki hassasiyeti nedeniyle soykırım tezlerinin arkasında olduğu ileri sürülmektedir. Avrupa’da bu kavramlar, büyük ölçüde ulusal çıkarlara hizmet etmek amacı ile kullanılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, insan hakları ya da azınlıkların korunması ile ilgili olarak genel ve tarafsız bir hassasiyet bulunmamaktadır. Kendi ülkelerindeki mazlumları sınır dışı edebilmekte, haklarını yiyebilmekte, cinayetler işleyen terör örgütlerine destek verebilmekte, katilleri koruyabilmekte, “içeride” adaletten uzak hareket edebilmektedirler. Dolayısıyla bu ilkeler ulusal çıkarlar çerçevesinde devreye girmekte ya da devre dışı kalabilmektedir. Örneğin, Fransa’nın Cezayir’de işlediği insanlığa karşı suçlar ile ilgili olarak, Fransa’nın bu olayları katliam, suç ya da soykırım olarak kabul etmesi gündeme gelmiştir. Fakat Fransız hükümeti, bu suçlamalar karşısında, Türkiye’nin Ermeni iddialarına verdiği cevabın aynısını vermiştir: “Bu tür iddiaların yargısını tarihçilere bırakalım”. Ermeni soykırımı iddiaları ile ilgili yargının tarihçilere bırakılması kabul edilmezken, Cezayir’deki katliamlar ile ilgili iddiaların yargısının tarihçilere bırakılmak istenmesi iç politika, çıkarlar, ilkeler ile ilgili durumu açıkça gözler önüne sermektedir.

SONUÇ

Türkiye’nin AB ile ilişkilerinde Ermeni meselesi, giderek daha önemli hale gelen bir konudur. Aslında Ermeni sorunu olarak bilinen konu, Türkiye’nin AB’ye üye olmak istediğini ilan etmesinden bu yana, AB’nin gündeminde olan ve çeşitli zamanlarda Türkiye’nin önüne getirilen bir başlıktır. “Giderek” önemli hale gelmesinin nedeni, Türkiye’nin müzakere sürecinin sonuna yaklaşmakta olmasıdır. Müzakere süreci tamamlandıktan sonra, sözde Ermeni soykırımını tanımasının bir ön koşul olarak getirilmesi kuvvetle muhtemeldir.

Son derece yoğun ve aktif bir şekilde faaliyet gösteren Ermeni diasporasının varlığına ve başarısına rağmen, Türkiye bu konuda büyük girişimlerde bulunmamaktadır. ASALA terörü döneminde gücünü gösteren Türkiye’nin, daha sonraki dönemlerde Ermeni meselesi ile ilgili suçlamalarda cevap vermeme yoluna gittiği görülmektedir. Belki de cevap vermenin “savunma” olduğunu, savunmanın

da “suçu kabul etme” anlamına geldiği düşüncesi Türkiye’nin pasif kalma tercihini açıklayabilir. Ancak, “karşı taraf” çalışmalarının, rüşvetlerinin, lobi faaliyetlerinin, propagandanın sonuçlarını almıştır, almaktadır. Türkiye’nin de artık karşılık verme zamanı gelmiştir. Çünkü soykırım meselesinin, sadece kabul edilmekle kalmayacağı, toprak ve tazminat talepleri ile Türkiye’nin sıkıştırılacağı artık bilinmektedir.

Ermeni tezlerinin Avrupa tarafından bu kadar benimsenmesi, sadece Ermeni lobilerinin başarısına bağlanamaz. Başka birçok sebep daha vardır. Türkiye’nin AB üyesi olmasını istemeyen ülkeler arasında, bu düşünceyi açıkça dile getiremeyenler dolaylı yollardan Türkiye’nin önünü kesmeye çalışmaktadırlar. Bu dolaylı yolların başında ise Ermeni meselesi gelmektedir. Böylece Ermeni meselesinin, Avrupalılar için bir “siyasi vasıta” olduğunu söyleyebiliriz.

Bu “siyasi vasıta”, kimi zaman Türkiye’nin önünü tıkamak için, kimi zaman diasporadan oy alabilmek için uygulanmaktadır. Bu durumda Ermenilerin kendisi de, Avrupalıların kendi çıkarları için, tıpkı tarihteki diğer örneklerde olduğu gibi, kullandığı bir “vasıta” olmaktadır.

Müzakere süreci, aday bir ülke ile ilgili çeşitli istekleri olup da, bu istekleri “normal zamanlarda” bu ülkeye kabul ettiremeyenler için en uygun dönemdir. AB üyesi olmak isteyen aday, bu üyelik için kendisinden istenenleri yerine getirmek zorundadır. Bu istekler, kimi zaman AB üyeliği için gerçekten gerekli olan şartlar olmayıp, bazı baskın ülkelerin ya da kesimlerin çıkarlarına yönelik istekler de olabilmektedir. Örneğin AB üyesi bazı ülkeler, mevcut olduğu halde ülkelerinde azınlıkların varlığını kabul etmezken, adaylardan azınlıklara geniş haklar vermesi istenebilmektedir. Bunun AB üyeliği ile doğrudan bir alakası bulunmamaktadır. Türkiye’nin sözde Ermeni soykırımını kabul edip etmemesi, AB üyeliği durumunda AB’nin bütünü üzerinde hiçbir etkide bulunmayacaktır. Ancak güçlü Ermeni lobisi ile bu üyeliğe karşı olan kesimler, AB hukukunda yeri olmamasına rağmen, bunu bir ön koşul haline getirmeye çalışmaktadırlar. Türkiye’nin AB adaylığını, Ermeniler ve Rumlar gibi talepleri olan ülkelerin savunması da bu şekilde açıklanabilir. Bu gruplar, Türkiye’nin baskıya en fazla açık olduğu bu dönemde, isteklerini AB üzerinden yaptırabileceklerini düşünmektedirler. Bu gruplar, aslında Türkiye’nin üyeliğini değil, adaylığını desteklemektedirler.

KAYNAKÇA

“Armenia Positively Assesses European Parliament Decision on Turkey”, *PanARMENIAN.Net*, 29 Eylül 2006.

Avrupa Parlamentosu tutanakları, Avrupa Parlamentosu web sitesi, www.europarl.europa.eu

“M. Hollande Exige la Reconnaissance du Génocide Arménien”, *Le Monde*, 4 Haziran 2004.

AESCHIMANN, Eric: “Turquie: PS et UMP Tourment Casaque”, *Libération*, 9 Haziran 2004.

Basın Yayın Enformasyon web sitesi, 10 Mart 1987,

<http://www.byegm.gov.tr/ayintarihidetay.aspx?Id=273&Yil=1987&Ay=3>

CHOMBEAU, Christiane ve Nicolas Weill, “Les Arméniens de France Répondent Vivement au Chef de l’Etat”, *Le Monde*, 2 Mayıs 2004.

- KARAGÜL, Soner: “Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 8, Kış 2003.
- KARAKOÇ, Ercan: *Geçmişten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü*, IQ Kültür Sanat, İstanbul, 2009.
- LAÇİNER, Sedat: “Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Ermeni Sorununun Etkisi (1980ler)”, USAK web sitesi, 12 Haziran 2009.
- LÜTEM, Ömer Engin: “Ermeni terörü canlanıyor mu?”, 6 Aralık 2010, AVİM web sitesi, <http://www.avim.org.tr/degerlendirmetekli.php?makaleid=4484>
- LÜTEM, Ömer Engin: Olaylar ve Yorumlar, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 16-17, Kış 2004-İlkbahar 2005.
- LÜTEM, Ömer Engin: Olaylar ve Yorumlar, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001.
- LÜTEM, Ömer Engin: Olaylar ve Yorumlar, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 12-13, Kış 2003-İlkbahar 2004.
- LÜTEM, Ömer Engin: Olaylar ve Yorumlar, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 16-17, Kış 2004-İlkbahar 2005.
- OĞAN, Sinan: “Protokoller İmzalanırken ASALA’nın Yeniden Piyasaya Sürülmesi Neyin İşaretidir?”, 15 Ekim 2009, <http://www.turksam.org/tr/a1825.html>
- TACAR, Pulat: “Avrupa Parlamentosunun 1987 Yılında Aldığı ‘Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm’ Başlıklı Kararın Öyküsü”, *Ermeni Araştırmaları*, No. 18, Yaz 2005.
- TACAR, Pulat: “Ermenilere Soykırım Yapıldığı Savının Hukuksal ve Ahlaki Açılardan değerlendirilmesi”, *Ermeni Araştırmaları*, Cilt: 1, Sayı: 2, Haziran-Temmuz-Ağustos 2001.

1915 TEHCİRİNDE KAYSERİ'NİN KÜÇÜK İNCESU KARYESİNDEN AKSARAY'A ERMENİ GÖÇÜ

(ARMENIAN MIGRATION FROM İNCESU VILLAGE OF KAYSERİ TO AKSARAY DURING 1915 RELOCATION)

Yrd. Doç. Dr Taner ASLAN

Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
taner.aslan4@gmail.com

Özet: 19. yüzyılın başlarından itibaren Avrupalı devletlerin kışkırtmaları ile Osmanlı Devleti'nde ayrılıkçı isyanlar başlamıştır. Bu isyanlar neticesinde Yunanistan Osmanlı Devleti'nden ayrılan ilk millet olmuştur. Yunanların bağımsızlığını elde etmesi, diğer Hristiyan unsurların isyanlarını hızlandırmıştır. Osmanlı Devleti'nde "tebaa-ı sadıka" olarak nitelendirilmiş olan Ermeniler de başta Rusya olmak üzere Avrupalı devletlerce kışkırtılarak Osmanlı Devleti'ne isyan etmişlerdir. Ermeniler, Avrupalı devletlerden aldıkları destekle Anadolu'da Ermeni devleti kurmayı amaçlamışlardır; bunun için de Taşnak ve Hınçak gibi çeşitli terör örgütleri oluşturup, Anadolu'da terör eylemleri gerçekleştirmişlerdir. Bu Ermeni terör örgütlerinin eylemlerinin Birinci Dünya Savaşı'na kadar önü alınamamış, Birinci Dünya Savaşı'nda ise daha da artmıştır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasından sonra, Ermeni meselesi büyük bir iç sorun haline gelmiştir. Devlet, önünü alamadığı terör eylemlerini önlemek, Müslüman vatandaşlarının can ve mal güvenliğini sağlamak için Ermenilere tehcir kararı almıştır. Bu göç, Ermenilerin yoğun olduğu bölgelerden Ermenisi bulunmayan ya da çok az bulunan bölgelere sevk ve iskân şeklinde gerçekleştirilmiştir. Ermenilerin göç ettirildiği yerler arasında Kayseri'nin İncesu Karyesi de bulunmaktadır. Bu bildiride 1915 Tehciri'nde Kayseri Vilayeti'nin İncesu Karyesi Ermenilerinin Aksaray'a göç ettirilmesi ele alınmıştır. Bu çalışmanın ana gayesi Arşiv belgelerinde tespit edilen ilkeler çerçevesinde İncesu Karyesi Ermenilerinin Aksaray'a göçünü ele almak ve özelliklerini arşiv vesikalarına istinaden ortaya koymaktır.

Anahtar kelimeler: Küçük İncesu Karyesi, Aksaray, Ermeni Göçü, Tehcir

Abstract: Since the start of the 19th century, separatist revolts began in the Ottoman Empire due to the provocations by European states. As a result of these revolts, Greece became the first nation to leave the Ottoman Empire. The independence of Greece speeded up the revolts of other Christian nations. Known as "loyal subjects", Armenians were provoked by European states and primarily Russia and they revolted against the Ottoman Empire. They aimed to establish an Armenian State in Asia Minor with the support they received from Europeans: to realize this, they formed terrorist organization such as Tashnag

and Hunchak and performed acts of terrorism. These terrorist acts could not be stopped till the start of the WWI but on the contrary they increased during WWI. After the Ottoman Empire joined the war, the Armenian problem became a great internal conflict. The Empire decided to relocate the Armenians in order to stop the acts of terrorism it couldn't prevent and to ensure the safety of life and property of its Muslim citizens. This relocation was conducted as transfer and housing from locations with dense Armenian population to locations with scares or no Armenian population. The Incesu Village of Kayseri province was among these locations which was densely populated by Armenians was. In this paper, the transfer of the Armenians from Incesu to Aksaray was studied. The main aim of this study is to analyze the transfer of Incesu Armenians to Aksaray from the perspective of the Archive Documents and state its properties in view of Archive papers.

Key words: *Incesu Village, Aksaray, Armenian Migration, Relocation*

Giriş

1915 olayları, Türk dış politikasının önemli sorunları arasındadır. Bu olayın hiçbir tarihi vesikasını görmeden, bir milletin tarihine kara leke çalınmak istenmektedir.

Son yıllarda ülkemizde arşiv belgeleri üzerine yapılan çalışmalarla, bu olayın bir soy kırım olmadığı ortaya konmuştur.

Batı'da bu hususta yazılan eserler arşiv belgesinden yoksun tamamıyla sübjektif hatıralara göre yazıldığından, bu yayınlar eksik, hatalı ve önyargıya dayanan yayınlardır.

Osmanlı Devleti'nin Ermenileri sevk ve iskâna tabi tuttuğu tehcir hadisesi,¹ hâlâ canlılığını muhafaza etmektedir. Ermenilerin tabi tutulduğu sevk ve iskân hadisesinin meydana gelişinin tarihi gerekçeleri olduğu şüphesizdir. Bu mesele, arşiv vesikalarına dayalı ilmî verilerle çeşitli platformlarda ortaya konmakta ise de ne yazık ki

bunlara kulak asılmamakta, bu hadise siyasî amaçlı olarak menfi bir şekilde kullanılmaktadır. 'Ermeni soykırımı iddiaları doğruluğu ispatlanmamış olan sübjektif bazı hatıra türü yayınlara dayandırılmaktadır. Batı'da bu hususta yazılan eserler arşiv belgesinden yoksun tamamıyla sübjektif hatıralara göre yazıldığından, bu yayınlar eksik, hatalı ve önyargıya dayanan yayınlardır. Birincil kaynaklara yer vermeme bu hadiseyi tümüyle siyasî çerçeveye hapsetmek maddesinden öteye gitmemektedir. Sağlam ve güvenilir kaynak olma niteliğine sahip arşiv belgelerine dayalı olarak yapılacak bilimsel çalışmalar, bu hususa yönelik önyargıları, siyasî ve ideolojik yaklaşımları ortadan kaldıracaktır.'²

Ermeni meselesi ve pek çok konuya ilişkin arşivlerimizde zengin bilgiler bulunmaktadır. Özellikle son dönem evrakının günümüz siyasî olaylarına ışık tutar

1 Geniş bilgi için bkz Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara 1990; Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2005.

2 <http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/>.

mahiyette olması, binlerce yerli ve yabancı araştırmacının inceleme yapmasına imkân sağlamıştır. İlmî olmaktan uzak bir takım iddialara da ancak arşiv belgeleriyle cevap vermek gerekir. Fakat bazı kişilerce Osmanlı vesikalarına güvenilmediği, taraflı yazıldığı görüşünü söyleyenler bulunmaktadır. Ne yazık ki bunları bazı Ermeni ve onların destekçileri olan bazı ülkelerin araştırmacıları ileri sürmektedirler. Ancak, Osmanlı Devleti'nin, icraatını hep tescil ettirme, vesikalandırma yoluna giden ve bunları günümüze kadar muhafaza edilmesini sağlayan ve 100 milyonu aşkın belge ve defteriyle dünyanın en büyük hukuk devletlerinden biri olduğu asla unutulmamalıdır. Böyle güçlü bir devlet mekanizmasının yanında Ermenilerin elinde bulunan ve Ermenice yazılmış olan vesikaların gerçeği yansıtmadığı artık delillerle ispatlanmıştır. Ayrıca ne gariptir ki, 1921 yılından 2001 yılı başlarına kadar üç binden fazla yabancı ilim adamının Osmanlı Arşivlerinde araştırma yapmış olmasına rağmen, ısrarla Osmanlı arşivinin kapalı olduğunu iddia etmeleri hizmet ettikleri fikre ne derece bağlı olduklarını gösterir.³ Nitekim günümüzde sadece Osmanlı Arşivi değil, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi'ndeki konuyla ilgili belgeler de araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı

1915 olaylarının tarihî arka planı, bu olayların gelişmesine bir pencere aralayacaktır. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda siyasi, iktisadi ve askeri zaafi sonucunda; onun topraklarında gözü olan devletler, fiili ve siyasi odak haline getirdikleri Osmanlı Devleti'nde ayrılıkçı isyanların başlamasına yol açmışlardır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar da ki Hristiyan unsurları başta Rusya olmak üzere Avrupalı büyük devletlerin kışkırtmaları ile isyan ettirilmişlerdir. Bu dış destekli isyanlar neticesinde önce Yunanlar, daha sonra Sırp, Karadağlılar ve Romanyalılar bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Bu çerçevede Osmanlı'nın tebaa-i sadıka olan Ermeniler de dış destekli olarak konjunktürel bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu açıdan 1915 olayları aniden ve kendiliğinden gelişen olaylar değildir.

'Ermeni meselesi, dünyanın diğer ülkelerinde bu tür olaylarda olduğu gibi tabii olarak Osmanlı Devleti tarafından da bir isyan olarak telâkki edilmiştir. Zira devletler hukukuna göre meşru devlete karşı baş kaldıran ve o devleti bölme çabasında olan her hareket isyan olarak nitelendirilmiştir. Osmanlı Devleti de haklı olarak, bu isyanı bastırma çabası içinde olmuştur.'⁴ Bu isyan Osmanlı Devleti'nin

3 Ancak tarihî hakikatleri belgelerle gören birtakım tarihçiler de mevcuttur. Bunlardan biri de Louisville Üniversitesi öğretim üyelerinden tarihçi Prof. Justin Mc Carthy'dir. Mc Carthy, Türkiye Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikasının (TTSİS) düzenlediği "Gerçeğin Düşmanları" konulu konferansta, gerçeği görüp de söylemeyen kişinin gerçek düşmanı olduğunu vurgulayarak, o dönem bilgilerin dünyaya misyonerler, gazeteciler ya da diplomatlar tarafından tek taraflı iletilindiğini, dünyada hiçbir konunun Ermeni meselesi kadar çok yanlışlarla dolu olmadığını ifade ederek; "Hiç kimse o dönem bir soykırımdan söz edemez. Gerçek şu ki o tarihlerde orada Ermenilerden çok daha fazla sayıda Müslüman ölmüştür" demiştir. <http://kayalik.blogcu.com/amerikali-tarihci-prof-mccarthy-ermeni-iddialarina-cevap/3167623>. Londra'da verdiği konferansta da, Ermeni katliamı iddialarının İngiliz propagandası olduğunu açıklamıştır. <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/59274.asp>.

4 Halaçoğlu, a.g.m., s. 57.

önemli iç güvenlik sorunu haline gelmiştir. Ermeni terör olayları, Avrupalı devletlerin desteğiyle, devletin en müşkül durumda olduğu zamanlarda gerçekleşmiştir.⁵ Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar bir Ermeni sorunu yoktu. Başta Rusya olmak üzere Avrupalı büyük devletlerin kışkırtmaları ile yapay bir Ermeni sorunu meydana getirilmiştir.⁶ Bu sorunun ortaya çıkmasında özellikle Osmanlı Devleti'nde açılan misyoner okullarının önemli rolü olmuştur. Zira bu okullarda Ermeni tarihi, dili ve coğrafyası dersleri Ermeni öğretmenlerce verilmiştir.⁷

Osmanlı Devleti'nde Ermeni meselesi, 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması'nda ilk kez gündeme getirilmiştir. Bu antlaşmanın 61. maddesinde, Ermenilere muhtariyet yerine ıslahat formülü üzerinde anlaşıldığı görülmektedir. Bu maddede bu mesele şu şekilde ele alınmıştır: “Bâb-ı Âli, Ermenilerle meskun vilayetlerde mahallî ihtiyaçların lüzum gösterdiği tensikat ve ıslahatı vakit geçirmeksizin tatbik etmeyi kabul edecektir.”⁸ 61. madde ile Ermeni meselesi, hem siyasî bir içerik kazanmaya başlamış,⁹ hem de

uluslar arası bir mesele hâline gelmiştir.¹⁰ Esasında Ermenilerin isyan hareketlerine başlamaları daha önceye rastlar. Ermeni milliyetçilerinin ve din adamlarının faaliyetleri neticesinde, özellikle Ermeni gençleri arasında milliyetçilik cereyanları kabul görmüştür. Böylece Ermeniler, daha 1868 tarihinde ihtilal komiteleri kurmaya başlamışlardır.¹¹ Ancak Ermenistan'dan bahsedilmeye adı geçen antlaşmadan sonra başlamıştır.¹² 1878 yılından itibaren de ihtilalci terör cemiyetleri kurmaya başlamışlardır.¹³ Bunların en çok bilinenleri 1886'da kurulan Hınçak (Çan) Cemiyeti ile 1890'da kurulan Taşnaksutyun Cemiyetidir. Bu terör cemiyetlerinin faaliyetleri Türk - Ermeni düşmanlığını meydana getirmiştir.¹⁴ Ermeni ihtilal fikirlerinin gelişmesinde Ermenice kitap ve gazetelerin de önemli rolü olmuştur.¹⁵

5 Abdulkadir Yuvalı, “Ermeni İsyanlarında Misyoner Okulların Rolü”, *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu*, Ankara 1994.

6 Yavuz Ercan, “Ermeniler ve Ermeni Sorunu”, *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı I*, (Mart – Nisan 2001), Yıl 7, Sayı 37, s. 42 (36-52).

7 Ayten Sezer, “Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri”, *Osmanlı*, Cilt 2, editör, Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, 181-191.

8 Bkz. M. Kemal Öke, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, Ankara 1991, s. 78-79.

9 Nejat Göyünç, “Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında”, *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı I*, (Mart – Nisan 2001), Yıl 7, Sayı 37, s. 38.

10 Halaçoğlu, a.g.m., s. 57-65.

11 *Ermeni Komitelerinin İhtilâl Hareketleri ve Besledikleri Emeller*, İstanbul 1981, s. 9-12.

12 Kazım Karabekir, *Ermeni Dosyası*, İstanbul 1995, s. 23-146; Öke, a.g.e., s. 77-78; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987; Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1985.

13 Bayram Kodaman, *Ermeni Macerası*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yay., Isparta 2001, s. 48.

14 Esat Uras, *1877-78 Osmanlı-Rus Savaşına Kadar Ermenilerin Türkiye'deki Durumu*, Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Ermeni Meselesi, Cilt 3, İstanbul 1989, s.19. Ayrıca bkz Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul 1983, s. 62-64.

15 Erdal Açıkse, “Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik Faaliyetleri ile İlgili Bir Değerlendirme”, *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, (Mart – Nisan 2001), Yıl 7, Sayı 38, s. 938 (935-947).

Ermeniler, kurdukları terör cemiyetleri ile ihtilaller ihdas ederek bağımsızlık elde etmeyi amaçlamışlardır. Bu açıdan Ermeni terörünün iki temel özelliği vardır; ayrılıkçılık ve dışa bağımlılık.¹⁶ Bunun için gerekli yerlerde ihtilâl cemiyetleri teşkil etmişlerdir.¹⁷ Bu komiteler, Batılı devletler tarafından maddî ve manevî açıdan desteklenmişlerdir. Ermenilerin kurduğu komiteler, Osmanlı vatandaşı Ermenileri teşkilatlandırarak terör eylemleri gerçekleştirmişlerdir. Bu faaliyetlerin odağında Anadolu coğrafyası olduğundan, Anadolu'nun Müslüman köylerinde başlattıkları terör eylemleriyle devletin iç huzurunu ve güvenliğini ortadan kaldırmışlardır. Bu olaylar, 20 Haziran 1890'da Erzurum'da Anavatan Müdafileri Cemiyeti'nin, 15 Temmuz 1890'da Hınçak Komitesi'nin İstanbul Kumkapı'da Ermeni halkını kışkırtmasıyla başlamıştır.¹⁸ Ermeniler tarafından Anadolu'nun pek çok vilayetin ve kasabasında birçok isyan ve olaylar meydana gelmiştir. Bu isyanların ve olayların önemli olanları, kronolojik sırayla aşağıdaki gibidir:¹⁹

- 8 Aralık 1882 Anavatan Müdafileri Olayı
- Mayıs 1889 Armenakan çeteleriyle müsâdeme
- Ağustos 1889 Musa Bey Olayı
- 20 Haziran 1890 Erzurum isyanı
- 15 Temmuz 1890 Kumkapı nümâyişi
- 1892-1893 Merzifon, Kayseri, Yozgat Olayları
- Ağustos 1894 Birinci Sasun isyanı
- 16 Eylül 1895 Zeytun(Süleymanlı) isyanı
- 29 Eylül 1895 Sivas, Divriği
- 30 Eylül 1895 Bâb-ı Alî Olayı
- 2 Ekim 1895 Trabzon
- 6 Ekim 1895 Elâzığ, Eğin
- 7 Ekim 1895 Kayseri, Develi
- 9 Ekim 1895 İzmit, Akhisar
- 21 Ekim 1895 Erzincan
- 25 Ekim 1895 Gümüşhâne
- 25 Ekim 1895 Bitlis
- 26 Ekim 1895 Bayburt
- 27 Ekim 1895 Maraş

16 Sedat Laçiner, *Türkler ve Ermeniler*, USAK Yayını, Ankara 1995, s. 299.

17 Ahmet Halaçoğlu, *1895 Trabzon Olayları ve Ermenilerin Yargılanması*, İstanbul 2005, s. 28-41.

18 Samiha Ayverdi, *Türkiye'nin Ermeni Meselesi*, Kubbealtı, İstanbul 2007, s. XIII.

19 Halaçoğlu, a.g.m., s. 64-65.

- 29 Ekim 1895 Urfa
30 Ekim 1895 Erzurum
2 Kasım 1895 Diyarbakir
2 Kasım 1895 Diyarbakir, Siverek
4 Kasım 1895 Malatya
7 Kasım 1895 Elazığ, Harput
9 Kasım 1895 Elâzığ, Arapkir
15 Kasım 1895 Sivas
15 Kasım 1895 Sivas, Merzifon
16 Kasım 1895 Antep
18 Kasım 1895 Maraş
22 Kasım 1895 Muş
3 Aralık 1895 Kayseri
3 Aralık 1895 Yozgat
1895-1896 Zeytun isyanı
2 Haziran 1896 Birinci Van isyanı
14 Temmuz 1896 Osmanlı Bankası baskını
Temmuz 1897 İkinci Sasun isyanı
21 Temmuz 1905 Sultan II.Abdülhamit'e suikast
14 Nisan 1909 Adana isyanı

Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinde konuyla ilgili sayısız belge vardır. Örneğin; Köstence Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezaret-i Celilisi'ne gönderilen çok gizli ibareli bir tahriratta, Ermenilerin, Ermeni İstiklâli İhtilâl Fırkası adıyla bir teşkilat kurdukları, faaliyetlerini Anadolu'ya kadar genişletmek istedikleri ve Anadolu'ya Rusya'dan silah ve diğer askerî mühimmat sokmaya çalıştıklarına dair bir bilgi verilmektedir. Bu fesat teşebbüslerin önüne geçilmesi için ivedilikle tedbir alınması gerektiği de belirtilmektedir.²⁰ Sofya Sefirinin, Sadrazam ve Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa'ya gönderdiği bir mektupta, Rusçuk'ta Osmanlı vatandaşı Ermenilerin Rusçuk Rusya konsolosu tarafından Rus ordusuna gönderildiği ve oradan çeteler halinde örgütlenerek Osmanlı Devleti'ne gönderildikleri bilgisi yer almaktadır.²¹ Rusya tarafından destekli bu çeteler, Osmanlı topraklarına geçerek terör eylemlerinde bulunmuşlardır. Rusların yanında Osmanlı ordusuna karşı savaştan Ermenilerin bir kısmı Osmanlı Devleti tabiiyeti Ermenileriydi.²² Rusya

20 BOA, HR.SYS 2767/74. Belge No: 1

21 BOA, HR.SYS 2871/1. Belge No: 1, 4, 7, 13, 16, 22, 26-28, 30-32, 39, 65, 125.

22 BOA, HR. SYS, 2873/5. Belge No: 11

ordusunun gönüllü alaylarında bulunan Ermeniler, muhtariyet elde etmek için Osmanlı sınırları içindeki Ermenilerle birleşip Osmanlı Devleti'ni arkadan vurmuştur.²³ Osmanlı sınırları içinde faaliyetlerini gerçekleştirmek için muhtelif yollarla silah ve bomba gibi askerî mühimmatı geçirmişlerdir. Anadolu'ya geçirdikleri bu mühimmatları manastırlarda saklamışlardır. Böylelikle Manastırlar bir silah deposu konumuna getirilmiştir. Buralara yapılan baskınlarda birçok mühimmata rastlanmıştır.²⁴ Silahlar posta yoluyla da sevk edilmiştir. Yozgat'a posta yoluyla gönderilen ve bir Ermeni'ye teslim edilmek üzere iken üç sandık silah ele geçirilmiştir.²⁵ Yurt içinde de bomba ve dinamit imal ettikleri de tespit edilmiştir.²⁶

Ermenilerin yapmış oldukları terör olayları Batı'da hiçbir şekilde yankı bulmazken; Avrupa medyası, birçok hadise çıkartarak Müslüman Türk'ün can ve mal güvenliğine tecavüz eden Ermenilerin yakalandıktan sonra işkence gördüklerine dair gerçeği yansıtmayan asılsız bilgilerle kamuoyunu yanıltmıştır.²⁷ Batılı devletler, Ermenilerin terör faaliyetlerini devrimci hareket olarak nitelendirmişlerdir. Örneğin İngiliz büyükelçiliği her hadisede olduğu gibi 1904 yılında Ermenilerin terör eylemleri yaptığı Sason hadisesini hazırladığı raporda devrimci hareket olarak nitelendirmiştir. Nitekim 1914 yılında İngiltere Başbakanı Ermenilere hizmet etmek medeniyete hizmet etmek diyerek, Ermenilere açık destek vermekten kaçınmamıştır.²⁸

1915 Tehcirinde Küçük İncesu Karyesi'nden Aksaray'a Ermeni Göçü

Ermeni komitelerinin bölgedeki yıkıcı faaliyetleri II. Meşrutiyetle beraber daha da artmıştır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, Kayseri başlangıçta tehcir uygulamasına dahil edilmemiştir. Ancak Ermenilerin, birçok yerde olduğu gibi Kayseri ve çevresinde gösterdikleri yıkıcı faaliyetler üzerine sevk ve iskâna tabi tutulmuşlardır. Kayseri ve civarında, Merzifon Amerikan Koleji görevlilerinin de yardım ve teşvikleriyle, daha 1892-1893 yıllarından itibaren teşkilatlanmaya ve ihtilal hazırlıklarına başlamışlardır.²⁹ Kayseri civarındaki Taşnak ve Hınçak gibi Ermeni komitelerinin şubeleri, II. Meşrutiyetin ilanından sonraki tarihlerde daha da çoğalmıştır. Hınçak Komitesi, Eylül 1908'den önce Develi, sonra Kayseri ve civarındaki şubelerini köylere kadar yaygınlaştırmıştır.³⁰

23 BOA, DH.ŞFR 52/96, 97, 98. Belge No: 1, 1,1

24 BOA, DH.EUM. EMN 72/31. Belge No: 1,14,19,21,24,26.

25 BOA, DH. ID 94-2/36.

26 BOA, DH.EUM. EMN 88/33. Belge No: 1,2,3,4,5. Daha evvel İngiltere'ye, Amerika'ya ve Rusya'ya gönderilmiş Ermeniler, bilhassa Kayseri ve Sivas'ta bomba imal ediyorlardı. Kayseri'de bomba imalathanesi olarak kullanılan bir evdeki patlama neticesinde yapılan aramada binlerce bomba ele geçirilmiştir. Bkz. Ayverdi, *a.g.e.*, s. 81.

27 BOA, Y. A. HUS, 278/148

28 Sedat Laçiner, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, USAK Yayını, Ankara 2008, s. 3.

29 Ramazan Tosun, *Ermeni Meselesi Çerçevesinde Kayseri'de Ermeni Olayları*, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, Kayseri 1997, s. 139.

30 Tosun, *a.g.e.*, s. 47.

Kayseri'deki Ermeniler arasından bazı kimseler bomba ve buna benzer harp mühimmatı yapımının eğitimi için Amerika'ya çağrılıyor Komite, Kayseri'deki komitecilere önemli miktarda silah ve mühimmatı, para ve ticarî eşya sandıkları adı altında göndermiş, bunlar vasıtasıyla Kayseri ve çevresinde terör eylemlerinde bulunmuştur.³¹

Kayseri'nin Develi Kazası Küçük İncesi Karyesi, Ermeni olaylarının yaşandığı yerlerden biridir. Ermeniler, Develi ve İncesu'da kurdukları Nobar Cemiyeti adı altında faaliyet göstermişlerdir.³² Kayseri Mutasarrıflığı'na bağlı Develi Kazası'nda kesif bir Ermeni nüfusu vardı. Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi, Develi'de de Ermeni terör eylemleri yaşanmıştır. Kayseri Mutasarrıfı imzasıyla

Ermeniler, Develi ve İncesu'da kurdukları Nobar Cemiyeti adı altında faaliyet göstermişlerdir.

Dahiliye Nezareti Celilesi'ne gönderilen bir belgede, Develi'de Ermenilerin terör eylemlerinde bulunacağına dair bilgi yer almaktadır. Ayrıca, Develi'de Ermeni İhtilal Komitesi'ne ait çok sayıda silah, bomba ve fişek ele geçirilmiştir. Bunlar arasında Ermenistan olarak addettikleri yerlerin isimlerini gösteren bir harita ile yıkılan binalarını gösteren fotoğraflar da yer almaktadır. Buna dair iki

fotoğrafta Nezaret'e gönderilmiştir.³³ Vilayetlerdeki Ermeni köylerinde aramalar yapılmasına dair vilayetlere bir yazı gönderilmiş, bunun üzerine Ermenilerin meskûn yaşadığı yerlere baskınlar düzenlenmiştir. Bu baskınlar neticesinde Hınçak ve Taşnak komitelerine üye Ermeniler tutuklanmış, bununla birlikte çok sayıda mühimmat ile örgütsel doküman ve evrak ele geçirilmiştir. Develi Kazası'nda, Taşnak ve Hınçak komitesine üye teröristler tarafından bombalı saldırı gerçekleştirilmiş, bunun üzerine Kayseri'den Develi'ye ani bir vukuata karşı geniş önlemler alınması için askerî birlikler gönderilmiştir. Aramalar neticesinde boşaltılmış üç bomba ile çok sayıda silah bulunmuştur. Bu aramalarda hemen her gün silah ele geçirilmekteydi. 2 Mayıs 1915 (19 Nisan 1331) tarihli belgede, Kayseri ve Develi'de bulunan bombaların adedinin 746, dinamitin 26 olduğu bilgisi yer almaktadır.³⁴

Bunlar ve daha birçok olay tehcirin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Zira bir cihan savaşı içinde bulunan devletin içinde güvenlik sorunu meydana getiren Ermenilerin sonu gelmeyen eylemleri karşısında Osmanlı Hükümeti'nin başka alternatifi kalmadığı söylenebilir.

Ermenilerin terör faaliyetlerinin hat safhaya ulaşması ve bunun devletin iç güvenliğini tehdit etmesi, alınan bütün tedbirlere rağmen bu tecavüzlerin önüne bir türlü geçilememesi üzerine Osmanlı Hükümeti, terör hadiselerinin yaşandığı yerlerdeki Ermenileri zorunlu göçe tabi tutmuştur. Bu göç bir program dâhilinde

31 Zübeyr Kars, *Milli Mücadelede Kayseri*, KB, Ankara 1993, s. 11.

32 Cenani Gürbüz, *Milli Mücadelede Develi ve Ermeniler*, KB, Ankara 1996, s. 32.

33 BOA, DH.EUM. 2. Şb, 68/35.

34 BOA, DH.EUM. 2. Şb, 7/16.

gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Göç, Muhacirin Müdüriyeti'nin idaresinde gerçekleştirilmiştir. Göçe tabi tutulan Ermenilerin belirlenen bölgelere düzenli bir şekilde sevk olunmaları için gerekli tedbirler alınmıştır. Ermenilerin iaşelerine itina ve rahat bir şekilde sevklerine özen gösterilmesi vilayetlerden istenmiştir.³⁵ İskân-ı Aşâyir ve Muhacirin Müdüriyeti, göçe tabi tutulan Ermenilerin her türlü ihtiyaçlarının karşılanması için vilayetlere bir yazı göndermiştir. Göç eden Ermenilerin masrafları, “masarif-i gayr-i melhuza”³⁶ tertibinden karşılanmıştır.³⁷ Muhacirlerin iaşesi için gerekli buğday ve arpa bedellerinin muhacirin tahsisatından ödenmesi kararlaştırılmıştır.³⁸ Ayrıca, Ermenilerin iâşe ve sevk masrafları için “emval-i metruke”³⁹ hâsılatı da kullanılabilirdi.⁴⁰ Bu göç esnasında Ermenilerin sağlıklı ve güvenli bir yolculuk yapabilmeleri için de gerekli tedbirler alınmıştır.⁴¹ Tehcir olan Ermenilerin mallarının muhafazası ve kaydı için Maliye ve Mülkiye memurlarından bir komisyon oluşturulmuştur. Buna dair talimatname Dahiliye Nezâreti'nden Kayseri Mutasarrıflığı'na gönderilen şifre telgrafla bildirilmiştir.⁴² Bu da Ermenilerin mallarının hiçbir şekilde yağma edilmediği ve kayıt altına alındığını göstermektedir. Göçmenlerin sevk, yerleştirme ve geçimlerinin sağlanması için 1915 yılında 25 milyon, 1916 yılı sonuna kadar ise 230 milyon kuruş harcanmıştır.

Göç ve iskân, devletin sorunlu bölgelerinden Ermenilerin olmadığı ya da sayıca az olduğu sorunsuz bölgelere yer değiştirme şeklinde gerçekleştirilmiştir. Kayseri'den bu şekilde göç yapılmıştır. Göç sırasında çok sayıda Ermeni'nin belirlenen yerlerden firar ettikleri tespit edilmiştir. Örneğin; Kayseri'den Halep, Suriye ve Musul vilayetlerine gönderilen Ermenilerin firar ederek Kayseri'ye döndüklerinin tespit edildiğine dair Kayseri Mutasarrıfı Zekai Bey, Dahiliye Nezareti'ne şifre telgraf göndermiştir. Mutasarrıf Bey, dönen Ermenilerin tespit edildiğini, tekrar sevk edilmek üzere olduklarını, Sancak'ta kalan Ermenilerin % 5'inin de köylere dağıtıldığını bildirmektedir. Ayrıca Mutasarrıf, “merkez ve mülhâkatda zükûr ve inâs kırk altı bin dört yüz altmış üç Ermeni ve bin beş yüz on yedi Katolik ve bin dokuz yüz altmış yedi Protestan ki cem'an kırk dokuz bin dokuz yüz kırk yedi nüfus Ermeni mukayyed olup bunlardan kırk dört bin iki yüz yetmiş bir kişinin” adı geçen yerlere gönderildiklerini belirtmektedir.⁴³

Sevk ve iskânda her türlü insanî ve vicdanî sorumluluk üst seviyede olmuştur. Örneğin; Kayseri'de Ermeni yetimlerinin perişan halde oldukları, Müslüman aileler nezdinde bulunan çocukların henüz teslim edilmediği ve muhtaçların da sefil

35 BOA, DH ŞFR 56/169. Belge No: 1.

36 Ne gibi işler dolayısıyla, nerelere ödeneceği önceden bilinmeyen ve zorunluluk görüldükçe ödenilmesi zarurî olan masraflar.

37 BOA, DH,ŞFR 52/335. Belge No: 1.

38 BOA, DH,ŞFR 56/379.

39 Terkedilmiş mallar.

40 BOA, DH,ŞFR 59/190. Belge No: 1.

41 BOA, DH,ŞFR 54-A/226. Belge No: 1.

42 BOA, DH, ŞFR, nr. 54/226.

43 BOA, DH. EUM. 2. Şb, 68/75.

kaldığı haberinin alınması üzerine, Kayseri Mutasarrıflığı'nca gerekli tahkikat yapılmış,⁴⁴ incelemeler neticesinde Ermeni yetimleri Osmanlı yetimhanelerine dağıtılmıştır (3 Mayıs 1916).⁴⁵ Bu da tehcir esnasında birçok çocuğun öldüğü iddiasını da çürütmektedir. Ayrıca, Ermeni kızlarının ebeveynlerine verilmesi, ebeveyni bulunmayanların Darüleytam'a yerleştirilmesi ve Darüleytam binasının muhacirler için misafirhane haline getirilmesine karar verilmiştir (21/23 Eylül 1916).⁴⁶

Kayseri merkezi, Talas, Efkere, Develi ve Bünyan'da bulunan yerli ve yabancı Ermenilerle Katolik, Protestan ve asker ailesi oldukları için alıkonulmuşlar.⁴⁷ Ancak Birçok Ermeni'nin ihtida etmek suretiyle göçten kurtulmak istediğinin anlaşılması üzerine Dahiliye Nezâreti'nden Kayseri Mutasarrıflığı'na gönderilen şifre telgrafından bunların dahi gönderilmeleri istenmektedir.⁴⁸

İncesu Karyesi'ndeki Ermeniler de tehciire tabi tutulmuşlardır. Gittikleri yerlerde çoğunluğu sağlayacakları ihtimali göz önüne alınarak Küçük İncesu'dan başka yerlerden Ermeni çıkarılmamasına dair Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti'nden Kayseri Mutasarrıflığı'na şifreli telgraf gönderilmiştir. Küçük İncesu Karyesi'nden gönderilecek Ermenilerin gidecekleri yerlerde de çoğunluğu teşkil etmemesi için bir takım önlemler alınmıştır. Kayseri Mutasarrıflığı'na gönderilen bir telgrafta bu husustan bahsedilmektedir: "Kasaba ve mülhakâtından Ermenilerin ihrâcî bi'l-âhare bunların gidecekleri mahallerde de büyük bir kitle teşkil ve ekseriyet te'min etmelerini intâc edeceğinden muvâfık değildir. Binâ'en-aleyh Küçük İncesu'dan başka ba'de-mâ livâ mülhakâtından Ermeni çıkarılmayacaktır."⁴⁹

Sevk ve iskânda Ermeni'si bulunmayan şehirlerden birisi de Aksaray'dır. Buraya göç Ermeni olaylarının sıklıkla rastlandığı Kayseri'nin Develi Kazası'nın İncesu Karyesi'nden gerçekleştirilmiştir. Kayseri Mutasarrıflığı, Küçük İncesu Karyesi'ndeki Ermenilerin, Ermeni nüfusu bulunmayan Aksaray'a gönderilmesinin uygun olup olmadığına dair Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'ne bir telgraf göndermiş, Müdüriyet cevabî yazısında, Küçük İncesu Karyesi Ermenilerinin Aksaray gibi Ermeni nüfusa sahip olmayan bir yere iskânında bir sakınca olmadığını Kayseri Mutasarrıflığı'na bildirmiştir.⁵⁰ Görüldüğü üzere Ermenilerin sevk ve iskânında Ermenilerin nüfusu olmayan yerler seçilmekte, bu da sevk gelişigüzel olmadığını göstermektedir. Sevk ve iskânın uygun olup olmadığına Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü onay verdikten sonra göç gerçekleştirilmiştir. Ancak bu göçlerin toplu olarak değil, ayrı ayrı yapılmasına dikkat edilmiştir.⁵¹ Aksaray'a yapılan göçte buna uygun olarak yapılmıştır. Kayseri

44 BOA, DH. ŞFR, nr. 95/261.

45 BOA, DH. ŞFR, nr.63/178.

46 BOA, DH. ŞFR, nr.68/95.

47 BOA, DH. EUM. 2. Şb, 74/28_1.

48 BOA, DH. ŞFR, nr. 54/427.

49 BOA. DH. ŞFR, nr. 53/326.

50 BOA, DH.ŞFR 53/246. Belge No: 1.

51 BOA, DH.ŞFR 53/294. Belge No: 1.

Mutasarrıflığı, Küçük İncesu Ermenilerinin Aksaray'a göçünün gerçekleştirildiğine dair Dahiliye Nezareti'ne şifreli bir telgraf göndermiştir.⁵² Küçük İncesu Karyesi'nden Aksaray'a gelen ilk Ermeni göçünün sayısı yüz altmış hanede altı yüz kişiden müteşekkildir.⁵³ Aksaray'a gelen Ermeni muhacirlerinin sayısı, Niğde Mutasarrıfı Behçet Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta sekiz yüz otuz bir kişi olduğu bilgisi yer almaktadır.⁵⁴

Aksaray'a sevk ve iskan edilen Ermeniler saha araştırmamız sonucu, şehrin en güzide yerlerine yerleştirilmişlerdir. İskan edilen Ermeniler bilgi, tecrübe, birikim ve mesleklerine göre muhtelif görevlerde istihdam edilmişlerdir. Hükümetçe her türlü kolaylık gösterilmesine rağmen, burada da komite faaliyetlerinde bulduklarına dair jandarma güçlerine yapılan ihbar sonucu, yapılan aramalar neticesinde, bunların ev ve iş yerlerinde silah bulduklarını tespit edilmiştir.⁵⁵ Ayrıca Aksaray'a göç eden Ermenilerin bazılarının şüpheli hareketlerde bulunduğu, hatta Belediye doktoru Danyal'ın komite faaliyetlerinde bulunduğu dair Aksaray Kaymakamlığı'ndan Niğde Mutasarrıflığı'na bilgi verilmiş; bunun üzerine tahkikat başlatılmıştır.⁵⁶

Aksaray'a gelen ilk Ermeni göçünün sayısı yüz altmış hanede altı yüz kişiden müteşekkildir.

Aksaray'da yaptığımız saha araştırmamızda, Ermenilerin burada ticaretle ve esnaflıkla uğraşarak, önemli gelir ve mevki elde etmişlerdir. Birçok Ermeni'nin ihtida ederek, Müslüman ismi aldığı ve özellikle merkez camiinde Cuma namazlarını hiç kaçırmadıkları tespit edilmiştir. Buradaki bakkaliye, attariye, manifatura, sakatat ve dericilik gibi iş kollarını bunlar ellerine geçirmişlerdir. Aksaray'da bazı Türk ailelerinin çocuklarını bunların yanına çırak verdikleri, onlardan esnafçılık mesleğini öğrendikleri, Aksaray'da şimdilerde Ermenilere çırak olarak verilen bu kişilerin Aksaray ticaret ve sanayisinde önemli mevki elde etmişlerdir.

Cumhuriyetin İlanı Sonrasında Aksaray'da Ermeniler

Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması, Cumhuriyetin ilan edilmesi gerek iç gerekse dış politikada ilkeli adımlar atılmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda Ermeni meselesi Lozan Konferansı'nda bir sorun olmaktan çıkartılmıştır. Ermeniler Lozan'dan umduklarını bulamamıştır. Türkiye'deki taleplerini gerçekleştirme şanslarını kaybettiklerini anlayan Ermeniler, yönünü Sovyet Rusya'ya çevirmiş; Rusya ile de 1925 tarihinden II. Dünya Savaşı'na kadar yürürlükte kalacak

52 BOA, DH. ŞFR, nr. 53/326.

53 BOA, DH.ŞFR, 53/303.

54 BOA, DH.EUM. 2. Şb, 7/16.

55 BOA, DH.ŞFR 58/50. Belge No: 1.

56 BOA, DH.EUM. 2. Şb, 7/16.

saldırmazlık paktı imzalanmasıyla, Ermenilerin Türkiye üzerindeki emelleri son bulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk ile birlikte iktisadi ve siyasi atılımlarla bölgesinde güçlü bir devlet olma yolunda ilerlemesi, Ermeni isteklerinin son bulmasının en önemli amilidir. Güçlü bir Türkiye'nin varlığı ile Ermeniler, Türkiye devletine entegre olma yolunu seçmiştir. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde kalan Ermeniler ihtida etmeyi de bir seçenek olarak görmüşlerdir.

Ermeniler, II. Dünya Savaşı sonrası sözde isteklerini ABD'de kurdukları Adalet isimli komünist eğilimli bir komite aracılığıyla duyurmaya çalışmışlardır. Bu komitenin yayınladığı bir bildiriye Anadolu'nun doğusunun Ermenistan Cumhuriyeti'ne verilmesi ve Wilson tarafından çizilen Türk-Ermeni sınırının uygulanması yer almaktaydı. Bunun yanında Sovyet Rusya, Lübnan ve Suriye'de sözde Ermenilere yardım adı altında onları kışkırtmıştır. Sovyet Rusya diplomatlarının öncülüğünde gerçekleştirilen faaliyetler neticesinde Suriye ve Lübnan'ın birçok şehrinde Ermeni merkezleri açılmıştır. Bu merkezlerin faaliyetleri sonucu 100 bin kişilik bir Ermeni örgütü meydana getirilmiştir. Bu örgütler, bağımsız bir Ermenistan kurmak vaadiyle Anadolu'nun doğusunu Sovyetler Birliği'ne bağlamak amacı gütmüşlerdir. Ayrıca 16 Mayıs 1946'da BM Güvenlik Konseyi'ne çektikleri telgrafta tehcir esnasında bir buçuk milyon Ermeni'nin Türkler tarafından öldürüldüğü iddiasına yer verilmiş, Doğu Anadolu topraklarının Sovyet Ermenistan'ına verilmesi istenmiştir. Buna dair iddialar bu tarihten sonra Ermeni destekçisi olan devletlerce tekrarlanmıştır. Ancak bu sözde iddia ve istekler hiçbir zaman makes bulmamıştır. Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti devletinin, onun açtığı doğrultuda iktisaden ve siyaseten güçlü bir Türkiye haline gelmesi, onların sözde istekleri ve Avrupalı devletlerin dayatmalarını engellemiştir.

Türkiye'de yaşayan Ermeniler Türkiye halkı ile birlikte yaşama yolunu seçmişlerdir. Bu bağlamda, Aksaray'a gelen Ermeniler, Aksaray halkı ile uyumlu olmaya çalışmışlardır. Aksaray'da yapmış olduğumuz saha araştırmasında; Aksaray'daki Ermeniler 1960-65 yıllarına kadar sosyal ve iktisadi faaliyetlerini sürdürmüşler, daha sonra Aksaray'dan aileleri ile birlikte ayrılmışlardır. Bazı Ermeni aileleri ihtida ederek varlıklarını devam ettirmişlerdir. Aksaray'daki Ermeniler yerli ahali ile ticarî münasebetler kurmalarına rağmen, kültürel ve sosyal açıdan dışa kapalı bir görüntü çizmişlerdir. Ermeniler, Ermeni kızların Müslüman erkeklerle evlenmelerine müsaade etmemişlerdir. Ermeni bir kızın Müslüman bir erkekle evlenmek istemesi üzerine Ermeni kızın ailesi Aksaray'dan İstanbul'a göç etmiştir.

Aksaray halkı, Ermenilerin yaptığı hunharca katliam ve terör eylemlerine rağmen Ermenilerin yaşam hakkına saldırıda bulunmamıştır. Şehirlerinin kapılarını onlara açmıştır. Bu, Türk Milleti'nin tarih ve medeniyet ufkunun bir neticesidir. Tarih boyunca kendisinden aman dileyen ve yardım isteyen herkese kapısını ve gönülünü açarak, bir Yunus, bir Mevlana misali yardımlarını esirgememiştir. Aksaray halkı da aynı düşünüş ve anlayışla Ermenileri ağırlamış, Müslüman bir şehirde Hristiyan bir varlığa düşmanlık hisleri beslemeden; dini, milli ve tarihi olgunluk ve vakarla birlikte yaşamayı ve paylaşmayı tesis etmiştir. Memleketin her şehrinde aynı

hassasiyet ve olgunluk gösterilmiştir. Onlar Anadolu'da hakim millet olan Türklerce hiçbir zaman hakir görülmemiş, her türlü insani haklara sahip olmuşlardır.

Saha araştırmamızda, Aksaray'dan Ermeni ailelerinin göçünün 1960'larda daha yoğunluk kazandığı sonucuna ulaştık. Ancak bu tarihte yoğun göç yaşanmasının sebebini tespit edemedik. Oysa burada Ermeni tüccarı ve esnafı ziyadesiyle para kazanmaktaymış. Bu kazanımlarını İstanbul'da devam ettirmek için mi göç ettikleri sorusu da netlik kazanmamaktadır.

1915'te Aksaray'a sevk ve iskan edilen Ermeniler sosyal ve iktisadi açıdan zorluk çekmedikleri gibi, her yönden yerli ahali ile eşit haklara sahip olmuşlardır. Osmanlı Devleti Ermenileri güvenli bir şekilde sevk ve iskan etmiş, iaşelerini temin etmiş, ticari ve sosyal hayatları hususunda her türlü kolaylığı yerine getirmiş olmasına rağmen, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerek Ermeni diasporası, gerekse onun Batılı destekçileri tarihi olmayan siyasi bir kararla tarihimize çamur atmaya devam etmektedirler. Sözde iddialara ve ithamlara tarih verileriyle gerekli cevaplar bilim adamlarımız, siyasetçilerimiz, tarihçilerimiz ve devlet adamlarımızca verilse de bunlar görmezlikten gelinmekte; siyaseten karalama kampanyalarına devam edilmektedir. Siyasi olarak verilen bu kararları bertaraf etmenin tek yolu Türkiye Cumhuriyeti devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü devam ettirmesi; iktisadi, siyasi ve askeri açıdan bölgesinde ve dünyada gücünü daha da hissettirmesinden geçmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın başlarında dahili ve harici bir çok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu yüzyıl aynı zamanda ayrılıkçı isyanların hat safhaya ulaştığı bir yüzyıl olmuştur. Avrupalı devletlerin kışkırtmaları ve teşvikleriyle başta Yunan, Sırp ve diğer Balkan uluslarının isyanları patlak vermiştir. Bu isyanlar Ermenilere de sıçramış, özellikle 1878 Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde Ermenilere yer verilmiştir. Ermeniler dış destekli olarak kurdukları terör örgütleriyle Anadolu'da isyan başlatmış ve Müslüman ahalinin can ve malına tecavüz etmişlerdir. Devlet, I. Dünya Savaşı esnasında iyice artan Ermeni saldırıları karşısında önemli bir iç sorun olarak görülen Ermeni terör olaylarını önlemek için 1915'de tehcir kararı almıştır. Bu tehcir, olayların sıklıkla yaşandığı yerlerden Ermeni'si bulunmayan yerlerle sevk ve iskân şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu sevk ve iskân Kayseri'nin Küçük İncesu Karyesi'nden Aksaray'a da yapılmıştır.

Sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilerin gittikleri yerlerde de rahat durmadıkları, komiteler kurarak eylem hazırlığı içinde olduklarını söyleyebiliriz. Kayseri ve civarındaki Ermenilerin göç ettirilmesi ile Kayseri'nin Ermeni nüfusu büyük oranda azalmıştır. Bu da Kayseri'de terör eylemlerinin büyük oranda azalmasını sağladığını ifade edebiliriz.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

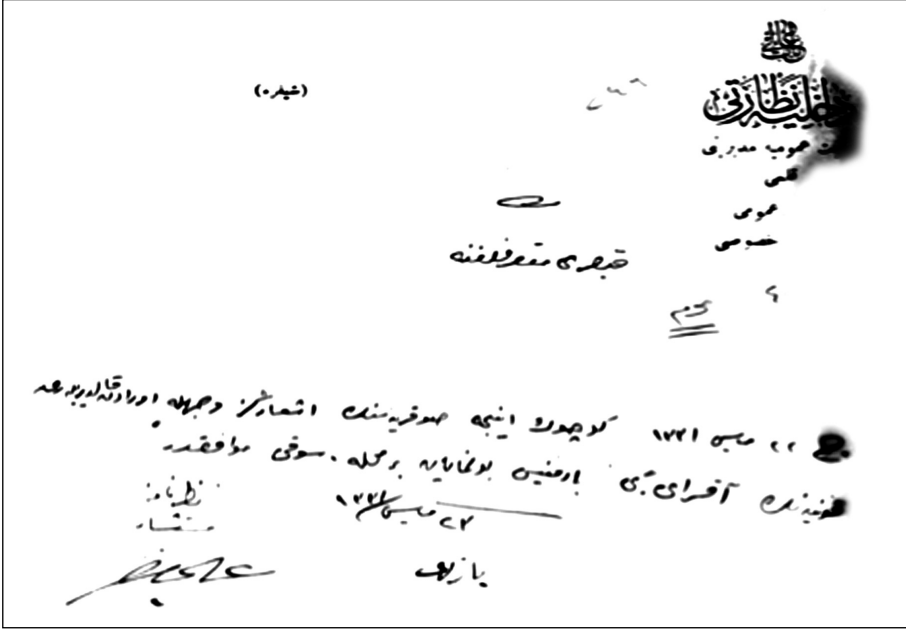
- BOA, DH ŞFR 56/169. Belge No: 1.
BOA, DH. EUM. 2. Şb, 68/75.
BOA, DH. EUM. 2. Şb, 74/28_1.
BOA, DH. ID 94-2/36.
BOA, DH. ŞFR, nr. 53/326.
BOA, DH. ŞFR, nr. 53/326.
BOA, DH. ŞFR, nr. 54/226.
BOA, DH. ŞFR, nr. 54/427.
BOA, DH. ŞFR, nr. 95/261.
BOA, DH. ŞFR, nr.63/178.
BOA, DH. ŞFR, nr.68/95.
BOA, DH.EUM. 2. Şb, 68/35.
BOA, DH.EUM. 2. Şb, 7/16.
BOA, DH.EUM. EMN 72/31. Belge No: 1,14,19,21,24,26.
BOA, DH.EUM. EMN 88/33. Belge No: 1,2,3,4,5.
BOA, DH.ŞFR 52/335. Belge No: 1.
BOA, DH.ŞFR 52/96, 97, 98. Belge No: 1, 1,1
BOA, DH.ŞFR 53/246. Belge No: 1.
BOA, DH.ŞFR 53/294. Belge No: 1.
BOA, DH.ŞFR 54-A/226. Belge No: 1.
BOA, DH.ŞFR 56/379.
BOA, DH.ŞFR 58/50. Belge No: 1.
BOA, DH.ŞFR 59/190. Belge No: 1.
BOA, DH.ŞFR, 53/303.
BOA, HR. SYS, 2873/5. Belge No: 11
BOA, HR.SYS 2767/74. Belge No: 1
BOA, HR.SYS 2871/1. Belge No: 1, 4, 7, 13, 16, 22, 26-28, 30-32, 39, 65, 125.
BOA, Y. A. HUS, 278/148.

Araştırma Eserleri

- Açıkses, Erdal, "Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik Faaliyetleri ile İlgili Bir Değerlendirme", *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, (Mart – Nisan 2001), Yıl 7, Sayı 38, s. 935-947.
Ayverdi, Samiha, *Türkiye'nin Ermeni Meselesi*, Kubbealtı, İstanbul 2007.
Ercan, Yavuz, "Ermeniler ve Ermeni Sorunu", *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı I*, (Mart – Nisan 2001), Yıl 7, Sayı 37, s. 36-52.

- Ermeni Komitelerinin İhtilâl Hareketleri ve Besledikleri Emeller*, İstanbul 1981.
- Göyünç, Nejat, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında", *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı I*, (Mart – Nisan 2001), Yıl 7, Sayı 37.
- Göyünç, Nejat, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yay., İstanbul 1983.
- Gürbüz, Cenani, *Milli Mücadelede Develi ve Ermeniler*, KB, Ankara 1996.
- Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, TTK, Ankara 1985.
- Halaçoğlu, Ahmet, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu'daki Ermeni Terörü (Diyarbakır, Arabgîr, Harput, Merzifon, Havza, Amasya ve Malatya'da Meydana Gelen Ermeni Ayaklanmaları Hakkında Bir Lâyiha)", *Belgeler*, TTK, Cilt XXVIII, Yıl 2007, Sayı 32, Ankara 2007, s. 57-79.
- Halaçoğlu, Ahmet, *1895 Trabzon Olayları ve Ermenilerin Yargılanması*, Bilge Kültür, İstanbul 2005.
- Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2005.
- <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/59274.asp>
- <http://kayalik.blogcu.com/amerikali-tarihci-prof-mccarthy-ermenii-iddialarina-cevap/3167623>.
- <http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/>
- Karabekir, Kazım, *Ermeni Dosyası*, yay. haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul 1995.
- Kars, Zübeyr, *Milli Mücadelede Kayseri*, KB, Ankara 1993.
- Kodaman, Bayram, *Ermeni Macerası*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yay., Isparta 2001.
- Laçiner, Sedat, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, USAK Yayını, Ankara 2008.
- Laçiner, Sedat, *Türkler ve Ermeniler*, USAK Yayını, Ankara 1995.
- Öke, M. Kemal, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, TTK, Ankara 1991.
- Sezer, Ayten, "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri", *Osmanlı*, Cilt 2, editör Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000, s. 181-191.
- Süslü, Azmi, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncüyıl Üniversitesi Yay., Ankara 1990.
- Tosun, Ramazan, *Ermeni Meselesi Çerçevesinde Kayseri'de Ermeni Olayları*, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, Kayseri 1997.
- Uras, Esat, *1877-78 Osmanlı-Rus Savaşına Kadar Ermenilerin Türkiye'deki Durumu*, Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Ermeni Meselesi, Cilt 3, İstanbul 1989.
- Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge, İstanbul 1987.
- Yuvalı, Abdulkadir, "Ermeni İsyanlarında Misyoner Okulların Rolü", *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu*, Ankara 1994.

EKLER

DH. ŞFR, 53/246

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti

Husûsî: 4401

Mahrem

Kayseri Mutasarrıflığına

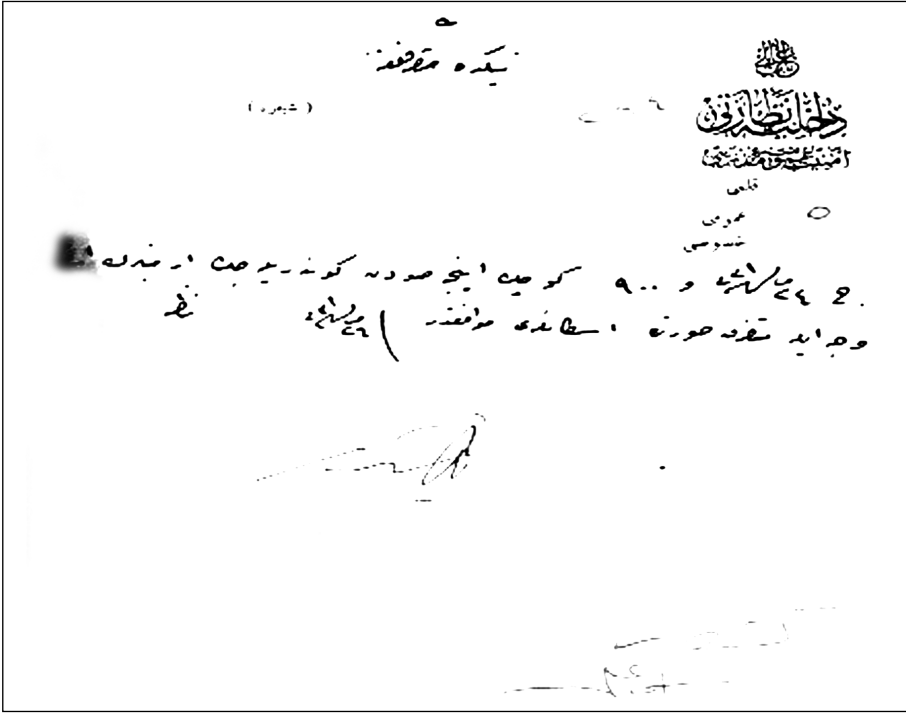
C[evab-ı] 22 Mayıs 1331 Küçük İncesu Karyesi'nin iş'ârınız vechile oradan kaldırılarak Konya'nın Aksaray gibi Ermenisi bulunmayan bir mahalle sevki muvâfıktır.

Fî 23 Mayıs sene 1331

Nâzır Nâmına

Müsteşar

İmza

DH. ŞFR, 53/294

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyyeti

Umûmî: 5

Husûsî:

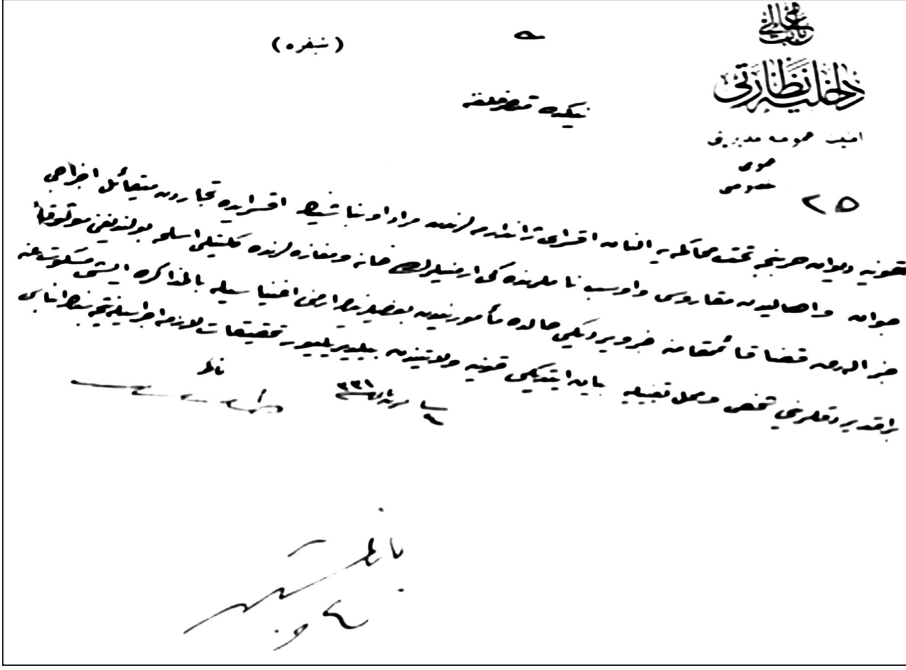
Şifre

Niğde Mutasarrıflığına

C[evâb-ı] 24 Mayıs sene [1]331 ve 900. Küçükincesu'dan gönderilecek Ermenilerin iş'ârının vechile müteferrik sûrette iskânları muvâfıktır.

Fî 26 Mayıs sene [1]331

Nâzır

DH. ŞFR, 58/50

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti

Husûsi: 25

Şifre

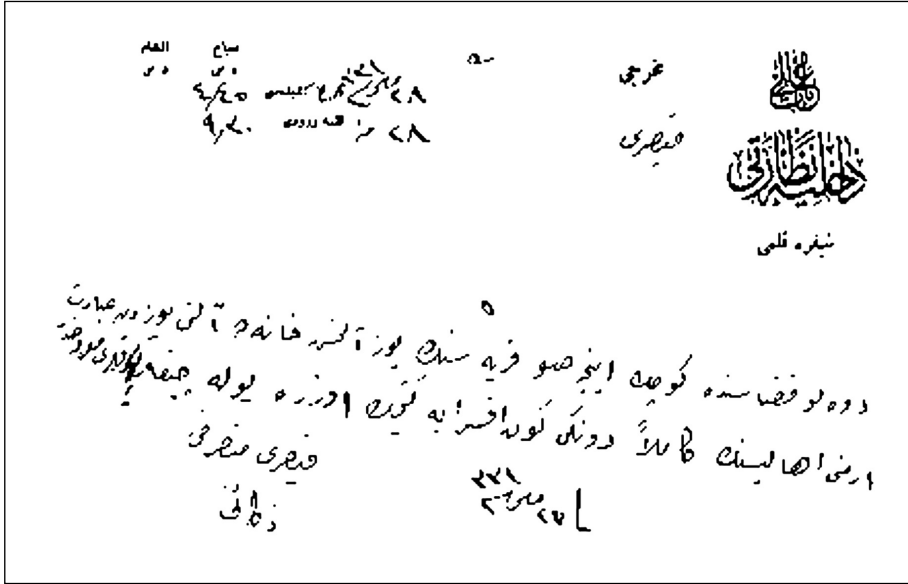
Niğde Mutasarrıflığına

Konya Divân-ı Harb'ince taht-ı muhâkemeye alınan Aksaray jandarmalarından Murad onbaşının Aksaray'da tüccârdan Mikâ'il eczacı Civân ve ahâlîden Makaros ve Öseb nâmlarında ki Ermenilerin hâne ve mağazalarında külliyetli esleha bulunduğunu mevsuben haber alarak kazâ kâymakâmına haber verdiği hâlde me'mûrinden ba'zılarının Ermeni ağniyâsıyla bi'l-müzâkere işi meskût-ı anı bıraktıklarını şahsı ve mahall ta'yiniyle beyân ettiği Konya Vilâyeti'nden bildiriliyor. Tahkîkât-ı lâzime icrâsıyla netîcesinin inbâsı.

Fî 4 Teşrîn-i Sâni sene [1]331

Nâzır
Talat

DH.EUM, 2. Şb. 68/36

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti Mahreci

Şifre Kalemi Kayseri

Develi kazâsında Küçük İncesu karyesinin yüz altmış hânedeki altı yüzden ibâret Ermeni ahâlîsinin kâmilen dünkü gün Aksaray'a gitmek üzere yola çıkarıldıkları ma'rûzdur.

Fî 27 Mayıs [1]331

Kayseri Mutasarrıfı

Zekâî

AZERBAJCAN'IN SOVYETLEŞTİRİLMESİ SÜRECİNDE KARABAĞ PROBLEMİ

(THE KARABAKH CONFLICT DURING THE
SOVIETIZATION PROCESS OF AZERBAIJAN)

Dr. Elçin NECİYEV
Tarihçi

Özet: *Makalede Karabağ probleminin ortaya çıkışı, Karabağ Tarihi, Çarlık Rusya ve onun Kafkasya'yı işgali irdelendiği gibi, aynı zamanda Çarlık Rusya'nın İran ve Osmanlı devletleri ile Bölge üzerinde yaptığı savaşlar ve bu savaşlar akabinde yapılan antlaşmalar geniş bir şekilde irdelenerek yazılmıştır. Buna ek olarak Karabağ Hanlığı döneminde bölgenin jeo-politik ve jeo-stratejik konumuna da değinilmiştir. Çarlık Rusya'nın sözkonusu hanlığı kendine bağlamasından Bolşevik devrimine kadarki süreçte Azeriler ile Ermeniler arasında devam eden toprak anlaşmazlığı da kronolojik olarak yazılmıştır. Bolşevik devriminden Rusya'nın Azerbaycan'ı işgal tarihi olan 27 Nisan 1920'ye ve Dağlık Karabağ'a özerklik verilmesine kadar olan süreç en ince ayrıntısına kadar incelenmiştir. Son olarak da Mihail Gorbaçov'un hakimiyet kurması ve onun döneminde Rusya genelinde ortaya çıkan problemler, devletin çökmeye doğru gitmesi, Glastnost ve Prestroyka'nın ilanı, Azerbaycanın Bağımsızlık kazanması ve akabinde yine Bakü ve Karabağ'da Ermeniler tarafından gerçekleştirilen katliamlar ele alınmıştır.*

Anahtar Kelimeler: *Karabağ, Çarlık Rusya, Kafkasya, Azerbaycan, Ermenistan, Sovyet Azerbaycanı, Dağlık Karabağ, Bakü, Bağımsızlık*

Abstract: *In the article, as examined the emergence of the problem of Karabakh, the Karabakh History, Tsarist Russia and its invasion of the Caucasus, at the same time it has been examined in details and extensively written that the invasion of the Caucasus states as well as Tsarist Russia, Iran and the Ottoman Empire and its wars and the wars over the region and the treaties which have been made subsequently. In addition, the period of the Karabakh Khanate geo-political and geo-strategic position of the region are also mentioned. It has been investigated and written in this article in every single details of the issue of the Tsarist Russia's after its linkage of the above mentioned Khanate until Bolshevik revolution within the process of the ongoing territorial dispute between Armenians and Azeri's has been discussed in chronological order as well. Bolshevik revolution in Russia in Azerbaijan on the occupation of the Nagorno-Karabakh from April 27 until 1920 and after the granting of autonomy, it has been written all these to the finest detail by*

examining the process. Finally, M. Gorbachev and his period of presidency to come across the problems in Russia, the progress of the state to collapse, and the declaration of Perestroika and Glasnost, and subsequently Azerbaijan's gaining of independence, again the issue of the massacres held by Armenians in Baku and Karabakh is discussed.

Key Words: *Karabakh, Tsarist Russia, the Caucasus, Azerbaijan, Armenia, Soviet Azerbaijan, Nagorno-Karabakh, Baku, Independence.*

Giriş

Azerbaycan'ın son yirmi yılda en önemli problemi Karabağ'da devam eden Ermeni İşgali meselesidir. Ermeniler tarafından gerçekleştirilen sözkonusu işgal sonucu bir milyonu aşkın insan yerlerini terk etmek mecburiyetinde bırakılmıştır. Bu insanlar bugün ülkenin çeşitli bölgelerinde çadırlarda yaşamaktadırlar. Bu gerçeklik göz önünde tutularak bu makalemizde “Karabağ Bölgesi”nin tarihi, Azerbaycan'ın Sovyetler tarafından işgalinin bölge üzerinde ne gibi bir etki bıraktığı, Karabağ'ın dağlık kısmı için Özerk Bölge statüsünün verilmesi sırasında gizli güçlerin nasıl bir rol oynadıkları gibi sorunlar üzerinde durulacaktır.

I. Karabağ Tarihi

Uzun süre Pers hâkimiyetinde kalan Azerbaycan VII. yüzyıldan itibaren Arap hâkimiyetine geçmiştir. Arap hâkimiyeti ile birlikte Azeriler İslam dinini de kabul etmişlerdir. XI. yüzyıldan itibaren bölgeye Oğuzlar gelmeye başlamış ve kısa zaman sonra Oğuzlar da Moğolların istilasına maruz kalmışlardır. XIII. yüzyıla gelindiği zaman ise bölgede İlhanlı devletinin kurulduğunu görmekteyiz. İlhanlıları müteakiben ise Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri bölgeyi kendi hâkimiyeti altına almışlardır. XV. yüzyılda ise ilk defa bölgesel bir devlet olma hüviyeti elde eden Şirvan Şahları (Azerbaycan) devleti kurulmuştur. İki yüz yılı aşkın bölgede hâkimiyetini devam ettiren Safevi devleti 1722'de ortaya çıkan iç ve dış kargaşalardan yıkılınca bölge dokuz hanlığa bölünmüştür. Konumuzun ana başlığını oluşturan “Karabağ” Hanlığı da bu hanlıklardan birini teşkil etmektedir. Fakat XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Çarlık Rusya'nın Kafkasya'da yayılmacı politikasını uygulamaya koyması ilk önce Karabağ Hanlığının işgal edilmesine ve kendisine bağlaması ile başlayan süreçle birlikte diğer hanlıkları da himayesine alması ile son bulmuştur.¹ Karabağ Hanlığı'nı kendine bağlayan Çarlık yönetimi Karabağ Hanı İbrahim Han'a her türlü uluslararası görüşmeler yapmasını da yasaklamıştır. Karabağ'ın fiili olarak işgali Çarlığın özelde Azerbaycan'da, genelde ise Kafkasya'da siyasi ve stratejik konumunu güçlendirmiştir. Nitekim dağlık bölgeden oluşan Karabağ'dan Azerbaycan'ın batı bölgelerine kadar olan kısmı denetim altına almak için Çarlığa önemli bir fırsatı da sağlamış oluyordu.

¹ Kemal Beydilli, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya göçürülen Ermeniler, TTK Belgeler XIII/17'den ayrı basım, Ankara 1988, 383-385.

Karabağ'ın Çarlık tarafından ele geçirilmesinin stratejik konumu dolayısıyla İran'ı da tedirgin etmemesi mümkün değildi.²

Nitekim Karabağ Hanlığı'nın akabinde diğer hanlıkları da kendine bağlamak için faaliyete geçen Çarlık Rusya daha önceden hanlıkların bağlı oldukları İran'dan tehdit almaya başladı. Rusya'da Dekabristler'in isyan hareketinden de yararlanan İran, Rusya'ya savaş açtı ve Rus-İran savaşı (1826-1828) başladı. Fakat bu savaşta Rusya İran'ı yenilgiye uğrattı. Yenilgi sonucunda İran ile 1828 yılında "Türkmençay Antlaşması" (10 Şubat 1828) imzalandı.³ Antlaşmaya göre Aras Nehri sınır kabul edilmek üzere Azerbaycan Kuzey ve Güney olarak ikiye bölündü.⁴ Söz konusu antlaşma imzalandıktan hemen sonra 200 Ermeni ailesi planlı bir şekilde Azerbaycan Karabağ bölgesine göç ettirilmeye başlandı.⁵ Fakat Rusya, bölgede her ne kadar İranın etkisini zayıflatmayı başarmış olsa da bölgenin diğer bir gücü olan Osmanlı Devleti'nden çekinmekteydi. Bu süreçte Osmanlı Devleti ile de 1828-29 savaşı başladı ve bu savaşı Ruslar kazandı. Bu yenilgi üzerine Rusya ile imzalanan "Edirne Antlaşması" ile Rusya bugünkü Azerbaycan topraklarını tamamen kendi egemenliğine katmış oldu.⁶

Bu dönemde Karabağ'da çok az sayıda Ermeni nüfusu mevcut olmasına rağmen bölgeyi tamamen kendi kontrolüne almayı başaran Rusya çeşitli nedenler göstererek (aslında hiçbir neden olmaksızın) İran ve Osmanlı Devleti'nden Ermeni vatandaşlarını Karabağ bölgesine göç ettirmeye başlamış ve bununla da bölgede nüfus dengesini değiştirmiştir. Kemal Beydilli bu konuda: "Rus-Osmanlı savaşında Erzincan'a kadar Doğu Anadolu'yu işgal eden Rus birlikleri sayıları 100.000'i bulan kalabalık bir Ermeni nüfusunu, İran'dan aldıkları Erivan ve Nahçıvan başta olmak üzere Kafkaslara yerleştirmişlerdir"⁷ diye yazmaktadır. Çarlık Rusya tarafından göç ettirilen Ermenilerin büyük çoğunluğu da Dağlık Karabağ bölgesinde yerleştirilmişlerdir.

II. Karabağ'da İlk Ermeni-Azeri Anlaşmazlığı

XX. yüzyıla gelindiği zaman Çarlık Rusya kendi halkının %60'a yakınının Rus olmayan milletlerden oluştuğunun farkına varmış ve bu konuda yeni bir politika geliştirmek yoluna gitmiştir. Bu politika Rus olmayan halklara karşı baskı siyasetini uygulamaktan ibaretti. Fakat şunu da ifade etmek gerekiyor ki artık bu dönemde Rus olmayan milletler arasında millî ruh kuvvetlenmeye başlamıştı. Yani bu milletler kendileri için kurtuluş yolu aramaya başlamışlardı. Kurtuluş yolu arayan sözkonusu milletler içerisinde ilk sırada henüz bölgede çok az sayıda ve

2 Fuzuli İsmayılov, "Dağlık Karabağ Probleminin Jeopolitik Kökleri", Editörler: Halil Bal- Muhammet Erat, Prof. Dr. Mehmet Saraya Armağan Türk Dünyasına Bakışlar, DA Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 371-372.

3 Beydilli, a.g.e, 385.

4 Mehmet Saray, Azerbaycan Türkleri Tarihi, İstanbul 1993, s. 20.

5 İsmayılov, a.g. mak, s. 372.

6 Beydilli, a.g.e, 385.

7 Beydilli, a.g.e, 385.

mülteci konumunda bulunan Ermeniler vardı.⁸ Bu durumu sezen Çar. II. Nikolay anti-Ermeni olan Golitzin'i Ermenilerin yaşadığı bölgeye genel vali olarak tayin etti. Golitzin göreve gelir gelmez Ermeni okullarını kapattığı gibi Kilise mallarına da el koydu. Golitzin'in bu hareketi ayaklanmalara sebep oldu. Özellikle Şuşa bölgesinde ortaya çıkan ayaklanmanın bastırılmasından sonra Ermeniler faaliyetlerini artırmaya başladılar. Sözkonusu faaliyetlerini artırmaktaki asıl maksatları Avrupalı devletlerin dikkatlerini çekmek ve onlardan yardım alarak kendi teşkilatlarını kurmaktı. Nitekim kısa zaman sonra aldıkları yardımlarla 1887 yılında Hınçak⁹ Örgütü'nü kurdular. Örgüt temsilcilerinin asıl işi özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda kısmi olarak da Azerbaycan'da yaşamlarını mutlu bir şekilde sürdürmekte olan Ermenilerin yaşantısıyla ilgilenerek onları örgütlendirmekten ibaretti.

Bu durumu sezen Çar. II. Nikolay anti-Ermeni olan Golitzin'i Ermenilerin yaşadığı bölgeye genel vali olarak tayin etti.

Hınçak örgütünün yanı sıra 1890 yılında Tiflis'te ikinci bir Ermeni örgütü daha kuruldu. Bu da "Ermeni İhtilâl Cemiyetleri Birliği" olarak isimlendirilen Taşnaksütyun Örgüt'üydü. Taşnaksütyun kurulur kurulmaz ondan önce kurulan Hınçak'a göre daha planlı şekilde çalışma kararı aldı. Bu örgüt de çalışmalarını Osmanlı İmparatorluğu yanı sıra aynı zamanda Kafkasya genelinde de sürdürecekti. Aslında her

iki cemiyetin kurulması incelendiği takdirde görülecektir ki, asıl amaç özellikle Müslümanlara karşı kanlı katliamlar gerçekleştirerek güçlü devletlerin desteğini almak suretiyle Büyük Ermenistan devletini kurmaktı. Nitekim 1894'de Sasun ayaklanmasıyla başlayan olaylar 1905 Rus İhtilali'nden sonra Bakü'de kendisini göstermiş ve akabinde de Karabağ'a sıçramıştır. Karabağ'ın Şuşa bölgesinde vuku bulan olaylar genellikle Tiflis'te bulunan Rus üssünden sağlanan yardımlar sonucu gerçekleştirilmiş ve çok sayıda Müslüman katledilmiştir.

Şuşa kanlı olayları henüz devam ederken çatışmalar Zengezur'a sıçramıştır. Şuşa olaylarından etkilenen halk burayı terk etmeye başladılar. Ermeniler Zengezur'a bağlı 158 köyü yağmalayarak burayı çeşitli nedenlerden dolayı terk edemeyen yaşlı insanları katlettiler.

Şuşa ve Zengezur'daki kanlı olaylar sonucu evlerini terk etmek mecburiyetinde bırakılan insanların büyük bir bölümü Bakü'ye göç etmek zorunda kaldılar. Bakü'de toplanan halk burada kendi kızgınlıklarını gizlememiş ve önlerine gelen Ermenilere saldırmaya başlamışlardır. Nitekim Bakü'de yeniden çatışmalar alevlenmiş,¹⁰ sonucunda her iki taraf altı yüze yakın kayıp vermiştir. Buraya kadar yazılanlardan anlaşıldığı kadarıyla denilebilir ki, Bakü ve akabinde Karabağ'a

8 Cemalettin Taşkıran, Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1995, s. 75-81.

9 Örgüt hem Türkiye hemde İran'da kurulan ilk sosyalist örgüttür. Kurucuları eğitim için Avrupa'ya giden yedi Rus zengin Ermeni ailenin çocuklarıdır. Daha geniş. Bilgi. Bak. Haluk Selvi, Ermeni Soykırımı Tarih Yazımı, www. Satemer .sakarya.edu.tr/pdf

10 Taşkıran, a.g.e, s. 83-85.

sıçrayan olaylar genellikle belli başlı bir plan ve projenin sonucuydu. Nitekim bu plan ve projeler de Hınçak ve Taşnaksütyun cemiyetleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Karşılarında duran Müslümanların ise henüz düzensiz bir biçimde oldukları görülmektedir. Fakat burada her ne kadar Ermeni-Müslüman çatışması veya anlaşmazlığı olarak bahsedilmiş olsa da bu olaylar bu gün olduğu gibi o dönemde de tek taraflı ve Ermeni yanlısı bir biçimde yansıtılmaktaydı. Nitekim Swiğtochowski'nin de değindiği gibi: "Ermenilerin sessizce boyunlarını kasaba uzatan zararsız kuzular oldukları, gerçeklerden kaynaklanan bir görüş değildir"¹¹ fikri bunun açık kanıtıdır.

III. I. Dünya Savaşı'na Kadar Karabağ'da Genel Durum

1905 Rusya genelinde büyük bir dönüşümün yaşandığı bir yıldır. Sözkonusu bu dönüşümün Azerbaycan'a da etki etmemesi düşünülemezdi. Dönüşüm sonucu Azerbaycan'da ekonomik buhran ortaya çıktı. Bunun sonucu olarak da işsizlik arttı ve halk yönetimden hoşnut olmadığını protestolarla dile getirdi. Bunun yanı sıra 1905 yılının Şubat ayında Bakü Azeri ve Ermeniler arasındaki rekabet ve şiddet olaylarına sahne oldu. Buna sebep de bir Ermeni askeri tarafından Azeri gencinin öldürülmesiydi. Gencin öldürülmesinin ardından iki toplum arasında çatışmalar başladı. Çatışmalar sonucu Bakü'de¹² sıkıyönetim ilan edildi. Bu olaylara Rusya genelinde işçi kesiminin yönetimden memnuniyetsizliği de katılınca Çarlık Rusya yıkıldı. Çarlığın yıkılması ile Azerbaycan'da iki toplum arasında devam eden çatışmalar arttı. Nitekim bu siyasi gerilim ileride Nahçıvan(5 Mayıs1905), Yerevan (23 Mayıs 1905), Eçmiyazin (3 Haziran), Cebrail-Karyağın (13 Haziran 1905), Şuşa (16 Ağustos 1905), Gence (1 Kasım 1905) ve Tiflis'e (20 Kasım 1905) kadar yayılacaktı.¹³ Fakat 1906'da Bakü'de kanlı olayların yatışması üzerine sakin bir dönem yaşanmaya başladı. Fakat Osmanlı Devleti'ndeki hızlı bir değişimin bölgeyi de etkilememesi düşünülemezdi. Çünkü Osmanlı Devleti'nde Türkçüler olarak telakki edilen "İttihat ve Terakki Cemiyeti", hâkimiyeti kendi eline almış durumdaydı. Osmanlı'da ortaya çıkan bu durumun hiç kuşkusuz Azerbaycan'da da umut ışığını yakacağı düşünülüyordu. Fakat bu umut fazla sürmedi. Çünkü 1911 yılında İtalya Trablus'a taarruz etmeye başladı. Aynı dönemde fikirsel açıdan da daha çok yukarıda sözkonusu edilen cemiyete yakın Müsavat Partisi (1911) kuruldu.¹⁴

Müsavat Partisi'nin kurulduğu dönemde vuku bulan Balkan Savaşları konusunda bildiriler yayınlaması, onun Ruslar tarafından mercek altına alınarak Osmanlı

11 Tadeusz Swiğtochowski, Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı "905-1920, (Türkçesi, Nuray Mert), Bağlam Yayınları, İstanbul 1988, s. 70-72.

12 Mehmed Said Ordubadi "Kanlı Seneler" adlı kitabından bu konuda şunları yazmaktadır; " 6 Şubat Ermenilerin ortalığı biran önce karışması için ellerinden geleni yaptığı, Müslümanların ise olup bitenleri şaşkınlıkla izlediği bir tarihti. İki komşu halk, birbiriyle olan ilişkilerini büsbütün noktalamıştı ve herkes her an tetikte bekliyordu. Nihayet uzunca zamandan beridir her iki halkın içine yerleştirilmiş olan bomba patladı. Bu bombanın Kafkasya'nın tamamını yıktığını söylersek hata etmemiş oluruz".

13 Şule Yanar, "Azerbaycan'da Ebülfez Elçibey Döneminde Türk Kimlik Oluşumu", Avrupa'dan Asya'ya Sorunlu Türk Bölgeleri, Derleyen: Bekir Günay, IG Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 598.

14 Taşkıran, a.g.e, s. 87.

Devleti'ne taraf olduğunu vurgulamasına sebep oldu. M.E.Resultzade'nin sürgünden dönerek Parti'nin başına geçmesi hem siyasi hem de sosyal alanda bir çok değişikliğin oluşmasını sağladı. Bu durum 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine Kafkasya genelinde de kendini hissettirdi. Fakat 1918 yılına kadar bölge fiili olarak savaşın dışında kaldı. 1917 yılında Rusya'da ortaya çıkan ihtilal Ermeniler tarafından büyük sevinçle karşılandı. Akabinde Ekim İhtilali ile Rus ordusu parçalandı ve bölgede denge problemi ortaya çıktı.

Ekim İhtilali sonucu büyük bir yara alan Kafkas halkları 11 Kasım 1917'de bir toplantı gerçekleştirerek Kafkasya'da Maver-i Kafkas Komiserliği kurulmasını kararlaştırdılar. Her ne kadar bir Komiserlik etrafında toplansalar da bir anlamda

***Ekim İhtilali sonucu
büyük bir yara alan
Kafkas halkları 11 Kasım
1917'de bir toplantı
gerçekleştirerek
Kafkasya'da Maver-i
Kafkas Komiserliği
kurulmasını
kararlaştırdılar.***

bölge bağımsızdı. Bu bağımsızlık Karabağ bölgesinde de kendini hissettirmişti. Fakat Ermeniler ile Azeriler arasında pek bir sıkıntı görülmedi. Çünkü her iki toplum da bu bağımsızlığın geçici olduğunun farkındaydı. Bundan dolayı kısa zaman sonra teşkilatlarını güçlendirmek adına çalışmaya başladılar. Fakat bütün bu çabalara rağmen 1918 yılının yazına kadar her iki halk bir arada barış içinde yaşamlarını sürdürdüler.¹⁵

1918'de Bolşevik Rusya'nın Türk Ermenistan'ı hakkında kararname kabul ederek yayınlaması barış içerisinde yaşayan her iki halkı birbirine düşürmek için yetti. Çünkü bu kararname ile bölgeden çekilmekte olan Rus askerlerinin yerini Ermeni milisleri alacaklardı. Nitekim bu işleri düzenlemek adına Stephan Şaumyan, "Kafkas Fevkalade Komiseri" tayin edildi. Şaumyan Lenin'den aldığı talimat doğrultusunda hareket edecek ve bölgede Bolşevik rejimi oluşturacaktı. Karşılığında da Doğu Anadolu'da kendi himayelerinde Ermenistan devleti oluşturulacaktı. Fakat "milletlerin kendi kaderlerini kendileri belirlemesi"(self determinasyon) doktrinini unutan Bolşevikler şimdi hem Doğu Anadolu'da hemde Kafkasya'da onların koruyuculuğuna soyunuyorlardı. Çünkü özellikle Osmanlı-Rusya sınırında bir Ermeni devletinin kurulması ordunun kendi çıkarları açısından çok önemliydi. Nitekim Şaumyan, Lenin tarafından verilen talimatı uyguladı ve kısa zaman zarfında burada çoğunluğu Ermeni vatandaşlarından ibaret bir kolorduyu kurdu ve başına da aslen Ermeni olan Nazarbekyan'ı görevlendirdi. Nitekim bu güçten çok iyi bir şekilde istifade eden Nazarbekyan, Doğu Anadolu istikametinde ilerleyerek Erzincan, Erzurum, Bayburt ve Gümüşhane'de çok ciddi biçimde zayıt verirdi. Fakat Enver Paşa'nın Vehip Paşa'ya ilerleme emrini vermesi üzerine Kazım Karabekir komutanlığındaki I. Kafkas Kolordusu harekete geçti ve kısa bir zamanda yukarıda sözkonusu bölgeler dahil Trabzon'a kadar olan topraklar kurtarıldı.¹⁶

15 Taşkıran, a.g.e, s. 87-89.

16 Halil Bal, "Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı 5, Yıl 3/2004, s. 25-51.

IV. Ermeniler Tarafından Gerçekleştirilen 31 Mart 1918 Bakü Katliamı

3 Mart 1918'de Osmanlı-Rusya arasında Brest-Litovsk Antlaşması imzalandı. Söz konusu antlaşma bazı Güney Kafkasya temsilcileri tarafından protesto edildi. Protesto edilmesine sebep ise antlaşma maddeleri gereğince Evliye-i Selase (Kars, Batum ve Ardahan) denilen bölgelerin Osmanlı Devleti'ne bırakılması idi. Fakat Kafkas temsilcilerinin bu düşünceleri Osmanlı askeri birlikleri tarafından pek dikkate alınmadı, aksine söz konusu bölgelere saldırılar düzenlendi. Bunun sonucunda Rus askeri birlikleri Kars, Batum ve Ardahan'ı terk etmeye başladılar. Savaşacak kadar takati kalmayan askeri birlikler de bir an önce geri dönmek için hareket ediyorlardı. Fakat askerlerin bölgeyi terk etmesinin Bolşevik Hükümeti'ni memnun ettiğini söylemek doğru olmasa gerek, çünkü Bolşeviklerin Osmanlı Devleti'ne karşı en önemli üssü olan Kafkasya sahipsiz kalacaktı. Bu da Güney Kafkasya Komiserliği'nin elini tek başına güçlendirecekti. Nitekim söz konusu cephenin boş bırakılmaması için ellerinden gelen gayret sarf edilmeye başlandı. Bu sebepten olması gerek ki terhis edilen askerlerin ilk başta Tiflis'te bırakılması düşünüldü. Fakat Güney Kafkas Komiserliği'nin buna müsaade etmeyeceğini duyurması üzerine askerler Tiflis'e hiç girmeden Karayazı Garını geçerek direkt Şemkir istikameti doğrultusunda hareket etmeye başladılar.¹⁷ Fakat Şemkir Garında onları bir sürpriz beklemekteydi. Azerbaycan Millî Birliklerine ait askerler onlardan silahlarını teslim etmelerini istediler. "Hayır" cevabı gelince iki askeri birlik arasında kısa süreli çatışma çıktı. Çatışma yatıştırıldıktan hemen sonra Şamhor Garı istikametinde harekete geçen askerler Şemkir istasyonunda olduğu gibi yine Millî Birlik askerleri tarafından karşılandı ve burada çatışmalar oldu (18 Ocak 1918). Rus askerlerinin silahlarını teslim etmemesi dolayısıyla gerçekleşen çatışmada bine yakın Millî Birlik askeri öldürüldü. Bu olay "Şamhor Katliamı" olarak da kaynaklarda geçmektedir.¹⁸ Rus askerlerinden alınan silahlar Gence Millî Konseyi'ne teslim edildi. Bu durum ve Dağıstan'da Necmettin Gotsinski başkanlığındaki birliklerin Petrovsk'tan çıkarma yaparak Bakü ile Rusya arasında kara yolu ulaşımını kesmeleri Bakü'de bulunan Bolşevikleri telaşa düşürdü. Özellikle Bolşeviklerin bu durum karşısında belli bir siyasî yol seçmeleri gerekiyordu. Nitekim Bakü'de toplanan ve silah bakımından Müslümanlara göre daha üstün durumda olan Taşnaklara destek verilmesi kendilerinin güçlenecekleri anlamına geliyordu. Taşnaklar bunu tarihî bir fırsat olarak değerlendirerek Müslümanlara saldırmaya başladılar. İki millet arasında çıkacak husumetten de her hâlükârda kârlı çıkan ise Bolşevikler oldu.¹⁹ Nitekim Bolşevik-Taşnak birlikleri kısa zaman zarfında Millî Birliklere karşı hazırlıklara başladılar. Aslında çok önceden beri belli periyot çerçevesinde Bakü ve onun yer altı ve yerüstü zenginlikleri için çabalayan sadece Rusya değildi, Bakü diğer Batılı güçlerin de ilgi odağındaydı. Bu sebepten dolayı Bolşevikler ne pahasına olursa olsun Bakü'yü ele geçirmek istemekteydiler. Taşnaklar ise sadece bu işte kullanılan taraf olacak ve onun karşılığında da kendi bağımsız devletlerini kuracaklardı.²⁰

17 Elçin Neciyev, Kafkaslarda Türk Katliamı, Emre Yayınları, İstanbul 2006, s. 65-67.

18 Neciyev, a.g.e, s. 68-70.

19 Świetochowski, a.g.e, s. 154-158.

20 ACSPİHDA, f. 277, d.2, iş. 26, s. 15.

Bakü için Bolşevikler yararına mücadele eden Şaumyan, Müslümanlara karşı saldırıya geçmek suretiyle Bolşevikler gözünde yükselmek için çalışmalarını hızlandırdı. Çünkü Müsavat Partisi gün geçtikçe halkın büyük bir ilgisini çekmişti. Halk yeniden Rusya'nın hegemonyasına girmek istememekteydi. Şaumyan'ın yukarıda bahsettiğimiz üzere beklediği fırsat, 9 Mart 1918'de General Talişinski başkanlığındaki Dikaya Divizya (Vahşi Tümen)'nin Bakü'ye yaklaşması haberi ile gerçekleşmiş oldu. Şaumyan haberi alır almaz Talişinski başta olmak üzere alayın tamamının Bakü garı yakınlarında tutuklanması emrini verdi. Aynı gün emir yerine getirildi. Fakat bu olay şehirde duyulur duyulmaz, sadece Bakü ve kazalarında değil, Azerbaycan genelinde de çok ciddi rahatsızlığa neden oldu. İtiraz eden halk Bakü Sovyet'inden hapsin sebebinin açıklanmasını ve onların serbest bırakılıp bırakılmayacağını sormaya başladılar. Bakü Sovyeti bu konuda birkaç gün sonra açıklama yaptı. Açıklamada hem Talişinski'nin hem de alay mürettebatının önceleri Çarlık ordusunda jandarma olarak görev yapmaları sebep gösterildi. Bu açıklamanın gerçekçi olmadığını düşünen halk, Bolşevik-Taşnak birliklerine karşı ayaklandı. Fakat bu ayaklanma kısa zamanda bastırıldı. Ayaklanan halktan birçoğu öldürüldü ve geriye kalanlar hapse atıldı.²¹

28 Mart 1918'de H. Z. Tağıyev'in oğlu silahına gayri ihtiyari davranması sonucu Lenkeran'da vefat etti. Tağıyev'in oğlunun cenazesi 29 Mart 1918'de "Evelina" gemisi ile Bakü'ye getirildi. Gemide ayrıca 48 asker daha mevcut idi. Cenazenin defnedilmesinden sonra sözkonusu gemi 48 mürettebatı ile beraber Lenkeran'a geri gitmek için Bakü garından ayrılmak üzereydi. Geminin gardan kısa bir mesafe uzaklaşması üzerine Bolşevik-Ermeni Müslüman Birliği'nin terk-i silah edilmesi konusunda talimat verdi. Fakat Müslüman Birlikler bu teklifi kabul etmediler. Bunun üzerine çatışmalar başladı ve Bolşevikler gemide bulunan silahlara el koydular.²² 30 Mart'ta Bakü Sovyeti İhtilal Komitesi'nin kurulduğu açıklandı. N. Nerimanov da giyaben bu komiteye dahil edildi. Komite'nin de "Evelina" gemisinin durdurulmasında etkin olduğu bir gerçektir. Burada bu çatışmanın ortaya çıkması ile ilgili birçok mülahaza söz konusudur. Bazılarına göre sözde bu çatışmanın sebebi; Lenkeran'a geriye giden Evelina gemisine 48 askeri mürettebatın yanı sıra ilave asker ve silah-mühimmatının da yüklenmiş olması gösterilmektedir. Fakat sözkonusu olaylar iyi bir şekilde tetkik edildiğinde söylenenlerin hiçbirinin gerçeklerle alakasının olmadığı ortaya çıkacaktır. Şöyle ki, bir defa Azerbaycan Millî Askeri Birliği'nin söylendiği kadar askeri birliği bulunmadığından bunlardan bir kısmını da Lenkeran'a göndermesi düşünülemezdi. Daha önemlisi Azerbaycanlılar Çarlık Rusya döneminde askere alınmadığından dolayı silah-mühimmat konusunda Bolşevik ve Taşnak birliklerinin sahip olduğu kadar silaha sahip değillerdi. Çünkü Kafkas cephesinden geriye dönen askerler silahlarını Azerilere değil, Bakü'de meskûn Rus ve Taşnaklara teslim etmişlerdi. Bize göre bu çatışma ve terk-i silah meselesinin tek sebebi vardır: O da Bolşevik-Taşnak birliklerinin Bakü'yü Müslümanlardan temizlemek, siyasi güç olmak yolunda hızlıca ilerleyen Müsavat Partisi'ni ortadan kaldırmaktır.

21 a.g.b, s. 15-16.

22 Azerbaycan Gazetesi, "Mart Hadise-i Elimesinin Muhtasar Tarihçesi", 31 Mart 1919.

31 Mart'ta halk sokaklara döküldü ve askerlerden alınan silahların geri verilmesini talep ettiler. Aynı gün Müslüman Cemiyet-i Hayriye binasında toplananlar da silahların geri verilmesini talep ettiler. Bu toplantıya katılan Bakü eski reislerinden olan G. Ter-Mikaelyants bir konuşma yaptı. Mikaelyants konuşmasında: *"Müslümanların Bolşeviklere karşı yürüttüğü mücadelede Ermeni Milli Şurası ve Taşnakların onların yanında yer alacaklardır"* şeklinde bir açıklama yaptı. Aslında bu açıklamanın bir uydurmadan başka bir şey olmadığı kısa zaman sonra anlaşılacaktır. Çünkü bu taktiğin temeli 1917 yılına dayanıyordu. Amaç Bolşeviklerin yardımı ile müslüman halkı yok etmekten ibaretti. Aynı gün Nerimanov da Şaumyan'la silahların iade edilmesi konusunda bir görüşme gerçekleştirdi. Şaumyan silahların iade edileceği sözünü verdi. Fakat 31 Mart'ta diyalog yerini silaha bıraktı. İlk ateşin kim tarafından açıldığı belli değildi. Çatışmalar başladığı zaman sözlerinde durmayan Ermeniler hemen Bolşeviklerin tarafına geçtiler. Bolşeviklerden yana olan sadece Ermeniler değildi. Onlarla beraber Menşevikler, Es-er'ler, Hazar Askeri Donanması ve Kadetler de vardı.

31 Mart'ta Ermeni-Bolşevik koalisyonu çok geniş biçimde hazırlıklarını tamamladı ve Müslümanlara karşı saldırıya geçti.

Bolşeviklere destek olanlar arasında en karlı çıkan hiç şüphesiz Ermeniler olmuştur. Nitekim 31 Mart'ta Ermeni-Bolşevik koalisyonu çok geniş biçimde hazırlıklarını tamamladı ve Müslümanlara karşı saldırıya geçti. Mars Tiyatrosu'nun çatısında toplanan koalisyon birlikleri suçsuz sivil halkı öldürmeye başladılar. Aynı günün akşamı şehir kaynar bir kazanı anımsatıyordu. Bolşevik-Taşnak birlikleri İsmailiye binası ve çevresinde toplanan halkı öldürüyorlardı. Avakyan başkanlığındaki bir kısım askeri birlik şehir merkezine doğru ilerlemeye başladılar. Çatışmalar şiddetini artırıyordu. En yoğun çatışma özellikle Goşa Kale Kapısı ve İsmailiye Binası etrafında devam ediyordu. Hazar Askeri Donanması da Müslümanların yaşadığı mahalleleri top ateşine tutmaktaydı.²³ İsmailiye Binası ve Hayriye Cemiyeti'nin ne şekilde ateşe verildiğini Soruşturma Komisyonu tarafından yayınlanan belgelerde açıkça görmek mümkündür. Belgede:

"18 Mart 1918'de bir Ermeni zabiti ve yanında getirdiği üç askeri ile beraber Kaspi gazetesi ile Müslüman Cemiyeti arasında bulunan İsmailiye binasına girdi. Kısa bir zaman sonra binadan alevler yükselmeye başladı. Bakü Müslümanlarının, aynı zamanda Bakü'nün gözdesi olan bu bina yangın sonucu kül oldu. Bu binayı yakmaya gelen zabit ise Taşnaksütyun Partisi üyesi Tatevos Emirov idi".²⁴

Soruşturma Komisyonu tarafından Adalet Bakanlığı'na takdim edilen diğer bir belgede ise açıkça çatışmayı yönetenlerin Ermeniler'den başkasının olmadığı şu şekilde açıklanmaktaydı:

²³ Neciyev, Kafkaslarda Türk Katliamı..., s. 75-84.

²⁴ ACSPIHDA, (Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve İçtimai Hareketler Devlet Arşivi), f. 277, d.2, iş. 16, s. 18.

“Nikolay (şimdi bu caddeye istiklaliyet adı verilmiştir) caddesindeki saldırıyı Ermeni askerleri ve aydınları yönlendiriyordu. Bunlar bir eve girerek sekiz kadını ve çocuğu öldürdüler. Başka bir grup Fars sokağı'nda yaşayan Bala Ahmet Muhtarov'un evine girerek evde bulunan dokuz kişiyi kilisenin önüne götürerek orada kurşunladılar. Cesetlerden ikisi yanan Dağıstan Oteli'nin alevleri içine atıldı.”²⁵

V. İngiliz Döneminden Sovyet Dönemine “Karabağ”

31 Mart Katliamı'nın sonucunu çok yönden değerlendirmek mümkündür. Fakat biz daha çok bu katliamın siyasî açıdan sonucu üzerinde kısaca duracağız:

1. Bu katliam sonucunda Bolşevikler Bakü'yü elde ederek burada hâkimiyetlerini kurmuşlardır.
2. Maverayı Kafkas Komiserliği'nin yetkileri kısıtlanmış ve devam edemez hale gelmiştir.
3. Ermeni Taşnaklar'ı Bolşeviklerden aldıkları destek sonucu Komiserliğe üye diğer iki temsilciler (Ermeni ve Gürcü) arasında uzlaşmaz tavırlarını sürdürmüşler ve 26 Nisan 1918'de çekilmişlerdir.

Nitekim Ermenilerin çekilmesi üzerine Azerbaycan delegeleri de özellikle 31 Mart Katliamını sebep göstererek Komiserliği terk etmiş ve Azerbaycan Millî Şurasını toplamışlardır. Şura toplantısında katliam meselesi görüşülmüş ve Bağımsız Azerbaycan devletinin kurulması ve Osmanlı Devleti'nden yardım alınması kararlaştırılmıştır.²⁶

28 Mayıs 1918'de Azerbaycan bağımsız cumhuriyeti ilan edilmiştir. Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra 4 Haziran 1918'de Osmanlı Devleti ile barış antlaşması imzalandı.²⁷ 14 Haziran 1918'de Batum'da yeni bir anlaşma imzalanmasından sonra Azerbaycan kendi istiklâl Beyannamesi'ni yayınladı. Beynamede Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunu bir kere daha deklare etti.²⁸ Yeni kurulan Cumhuriyetin birçok yönden eksikleri vardı. Bu yüzden 4 Haziran Anlaşmasına göre Azerbaycan Osmanlı Devleti'nden yardım talep etti. Enver Paşa bu talebi tarihi bir fırsat olarak değerlendirerek Kafkas İslam Ordusu'nun kurulması ve başına da kardeşi Nuri Bey'in getirilerek bölgeye gönderilmesi talimatını verir. Nuri Bey kısa bir zaman zarfında Musul'dan yola çıkarak Zengezur'a oradan da Gence'ye ulaşmıştı. Bu arada Bolşevik-Taşnak

25 ACSPİHDA, f. 277, d.2, iş. 16, s. 22.

26 Abdulhaluk Çay, Emenilerin Bakü'de Yaptığı 31 Mart Bakü Katliamı, Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplu ile İlişkileri Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi, A. İ.İ. T. Enstitüsü, Ankara 13 Nisan 1992, s. 244.

27 Taşkiran, a.g.e, s. 99-100.

28 Taşkiran, a.g.e, s. 100.

birlikleri de boş durmayarak Gence'ye doğru hareket etmekteydiler. 27 Haziran tarihinde Göyçay Muharebeleri ile başlayan süreç 15 Eylül 1918'de Bakü'nün kurtarılmasıyla Azerbaycan'a teslim edilmesiyle sonuçlanmıştır.²⁹ Fakat bu süreçte Karabağ Ermenileri de boş durmamış, Ağustos ayında topladıkları "I. Karabağ Ermenileri Meclisi"ni oluşturarak kendi hükümetlerini kurmuşlardır. Özellikle Ermeni General Andranik'in Nahçıvan ve Zengezur'u da istila etmesi Nuri Paşa'yı tedirgin etmiş olacak ki Bakü'nün kurtarılmasından hemen sonra Nuri Paşa Karabağ'a doğru hareket etmek için karar vermiştir.

25 Eylül 1918'de İslam Ordusu Karabağ'a girdi. 1 Ekim 1918'de Nuri Paşa'nın Ağdam'a gelmesi ve 9 Ekim'de Şuşa'ya doğru ilerlemesiyle harekât başarıyla sonuçlandı. Fakat bölge tamamen kurtarılmadan I. Dünya Savaşı sona erdi ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandı. Bu anlaşmanın 11. ve 15'nci maddeleri gereği Osmanlı Devleti Azerbaycan'dan geri çekilmeyi kabul etmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'ne bölgeden askerlerini çekmesi konusunda ısrar eden İngilizler kısa zaman sonra söz konusu bölgeyi kendi denetimi altına almıştır.³⁰ Ermeniler İngilizlerin bölgeye gelmesini sevinçle karşıladılar. Fakat bu sevinçleri çok uzun sürmedi. Çünkü İngilizler onlardan bölge valisi olarak atadıkları Hosrov Sultanov'a tabi olmalarını istemekteydiler. Fakat Ermeniler bu duruma itiraz ettiler. Bu durum karşısında şaşkına dönen Ermeni liderler yeniden Andranik'i bölgeye davet ettiler. Ne yazık ki İngilizlerden Osmanlı birliklerine nispetle daha çok çeken Andranik Paşa'nın onlara karşı savaşmayacağını açıklaması üzerine, Ermeniler Karabağ'ın bundan sonraki kaderini İngilizlere bırakacaklarını ve onlar tarafından atanan vali Sultanov'a itaat edeceklerini açıkladılar. Ayrıca burada açıklanması gereken diğer husus ise şudur: Ermeniler Osmanlı Devleti'ne karşı da I. Dünya Savaşı'nda düşman safında olan İngilizlere güvenmek istiyorlardı. Çünkü Osmanlı Devleti her iki milletin ortak düşmanıydı. İngilizler ise bölgedeki güçlerine güç katmak adına Ermenilerden farklı düşünmekteydiler. Buna sebep ise bölgede Bolşevik karşıtı bir politika yürütmekten ibaretti. Bu politikaya göre:

1. Bolşeviklere karşı olan ve mücadele yürüten Denikin ordularını desteklemek,
2. Azerbaycan'da da İngiliz taraftarı bir yönetim oluşturmak İngilizlerin temel amaçlarıydı.

Zira her iki politikada da İngilizlerin başarılı olduğu kısa zaman sonra Karabağ Genel Valiliği'ne Hosrov Sultanov'un atanmasını sağlamalarından anlaşılmaktadır. 10 Şubat 1919'da göreve gelen Sultanov, çok kısa süre sonra İngilizlerden yardım talep etti. İngiliz yetkililer de onun bu isteğini karşılıksız bırakmayarak 400 askeri bölgeye sevk ettiler. Asker sevkıyatından sonra bölgede 1919 yılının Ağustos'una kadar sükûnet devam etti. Bu tarihten itibaren İngilizlerin Karabağ bölgesi dahil tüm Güney Kafkasya genelinden ayrılması Ermenilere yeniden ayaklanmak adına serbestlik sağladı. 1919 yılı sonunda Karabağ'da taraflar arasında yeniden anlaşmazlıklar ortaya çıktı. İngilizlerin

²⁹ Aktes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, s. 475-478.

buradan çekilmesinden sonra bölgeye İtilaf Devletlerini temsilen ABD'li Haskel geldi.³¹ Haskel bölgeye gelir gelmez iki devlet arasında anlaşma sağlamayı başardı fakat Ermeniler her fırsatta anlaşmayı bozarak Müslümanlara saldırılarını devam ettiriyorlardı. Aynı tarihlerde dünyada olup biten değişimler ve gelişmeler de bölgede kendini hissettiriyordu. Özellikle sözkonusu bölgeyi stratejik konumu itibari ile kendileri için sınır kabul eden Bolşeviklerin, Denikin Birliklerini mağlup ederek güçlenmesi onun Kafkasya'ya kadar uzamasını sağlıyordu. Bolşevikler için Kafkasya'daki yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, jeo-stratejik konumu itibariyle Azerbaycan ilk sıraya oturuyordu. Bu yüzden bölgeyi ele geçirmek için fırsat kollamaktaydılar. Bu fırsatı 31 Mart 1918'de Bakü katliamı yaparak elde eden Bolşevikler, bu siyasetlerini daha da ileri götürmek düşüncesindeydiler. Nitekim 31 Mart Katliamında olduğu gibi bu defa da aynı fırsatı onlara Ermeniler sağladılar ve Bolşevikler Karabağ'da Müslümanlara karşı yeniden saldırdılar.³² Müslümanlara karşı yapılan saldırı tâbi olarak karşılıksız bırakılamazdı. Azerbaycan Millî Ordusu'na bağlı birlikler bölgeye sevk edildi. Bölgeye sevk edilen sözkonusu birlikler o dönemde Dağıstan sınırında bulunuyorlardı. Burada ince bir siyasetten bahsetmek gerekmektedir.

Bolşevikler eğer Azerbaycan'ı işgal etmek istiyorlarsa;

- Birincisi, ya içte ya da dışta propaganda yapmaları gerekmekteydi. İçte propaganda yapmak için Ermeniler ve Ruslar zaten mevcuttu. Çünkü bu güçler artık Komünistler arasında birliği sağlamışlardı.
- İkincisi, askeri kanadı zayıflatmaları gerekmekteydi. Bu yüzden Azerbaycan'ın Millî Birliklerini Dağıstan sınırından Karabağ'a sevk ederek önlerine çıkabilecek engeli bertaraf ettiler. Sonuç olarak Bolşeviklerin önünde kalan her iki engel aşılmış oldu. Geriye yalnızca Azerbaycanın işgali kaldı.

VI. Azerbaycan'ın Sovyetler Tarafından İşgali (27 Nisan 1920)

Yukarıda zikredildiği gibi, Karabağ ayaklanmasının çıkması üzerine Azerbaycan Genelkurmayı, Millî Birliklere ait askerlerin büyük bir bölümünün Karabağ'a sevk edilmesini kararlaştırdı. Tabii ki sözkonusu askerlerin büyük bir bölümü Dağıstan sınırında görev yapıyorlardı. Haliyle askerlerin burayı terk etmeleri Dağıstan sınırının savunmasız bırakılmasını ve Bolşeviklerin elini kolunu sallayarak Bakü'ye doğru hareket etmelerinin önünü açmaktaydı. Nitekim 20 Nisan 1920'de XI. Kızılordu hiçbir sıkıntı ile karşılaşmaksızın Azerbaycan sınırını geçerek Bakü istikametinde hareket etmeye başladı. 28. alaya bağlı birlikler Teymur Han Şura'ya, 32. Alayın birinci ve ikinci bölükleri ise Deşlegir-Gayakent hattına konuşlanmaya

30 Mirza Bala Mehmetzade, Karabağ Maddesi, İslam Ansiklopedisi, Cilt, VI, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, s. 212-217.

31 Cemil Hesenli, Azerbaycan Tarihi, 1918-1920, Türkiye'nin Yardımından Rusya'nın İşgaline Kadar, Türkçeye çeviren Aslan Erturun, Azerbaycan Kültür Derneği, Ankara 1998, s. 296-297.

32 Taşkiran, a.g.e, s. 100-127.

başladılar.³³ Artık Bakü'nün işgal edilmesi için hazırlıklar tamamlanmıştı.³⁴ Ayrıca 21 Nisan'da Lenin ve Stalin'in ortak talimatını alan Orconikidze, Azerbaycan işçi ve köylülerine yardım etmek bahanesiyle XI. Kızılordu'ya Müsavat Hükümeti'ni yıkmak için kesin emri verdi.³⁵ Fakat çeşitli sebeplerden dolayı tedbiri elden bırakmak istemeyen Bolşevik yönetimi 22 Nisan'da Kızılordu'nun XI. Kızılordu temsilcisini Bakü'ye göndererek burada Komünist Parti Komite üyeleri ile görüşme gerçekleştirerek genel havayı öğrenmesi, hem de 27 Nisan'da Azerbaycan Hükümeti'ne, parlamento ve hükümeti feshetmeleri konusunda ultimatoma verileceğini iletmesini kararlaştırdı.³⁶ Kararların Bakü'ye ulaştırılmasının hemen akabinde Kafkas cephesi Komutanı Tuhaçevski, tüm Azerbaycan topraklarının işgal edilmesi emrini verdi.³⁷ Tuhaçevski ayrıca Azerbaycan Askeri Birliklerinin Yalama-Bakü yolu istikametine nazaran Batı cephesinde yerleştiklerinden dolayı bu cepheye daha fazla önem verilmesi gerektiği tavsiyesinde bulunmayı da ihmal etmiyordu. Emirde, Kuzey Kafkasya demiryolunun tutulması için Kürdemir'e süvari birlikleri gönderilmesi, XI. Kızılordu Birlikleri Abşeron'a yaklaşırken Volga Hazar Donanmasının Elet'e asker çıkarması, bu çıkarma birliklerinin Bakü'ye hareket ederek petrol çıkarılan arazileri kontrol altına alması şart koşulmaktaydı.³⁸

Bu arada Azerbaycan Komünist Parti yönetimi XI. Kızılordu temsilcisi aracılığı ile aldığı talimatlar doğrultusunda 27 Nisan günü itibarıyla ülkede askeri bir darbe yapmak için gerekli koşulların oluşması için gereken ortamı hazırlamak ile meşguldü.³⁹ Bu hazırlığın ilki 24 Nisan'da Rusça olarak "Yeni Dünya" (Noviy Svet) gazetesinin yayınlanmasına başlanması ile oldu. Gazetenin ilk sayısı;

"Bitsin Müsavat Hükümeti!"

Yaşasın Sovyet Hâkimiyeti!"

Yaşasın Bağımsız Sovyet Komünist Azerbaycan!" sloganı ile basıldı.

Aslında Komünist gruplar, 24 Nisan'da aldıkları bir emirle harekete geçmiş bulunuyorlardı. 25 Nisan'da Komünist Partisi Komite üyelerinin savaş durumuna getirilmeleri emri verildi ve emre karşı çıkanların öldürülecekleri açıklandı.⁴⁰ Aynı tarihte Petrovsk vilayetindeki XI. Kızılordu komutanlığı Azerbaycan Bolşevik temsilcilerinin de katılımıyla bir toplantı tertip ederek Azerbaycanın işgal edilmesi planının son kez müzakeresini yaptı. Müzakereler sonucu XI. Kızılordu Başkumandanı Bakü'ye yönelik yapılacak işgalin hemen başlatılması konusunda direktifi imzaladı. Başkumandanın direktifinde Azerbaycan askeri birliklerinin

33 M. B. Traskunov, Geroişeskkii Boevoy Put, XI Armii na Frontah Grajdanskoy Voynı, Tbilisi/Tiflis 1958, s. 139.

34 M. Bala, Milli Azerbaycan Hareketi, İstanbul Fırka Divanı Tarafından Basılmıştır 1938, s. 193.

35 Z. İbrahimov, "Azerbaycan'da Sovyet Hakimiyetinin Gurulmasında Gızıl Ordunun Rolü", Propagandist (Azerbaycan K(b) PMK Dergisi), 3 Mart, Bakı 1943, s. 40.

36 Baymirza Hayit, Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası, Ankara Güven Yayınları 1975, s. 19-20.

37 ACSPİHDA, f. 456, siy. 7, iş. 96.

38 Direktivı Komandovaniya Frontov Krasnoy Armii (1918-1920), Moskova 1974, s. 310-311.

39 Swietochowski, a.g.e, s. 240.

40 Swietochowski, a.g.e, s. 240.

mevcut durumu ve onlara karşı düzenlenecek olan saldırıya ilişkin bazı önemli ipuçları mahiyetinde bilgiler verilmekteydi.⁴¹

26 Nisan'da Yefremov, (Bolşevik zırhlı trenlerinin başkomutanı) Samur Çayı Köprüsüne gelerek burada keşif faaliyetlerine başladı. Yefremov ve arkadaşları halka kendilerini sığınmacı olarak tanıtmakta ve onlardan yiyecek yardımı da almaktaydı. Nitekim Yefremov'un kaleme aldığı kitaptan da açıkça anlaşıldığı üzere, bu keşif kolu, halkla sohbet etmiş ve onlardan Yalama'da kaç Azeri askeri bulunduğunu, telefon hatlarının nereden geçtiğini öğrenmiş ve aynı gün, akşam saatlerinde Azerbaycan zırhlı trenleri kumandanı Lordkipanidze ile irtibat sağlamış ve ondan Samur Köprüsünün sıkıntılı olduğu bilgisini edinmişlerdi.⁴² Aynı gün Mikoyan başkanlığındaki "III. Enternasyonal" ve diğer dört zırhlı trene de hareket emri verildi. Zırhlı tren Azerbaycan askerlerince mayınlanan Samur çayı köprüsünü aşıp demir yolu boyunca Yalama, Hudat ve Haçmaz istasyonlarını geçerek petrol kaynağı Bakü'ye doğru ilerlemeye başladı.⁴³

27 Nisan'da Mikoyan başkanlığındaki III. Enternasyonal Rus zırhlı treni Azerbaycan sınırlarını geçti.⁴⁴ Aynı gün Bakü'deki Bolşevikler de hareketlenerek Bakü'nün stratejik konumunda bulunan demiryolu istasyonunu, otogarını, postaneyi, polis merkezlerini ve petrol ocaklarını ele geçirdiler.⁴⁵ Sovyet ordusunun Azerbaycan topraklarına girdiği bilgisini alan Bolşevik temsilciler parlamentoya G.Sultanov başkanlığında bir heyet göndererek parlamento ve hükümetin feshedilmesini ve hâkimiyetin 24 saat içinde kendilerine devredilmesini istedi.⁴⁶ Çünkü Orconikidze emrindeki Bolşevik ordusu Bakü'ye 30 mil gibi çok yakın bir mesafede bulunuyordu.⁴⁷

Hükümet bu direktifi parlamentonun görüşüne sundu ve aynı gün, Resulzade başkanlığında bir meclis oturumu tertip edildi. Resulzade ve Rüstembekov bu oturumda çok sert konuşmalar yaptılar. Resulzade, ülkeye giren ordunun sonuç olarak Rusya'ya ait işgal ordusu olduğunu, Anadolu'ya gidebilmek için Azerbaycan'ı işgal ettiğini, Türkiye'nin Azerbaycan'ın kurtarıcısı ve milletin ikbalini yücelten mukaddes bir ülke olduğunu anlattı. Türkiye'nin kurtuluşu için gelen her kuvveti memnuniyetle yolcu edeceklerini ama bu kuvvetin, Azerbaycan'ın bağımsızlığını çiğnememesi gerektiğini, Azerbaycan'ın rızası olmadan topraklarına tecavüz eden bir gücün dost olarak kabul edilemeyeceğini, Bolşeviklerin parlamentoya sundukları yazının ise düşmanca bir ultimatoma olduğunu söyledi. Resulzade bu konuşmasında Rus ordusunun Azerbaycan'a geliş nedeninin, 1914 sınırlarını yeniden tesis etmek, Anadolu'nun yardımına gitmek bahanesiyle Azerbaycan'ı işgal etmek olduğunu, Rusya ile anlaşmak için

41 İnternaşionalnaya Pomoş XI Armii v Borbi za Pabedu Sovetskoy Vlasti v Azerbaydjane, Baku 1989. Azereşr, s. 24.

42 M. G. Yefremov, Bakı Yolunda, Sovyet Hâkimiyeti Uğrunda Hatıralar, Bakı 1967, Azereşr , s. 93–94.

43 Z. İbrahimov, a. g. mak, s. 41.

44 H.Cebiyev, 23 saat Yalamadan Bakı'ya, Bakı 1967, Azereşr, s. 74.

45 Azerbaycan Cumhuriyeti, s. 294.

46 Swietochowski, a.g.e, s. 241; Hayit, a.g.e, s. 20.

47 Şemistan Nezirli, Azerbaycan Generalleri, Elm, Bakü 1991, s.134.

Bolşeviklerin ultiyatomunu kabul etmeye gerek olmadığını, bu ultiyatomun nefretle reddedilmesi gerektiğini, ultiyatomun kabulü halinde, bunun, hükümeti dost kılığına girmiş düşmana teslim etmek anlamına geleceğini savunmakta, meclise milletin iradesiyle girdiklerini ve oradan ancak süngü yoluyla çıkarılabileceklerini ilan etmekteydi. Bu görüşmeler esnasında Rusya'nın Hazar filosu, silahlarını parlamento binasına yöneltmiş bulunuyordu. Parlamento Muhafız Alayı, binayı koruyabilecek durumda değildi. Savunma Bakanı Mehmandarov silahlı direnişin mümkün olmadığını anlamış, küçük bir milletvekili grubu, hükümetin bir savunma stratejisi geliştirebilmek için Gence'ye taşınmasını önermişti. Buna karşılık İttihatçılar ve Sosyalistler, Sovyet iktidarını memnuniyetle karşılayıp kabul ettiklerini açıkladılar.⁴⁸ Azerbaycan Komünist Partisi yöneticileri, parlamentodaki görüşmelere aldirmaksızın ısrarlı saldırılarını sürdürmekte devam ediyorlardı. Çünkü arkalarında her türlü himaye ve destek sözünü veren Bolşevikler onlara çok yakındı. Nitekim 27 Nisan gecesi 23:00 sularında XI. Kızılordu Yalama istasyonu üzerinden şehrin işgaline girerek başarı elde etti.⁴⁹ Şehir halkı bu işgal karşısında kendi çapında Bolşevik kuvvetlerine karşı mukavemet gösterdi, fakat elinde bu orduya karşı koyabilecek gücü olmayan halkın bu mukavemeti bir anlam ifade etmiyordu. Çünkü III. Enternasyonal treninin hemen arkasında üç zırhlı tren daha bulunmaktaydı.⁵⁰

Azerbaycan parlamentosu yukarıda söz konusu işgal akabinde Tiflis'te bulunan İngiliz temsilcisi Lyuk'a müracaat ederek ondan yardım talebinde bulundu.

Azerbaycan parlamentosu yukarıda söz konusu işgal akabinde Tiflis'te bulunan İngiliz temsilcisi Lyuk'a müracaat ederek ondan yardım talebinde bulundu. Fakat Lyuk bu konuda yardımcı olamayacağını söyledi. Parlamento bu olumsuz cevap karşısında meseleyi kendi içinde görüşmeye karar verdi. Fakat çekişmeli geçen görüşmeler sonucu, Bolşeviklere aşağıdaki şartların sunulması kararlaştırıldı:

1. Azerbaycan'a Sovyet idaresi altında tam bağımsızlık sağlanacak.
2. Azerbaycan Komünist Partisi tarafından kurulacak hükümetin otoritesi geçici olacak.
3. Azerbaycan yönetiminin nihai biçimi, hiçbir dış baskı olmaksızın, Azerbaycan'ın en yüksek yasal organı olan Azerbaycan İşçi Köylü ve Asker Sovyeti tarafından belirlenecek.
4. Tüm idari memuriyetler devam edecek, sadece yüksek mevkiler ve sorumlular değiştirilecek.

48 Mehmet Emin Resulzade, Asrımızın Siyavuşu , Amidi Matbaası, İstanbul 1339-1342, s. 55.

49 Mustafazade, a.g.e, s. 53.

50 Cebiyev, a.g.e, s.74-75.

5. Yeni oluşturulan geçici komünist hükümet, mevcut hükümetin ve parlamentonun üyelerinin can ve mal güvenliğini temin edecek.
6. Yeni hükümet, Kızılordunun Azerbaycan'a askeri müdahalesini engelleyecek.
7. Yeni hükümet, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ortadan kaldırmaya çalışan dış güçlere karşı sert tedbirlere başvuracak.

Azerbaycan Komünist Partisi Yönetim Kurulu, Cumhuriyet Parlamentosu tarafından kabul edilen kararların açıklanmasının hemen akabinde bir genelge ile hem mevcut iktidara hem de Azerbaycan halkına müracaatta bulundu. Yaptıkları müracaatta; Azerbaycan Millî Hükümeti'nin devrildiğini ve bundan sonra hâkimiyetin "çalışkan işçi-köylü insanların eline geçtiğini" ilan etti.⁵¹

28 Nisan 1920'de Azerbaycan topraklarını işgal ederek kendisine bağlayan Bolşevikler yeni bir yönetim biçimini oluşturmak adına toplandı. Toplantıda daha önce ismi üzerinde hemfikir olunan fakat kendisi henüz Azerbaycan topraklarında bulunmayan Neriman Nerimanov başkanlığında Azerbaycan Geçici İhtilâl Komitesi AMİK⁵², kuruldu.⁵³

VII. Sovyet Azerbaycan'ı Döneminde "Karabağ" Problemi

Azerbaycan'ın Bolşevikler tarafından 27 Nisan 1920'de işgal edilmesine dört gün kala Karabağ'da bazı gelişmelerin yaşandığı görüldü. Bunlardan birincisi Varanda ve Dizak bölgelerinde Dro (Dramat Kananyan) komutanlığında yeni bir ordunun kurulması girişimi, ikincisi birincisine nispetle daha da önemlisi, (Ermeniler açısından) Karabağ Ermenilerinin dokuzuncu kongrelerini toplayarak Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmak konusunda karar almaları idi. Bu karar üzerine (Bu dönemde Azerbaycan Bolşevikler tarafından işgal edilmiştir) XI. Kızılordu'ya bağlı 32. Tümen Karabağ'a doğru harekete geçti. Bölge komutanı Dro, her ne kadar Ermenistan yönetiminden yardım talep ettiyse de Ermenistan'da patlak veren Bolşevik ayaklanması yüzünden ona destek gönderilemedi. Nitekim Ermenistan'da yardım alamayan Dro, Karabağ'ı Bolşevik birliklerine terk etmek zorunda kaldı. Karabağ'ın Bolşevikler tarafından işgali Azerbaycan yönetimini rahatsız etmeye başladığı için Nerimanov başkanlığındaki Komiserler Sovyeti acil olarak toplandı. Toplantıda Nerimanov: "*Güya tartışmalı olan Zengezur ve Karabağ'ın bu gün olduğu gibi gelecekte de Azerbaycan dâhilinde kalmalıdır*"⁵⁴ açıklamasında

51 Swietochowski, a.g.e, s. 240; Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası, C. I, Azerbaycan Sovyet Ansiklopediyasının Baş Redaksiyası, Bakı 1976, s. 163

52 Kısaca ismi "AMİK" olan Azerbaycan Geçici (müveggeti) İnkılâp Komitesi, Azerbaycan'da proleter diktatörlüğünün en yüksek hakimiyet idaresidir. Bu idare Azerbaycan SSCB MİK, (Azerbaycan Sovyet Sosyalist Respublikası Merkezi İcra Komitesi, 19 Mayıs 1921) kuruluşuna kadar faaliyetini devam ettirmiştir. AMİK'in asıl görevi devrilmiş istismarcı sınıfların mukavemetini göğüslemek ve sosyalist devlet hakimiyetini yaratmaktır. Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası, Bakı 1976, s. 163.

53 Dekretü Azrevkoma, Azereşr, Bakı 1988, s.12-13.

54 İğrar Aliyev, Dağlık Karabağ, Bakü 1989, s. 88-90.

bulundu. Bu açıklama üzerine Bolşevik XI. Kızıldunun bölgeyi işgal etmesinin hemen akabinde toplanan RKP. Yönetim Kurulu bölge ile ilgili bir karar daha kabul etti. Kararda: “Azerbaycan ile olan ilişkileri göz önünde tutularak bölgenin Azerbaycan sınırları dâhilinde kalması ve buraya muhtariyet verilmesini” onayladı.⁵⁵ Bu tarihlerde Ermeniler yüzünü Doğu Anadolu bölgesine çevirmiş ve Oltu’yu işgal etmişlerdi. Bu işgal karşısında Kazım Karabekir Paşa onlara karşı saldırı emrini vermiş ve 7 Kasım’da Gümrü ele geçirilmiştir. 3 Aralık’ta çaresiz durumda kalan Ermeniler anlaşma teklifinde bulunmuş ve bu teklif sonucu “Gümrü Antlaşma”sı imzalanmıştır. Antlaşma gereği Nahçıvan geçici bir süre için Türkiye’ye bırakılmıştır. Bunun üzerine bölge adına endişeye kapılan Bolşevikler kuzey istikametinden Ermenistan’ı işgal ederek orada da kendi Sovyet yönetimini kurdular.⁵⁶

Ermenistan’ın sovyetleştirilmesine kadarki süreçte Karabağ ve özellikle de Zengezur Sovyet Azerbaycan’ına bağlıydı. Fakat Ermenistan’ın da sovyetleştirilmesi akabinde önemli bir fırsatın ele geçirilebileceğini düşünen Ermeniler bölge ile ilgili iddialarını daha açık şekilde dile getirmeye başladılar. Çünkü Ermenistan artık bir Sovyet ülkesiydi ve Lenin tarafından onlara verilen vaadin yerine getirilmesi gerekiyordu. Ermenistan’ın artık bir sovyet ülkesi olması sebebiyle Sovyet Azerbaycan’ın başında bulunan Nerimanov onlara tebrik telgrafi gönderdi. Telgrafta:

“Bu günden sonra Ermenistan ve Azerbaycan arasında eski problemler geçerliliğini yitirmiştir. Dağlık Karabağ, Zengezur ve Nahçıvan’ın (Gümrü Antlaşması henüz imzalanmamıştır) Ermenistan Sosyalist Cumhuriyeti’nin toprakları olduğu kabul edilmiştir” denmektedir.⁵⁷

Nerimanov Moskova merkezden çeşitli şekillerde sıkıştırılması akabinde bölge ile ilgili açıklama yaparak sözkonusu bölgenin Sovyet Ermenistan’ına ait olduğu konusunda açıklama yapmak mecburiyetinde kaldı. Kanaatimizce burada yanlış bir algı söz konusudur. Çünkü Nerimanov 1 Aralık 1920’de yaptığı açıklamasında bölgenin Ermenistan’a verilmesi konusunda da bir açıklama yapmamıştır. Nitekim Nerimanov’un açıklamasını olduğu gibi aşağıya alıyoruz. Nerimanov:

“Bundan sonra hiçbir toprak problemi, asırlarca bir birine komşu olan iki halkın karşılıklı olarak birbirinin kanını akıtmalarına sebep olamaz. Dağlık Karabağ’ın çalışkan halkının kendi kaderlerini belirleme hukuku veriliyor” demektedir.⁵⁸

Fakat bize göre; “Hem Ermenistan’ın Sovyetleştirilmesi sürecinde hem de daha önceki süreçte ona her türlü desteği sağlayan ve Azerbaycan toprağı olan

55 Yasin Aslan, Can Azerbaycan (Karabağ’da Talan Var) Editör. Buğra Atsız, Ankara 1990, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi: 2, s. 45-46.

56 Bala, a.g.e, s. 216.

57 Taşkiran, a.g.e, s. 133-134.

58 Taşkiran, a.g.e, s. 133-134.

Yerevan'ın onlara verilmesi aşamasında kendi gücünü ortaya koyan Rusya'nın yine de onlarla işbirliğine girişmesi bölgenin dengesini belli bir oranda değiştirmiştir" fikrini savunmak daha doğru ve yerinde olacaktır. Nitekim Cemil Hesenli'nin de ifade ettiği üzere; "Nerimanov'un bu davranışı Karabağ probleminin müzakeresinde geçici olsa da menfi rol oynamıştır. Fakat olayların daha sonraki gidişatı gösterdi ki, Azerbaycan tarafından Ermenilere bu belirsiz rızayı gösteren Kafkas'ta hâkimiyeti ellerinde tutan Orconikidze ve Kirov idi. Onlar Rusya ile Türkiye arasında imzalanan Moskova antlaşmasından sonra (Nahçıvan üzerinde Azerbaycanın kanuni haklarının tanınması ile ilgili) merkezin gizli direktifine göre Karabağın Ermenistan'a verilmesinin çeşitli yollarını arıyorlardı".⁵⁹

Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesi akabinde Sovyet Ermenistan yönetimi "Dağlık Karabağ bölgesinin Ermenistan'a bağlanması ile ilgili yersiz altı şıktan ibaret" iddialarını ilk defa 1921 yılının başlarında KP (b) Kafkasya Bürosu olağan toplantısına sundular. Söz konusu iddialar Kafkasya KP (b) Bürosu tarafından Moskova'ya iletildi.

Altı madde halinde sunulan iddialara bakıldığı takdirde onların gerçek düşüncelerini ortaya koymak mümkün olacaktır.

Madde 1. Dağlık Karabağ, Karabağ'dan alçak dağ şeritleri ile ayrılmaktadır. Nitekim Ermeniler iki sebepten dolayı söz konusu dağ şeridinin Dağlık Karabağ'a birleştirilmesini istemekteydiler.

Birincisi sözde bu bölgede ağırlıklı olarak Ermenilerin yaşamış olması, ikincisi ise dağlık şeritte yararlı topraklar az olduğundan, söz konusu alçak dağ şeridi dağlık bölgede yaşayan halkı ekmekle temin eden tek toprak sahası olması idi. Bu politik düşünceye göre, Dağlık Karabağın Talış, Marağalı, Kasapet, Kabarek, Boyahmetli, Hanabad, Gülablı, Yengikent, Kagardin ve Kacar köyleri Ermenistan'a verilecekti..⁶⁰

Madde 5. Bu madde dikkat çekicidir:

Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a geçmesi ile beraber aynı zamanda Karabağ ile Zengezur arasında dar dağ şeridini oluşturan Kürdistan denilen toprakların da Ermenistan'a verilmesi istenmektedir.

Madde 6. Kürdistan'dan güneyde Hekeri Çayı istikametinde büyük bir kısmı Ermenilerden müteşekkil Kaladeresi ve Cemilli köyleri mevcuttur.

Bu aynı şerittir, oradan kara yolu geçmektedir. Nitekim bir idare kurmak için

59 Cemil Hesenli, "Azerbaycanın Sovyetleşmesi ve Garabağ'ın Gara Günleri" 525-ci gazete, 16. 04. 2010.

60 Hesenli, a.g.mak.

Dağlık Karabağ yalnız bu yol aracılığıyla Zengezur ile birleşebilir. Bu bağlantı olmaksızın Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesinin hiçbir anlamı yoktur.

İşte Ermeni tarafı yukarıda sıraladığımız maddeler çerçevesinde Mayıs 1921'de hiçbir hukuki geçerliliği bulunmayan Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması kararını kabul etti ve 23 Mayıs'ta Hakop İonasyan'ı Sovyet Ermenistan'ın Dağlık Karabağdaki müvekkili olarak tayin edildi. Nitekim Sovyet Ermenistan'ı Dağlık Karabağ'ın kendilerine ilhak etmek istikametinde fiili adımlar atmaya başladı. Fiili bir adım atmak için KP(b) Kafkas Bürosuna yukarıda da belirtildiği üzere, 1921 yılının başında yaptıkları müracaatın da müzakeresine başlandığı haberi onlara ayrı bir güven sağlamıştır. Nitekim Ermeniler, Kafkas Bürosundan çıkacak karara göre gerçekleştirmek istedikleri kanunsuz kararlarına kanuni bir kılıf uydurmak istemekte ve Azerbaycan tarafından gelecek mukavemeti de bu şekilde kırmak istemekteydiler. Fakat 28 Haziran 1921'de Nerimanov başkanlığında toplanan Halk Komiserleri Sovyeti bu konuyu müzakere ederek karar kabul ettiler. Dağlık Karabağın Sovyet Ermenistan'ın bir parçası olarak kabul edilmesini” mesnetsiz bir düşünceden ibaret olduğunu ve bunu reddettiklerini açıkladılar.⁶¹

*Nitekim Ermeniler,
Kafkas Bürosundan
çıkacak karara göre
gerçekleştirmek istedikleri
kanunsuz kararlarına
kanuni bir kılıf uydurmak
istemekteydiler.*

4 Temmuz 1921'de Komünist Partisi Kafkas Bürosuna bağlı yedi üye (sadece bir üye Azerbaycanlıdır) Dağlık Karabağın Ermenistan'a verilmesi konusunda fikir alışverişinde bulunarak sözkonusu bölgenin Ermenistan'a verilmesini kararlaştırdı. Fakat Azerbaycan temsilcisi tarafından sert bir dille eleştirilmesi sonrasında konu yarım bırakılarak başka bir tarihe ertelenmiştir. Nitekim bir sonraki gün RK(b) Partisi yetkililerinden birinin de katılımı ile Kafkas Bürosu temsilcileri yeniden bir araya gelmişlerdir. Nitekim bu toplantıda Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesi veya Azerbaycan'da kalması konusunda uzun müzakereler yapılmış ve sonuç olarak Orconikidze ve Nazeretyan'dan gelen öneri sonucu Karabağ'ın hem ekonomik, hem de manevi açıdan Azerbaycan'a olan yakınlığından dolayı Sovyet Azerbaycan'ına bağlanması kararlaştırılmış ve Şuşa şehri de bölgenin idari merkezi olarak ilan edilmiştir.⁶² Karabağ'daki anlaşmazlığın Rusya'nın araya girmesi ile sonuca bağlanması bölge genelinde tüm problemleri çözememişti. Ermeniler bu sefer Karabağ'ın dağlık kısmına özerklik talep etmeye başlamışlardır. Bu mesele bir öncekine göre daha uzun süre tartışılmıştır; ancak olumlu bir sonuç alınamamıştır. 27-28 Haziran 1923'de RK(b) Partisinin Kafkas Bürosu bir aydan geç olmaması kaydıyla Karabağın dağlık kısmına özerklik verilmesi konusunda Azerbaycan yönetimine süre tanımıştır. Bu meseleyi çözmek adına Sergey Kirov Azerbaycan yönetimi başına getirilmiştir. Kirov yönetimi 7 Temmuz 1923'te topladığı yönetim kurulu toplantısında belirlenen bölgede “Dağlık Karabağ Muhtar

61 Hesenli, a.g. mak.

62 Taşkiran, a.g.e, s. 136-137.

Vilayeti”nin kurulması konusunda karar kabul etmiştir.⁶³ Karabağ’a Özerklik verilmiş olmasına rağmen yine Ermenilere bazı yeni hakların sağlanması karara bağlanmıştır. Şurası açıktır ki, bu kararın alınmasında Komünist Parti üyelerinden Orconikidze, Mikoyan, Kirov, Mirzoyan, Sarkis ve Myasnikov’un büyük gayreti olduğu bir gerçektir. Ayrıca dikkat edildiği takdirde bu insanlardan büyük çoğunluğunun Ermeni olduğu görülecektir.

Bu şekilde bir karar alınması için bir gereksinimin olup olmadığı araştırıldığı takdirde Nerimanov’un 24 Aralık 1923’te aynı soruyu Stalin’e yönelttiği görülmektedir. Nerimanov;

“Dağlık Karabağ Mirzoyan’ın baskısıyla ‘Muhtar Vilayet’ ilan edildi. Benim kanaatimce buna gerek yoktu. Mirzoyan Ermeni Taşnak akıl hocalarının yardımı ile buna ortam sağladı ve meseleyi Parti Komitesi’ne devretti. Bundan hiçbir tereddüdüm yoktur ki, RK(b) Partisi Merkez Komite Komisyonunda Orconikidze ve Stalin biz Türklere inanmıyor ve Azerbaycanın kaderini artık Ermeni Taşnaklarına bırakıyorlar”⁶⁴ diye itiraz etmekteydi.

Nerimanov milliyetçilik konusuna da değinerek şunları söylemekteydi:

“Eğer Azerbaycan Müslüman Komünistleri milliyetçi ruhu taşımış olsalardı inanın ki Zengezur Ermenistan’a verilmez, Gürcistan’a da binlerce ton bedava yakıt gönderilmezdi. Bölgenin Ermenistan’a peşkeş çekilmesine rağmen Ermeniler Karabağın diğer yerlerinden de kendilerine verilmesini talep etmeye başladılar.”⁶⁵

VIII. Dağlık Karabağ’a Özerklik Verilmesinden 1988-89 Kanlı Olayların Başlamasına Kadarki Süreçte “Karabağ”

Dağlık Karabağ’a özerklik verilmesinden 1926 yılına kadarki süreçte Ermenilerin bölgede hiçbir hırçın faaliyette bulunmadıkları görülmektedir. Fakat bu tarihten sonra Azerilere karşı çeşitli saldırı girişimleri başlamıştır. Bu saldırılara sebep olarak ise Karabağ’da Azerilerin Ermenilere yaptıkları zulüm gösteriliyordu. Söz konusu propaganda bu gün olduğu gibi o dönemde de Paris’te yayınlanan bir Ermeni gazetesinde geçiyordu. Aslında amaç bölgede Ermenilerin “nasıl zor şartlar altında” yaşadıklarını dünya kamuoyunda duyurmak ve bununla da Azerbaycan’dan toprak koparmaktan ibaretti.⁶⁶

63 Hesenli, a.g. mak.

64 Mahir Garibov, I. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı, Ankara 2006, s. 139-140.

65 Mahir Garibov, I. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı, Ankara 2006, s. 139-140.

66 Yanar, a.g.mak.

Nitekim 1 Ocak 1927'de toplanan Kafkasya Merkezi İcra Komitesi Ermenistan'a toprak verilmesi konusunda kararı kabul etti. Söz konusu karara göre Cebrayıl-Mehri kazasından 24 köy Ermenilere verildi. Aynı komisyon Haziran 1927'de gerçekleştirdiği ikinci toplantısında Zengezur etrafındaki Kubatlı bölgesinden de 1.065 desyatin* toprağın, 18 Şubat 1929'da da Mehri Kazasının tamamının, Zengilan iline bağlı Nüvedi, Ernezir ve Tugut köylerinin Ermenistan'a verilmesini onayladı. 1931 yılında Zengilan'a bağlı Eldere, Lehvaz, Astazur, Nüvedi köyleri Ermenistan'a hediye edilmiştir.⁶⁷

1936 yılına gelindiği zaman “Stalin’e Perestiş (saygı)” Anayasası olarak bilinen Sovyet Anayasası'nın kabulü ile birlikte Güney Kafkasya Sovyet Sosyalist Federasyonu feshedilmiş ve her üç Sovyet ülkesi sınırları değiştirilmeksizin birer Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsü kazanarak Sovyetler Birliğine katılmışlardır. Yine bu dönemde Karabağ konusunda Ermeniler harekete geçerek Stalin yoldaşın bazı isteklerde bulunmuş, fakat Stalin buna sıcak bakmamıştır. Bununla birlikte Stalin'den umduklarını bulamayan Ermeni yönetimi umutlarını Kruşçev'e bağlamaya başladılar. Nitekim 1963'te söz konusu isteklerini 2500 Ermeni'nin imzasıyla yazılı olarak Kruşçev'e sundular. Bu tarihteki sunumları bir önceki sunumlarına göre biraz daha farklılık arz ediyordu. O da “*Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a verilmeyip Rusya'ya bağlanması halinde itiraz etmeyecekleri*” idi. Fakat Kruşçev, Stalin gibi olumlu bir cevap vermedi. Ermenilerin isteklerinin 1985 yılında Mihail Gorbaçov'un hakimiyete gelmesiyle biraz ivme kazanmaya başladığını söyleyebiliriz.

IX. Yakın Geçmiş, 1988-1992 Yılları Arasından “Karabağ” Problemi

Karabağ probleminin yeniden gündeme gelmesi yukarıda da zikrettiğimiz üzere Gorbaçov'un hâkimiyete gelmesi ile yeniden başladı. Gorbaçov Rusya'da mevcut sıkıntıları atlatmak adına bazı adımlar atarak Prestroyka (yeniden yapılanma) ve Glastnost (açıklık) reformlarını ilan etmişti.⁶⁸ 1988 yılına gelindiği zaman ise Ermeniler Sovyetler Birliği'nin içine düştüğü bunalımı ve Soğuk Savaş'ın ortadan kalkmasını fırsat bilerek Karabağ ile ilgili isteklerini yinelemeye başladılar. Yinelemekle yetinmeyen Ermeniler aynı zamanda Stepanakert (Hankendi) bölgesinde gösterilere başlayınca bunun sonucunda Ermeni-Azeri çatışmasına neden oldular. Nitekim bu çatışmalar akabinde Ermenistan'da yaşayan Azeriler göçe zorlandılar. Bu insanlardan bir kısmı da yollarda katledildi. Bununla da yetinmeyen Ermeniler Aralık ayında Karabağ'ın Ermenistan'a ilhak edildiğini açıkladılar.

2 Ocak 1990'da Hankendi'nde olaylar çığırından çıktı. Bunun üzerine Sovyet Hükümeti bölgedeki çatışmalara müdahale etmek yönünde hareket etmek kararı aldı. Nitekim ilk karar 4 Ocak'ta Azerbaycan sınırlarını ilk önce gazetecilere

* Desyatin ölçü birimi olarak tanımlanır. Yani bir hektarın onda biri.

67 Garibov, a.g.tez, s. 141.

68 Yanar, a.g.mak.

kapattığını açıklaması, ikincisi ise 9 Ocak'ta Ermenistan'ın Karabağ bölgesini "ekonomik plan" içine aldığı haberi üzerine yine Sovyet yönetiminin bu kararı da geçersiz saymasıydı. Fakat alınan kararlar her iki halkı susturmaya yetmedi. Nitekim 13 Ocak günü Bakü'de Azeriler mitinglere başladı. Ermenilerin yaşadıkları mahallelere saldırılar sonucu otuz kişiye yakın insan öldürüldü. Artık Bakü'deki olaylara müdahale etmenin zamanının geldiğini düşünen Moskova yönetimi 17 Ocak'ta Bakü'ye asker sevkine başladı. 19 Ocak tarihine geldiği zaman ise asker sayısı 24.000'i bulmuştu.

20 Ocak 1990'da Bakü'de sovyet askerleri tarafından sivil halka karşı büyük bir saldırı düzenlendi. Saldırıların sonucu ilk belirlemelere göre 94 kişi hayatını kaybetti.⁶⁹ 1992 yılına geldiği zaman ise Azerbaycan Cumhurbaşkanı olan Mutallibov'un Karabağ bölgesini doğrudan Cumhurbaşkanlığına bağladığını açıklaması üzerine bu kararı savaş ilanı olarak değerlendiren Ermeniler yeniden harekete geçerek saldırıya başladılar. İlkbaharda Dağlık Karabağ Ermenilerin eline geçti. Bugün halen sözkonusu toprakların %20'si Ermeni işgali altındadır.

Sonuç

Günümüzde Dağlık Karabağ problemi dünyanın en önemli sorunlarından birisi olarak mevcudiyetini sürdürmektedir. Meselenin çözümü için birçok girişimler çeşitli kulvarlarda dile getirilmekle birlikte sorun halen devam etmektedir. Dünyada çeşitli kurum ve kuruluşlar problemin çözülmesi için her iki devlet yetkilileri ile görüşmeler yapmaktadırlar. Bu kurumlar arasında en önemlisi ve en göze çarpanı ise AGİT Minsk (ABD, Fransa ve Rusya) Grubu'dur. Bununla birlikte, sözkonusu grubun yaptığı girişimlerden yıllardır çözüme dönük sonuç alınamamıştır. Meselenin çözülememesinin sebepleri kanaatimizce şunlardır:

- 1- Dağlık Karabağ'ın tarihi gelişiminin taraflarca detaylı bir şekilde bilinmemesi,
- 2- İlgili büyük devletlerin sorunun çözümü noktasında adil olmaması ve yaptığı girişimlerde taraflı davranması,
- 3- Büyük Devletlerin soruna kendi çıkarları yönünde yaklaşmaları ve tarafların iradelerini yok saymaları,
- 4- Tarihi Türk-Ermeni anlaşmazlığının (1915 Ermeni Tehciri meselesinin) Ermenilerce "Soykırım" olarak Batı devletlerinin parlamentolarında gündeme getirmeleri,
- 5- Ermeni meselesi ile Karabağ sorununun Türk ve Ermeni taraflarınca ülkelerin dış politikalarında dengeleyici bir unsur olarak kullanılması.

⁶⁹ Taşkiran, a.g.e, s. 146-152.

Kaynaklar

1. Arşiv Vesikalari

ACSPİHDA, (Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve İçtimai Hareketler Devlet Arşivi).

2. Ansiklopedi

Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası, C. I, Azerbaycan Sovyet Ansiklopediyasının Baş Redaksiyası, Bakı 1976.

Bala Mirza, Karabağ Maddesi, İslam Ansiklopedisi, Cilt, VI, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul.

3. Kitaplar

Aslan Yasin, Can Azerbaycan (Karabağ'da Talan Var) Editör. Buğra Atsız, Ankara 1990, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi: 2.

Aliyev İgrar, Dağlık Karabağ, Bakü 1989.

Bala, Mirza, Millî Azerbaycan Hareketi, İstanbul Fırka Divanı Tarafından Basılmıştır 1938.

Beydilli Kemal, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya göçürülen Ermeniler, TTK Belgeler XIII/17'den ayrı basım, Ankara 1988.

Cebiyev H, 23 saat Yalamadan Bakı'ya, Bakı 1967, Azerneşr.

Çay Abdulhaluk, Emenilerin Bakü'de Yaptığı 31 Mart Bakü Katliamı, Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplu ile İlişkileri Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi, A. İ. T. Enstitüsü, Ankara 13 Nisan 1992.

Dekretı Azrevkoma, Azerneşr, Bakü 1988.

Direktivı Komandovaniya Frontov Krasnoy Armii (1918–1920), Moskova 1974.

Hayit Baymirza, Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası, Ankara Güven Yayınları 1975.

Hesenli Cemil, Azerbaycan Tarihi, 1918-1920, Türkiye'nin Yardımından Rusya'nın İşgaline Kadar, Türkçe çeviren Aslan Erturun, Azerbaycan Kültür Derneği, Ankara 1998, s. 296-297.

İnternaşionalnaya Pomoş XI Armii v Borbi za Pabedu Sovetskoy Vlasti v Azerbaydjane, Bakü 1989. Azerneşr, s. 24.

İsmayılov Fuzuli, “Dağlık Karabağ Probleminin Jeopolitik Kökleri”, Editörler: Halil Bal- Muhammet Erat, Prof. Dr. Mehmet Saraya Armağan Türk Dünyasına Bakışlar, DA Yayıncılık, İstanbul 2003.

Neciye Elçin, Kafkaslarda Türk Katliamı, Emre Yayınları, İstanbul 2006.

Nezirli Şemistan, Azerbaycan Generalleri, Elm, Bakü 1991.

Kurat Aktes Nimet, Türkiye ve Rusya, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990.

Resulzade Mehmet Emin, Asrımızın Siyavuşu, Amidi Matbaası, İstanbul 1339-1342.

Saray Mehmet, Azerbaycan Türkleri Tarihi, İstanbul 1993.

Światochowski Tadeusz, Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı “905-1920, (Türkçesi, Nuray Mert), Bağlam Yayınları, İstanbul 1988.

Taşkıran Cemalettin, Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1995.

Traskunov M. B, Geroişekii Boevoy Put, XI Armii na Frontah Grajdanskoy Voynı, Tbilisi/Tiflis 1958.

Yanar Şule, “Azerbaycan'da Ebülfez Elçibey Döneminde Türk Kimlik Oluşumu”, Avrupa'dan Asya'ya Sorunlu Türk Bölgeleri, Derleyen: Bekir Günay, IG Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005.

Yefremov M.G, Bakı Yolunda, Sovyet Hâkimiyeti Uğrunda Hatıralar, Bakı Azərneşr 1967.

Makaleler

Bal Halil, “Brest-Litovsk Antlaşması’ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı 5, Yıl 3/2004, s. 25-51.

İbrahimov Z, “Azerbaycan’da Sovyet Hakimiyetinin Gurulmasında Gızıl Ordunun Rolü”, Propagandist (Azerbaycan K(b) PMK Dergisi), 3 Mart, Bakı 1943, s. 40.

Tezler

Garibov Mahir, I. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı, Ankara 2006, s. 139-140.

Gazeteler

Azerbaycan Gazetesi

525-Cİ Gazete

ERMENİ LİTERATÜRÜNDE ANILARIN NİTELİĞİ VE YAZILIŞ AMAÇLARI¹

(THE FEATURE AND PURPOSES FOR WRITING
MEMOIRS WITHIN ARMENIAN LITERATURE)

Doğanay ERYILMAZ

Ankara Üniversitesi Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü
Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

Özet: Anılar, tarihe katkı sağladığı düşünülen kişilerin özyaşam öyküleri ile birlikte tanık olunan önemli toplumsal/tarihsel olayların anlatıldığı eserlerdir. Anı türünün genel özelliklerine kısaca değindiğimiz makalemiz, Ermeni literatüründe anıların tarihçesi ve yazılış amaçlarının belirlenmesi konularını kapsar. Makalemizin amacı, Ermeni literatüründe anı türü eserlerin yoğunlukta olmasının nedenlerini araştırmak ve bu türde kaleme alınmış eserlerin niteliklerini tespit etmektir. Ermeni literatüründe bilinen ilk örneklerinin 5. yüzyılda verildiği tespit edilen anı türü eserler, 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren Ermeni iddialarını destekleyecek nitelikte veriler sunan, belirli bir amaç doğrultusunda yazılmış güdümlü bir tür haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni literatürü, tarih, tanıklık, anı türü, güdümlü edebiyat.

Abstract: Memoirs are pieces of work in which stories of the lives of individuals considered to have contributed to history along with significant social/historical events experienced are explained. Our article which shortly addresses the general properties of memoirs, also entail the issues of determining the history and purpose of writing memoirs within Armenian literature. The purpose of this article is to research the reasons for memoirs being predominate within Armenian literature and to determine the attributes of pieces of work written in this manner. The first examples of memoirs within Armenian literature determined as being produced in the 5th century have especially transformed into a type from the second half of the 20th century onwards which supports the Armenian allegations and is planned and written for a specific purpose.

Key Words: Armenian literature, history, testimony, memoir, planned literature

¹ Söz konusu çalışma içerisinde, “edebiyat”ın sanat değeri taşıyan metinleri ifade etmesi ve “liteatür” kelimesinin sanat ürünü olsun ya da olmasın tüm yazılı ürünleri nitelendirmesi dolayısıyla “edebiyat” kelimesi yerine “literatür” kelimesinin kullanımı tercih edilmiştir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Doğanay Eryılmaz, *Ermeni, Fransız ve Türk Literatürlerinde Anı Türü*, Danışman: Prof. Dr. Birsan Karaca, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2011.

GİRİŞ

Bu makalenin amacı, Ermeni literatüründe son zamanlarda çok rağbet gören anı türü eserlerin niteliklerini ve yazılış amaçlarını tespit etmektir. Bu bağlamda, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı'nda makalenin yazarı tarafından hazırlanmış olan "Ermeni, Fransız ve Türk Literatürlerinde Anı Türü" konulu yüksek lisans tez çalışmasında yer alan "Ermeni Literatüründe Anı Türünün Tarihsel Gelişimi" başlıklı bölüm, makale formatında işlenerek sunulacaktır. Ancak, sunulacak kontekstte doğabilecek mantık ve içerik kopukluklarını önlemek için, yine aynı çalışmanın kuramsal bölümündeki bilgilere de gerektiği ölçüde yer verilecektir.

Söz konusu tez çalışmasında anı türünün genel nitelikleri, Ermeni, Fransız ve Türk literatürleriyle karşılaştırılarak saptanmıştır. Türün özelliklerini ve tarihçesini belirlemek amacıyla çok sayıda eserin değerlendirmesi yapılmıştır. Bu bağlamda, 160 Türkçe, 97 Fransızca, 18 Ermenice ve 4 İngilizce kaynaktan yararlanılmıştır.

Elinizdeki makalede, tez çalışmasının temelini oluşturan karşılaştırmalı inceleme yerine, anı türünün Ermeni literatüründeki tarihçesine ve yine aynı literatürde anı türünde yazılmış eserlerin analizine yer verilecektir. Söz konusu literatürde yazılmış anı türü eserlerin tamamının ayrıntılı değerlendirmesini yapmak hacimsel olarak makale sınırlarını aşacağı için, incelediğimiz materyallerle ilgili bir fikir vermek amacıyla bu eserlerin adı, yazarı ve içerdiği tarihsel olayları gösteren tablolar oluşturularak sunulacaktır. Ancak, Ermeni literatüründe anı türünün niteliklerini net bir şekilde ortaya koyabilmek için, bazı eserlerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi kaçınılmaz olacaktır. Bunun için, analizini yapacağımız anıları, konu bağlamında ve ait oldukları kategorilerde ilginç olduğunu düşündüğümüz eserler arasından seçeceğiz. Bu çerçevede, Ermeni literatüründe anı türünün tarihsel olarak hangi aşamalardan geçtiğine bakılacak ve günümüzde kazandığı karakteristik özellikler ortaya konulacaktır.

Anı Türü Eserlerin Karakteristik Özellikleri:

Fransız, Türk ve Ermeni literatürleri bazında, uygulama ve kuram alanında incelediğimiz kaynaklar ışığında anıların, tarihe katkı sağladığı kabul edilen kişilerin özyaşam öykülerinin anlatısını içeren tarihsel (bazen de edebi) eserler olduğunu gözlemliyoruz.² Yine aynı kaynaklar, anı türünün temel özelliğinin, tarihe mal olmuş veya tanıklık etmiş bir kişinin, bizzat katıldığı ya da tanık olduğu, halka ait, tarihi ya da sosyal olarak anlatılmaya değer olayları kaleme alarak aktarımını içerdiği yönünde bilgiler vermektedir. Yukarıda anılan literatürlerin tarihsel gelişim süreci içerisinde seçtiğimiz uygulama alanına ait materyaller, anı yazarının başlangıçta, tarihe ışık tutmak amacıyla salt gerçeği aktarma kaygısı taşıdığı, zamanla edebiyatçıların da bu türe ilgi gösterdiği ve bu ilgi ile birlikte anıların

2 Araştırılan materyallerle ilgili detaylı çalışma için bkz. Doğanay Eryılmaz, 2011.

sanat metni karakterine bürünmüş olduğu yönünde bir değerlendirme yapmamıza olanak sunmaktadır.³ Sonuncusu için örneğimiz Fransız edebiyatından Chateaubriand'ın (1768–1848) *Mezar Ötesi Anıları (Les Mémoires d'Outre-Tombe)* olacaktır. Jean-Albert Bédé söz konusu eseri, anı türünde yazılmış ve edebiyat dünyasına ait bir şaheser olarak değerlendirmektedir.⁴ Chateaubriand'ın dönemin olaylarına ışık tutan eserinde gerçek ile kurmaca iç içedir. Yazar; gezgin, sürgün, öğretmen, büyükelçi ve bakan olduğu dönemlerdeki hayatını gözler önüne serer. Anılarında kendisini, kralcılığa inanan ve kitabının genişçe bir bölümünü ayırdığı Napoléon hayranı biri olarak gösterir.

Kuramsal alanda yaptığımız araştırmanın sonucunda ulaştığımız uzman görüşlerini ise şöyle özetleyebiliriz:

Bir yazının anı niteliği taşıyabilmesi için yazarının bizzat yaşadığı olayları anlatması gerekmektedir. Bu verilerde altı çizilmesi gereken, anılarda kişisel olayların anlatılmasının söz konusu olmadığıdır.⁵ İşte bu noktada devreye tarih giriyor. Anlatılan olayların tarihsel niteliği olması anı türünde zorunludur.⁶ Bu değerlendirmeden yola çıkarak, anıların özyaşam öyküleri ile tarihin kesiştiği nokta olduğunu söyleyebiliriz.

Bir yazının anı olarak değerlendirilebilmesi için gerekli bir diğer özellik de yazarın yaşadıklarını, üzerinden zaman geçtikten sonra kaleme almasıdır. Anı sahibinin hatırlamasına yardımcı olması açısından günlükler, gazeteler, mektuplar vb. önemli başvuru kaynaklarıdır. Aynı materyallerin, anının doğruluğunu teyit etmek isteyen araştırmacılar için de temel başvuru kaynakları olduğunun altını çizmekte yarar vardır.

Anıların Yazılış Amaçları:

İncelediğimiz örnekler, anıların en yaygın yazılış amaçları ile ilgili olarak şu verileri sunuyor:

Anı sahibi, toplumsal görevini yerine getirmek için yaptıklarını gelecek nesillere aktararak onların da yararlanmalarını sağlamayı hedeflemektedir. Böylece, yapılan yanlışlıklar ve örnek davranışlar gözler önüne serilir. Anı sahibinin gerçekleri tüm çıplaklığı ile anlatması, okurun daha fazla bilgiye sahip olmasına ve konu üzerinde daha fazla düşünmesine yol açar. Örneğin: Türk literatüründen Kazım Karabekir'in anılarının bu amaç doğrultusunda kaleme alındığını, yazarın *İstiklal Harbimiz* adlı eserinin ilk bölümünde geçen şu sözlerinden anlıyoruz:

3 Ibid.

4 Jean-Albert Bédé, "Chateaubriand et Marcel Proust", *Modern Language Notes*, The Johns Hopkins University Press, Vol. 49, No: 6, 1934, s. 359, <http://www.jstor.org/>

5 Gürsel Aytaç, *Edebiyat Yazıları I*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s. 457.

6 Pierre Nora, *Hafıza Mekânları*, Çev. Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s. 134.

“(İstiklal Harbi yaptık. Amilleri yazmazsa tarihi masal olur.)

İstiklal Harbi gibi uzun ve mühim fedakârlıklarla başarılan muvaffakiyetin tarihi vak’aları çıkaran veya onların içinde çarpınanların vesaike müstenit hatıraları neşredilmedikçe doğru yazılamayacağı şüphesizdir.”⁷

Bazı anı sahipleri ise, kendisinden başka hiç kimsenin bilmesine olanak olmayan bazı gerçeklere tanıklık etmiştir. Bu durumda anılar, başka herhangi bir yazılı kaynak bulunamayacak konulara ilişkin bilgileri araştırmacıların hizmetine sunabilir. Bu tür anılar, tarihçiler tarafından, ana kaynak olarak değerlendirilmektedir.⁸ Örneğin: Türk literatüründen Göktürk Yazıtlarını ve

Ölümsüzlüğü yakalama isteği olarak da düşünülmesi mümkün olan bu durum, sanatçının anı yazma isteğini açıklayabilir.

Mustafa Kemal Atatürk’ün *Nutuk*’unu bu kategoriye dâhil edebiliriz. *Nutuk*, Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurucusunun devleti kurarken attığı adımları ve başkalarının bilmesine olanak olmayan bazı bilgileri birinci ağızdan aktardığı için tarihçiler tarafından anı türüne ait önemli bir eser olarak kabul edilmektedir.⁹ Göktürk Yazıtları ise, yalnızca yöneticiler hakkında değil, Göktürk devletinin yapısı ile de ilgili, bugün artık belgelerine başka

yerde rastlanması mümkün olmayan bilgilerin günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır.

İncelediğimiz bir grup eser ise, anıların tamamen kişisel amaçlarla yazılmasının mümkün olduğunu belgeliyor. Bu tür anıların genellikle edebiyat dünyasına ait olduklarını gözlemliyoruz. Özellikle yaşlılık dönemlerinde ortaya çıkan paylaşma ihtiyacı, yaş ilerlemiş olan yazarları anılarını yazmaya itebiliyor. Buna benzer bir diğer ihtiyacın da, genellikle sanatçılarda baskın bir durum olan unutulmak korkusu olduğunu tespit ettik.¹⁰ Ölümsüzlüğü yakalama isteği olarak da düşünülmesi mümkün olan bu durum, sanatçının anı yazma isteğini açıklayabilir. Söz konusu istek, pek çok edebi eserin yazılışında geçerli olan bir nedendir. Örneğin: Türk edebiyatından Vedat Günyol’un *Giderayak Yaşarken adlı eseri yok olma/unutulma korkusu ile yazılmış bir anıdır:*

“İnsanlar anılar yumağıdır. İleriye yönelik düşlerle durmadan beslenen bir yumak. Anılar, bellekte yaşamlarını sürdürürlerse de, bir gün, insanla birlikte yok olup giderler. Onları yok olmaktan kurtarmanın yolu kâğıda geçirmektedir.”¹¹

7 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s. 1.

8 Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, Elif Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 17.

9 İsmet Giritli, “Okunuşunun 70. Yılına Kutladığımız Büyük Nutuk Nedir?”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 38, Cilt: XIII, Temmuz 1997, (<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergilericik&IcerikNo=675>)

10 Oğuz Cebeci, *Psikanalitik Edebiyat Kuramı*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2004, s. 123.

11 Vedat Günyol, *Giderayak Yaşarken 1*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1989, s. 207.

Bu noktada, anı türü eserleri değerlendirmemize olanak sağlayacak bir başka yazardan bahsetmek yerinde olacaktır. Bu yazar Fransız edebiyatından Marcel Proust'tur. Proust'un 7 kitaptan oluşan *Kayıp Zamanın İzinde (A la Recherche du Temps perdu)* adlı yarı otobiyografik eseri, adından da anlaşılacağı gibi zamanı yakalamak için, yani bir çeşit ölümsüzlüğe ulaşmak ve unutulmayı engellemek için kaleme alınmıştır. Ancak bu eseri anı türüne dâhil etmek, yazarının, toplumsal olaylardan çok kendi hayatından yola çıkarak kişisel hatıralarını kaleme alması dolayısıyla uygun değildir. Bu örnek ileride benzer nedenlerle Ermeni literatüründe anı türüne dâhil edemeyeceğimiz ürünlerle ilgili değerlendirmemizin gerekçesini açıklamamıza destek verecektir.

Bazı durumlarda ise, anı sahibinin tanıklıklarının çevresindekilerin isteğiyle kaleme aldığını görüyoruz. Bu durum, tarihte önemli bir kişilik olarak görülen anı sahibinin yaşadıklarının ve tanıklıklarının paylaşılması gerektiğinin düşünüldüğü izlenimini vermektedir. Bu şekilde yazılmış anılarda çok önemli bilgiler açığa çıkabilmektedir. Örneğimiz yine Türk literatüründen İsmet İnönü'dür. Komutan ve devlet adamı İsmet İnönü, anılarının çevresindeki kişilerin ısrarlarıyla yayımlandığı, Sabahattin Selek'in yayıma hazırladığı *Hatıralar*'da belirtilmektedir.¹²

Bir diğer grup anı sahibinin ise, yaptığı öne sürülen hatalardan kendini aklamak için tanıklıklarını kaleme aldığını görüyoruz. Kendisine yöneltilen suçlamalara cevap niteliği taşıyan bu anılarda, bazı bilgilerin önemli tarihsel belge niteliği taşıdığı yönünde bilgiler tespit ettik.¹³ Örneğin: Cemal Paşa'nın *Anılarım* adlı eseri. Bu tür anılarda, kendini aklama düşüncesiyle yazarın hatalı bilgi verme riski yüksek olduğu göz önünde bulundurularak, anlatılan olaylarının doğruluğunu teyit edici ek bir çalışmaya ihtiyaç duyulabilir.¹⁴

Anıların yazılış amaçları hakkında yaptığımız sınıflandırmada, yazarın hedefinin, gerçekleri gizlemek ve/veya yeni bir toplumsal bellek oluşumuna katkı sağlamak olabileceği yönünde bilgilere ulaştık.¹⁵ Bu amaçla yazılan eserlerde yazar, okurun önyargılarından yararlanmaktadır. Zira okurun anı türünden beklentisi, yazarın gerçekleri anlatması yönündedir. Denis Collin'in, anıların imge üretmeye müsait oldukları düşüncesinden yola çıkarak yapacağımız değerlendirme ise, anıların güdümlü olarak nitelendirilen edebiyata hizmet etmesi olasılığının yüksek olduğudur.¹⁶ Dolayısıyla, bu tür anıların (biz bunları *güdümlü anılar* olarak sınıflandıracğız), belirli bir tarihsel konu ya da kişilik hakkında çeşitli nedenlerle gerçeklerin gizlenerek, bazen de çarpıtılarak anlatıldığı eserler olacaktır. Bu anılarda sanat dışı bir amacın ön plana alınması ve sanatsal biçimlemenin bu

12 İsmet İnönü, *Hatıralar*, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, 3. Basım, Ankara, 2009.

13 Dilek Yumru, *Bir Anlatı Türü Olarak Anı*, Danışman: Y. Doç. Dr. Hasan Sazyek, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, s. 72-75.

14 Mübahat S. Kütükoğlu, 2008, s. 25.

15 Birsene Karaca, *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi/Toplumsal Bellek ve Sinema*, Say Yayınları, İstanbul, 2006, s.64-65.

16 Denis Collin, "Histoire ou mémoire", colloque intitulé "Quelle histoire pour quelle mémoire?", Chateauroux, le 31 Mars 2011. (<http://denis.collin.pagesperso-orange.fr/histoire.htm>)

amaçla yapılması söz konusudur.¹⁷ Tarih incelemelerinde hatalara sebep olması muhtemel olduğundan bu tür anıların dikkatle incelenmeleri gerektiğini vurgulamak yerinde olacaktır. Örneğin: Hagop Oşagan (1883–1948). 3 cilt olarak tasarlanmış olan, ancak 2 cildini yazabildiği “Geride Kalanlar (Մնացորդած)” adlı eserinde, kendisinin gitmemiş olduğu tehcir sırasında Ermeni halkının yaşadıklarını, felsefi ve psikolojik analizlere de yer vererek aktarır.¹⁸

ERMENİ LİTERATÜRÜNDE ANI TÜRÜNÜN TARİHÇESİ:

Bu makalenin araştırma konusu olan Ermeni literatüründe anı türünde yazılmış, bilinen ilk eserler 5. yüzyıla aittir. Ermeni kaynaklarından edindiğimiz bilgiye göre, Mesrop Maşots’un (361/362–440) Ermeni alfabesini oluşturmasının ardından özellikle dini alanda gelişmeye başlayan yazılı literatüre paralel olarak, Ermenilik bilincinin oluşturulması ihtiyacı Ermeni tarihinin yazılması gereğini ortaya çıkartmıştır ve Ermeni tarihçiler, Ermeni halkının savunması ve korunması içgüdüsünü sağlamlaştırmışlardır.¹⁹ Kullandığımız kaynaklar,²⁰ tarih yazıcılığına paralel olarak, önemli olaylara tanıklık etmiş kişilerin yaşadıklarını aktardıkları eserlerin de bu dönemlerde görülmeye başlandığı bilgisini veriyor.

İlk Ermeni Anıları (5.–18. Yüzyıllar Arası):

Ermenilerde anı türüne ait tespit edebildiğimiz ilk örnek Ermeni tarihçi Yeğişe’nin (410/415–470/475) *Vardan ve Ermeni Savaşı Hakkında* (Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին) adlı eseridir. Esere ulaşamadığımız için okuma fırsatımız olmadı. *Vardan ve Ermeni Savaşı Hakkında* ile ilgili bilgiyi Agop J. Hacikyan’dan, anlatılan olayla ilgili bilgiye ise gazeteci Hrant Dink ve Ermenice ansiklopedilerden²¹ ulaştık. Hrant Dink’in yazısında ve dipnotta verdiğimiz ansiklopedide, Yeğişe’nin eserinde anlattığı isyan hakkında şu bilgiler veriliyor: 5. yüzyılın ortalarında Ermeniler Pers Devleti’ne karşı, bağımsız bir devlet olmak ve Hıristiyanlık inancının gereği olan ibadetleri serbest bir şekilde uygulayabilmek gerekçesi ile ayaklanırlar. Vardan Mamikonyan’ın lideri olduğu bu ayaklanma, isyanın bastırılması ile sonuçlansa da, inançlarını serbestçe uygulama hakkını elde eden Ermeni kilisesi bu şekilde varlığını Pers devletine kabul ettirmiştir.²² Ermeni edebiyat bilimci Agop Hacikyan ise, Yeğişe’nin söz konusu ayaklanmayı anlattığı eserini, Ermenilerin modern zamana kadar saygı duydukları ve milli duygularla din şehitlerini yüceltikleri lirik bir destan olarak kabul ettikleri tespitini yapıyor.²³

17 Gürsel Aytaç, *Genel Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları, İstanbul, 2003, s. 344.

18 Agop J. Hacikyan, 2005, p. 833. Ayrıca, eserin orijinaline (Z. Oşagan, Մնացորդած, Յուսաբեր, Գահիրե, 1932) <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k377606b/f1.image.f=ochagan.langEN> adresinden ulaşılabilir.

19 Agop J. Hacikyan, et all. *The Heritage of Armenian Literature*, v. I, “From The Oral Tradition to the Golden Age”, Wayne State University Press, Detroit, 2000, pp. 104–105.

20 Kullandığımız kaynaklar şunlardır: Agop J. Hacikyan, 2000; Claude Mutafian, *Arménie, la magie de l’écrit*, (exposition, Marseille, Centre de la vieille charité, 27 Avril-22 Juillet 2007), Ed. Somogy, Paris, 2007.

21 *Հայկական սովետական հանրագիտարան*, Հայկական ՍՍՀ հրատարակչություն, Երևան, 1980.

22 Hrant Dink, “Ermeni Kimliği Üzerine – Kaç Vartan’ın Çocukları”, *Agos Gazetesi*, 5 Aralık 2003.

23 Agop J. Hacikyan, 2000, p. 242.

Ermeni edebiyatının altın çağı olarak kabul edilen bu dönemde, Yeğişe'nin dışında pek çok tarihçi Ermeni tarihini yazmayı hedefleyerek çeşitli eserler kaleme almıştır.²⁴ Ancak, anı türüne dâhil edebileceğimiz tek eser, (Ermeni kaynaklarına göre) tanık olduğu olayları anlatmış olması bakımından Yeğişe'nin eseridir.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda 5. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar Ermeni literatüründe anı türünde bir esere rastlayamadık. 11. yüzyılda tarihçi **Aristakes Lastivertsi**, *Tarih*.²⁵/*Bölgemizdeki Yabancı Milletlerden Dolayı Maruz Kaldığımız Felaketlere Dair* (Պատմություն: մեր շրջապատի այլազեղ ազգերից մեզ հասած արհավիրքների մասին) adlı eserinde 1002–1072 yılları arasındaki dönemi anlatır. O dönem hakkında, çağında yazılmış tek kaynak olarak gösterilen eser,²⁶ Bizans'a bağlı Ermenilerin Selçukluların egemenliğine geçtiği dönemde meydana gelen savaşlardan dolayı Ermeni halkının çektiği sıkıntıları aktarmaktadır. Pars Tuğlacı'nın tarih kitabı olarak kabul ettiği eseri²⁷ İngilizce çevirisinden inceleme olanağımız oldu ve yazarın kendi yaşadığı dönemi, yorumlarını da katarak kaleme almış olması nedeniyle, anı türüne yakınlık gösterdiği tespitini yaptık. Aristakes Lastivertsi'nin *Tarih*. /*Bölgemizdeki Yabancı Milletlerden Dolayı Maruz Kaldığımız Felaketlere Dair* adlı kitabı, aynı zamanda Ermenilerin Türklerden bahsettiği, bilinen ilk eserdir.²⁸

Ermeni edebiyatının altın çağı olarak kabul edilen bu dönemde, Yeğişe'nin dışında pek çok tarihçi Ermeni tarihini yazmayı hedefleyerek çeşitli eserler kaleme almıştır.

18. yüzyıldan önce Ermeni edebiyatında daha çok tarih kitabı olarak tasarlanmış ama anı türüne öncülük ettiği değerlendirmesini yaptığımız eserlerin bir listesini tablo halinde aşağıda sunuyoruz.

24 Bu eserlere örnek olarak, Agatangeğos'un *Ermeni Tarihi* (Պատմություն հայոց), Ğazar Parpetsi'nin *Ermeni Tarihi* (Պատմություն հայոց), Movses Horenatsi'nin *Ermeni Tarihi* (Պատմություն հայոց) ve Pavstos Buzand'ın *Ermeni Tarihi* (Պատմություն հայոց) adlı eserleri gösterilebilir.

25 Burada "Tarih" olarak çevirdiğimiz Ermenice "patmutyun" (Պատմություն) kelimesi, 1) Tarih 2) Öykü 3) Olay, vaka 4) Dönem anlamlarına gelmektedir. (Հայ Ռուսերեն Բարարան, գլխավոր խմբագիր Ե. Հ. Գալստյան, Հայկական ՄՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1984, էջ 557.)

26 Agop J. Hacikyan, *The Heritage of the Armenian Litterature*, v. III "From the Eighteenth Century to Modern Times", Wayne State University Press, Detroit, 2005, p. 332.

27 Pars Tuğlacı, *Ermeni Edebiyatından Seçkiler*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 59.

28 Ercan Cihan Ulupınar, "Ermenistan'da Türkoloji Çalışmaları", *Güney Kafkasya Halkları Dil-Tarih-Kültür İlişkileri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayını, No: 1, Ordu, 2011, s. 214.

Tablo 1 - 18. yüzyıldan önce Ermeni edebiyatında yazılmış anı türüne öncülük eden eserler:

Yazar	Eser Adı	İçerdiği Tarihsel Konular
Yeğişe	<i>Vardan ve Ermeni Savaşı Hakkında</i> (Վարդանի և Հայոց պատերազմի մասին)	Vardan Mamikonyan'ın liderlik ettiği ayaklanma
Aristakes Lastivertsi	<i>Tarih. Bölgemizdeki Yabancı Milletlerden Dolayı Maruz Kaldığımız Felaketlere Dair</i> (Պատմություն: մեր շրջապատի այլազեղ ազգերից մեզ հասած արհավիրքների մասին)	Türklerin Anadolu'ya girişi
Tovma Metsopetsi	<i>Anılar</i> (Թիշատակարանը)	Ermeni Katoğikosluğu
Tovma Metsopetsi	<i>Timurlenk ve Ardından Gelenlerin Tarihi</i> (Պատմություն Լակիթամուրայ և յաջորդաց իւրոց)	Timurlenk'in ve ardından gelen yöneticilerin yaptıkları akınlar
Arakel Davrijetsi	<i>Tarih Kitabı</i> (Գիրք պատմութեանց)	Osmanlı-İran Savaşları

Mihitarist Dönem (18.-19. Yüzyıl):

18. yüzyılda Avrupa'ya yerleşen ve çalışmalarını burada sürdüren başrahip Mihitar Sebastatsi'nin (1676–1749), yabancı dildeki edebiyat eserlerinin Ermeniceye çevrilmesi çalışması ile başlattığı Ermeni Rönesans Çağı 19. yüzyılda meyvelerini vermeye başlar. Mihitaristlerin önemli merkezleri olan Venedik ve Viyana başta olmak üzere pek çok yerde bu grubun temsilcisi olan din adamlarından bazıları şiir yazma denemeleri yapmış, çoğu da bilimsel çalışmalara kendilerini vermiş, gramer çalışmaları, sözlükler ve Ermeni tarihinin önemli dönemleri ile ilgili eserler yazmıştır. Bu rahiplerin söz konusu çalışmaları dolayısıyla Ermeni toplumunda bir kültürel uyanış görülmeye başlamıştır. Pars Tuğlacı'ya göre, özellikle 19. yüzyıldan itibaren Ermeni literatüründe görülen gelişmede Mihitaristlerin etkisi büyüktür.²⁹

Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Ermeni Anıları:

Yaptığımız araştırmalar sonucunda II. Abdülhamit döneminde uygulanan sansürün Türk edebiyatı üzerinde etkisinin büyük olduğunu, aynı dönemde Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Ermenilerin literatüründe de bu etkinin hissedildiğini saptadık.³⁰ Bu sansüre rağmen, “Masis” ve “Arevelk” gibi gazetelerin etrafında birleşen yazarların, edebi faaliyetlerini sürdürdüklerini tespit ettik.

İncelemekte olduğumuz dönemle ilgili olarak, Ermeni etnik kökenli yazarlar tarafından kaleme alınan anı türü eserleri iki kategori halinde toplayacağız. Bunlardan birincisi, öykü adı altında yayımlanmış olan anı türü eserler, ikincisi ise kendilerine ait olmayan anlatıları anı formatında kaleme alanlardır. Bu noktada, gruplandırdığımız bu eserlere örnek vermek faydalı olacaktır:

29 Pars Tuğlacı, 1992, s. 72.

30 II. Abdülhamit döneminde uygulanan sansür ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cevdet Kudret, *Abdülhamit Döneminde Sansür I-II*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2000.

Birinci kategoriye, yani anılarını öykü türüne dâhil ederek okura sunan yazarlara örnek olarak **Krikor Zohrab**'ı (1861–1915) gösterebiliriz. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda üç dönem milletvekilliği yapmış olan (ve Ermeni Tehciri sırasında 21 Mayıs 1915'te Divan-ı Harp karşısına çıkarılmak üzere götürülürken yolda çeteci Çerkes Ahmet ve yardımcıları tarafından öldürülen³¹) yazar, *Hayat Böyledir* (*Կյանքը ինչպես որ է*) adlı eserinde kendi yaşamından kesitleri anekdotlar halinde sunmaktadır. Yazar eserini öykü olarak nitelendirmektedir. Eserin içeriğinde bulunan, dönemin Ermeni yazarları ve siyasi olayları ile ilgili bilgiler bilimsel yöntemlerle incelenmeyi beklemektedir.

Yukarıda andığımız ikinci kategoriye örnek olarak ise, Ermeni kadın yazar Zabel Esayan'ın (1878–1943) *Yıkıntılar Arasında* (*Ավերակներն ու մեջ*) adlı eserini verebiliriz. Eser, 1909 Adana olaylarının sonrasında yazılmıştır. Esayan, bizzat tanıdığı olmadığı olayları derleme-anı olarak kaleme almıştır. Elif Şafak'a göre, Adana olaylarından sonra bölgeye giden ve tanıkları dinleyen Esayan, İstanbul'a dönüşünde kaleme almaya başladığı kitabında izlenimlerini anlatmıştır.³²

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Ermeni etnik kökenli yazarlar tarafından kaleme alınmış anı türü eserlerle ilgili oluşturduğumuz tablo aşağıdaki görüntüyü sunmaktadır:

31 Krikor Zohrab'ın öldürülmesine sebep olan bu çete lideri ve iki adamı, olaydan kısa bir süre sonra Şam'da yakalanarak Cemal Paşa'nın emriyle idam edilmiştir. Bu konuya ayrıca Falih Rıfıkı Atay da *Zeytinadağı* adını verdiği ve Cemal Paşa ile birlikte çalıştığı dönemdeki anılarını içeren eserinde değinmiştir. (http://www.polatliistiklal.com/index.php?option=com_content&task=view&id=4861&Itemid=27, Türkçe – 04.03.2010)

32 Elif Şafak, “Sürekli Sürgün: Zabel Esayan üzerine bir inceleme”, www.hyetert.com/dosya/Zabel%20Esayan.rtf (9 Mart 2010 - Türkçe)

Tablo 2 - Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Osmanlı Ermenileri Tarafından Yazılan Anı Türü Eserler

Yazar	Eser Adı	İçerdiği Tarihsel Konular
Ėevond Alişan	<i>Ermeni Anayurdu Anıları</i> (Յուշիկիւ հայրենեաց հայոց)	Ermeni milliyetçiliği
Arpiar Arpiaryan	<i>Öyküler ve Kısa Romanlar</i> (Պատմվագրներ ու վիպակներ)	Sosyal yaşam (Eserin bir kısmı öykülerden ve kısa romanlardan, bir kısmı ise anekdotlar halinde anılardan oluşur.)
Levon Paşalyan	<i>Kısa Romanlar ve Öyküler</i> (Նորավեպեր և պատմվագրներ)	Sosyal yaşam (Eserin bir kısmı öykülerden ve kısa romanlardan, bir kısmı ise anekdotlar halinde anılardan oluşur.)
Krikor Zohrab	<i>Bilincin Sesleri</i> (Խղճմտաբի ձայներ)	Sosyal yaşam
Krikor Zohrab	<i>Sessiz Acılar</i> (Լուռ ցավեր)	Sosyal yaşam
Krikor Zohrab	<i>Hayat Olduğu Gibi</i> (Կյանքը ինչպես որ է)	Sosyal yaşam
Zabel Esayan (derleyen)	<i>Yıkıntılar Arasında</i> (Ավերակներուն և մեջ)	1915 olayları
Atom Yarcanyan (Siamanto)	<i>Kahramanca</i> (Դիցազուորէն)	Osmanlı Devleti içinde bir Ermeni olarak yaşamının zorlukları
Atom Yarcanyan (Siamanto)	<i>Ermeni Çocukları</i> (Հայրորդիներ)	1905–1908 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen olaylar, II. Abdülhamid dönemi.
Atom Yarcanyan (Siamanto)	<i>Acının ve Umudun Meşalesi</i> (Հոգևվառքի եւ յոյսի ջահեր)	1909 olayları
Atom Yarcanyan (Siamanto)	<i>Vatanın Daveti</i> (Հայրենի հրաւեր)	ABD'de yaşarken vatana duyduğu özlem, diaspora Ermenilerinin yaşamları

Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Kalem Alınan Anılar:

28 Mayıs 1918'de Erivan'da ilan edilen Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı 1920 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne katılması ile son bulmuş ve 1991 yılında bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında varlığını sürdürmüştür. Rus edebiyatının gölgesi altında gelişmeye çabalayan bu bölgenin edebiyatı **Doğu Ermeni Edebiyatı** adı altında incelenebilir.³³ 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl başında Rus etkisi altında gelişimini sürdüren Doğu Ermeni edebiyatında yazarların anı türüne ait çok sayıda eser vermedikleri görülmektedir. Bu durumun temel nedeninin Sovyet rejiminin baskıları olduğu kabul edilebilir. Bu dönemde anı türüne yakın olarak kaleme alınmış olan ve inceleme olanağı bulduğumuz eserlerden çoğunun anekdotlar halinde aktarılmış, kısa öyküler ya da otobiyografik eserler olduğu saptanmıştır.

33 Birsan Karaca (Haz.), *Ermeni Edebiyatı Seçkisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 1.

İnceleyeceğimiz ilk yazar **Vahan Totovents** (1889–1937/?) olacaktır. Totovents’in ölüm yılı tam olarak bilinmemektedir, çünkü Stalin kovuşturmaları sırasında tutuklanıp bir süre hapisanede kaldıktan sonra kendisinden bir daha haber alınmamıştır. Yazar, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde doğmuş ve Wisconsin Üniversitesi’nde (Amerika Birleşik Devletleri) öğrenim görmüştür. Anadolu’daki Ermeni isyanlarına destek verdikten sonra, Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Sovyet Ermenistanı’na yerleşen Totovents *Eski Roma Yolu Üzerinde Hayat* (*Կյանքը հին Հռոմեական ճանապարհի վրա*) adlı kitabında, çocukluk yıllarında yaşamış olduğu Osmanlı Devleti’ndeki sosyal ve kültürel hayatı anlatmaktadır. Totovents anılarını sadece Ermenilerin yaşantısıyla sınırlı tutmaz, diğer milletlerden komşularının da yaşantılarına değinir. Yavuz Aydın, bu eserin Türkçeye *Yitik Evin Varisleri* adı ile çevrildiğini, ancak çeviride “eksik çeviri” ve “çıkarma/atlamalar” olduğunu tespit etmiştir.³⁴

İkinci örneğimiz ise, **Tovmas Nazarbekyan**’a (1855–1931) ait anılardır. Rus ordusunda görev yapmakta olan General Tovmas Nazarbekyan *Ermeni Kolordusu Türk Silahlı Kuvvetlerine Karşı* (*Հայկական կորպուսն ընդդեմ թուրքական զորքերի*) adı ile yayımlanan kitabında I. Dünya Savaşı sırasında Kafkas cephesinde gelişen olayları aktarmaktadır.

Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında kaleme alınmış olan anı türü eserler hakkında hazırladığımız tablo (Tablo 3) aşağıda sunulmaktadır.

34 Yavuz Aydın, *Ermeniceden Türkçeye Yapılan Çevirilerde Karşılaşılan Çeviri Sorunları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Ankara, 2008, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 187–209.

Tablo 3 - Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Anı Türünde Yazılmış Eserler

Yazar	Eser Adı	İçerdiği Tarihsel Konular
Ġazaros Ağayan	<i>Arutyun ve Manvel</i> (Արտյունը և Մանվելը)	1840'lı yıllarda köy hayatı
Ġazaros Ağayan	<i>Yaşamımın Önemli Olayları</i> (Բұл կյանքի գլխավոր դեպքերը)	Sosyal yaşam
Raffi (Hakob Melik-Hakobyan)	<i>Seyahat Notları</i> (Ճանապարհորդական նոթեր) içinde "Anılar" ("Հիշազրույթուն")	Sosyal yaşam
Aleksandır Movsisyan (Şirvanzade)	<i>Hapishane Anıları</i> (Բանտի հիշատակարան)	Hınçak Partisi üyeliğinden dolayı Rusya'da kaldığı hapishanedeki yaşamı
Aleksandır Movsisyan (Şirvanzade)	<i>Hayatın İçinden</i> (Կյանքի բովից)	Sosyal yaşam
Hovhannes Tumanyan	<i>Eserler Külliyatı</i> (Երկերի ժողովածու)	Sosyal yaşam
Avetis Aharonyan	<i>Kitabım</i> (Բұл գիրքը)	Yazarın çocukluk yıllarından itibaren hatırladığı önemli sosyal olaylar
Avetik İshakyan Vahan Totovents	<i>Anılarımdan</i> (Բұл հուշերից) <i>Eski Roma Yolu Üzerinde Hayat</i> (Կյանքը հին Հռոմեական ճանապարհի վրա)	Döneminin edebiyat dünyası Osmanlı Devleti'nde sosyal ve kültürel hayat
Vahan Totovents	<i>Yanmış Kâğıtlar</i> (Հրկիզված թղթեր)	Sovyet rejimi
Gurgen Mahari	<i>Çocukluk</i> (Մանկություն)	Çocukluğunun geçtiği Van'da sosyal hayat
Gurgen Mahari	<i>İlk Gençlik</i> (Պատանեկություն)	Van Ermenilerinin Rusya'ya göçü
Gurgen Mahari	<i>Gençliğin Eşiğinde</i> (Երիտասարդության սեմին)	Kafkasya'daki ilk yıllarında sosyal yaşam
Gurgen Mahari	<i>Sessizliğin Sesi</i> (Լռության ձայնը)	Sibirya sürgünü
Gurgen Mahari	<i>Yanan Bahçeler</i> (Այրվող այգեստաններ)	Van'da Ermenilerin sosyal yaşamı
Gurgen Mahari	<i>Çarentsname</i> (Չարենցնամե)	Yeğişe Çarents
Aksel Bakunts	<i>Baharda</i> (Գարնանային)	Erzurum civarında Türk ordusuna karşı yapılan çatışma
Andranik Tsarukyan	<i>Çocukluğu Olmayan Adamlar</i> (Մանկություն չունեցող մարդիկ)	Halep'te yetimhane yaşantısı
Tovmas Hovhannesi	<i>Ermeni Kolordusu</i>	
Nazarbekyan	<i>Türk Silahlı Kuvvetlerine Karşı</i> (Հայկական կորպուսն ընդդեմ թուրքական զորքերի)	I. Dünya Savaşı sırasında Kafkas ordusu

20. Yüzyılda Diasporadaki Ermeni Yazarların Anıları:

Diasporadaki Ermeni yazarların anılarını incelemeye geçmeden önce, söz konusu yazarlar hakkında araştırma yaparken karşı karşıya kaldığımız en önemli sorunun, eserlerin ait olduğu edebiyatın kimliği konusu olduğunu belirtmeliyiz. Bu konuyu bir örnekle açıklayalım: Fransa’da yaşayan ve Fransız Akademisi üyeliğine kabul edilmiş olan Henri Troyat’ın etnik kökeninden dolayı Ermeni edebiyatına mı dâhil edilmesi gerekir, yoksa dilini ve kültürünü benimsediği Fransız edebiyatının bir temsilcisi olarak mı kabul edilecektir? Bu konuda deneyimler, edebiyatın kimliğinin belirleyicisi olan unsurlar arasında eserin dilinin, yazarın sanatçı kimliğini oluşturan kültürün, yazarın konuyla ilgili tercihinin, eseri kimin okuduğunun, yazarı tercih yapmaya iten argümanların, yazarın esinlendiği kültürün ve eserin yazıldığı dönemdeki yaklaşımların önemli olduğu, ancak bunların hiçbirinin tek başına edebiyatın ulusal kimliğini tespit için belirleyici olmadığı yönündedir.³⁵ Henri Troyat örneğine dönecek olursak, yazar Fransızca eserler vermiştir, Fransız toplumu tarafından okunmuştur, Fransız Akademisi üyeliğine kabul edildiğine ve bu görevi üstlendiğine göre kendini Fransız toplumunun bir üyesi olarak görmektedir, Fransız ve Rus kültüründen esinlenmiştir. Anılarını yazdığı eser olan *Çok Uzun Bir Yol*’da ebeveynlerinin Ermeni olduğunu söylemiş olması onu Ermeni edebiyatı içerisine dâhil etmemiz için yeterli değildir. Söz konusu durum Amerika ya da Avrupa’da yaşayan diğer Ermeni yazarlar için de geçerlidir.

Çünkü 20. yüzyılda diasporadaki Ermenilerin eserlerinde anılara sıklıkla yer verilmektedir ve bu anıların konusu, genellikle Osmanlı döneminde Anadolu köy hayatıdır.

Edebiyatın kimliği konusunda karşılaştığımız bu tartışmalı duruma rağmen, Ermenilerin kaleme aldığı anıların niteliğinin ortaya konulabilmesi için Ermenistan dışındaki ülkelerde yaşayan Ermenilerin anılarına değinmemiz gerekiyor. Çünkü 20. yüzyılda diasporadaki Ermenilerin eserlerinde anılara sıklıkla yer verilmektedir ve bu anıların konusu, (tamamına yakın bir) genellikle Osmanlı döneminde Anadolu köy hayatıdır. Ayrıca, bu anıları Tehcir olayını tekrar tekrar ürettiği ve Ermeni iddialarını destekleyecek doğrultuda olduğu için güdümlü anı kategorisine dâhil ediyoruz.

Gülbenkiyan Vakfı’nın Ermenilerle ilgili bölümünün yöneticiliğini yaparken, vakıf adına dünyanın pek çok yerinde yaşamakta olan Ermeni topluluklarının din, eğitim ve kültür kurumlarına ziyaretlerde bulunan **Vahram Mavyan** (1926–1983), bu ziyaretler sırasında yaşadıklarını ve gözlemlerini *Her Yerde Ermeni Var (Մեծի տեղի հայ կա)* adı altında yayımladığı kitabında öyküleştirek aktarmıştır.³⁶ Eserde, Tehcir yan motif olarak kullanılmaktadır, ana motif ise “göç”tür.

35 Birsen Karaca, “Metin Turan’la Edebiyatın Ulusal Kimliği Üzerine Tartışırken I”, *Afrodizyas Sanat, Edebiyat, Sanat ve Kültür Dergisi*, Yıl 5, Sayı 25, Ocak-Şubat 2011, s. 40–43.

36 http://www.arasyayincilik.com/store/Getron_listCategoriesAndProducts.asp?idCategory=27 (Türkçe - 15 Mart 2010)

Amerika Birleşik Devletleri'nde doğup yaşamış ve eserlerini İngilizce olarak yayımlamış olan Ermeni etnik kökenli olan ünlü yazar **William Saroyan** (1908–1981) da bazı kısa öykülerinde anekdotlar halinde kendi anılarını aktarır. Bu öykülerden bir kısmı Türkiye'de Ohannes Kılıçdağı'nın yaptığı Türkçe çeviri ile Aras Yayıncılık tarafından *Ödlekler Cesurdur* adıyla yayımlanmıştır. Saroyan'ın kendi anılarını içeren bu anlatılara "Ailede Delilik" (Madness in the Family), "Zavallı Bağrı Yanık Arap" (The Poor and Burning Arab), "Hovagim Saroyan" gibi öyküleri örnek verilebilir. Bitlis'e yaptığı yolculuğu ile ilgili, ölümünden sonra derlenen ve pek çok yazarın Saroyan'la ilgili düşünce ve anılarını aktararak katkıda bulunduğu ve Aziz Gökdemir'in editörlüğünü yaptığı *Amerika'dan Bitlis'e William Saroyan* adlı kitap ise Saroyan'ın konu edildiği derleme bir portre-anıdır.

Fransa Ermenilerinden olan ünlü aktör, şarkıcı ve söz yazarı **Charles Aznavour**'un (d. 1924-) anıları da *Geçmiş Zaman Olur Ki (Le Temps des Avants)* adı altında kitaplaştırılmıştır. Bu eserde, anne-babasının nerede, nasıl tanıştıklarını bilmediğini belirten yazar, Gürcistan Ermenilerinden olan ve Tehcir kararından etkilenmeyen babasının, annesiyle birlikte Tehcir'den nasıl kaçtıklarını anlatmaktadır(!). Eserin bu kısımları, tutarsız bilgilerden oluşmaktadır ve yazarın henüz doğmadığı yılları anlattığından anı türüne dâhil edilemez. Ancak, kitapta Aznavour'un sanat yaşamı ile ilgili anlatılanlar anı türüne dâhil edilebilecek niteliktedir.

Ermeni diasporasına ait inceleyebildiğimiz eserlerden bazıları aşağıdaki tabloda (Tablo 4) verilmektedir.

Tablo 4 - 20. yüzyıl diaspora Ermeni yazarlarına ait anı türü eserler

Yazar	Eser Adı	İçerdiği Tarihsel Konular
Hambardzum Kelenyan (Hamasteğ)	<i>Köy (Գյուղը)</i>	Anadolu'daki Ermeni köylerinde sosyal hayat ve gelenekler
Hambardzum Kelenyan (Hamasteğ)	<i>Yağmur (Սննդը)</i>	Anadolu'daki Ermeni köylerinde sosyal hayat ve gelenekler
Zareh Vorpuni	<i>Kalbin Derininden (Բխորոց արտի)</i>	2. Dünya Savaşı yıllarında Alman esareti
Zareh Vorpuni	<i>Vatana Doğru (Ղեւի՛ն էրկիհր)</i>	Sovyet Ermenistan
Vahram Mavryan	<i>Her Yerde Ermeni Var (Ամեն տեղ հայ կա)</i>	Gülbenkyan Vakfı yöneticiliği; Ermeni topluluklarının din, eğitim ve kültür kurumları
Aram Haykaz	<i>Nesillerin Sesi (Յեղի՛ն ձայնը)</i>	Anadolu'da Ermeni yaşantısı
Aram Haykaz	<i>Özlem (Գարոն)</i>	Anadolu'da Ermeni yaşantısı
William Saroyan	Bazı öyküleri [Örnek: <i>Hovagim Saroyan, Ailede Delilik (Madness in the Family), Zavallı Bağrı Yanık Arap (The Poor and Burning Arab)</i>]	Amerika Ermenilerinin sosyal yaşamı
Jean Kéhayan	<i>Vatansız (L'Apatrie)</i>	1915 olayları, Fransa Ermenilerinin yaşantısı
Charles Aznavour	<i>Geçmiş Zaman Olur Ki (Le Temps des Avants)</i>	Sanat yaşamı
Henri Troyat (Levon Torosyan)	<i>Çok Uzun Bir Yol (Un Si Long Chemin)</i>	Edebi yaşamı
Patrick Devedjian	<i>Söz Bakanlığı Bana (A Moi le Ministère de la Parole)</i>	Siyasi yaşamı
Peter Najarian	<i>Yolculuklar (Voyages)</i>	Amerika Ermenilerinin yaşantısı, 1915 olayları (Anı-roman)

Türkiye Cumhuriyeti'nde Yaşayan Ermenilerin Anıları:

29 Ekim 1923 tarihinden sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi yapısına ve yaşanan hızlı değişimlere paralel olarak, Türk literatüründe anı türünde bir patlama görülmektedir. Bu gelişme Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Ermeni literatüründe de yansımaları bulmuştur. Araştırma konumuz olan Ermeni anılarının döneme ait tespit ettiğimiz karakteristik özellikleri ise şöyledir:

- Söz konusu döneme ait anılardan bir kısmı yazarların kendisine ait değildir; aile büyüklerinin anılarını anlatanlar çoğunluktadır. Örneğin: Kendilerinin büyükanneleriyle yaşadıkları yılları anlatsa da, olay örgüsünün daha çok büyükannelerin anlattıklarına dayalı olduğu Fethiye Çetin'in *Anneannem* ve Hraç Norşen'in *Çileli Ağavni* adlı anlatıları bu gruba dâhil edilebilir. *Anneannem*'de Fethiye Çetin'in anneannesi, torunlarına kendi etnik kökeni hakkında bilgi vermez. Ama torunlarından sadece Fethiye Çetin'e Ermeni olduğunu söyleme gereksinmesi duyarak Tehcir anılarını anlatır. *Çileli Ağavni*'de de benzer bir kurgu söz konusudur. Dolayısıyla, her iki eserde de yazar, anıları değil, benzer bir şekilde hikâye edilmiş yaşam öykülerini

duygusal öğelerle süsleyerek anlatmaktadır: Anlatılanların, olaya bizzat tanık olan kişi tarafından kaleme alınmamış olması ve gerçekliğini değerlendirebileceğimiz verilerden yoksun olması nedeniyle *Anneannem*'i ve *Çileli Ağavni*'yi anı sınıfına dâhil edemiyoruz.

- b) Bazı yazarlar ise, Mıgırdiç Margosyan gibi (*Tespîh Taneleri*) kendi anılarını, çevrelerindeki sosyal yaşantıyı ve tanık oldukları olayları anı türünün niteliklerine uygun olarak kaleme alıyorlar. Mıgırdiç Margosyan örneğinde *Tespîh Taneleri* edebi anı niteliğine sahiptir, çünkü eserin dili edebiyatın dilidir.
- c) Üçüncü grupta ise, farklı meslek gruplarından tanınmış insanlar aracılığıyla hatıralarının yayımlanmasını sağlayan Ermeniler vardır. Örneğin: Faruk Bildirici imzası ile yayımlanan *Serkis Bu Toprakları Sevmişti* başlıklı anlatıda, Serkis İmas adında Türkiye'de yaşayan, Almanya'ya işçi olarak giden bir kişinin yaşadığı olaylar anlatılmaktadır. Bu anlatının bir bölümünde, 1915 olaylarından bahsedilmektedir. Faruk Bildirici'nin de, Serkis İmas'ın da birebir tanık olmadığı, ancak Serkis'in bir akrabasının günlüğüne sadık kalarak yazıldığı iddia edilen söz konusu döneme ait olaylarla ilgili, kimsenin aktarmasının mümkün olmadığı ve daha sonra günlüğe yazılmasının da imkânsız olduğu (ölüm anı gibi) bazı durumlara yer verildiğinden anlatı inandırıcılıktan uzaktır.

Türkiye'de yaşayan Ermenilere ait anı türünde eserlerin tamamının burada aktarılması mümkün olamayacağından bunlardan ilginç olduğunu düşündüğümüz iki tanesini örnekleyelim:

Türkiye Ermenilerinin eserlerinde röportaj anı türüne örnek olarak gösterebileceğimiz **Mayda Saris** imzalı *İzi Kalır Hatıraların* (30 Söyleşi 30 Hayat Hikâyesi) adlı eserde Türkiye'de yaşayan ünlü Ermeniler ve Ermenilerle çeşitli nedenlerle ilişkisi olan ünlü Türklerle yapılan röportajlar ve bu kişilerin anıları yer almaktadır.

Yine Türkiye'de yaşayan Ermeni yazarların en ünlülerinden biri olan **Mıgırdiç Margosyan**'ın (d. 1938), *Söyle Margos Nerelisen?*, *Bizim O Taraflar* (*Մեր այդ կողմերը*), *Gavur Mahallesi*, *Biletimiz İstanbul'a Kesildi* ve *Dicle Kıyılarından* (*Տիգրիսի ափերէն*) adıyla yayımlanan öykülerinin pek çoğu yazarın kişisel anılarından oluşmaktadır. Margosyan'ın anekdotlar halinde anlattığı bu anılar, taşrada ve İstanbul'da yaşayan Ermenilerin sosyal yaşamlarına ışık tutmaktadır. Yazarın *Tespîh Taneleri* adlı eseri ise, Diyarbakır'dan İstanbul'a eğitim için gittiği yılları, Diyarbakır'da yaşadıkları ile iç içe anlattığı bir eserdir. Eserin sonunda 6–7 Eylül olaylarına da değinilmektedir.

Türkiye Ermenilerinin anılarında 1915 olayları, 6–7 Eylül olayları, Varlık Vergisi gibi konular yoğun bir şekilde işlenmektedir. Çoğunluğunu eğitilmiş ya da alaylı gazetecilerin oluşturduğu bu anı yazarları, genel olarak anekdotlardan oluşan anılar kaleme almışlar ve öykü adı altında yayımlamışlardır. Söz konusu eserlerden inceleme olanağı bulduklarımız hakkında oluşturduğumuz tablo (Tablo 5) aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 5 - Türkiye Ermenilerine Ait Anı Türünde Yazılmış Eserler

Yazar	Eser Adı	İçerdiği Tarihsel Konular
Mayda Saris (derleyen)	<i>İzi Kalır Hatıraların (30 Söyleşi 30 Hayat Hikâyesi)</i>	Ünlü Ermeniler
Mıgırdiç Margosyan	<i>Söyle Margos Nerelisen?</i>	Anadolu Ermenilerinin sosyal yaşamı
Mıgırdiç Margosyan	<i>Gâvur Mahallesi</i>	Anadolu Ermenilerinin sosyal yaşamı
Mıgırdiç Margosyan	<i>Biletimiz İstanbul'a Kesildi</i>	Anadolu'da Ermeni yaşantısı
Mıgırdiç Margosyan	<i>Tespîh Taneleri</i>	Anadolu'da Ermeni yaşantısı, İstanbul'daki Ermeni okulları, 6-7 Eylül olayları, 1915 olayları
Hagop Mntzuri	<i>Arıdan Fırat'ın Öte Yanı</i>	Anadolu'da sosyal yaşam
Hagop Mntzuri	<i>Atina Tuzun Var Mı?</i>	Anadolu'da sosyal yaşam
Kirkor Ceyhan	<i>Atını Nalladı Felek Düştü Peşimize</i>	Ermenilerin sosyal yaşamı, seferberlik yılları
Kirkor Ceyhan	<i>Seferberlik Türkleriyle Büyüdüm</i>	Ermenilerin sosyal yaşamı, seferberlik yılları
Vahram Burmayan	<i>Zayallı Kâğıt Parçaları (Հէ գ թուղթի կտորներ)</i>	Anadolu'da Ermenilerin yaşantısı, öğretmenlik yılları
Toros Toranyan	<i>İstanbul Ermenilerinden Davet (Բարձապուրկահայերը կը կանգեն)</i>	İstanbul'da kültürel ve edebi yaşam
Yervant Gobelyan	<i>Memleketini Özleyen Yengeç</i>	(Öykü derlemesi) Sosyal yaşam
Arpiar Der Markaryan	<i>Yankı ve Yolcu (Արձագանք և անցորդը)</i>	Anadolu'da sosyal yaşam, 1915 olayları
Rupen Maşoyan	<i>Ve Böyle Yaşadık (Եւ այսպէս ապրեցանք)</i>	Ermeni yazarlar

Yazar Eser Adı İçerdiği Tarihsel Konular

Ermeni literatüründe, özellikle 20. yüzyıl anılarının, göç edilen topraklara duyulan özlemi ve sosyal yaşantıyı anlatan, yabancılaşma ve kendini ötekileştirme çabalarının yoğun bir şekilde hissedildiği eserler olduğu görülmektedir. Ayrıca hemen her eserde dikkat çeken Tehcir motifi, söz konusu literatürde anıların, Ermeni iddialarını kabul ettirme çabaları çerçevesinde toplumsal bellek oluşturmaya yönelik olarak üretilen güdümlü anılar olduğu yönündeki düşüncemizi güçlendirmektedir.

Eser İncelemesi

Ermeni literatüründe kaleme alınmış eserlerden bazılarını ayrıntılı olarak değinmek, söz konusu literatürde anıların niteliğinin net bir şekilde ortaya konmasına yardımcı olacaktır. Bu bağlamda, sözünü edeceğimiz ilk eser, Tovmas Nazarbekyan'ın *Ermeni Ordusu Türk Silahlı Kuvvetlerine Karşı* adlı anıdır. Eserde Birinci Dünya Savaşı sonlarında, Rus ordusunun çekilmesinin ardından bu bölgede kurulan Ermeni Kolordusunda yaşananlar anlatılmaktadır. Türk ordusuna

karşı savaşılan Nazarbekyan'ın olayları bir komutan gözüyle aktardığı anılarında, 1917 yılı anlatılıyor olmasına rağmen, günümüzde Ermenilerin iddia ettiği sözde soykırımdan bahsedilmemesi dikkat çekicidir. Orijinal dili Rusça olan, ancak bizim Ermenice çevirisi üzerinden inceleyebildiğimiz eserde hiçbir şekilde Ermenilerin günümüzde iddia ettiği olayları kanıtlayacak bir ifade kullanılmamasına rağmen, çevirenin önsözünde, yine bu iddialar yer almaktadır:

“Tovmas Nazarbekyan'ın adı, Ermeni Felaketini kendi gözleriyle gördükten sonra, bu diyarların, Ermenistan Cumhuriyeti'nin sert kayalarının devlete doğru yükseltilmesinde Ermeni halkının parçalanmış ve katliama uğramış topluluklarına başkanlık edebilen insanlar olan Aram'ların, Dro'ların, Ruben'lerin, Karcikyan'ların ve Kacaznuni'lerin adlarının arasına konmaya layıktır. (...) biz bugünkü Kafkasya'nın, bizim vatanımızın sadece onda birini (şimdilik) kapsayan bu toprağı hiç olmazsa kendi elleriyle çakan ve güçlendiren tek halkıyız. General Tovmas Nazarbekyan da bu kanlı yolun büyük yoldaşlarından ve şahitlerindedir.”³⁷

Türk ordusuna karşı savaşılan Nazarbekyan'ın olayları bir komutan gözüyle aktardığı anılarında, 1917 yılı anlatılıyor olmasına rağmen, günümüzde Ermenilerin iddia ettiği sözde soykırımdan bahsedilmemesi dikkat çekicidir.

Rus ordusuna mensup bir general olan Nazarbekyan, Ermeni kolordusu kurulduğunda bu kolordunun başına geçmesi için görevlendirilen komutandır. Bu da Rus ordusu içerisinde güvenilir bir komutan olduğunu göstermektedir. Böyle bir komutanın, olayların

üzerinden 10 yıldan fazla bir süre geçtikten sonra anılarını yazma isteği duyması doğaldır ve yaşananların gelecek nesillere aktarılması açısından önemlidir.

Nazarbekyan eserini ölmeden 2 yıl önce, 1929 yılında, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti olan Tiflis'te tamamlar. Nazarbekyan, 1917 yılı Kasım ayından 1918 yılı Temmuz ayına kadar olan olayları aktardığı eserinde, bellek hatalarına düşmemek için telgraf ve mektuplardan yararlanmıştı. 112 sayfadan oluşan bu eser, Generalin Ermeniceyi çok iyi bilmemesi nedeniyle Rusça olarak kaleme alınmıştır. Eserde, çok fazla olmasa da halkın Ermeni kolordusuna olan yaklaşımından da söz edilmektedir:

“(...) Aleksandranyan caddesinin kilise meydanından, Ermenistan'ın kaderinin tamamen onlara bağlı olduğunu söyleyerek, kısa bir konuşma ile halka seslendim. Sadece düşmanı engellemek için değil, aynı zamanda onu parçalamak için de tüm güçlerini toplamalıydılar. Biz bunun için yeterli güce sahibiz, ancak herkesi, Ermeniler ve Ermenistan adına kendi hayatını kurban etmesi düşüncesiyle vs. kışkırttım. Özellikle uzun konuşmadım. Rusça olarak yaptığım konuşmamı, Doktor Terteryan tercüme etti. O,

³⁷ Վարուժան Փամբուխյան, “Արաճաբան”, bkz. Տովմաս Հովհաննեսի Նազարբեկյան, Հայկական կորպուսի ընդդեմ թուրքական զորքերի, Ռուսերենից Թարգմանությունը՝ Վարուժան Փամբուխյանի, Մ. Վարանդեան հրատարակչություն, Երևան, 1994, էջ 5-6.

Ermeni diline mükemmel bir şekilde hâkimdi ve hitabet yeteneği vardı. Benim konuşmam 10–15 dakika sürdü, o ise uzattı, şiddetli bir heyecan içine düştü ve hemen hemen yarım saat konuştu. O, konuşmasıyla toplanmış halkı o derecede sarstı ki çokları gözyaşı döktüler ve aynı şekilde ben de ağladım. Adamlar, herkesin silahı elinde cepheye gideceğine ant içtiler. Onlara, General Araşev de, Ermeni dilinde bir konuşmayla seslendi. Toplantı yeri, ertesi gün ticaret okulunun yanı olarak belirlendi. Biz, başarımızdan çok memnun olarak uzaklaştık ve sabırsızlıkla ertesi günü bekledik. Ama bizi büyük bir karamsarlık bekliyordu. Ertesi gün ticaret okulunun yanına, bir adam bile gelmedi.”³⁸

Burada anmaya değer bulduğumuz ikinci eser, Türkiye’nin Ermeni etnik kökenli yazarlarından olan Mıgırdiç Margosyan’ın kaleme aldığı *Tespîh Taneleri*’dir. Eseri, içeriğinde toplumsal olayları ve Diyarbakır Ermenilerinin yaşantısını anlatması nedeniyle sosyal anı kategorisine dâhil ediyoruz.

Margosyan, eserin hiçbir yerinde, neden anılarını yazma gereği duyduğunu belirtmemiştir. Ancak, yoğun olarak işlenen temalardan yola çıkarak, yazarın amaçlarını saptayabiliriz.

Öncelikle, eserin ana temasını oluşturan öge Ermeni okullarında okutulan çocuklardan biri olan yazarın yaşadığı zorluklar olduğuna göre, yazarın birincil hedefinin Türkiye’de bulunan Ermeni okullarının işleyişinin ve buraya okumak üzere gelen çocukların yaşadığı sıkıntıların anlatılması olduğu söylenebilir.

Yine yazarın öğrencilik yaşamının yanı sıra Diyarbakır’daki yaşantısını da aktarmış olması, Diyarbakır’da sosyal yaşamın nasıl olduğu hakkında okuyucuya fikir vermek amacını güttüğünü düşündürmektedir.

Psikanalitik edebiyat kuramına göre, eserde tekrar eden düşünce ve olaylar, zamanın geri çevrilemezliğini temsil etmektedir. Bu bağlamda, belli bir konuyu tekrar eden yazarlar, bu şekilde varoluşu dondurmuş, dolayısıyla sonsuzluğu yakalamış olurlar. Oğuz Cebeci’nin *Psikanalitik Edebiyat Kuramı* adlı çalışmasında, tekrar unsuru ve zaman kavramı arasındaki ilişki şu şekilde açıklanmaktadır:

“İnsanın zaman algılaması onun canlı olduğunun bir kanıtını oluşturur. Öte yandan, zaman akışı tersine çevrilemeyen ve insanı ölüme götüren bir yolu da temsil eder. Lichtenstein’a göre, tekrarlama olgusu, zamanın geri çevrilemezliğini aşmaya yönelik bir girişimi ifade eder. Yaşayan varlığa zaman içinde süreklilik duygusu vermenin tek yolu ‘tekrar’ yapmadan geçer gibi görünmektedir. Bu anlamda, tekrar, süreklilik ve sonsuzluk gibi kavramlar ve bu kavramlara ilişkin duygular, kişinin kendi iç dünyasında, zamanın geçişini inkâr etmesine dayanan bir süreklilik yanılısamasının aşamalarını göstermektedir.”³⁹

38 Snq̄ımsu Łaq̄arp̄elıjıanı, 1994, f. 83-84.

39 Oğuz Cebeci, 2004, s. 78–79.

Bu kurama dayanarak, Margosyan'ın eserinde sürekli tekrarlanan "Kafle" kelimesinin kullanımı ile Tehcir olayına değinen yazarın, bu olayı ana motif olarak işlememiş olmasına rağmen, Türkiye'de yaşayan Ermenilerin, günlük yaşantıları esnasında geçen konuşmalarda çoğunlukla Tehcir'den bahsettiklerini, her fırsatta konuya vurgu yaptıklarını ve hatta çocuklarına yatarken masal yerine Tehcir hatıralarını anlattıklarını⁴⁰ tekrar tekrar okuyucuya leitmotif olarak anımsatmasıyla, geçmişe dönerek bir şekilde zamanı orada sonsuzlaştırmaya çalıştığını söyleyebiliriz.

Son olarak vereceğimiz örnek diaspora Ermenilerinden, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Peter Najarian'ın *Yolculuklar (Voyages - Aras Yayıncılık tarafından yapılan Türkçe basımda Son Ermeni)* adlı, anı-roman olarak değerlendirebileceğimiz eseri olacak. Najarian, eserini kendi hayatından yola çıkarak anı-roman formunda kurgulamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Ermenilerin, kendilerini bir yere ait hissedememelerinden kaynaklanan yabancılaşma olgusunun ele alındığı eserde, söz konusu yabancılaşmanın nedeni Tehcire bağlanmaktadır. Romanda, yazar olumsuz Türk imgesini zaman zaman Gestapo ile kıyaslayarak, zaman zaman da hakarete varan sözcüklerle tanımlamaktadır:

*"([...]Koca memebaşlarımız, uzamış bıyıklarımız, sarımsak kokan ağızlarımızın yarısı kemiklerimize süt verirken gitti; büyük acılar çekmiş bütün o nesillerin şişmiş karınlarının vebaline karşılık, sokaktan topladığımız portakal kabuklarını yesek. Temize çıkar mıyız? Cümbüşlerde geçiren, yellenen, homurdanan Türk'ü, şişko Gestapo'yu, sarhoş topçu çavuşunu temize çıkarır mıyız? [...])"*⁴¹

Eserin yazılış nedeni, Peter Najarian'ın Türkçe basım için yazdığı önsözde, Amerika'ya karşı duyulan gençlik isyanının dışa vurumu olarak açıklanmaktadır:

*"Bu kitabı, Amerika dediğim şeye karşı isyan eden gençlik tutkumla yazdım; tabii isyanım gerçekten Amerika'ya değil, bana içinde kendimi bu kadar yabancı hissettiren şeye karşıydı. Bir şeyler beni rahatsız ediyordu ve o yazma ihtiyacı içinde ben, tıpkı ustalarım gibi, bunu yalnızca bir şarkıya değil, kendimi artık içinde yabancı hissetmeyeceğim bir dünyaya dönüştürmek istiyordum. Çünkü sanat, sonuç olarak bizim yaşam sevgimizi ve tarihimizin acılarını bir araya getirir."*⁴²

Gerçekten de, eserdeki anlatıcı Aram, Amerika'da büyümüş olmasına rağmen kendini Amerikalı olarak göremeyen, yabancılığı derinden yaşayan bir gençtir. Temel olarak eserin konusu bu yabancılaşmaya dayanır. Kendini öteki olarak görmek, bir yere ait hissetmemek anlatıcıya büyük bir acı vermektedir. Bu acıdan

40 Mıgırdiç Margosyan, *Tespîh Taneleri*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 350-353.

41 Peter Najarian, *Son Ermeni*, Çeviren: Ece Eroğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 69.

42 Peter Najarian, 2004, s. 14.

kurtulmanın tek yolunun geçmişe dönmek olduğunu düşünür, ancak bu mümkün olmadığından, kendini yabancı hissettiği yerden kaçmayı dener:

“Türkiye’ye gitmeyi düşündüm, ama çok uzak ve pahalıydı. Ayrıca artık köklerimi aramıyordum; kemikler çok derine gömülmüştür ve sonunda farkına varmıştım ki, bana bir fayda sağlamayacaklardı. O yüzden Fransa’ya gittim. Sonra da İspanya’ya. Ve oradaki harika şeylere.”⁴³

Eserin bir diğer yazılış amacı da, yazarın da belirttiği gibi, “tarihin acılarını” ortaya koyarak, *Yolculuklar*’ın yazarı ve anlatıcısı gibi, kendilerini topluma dâhil edememiş, yabancılaşmış insanları bir araya getirmektir. Eserden elde ettiğimiz verilerden hareketle yaptığımız çıkarıma göre, bu insanlar, ortak bir kaderi paylaşmaktadırlar. Dünyanın farklı bölgelerinde yaşamakta olan bu insanlar, ortak acılarla birbirlerine bağlandıklarından, bu acıları anlatan eserler söz konusu bağı güçlendirmektedirler. Yazarın, yine Türkçe basımın önsözünde yazdığı şu cümleler, konuyu açıklayacak niteliktedir:

“Annemin üzüm bağı, şimdi üzerindeki yolların ve benzin istasyonlarının altına gömülü; babamın yaşadığı Ermeni mahallesi ise artık yok ve bir daha asla olmayacak. Ama yine de onların Amerika’ya göçünde parlak bir yan var; kim bilir belki de acı ve sürgün, tarihin bizi yeniden yepyeni bir şekilde bir araya getirmek için farklı yerlere dağıtma yoludur.”⁴⁴

Eserden ve Peter Najarian’ın yazdığı önsözden hareketle, *Yolculuklar*’ın yazılış sebebinin, yabancılaşmanın verdiği acıyı okuyucuya yansıtmak ve “tarihin acılarını” unutturmayarak yabancılaşma yaşayan tüm bireyleri bir arada tutmak olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca eserde, bu “acıların” temel noktası olarak gösterilen Tehcir’in işleniş biçimi ve yaratılan olumsuz Türk imgesi, bu anıromanın da Ermeni iddialarını desteklemek amacıyla kaleme alınmış güdümlü bir eser olduğu tespitini yapmamıza temel oluşturuyor.

20. yüzyıl Diaspora Ermenilerinin eserlerinde Najarian’ın vurguladığı bu yabancılaşma ve kendini ötekileştirme konusu sıklıkla görülmektedir. Ancak bu yabancılaşma ve ötekileşmenin, göç eden ilk kuşakta değil de, o ülkelerde doğmuş-büyümüş nesillerde görülmesi, konunun ilgi çekici ve araştırma bekleyen bir başka özelliğidir.

Sonuç

Öncelikle anıların genel niteliklerini belirttiğimiz makalemizde, uzman görüşlerinden yola çıkarak bir yazının anı olarak değerlendirilebilmesi için gerekli bazı özelliklerin olduğunu saptadık:

43 Ibid, s. 164.

44 Peter Najarian, 2004, s. 16.

- 1- Anılar, tarihe mal olmuş ya da tanıklık etmiş bir kişi tarafından aktarılmalıdır.
- 2- Yazarın bizzat katıldığı ya da tanık olduğu olayları anlatması gerekir.
- 3- Anılarda, kişisel hayat değil, önemli toplumsal/tarihsel olaylar anlatılır.
- 4- Anılar, olayların üzerinden zaman geçtikten sonra, yazarının belleğinde kaldığı şekliyle kaleme alınır.

Anıların yazılış amaçları ile ilgili olarak da, çeşitli saptamalarımız oldu. Eser incelemeleri sonucunda elde ettiğimiz verilere göre, anı sahibi kişinin anılarını kaleme alması, farklı nedenlerle gerçekleşir. Bu sebepler şu şekilde sıralanabilir:

- 1- Toplumsal görevi yerine getirmek için, yapılanların gelecek nesillere aktarılması isteği
- 2- Kimsenin bilmediği önemli olayların gün yüzüne çıkarılması
- 3- Paylaşma ihtiyacı
- 4- Unutulmak korkusu
- 5- Anı sahibinin çevresindeki kişilerin isteği
- 6- Kendini aklamak
- 7- Gerçekleri saptırmak ve/veya yeni bir toplumsal bellek oluşumuna katkı sağlamak

Beş bölüme ayırarak kısa tarihçesini verdiğimiz Ermeni literatüründe anı türünde ilk örneklerin genel olarak savaş anıları olduğunu belirledik. 18. yüzyıldan önce yazılmış anı türünde eserlerden inceleyebildiğimiz beş anıdan dördü savaş anısı, sadece bir tanesi meslek anısıdır (Tovma Metsopetsi, *Anılar*). Ermeniler için bir uyanış çağı olan 18. yüzyılda anı türüne ait esere rastlamadık. Ancak Mihitaristlerin çalışmalarının damga vurduğu bu yüzyıldan sonra, yine Mihitarist bir eğitim almış olan Ğevond Alişan'ın siyasi nitelikte anılar yazdığını görüyoruz. 19. yüzyıl Ermeni anılarında siyasi ve sosyal anılar ön plana çıkar. Bu yüzyıla ait olan sadece bir adet sivil savaş anısı tespit edebildik: Zabel Esayan'ın derlediği *Yıkıntılar Arasında*. Ancak eser, anlatım biçimi kullanılan materyallerle objektiflikten uzak bir görüntü sergiliyordu.

Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti dönemlerinde yazılmış olan anıların büyük bir kısmının sosyal anı olduğu görülmektedir. Ermeni literatüründe bu dönemde edebi anıların da yayımlanmış olduğu dikkat çekmektedir. Bunların dışında, Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti kurulmadan önceki dönemde Türk ordusuna karşı savaşlara ve çatışmalara katılmış olan kişiler de savaş anıları kategorisinde eserler vermişlerdir.

20. yüzyılda diasporadaki Ermenilerin yazmış olduğu anı türü eserlerde, Anadolu köylerindeki eski sosyal yaşamları ile göç ettikleri bölgelerdeki yaşantı konu edilmektedir. Ayrıca, özellikle Fransa'da yaşayan Ermenilerden, İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşadıklarını anlatmış olan yazarlar da vardır. Vahram Mavyan ve Charles Aznavour, mesleklerini sürdürürken karşılaştıkları olayları anlatan anılarını kaleme almışlardır. Ermeni kökenli Fransız yazar Henri Troyat ise edebi anılarını aktarmıştır. Bu noktada elinizdeki makalenin araştırma konusundan kısa bir süre uzaklaşarak Henri Troyat'ın yaratmış olduğu edebiyatın ulusal kimliği de tartışılmıştır ve bu yazarın Ermeni edebiyatına değil, Fransız edebiyatına dâhil edilmesi gerektiğini tespiti yapılmıştır.

Türkiye Ermenilerinde ise, Batı Ermenice eserlerin yaygın olduğu, ancak bazı yazarların Türkçe yazdıkları, pek çok yazarın İstanbul'da yaşadığı ve genellikle Anadolu'nun başka bölgelerinden göç ettikleri görülür. Türkiye Ermenilerinin anı türünde kaleme aldıkları eserlerde de sosyal anı kategorisinde yazılmış çok sayıda eser mevcuttur. Mayda Saris'in derlediği *İzi Kalır Hatıraların* adı ile yayımlanan eser, röportaj anı niteliği taşımaktadır. Vahan Acemyan ve Vahram Burmayan'ın anıları ise meslek anıları grubuna dâhildir. Türkiye'de yaşayan Ermenilerin edebiyatı ve bu edebiyatın temsilcileri ile ilgili anılarını kaleme alanlar ise Toros Toranyan ve Rupen Maşoyan'dır. Türkiye Ermenilerinin yazdıkları eserlerde, siyasi konulara değinilmekle birlikte, tam olarak siyasi anı kategorisinde eser yazılmadığı söylenebilir.

Sonuç olarak, incelediğimiz eserlere dayanarak, Ermeni literatüründe özellikle son dönemlerde yazılmış anıların ortak motifinin "Tehcir" olduğu saptanmıştır. Ancak bu motifin, genel olarak ana temanın altına gizlendiği görülmüştür. Doğrudan Tehciri ve sözde soykırımı konu edinmeyen bu anıların, tehcir yıllarında henüz doğmamış kişilerce kaleme alınması dikkate değer bulunmuştur. Ermeni literatüründe genel eğilim, kendi anılarını aktarırken, araya kulaktan dolma Tehcir anıları yerleştirilmesi yönündedir. Bu tür anılarda, aynı olayın, Tehcir yıllarında yaşandığı Ermenilerce iddia edilen "kırım"dan "tesadüfen" kurtulan pek çok kişi tarafından, başka isimlerle aktarılması da Ermeni anılarının güvenilirliğini azaltmaktadır. Bunun yanı sıra, Birinci Dünya Savaşı'na bir komutan olarak tanıklık etmiş Nazarbekyan'ın Ermeni iddialarını destekleyen bilgiler sunmaması da bir diğer önemli bulgudur. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazılan Ermeni literatürüne ait anılar, Ermeni iddialarını destekleyici nitelikte, kime ait olduğu genellikle belli olmayan Tehcir anılarının anlatıldığı güdümlü bir anı türü oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- AYTAÇ, Gürsel, *Edebiyat Yazıları I*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.
- AYTAÇ, Gürsel, *Genel Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları, İstanbul, 2003.
- AZNAVOUR, Charles, *Geçmiş Zaman Olur Ki*, Çev: Emre Aral Altuntaş, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- BARDAKJIAN, Kevork, *A Reference Guide to Modern Armenian Literature, 1500–1920*, Wayne State University Press, Detroit, 2000.
- CEBECİ, Oğuz, *Psikanalitik Edebiyat Kuramı*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2004.
- CEYHAN, Kirkor, *Atını Nalladı Felek Düştü Peşimize*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- CEYHAN, Kirkor, *Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- DEVEDJIAN, Patrick, *À moi le ministère de la parole*, L'Archipel, Paris, 2006.
- DİNK, Hırant, "Ermeni Kimliği Üzerine – Kaç Vartan'ın Çocukları", *Agos*, 5 Aralık 2003.
- GOBELYAN, Yervand, *Memleketini Özleyen Yengeç*, Çev: Hagop Gobelyan, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- GÜNYOL, Vedat, *Giderayak Yaşarken I*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1989.
- HACIKYAN, Agop J., et all. *The Heritage o Armenian Literature*, v. I, "From The Oral Tradition to the Golden Age", Wayne State University Press, Detroit, 2000.
- HACIKYAN, Agop J., *The Heritage of the Armenian Literature*, v. III "From the Eighteenth Century to Modern Times", Wayne State University Press, Detroit, 2005.
- İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, 3. Basım, Ankara, 2009.
- KARACA, Birsen (Haz.), *Ermeni Edebiyatı Seçkisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- KARACA, Birsen, *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi/Toplumsal Bellek ve Sinema*, Say Yayınları, İstanbul, 2006.
- KEHAYAN, Jean, *Vatansız*, Çev: Mayda Saris, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- KUDRET, Cevdet, *Abdülhamit Döneminde Sansür I-II*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2000.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usul*, Elif Kitabevi, İstanbul, 2008.
- LASTİVERTSİ, Aristakes, *The History of Vardapet Aristakes Lastivertc'i Regarding the Sufferings Occasioned by Foreign Peoples Living Around Us*, (bkz. <http://rbedrosian.com/>).
- ՄԱՀԱՐԲ, Գուրգեն, *Չարեղցիամէ, Հայաստան, Երևան*, 1968.
- MARGOSYAN, Mıgırdiç, *Biletimiz İstanbul'a Kesildi*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- MARGOSYAN, Mıgırdiç, *Gavur Mahallesi*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- MARGOSYAN, Mıgırdiç, *Söyle Margos Nerelisen?*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- MARGOSYAN, Mıgırdiç, *Tespah Taneleri*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ, Արփիար տեր, *Արձագանք և անցորդը*, Արաս, Ստամբուլ, 2006.
- ՄԱՇՈՅԵԱՆ, Ռուբէն, *Եւ այսպէս այրեցանք*, Արաս, Ստամբուլ, 2006.
- MAVYAN, Vahram, *Her Yerde Ermeni Var*, Çev: Klemans Çelik (Zakaryan), Aras Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- MINTZURİ, Hagop, *Arıdan Fırat'ın Öte Yanı*, Çev: Silva Kuyumcuyan, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- MINTZURİ, Hagop, *Atina Tuzun Var Mı?*, Çev: Silva Kuyumcuyan, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2000.

- NAJARIAN, Peter, *Son Ermeni*, Çeviren: Ece Eroğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- ՆԱԶԱՐԲԵՎՅԱՆ, Տովմաս Հովհաննեսի, *Հայկական կորստյան ընդդեմ թուրքական գործերի, Ռուսերենից Թարգմանությունը*, Վարուժան Փամբուխյանի, Մ. Վարանդեան հրատարակչություն, Երևան, 1994.
- NORA, Pierre, *Hafıza Mekânları*, Çev. Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.
- ՊՈՒՐՄԱԵԱՆ, Վահրամ, *Հե՛զ թուղթի կտորներ*, Արաս, Ստամբուլ, 2005.
- ԹՈՒԹՈՎԵԼՏ, Վահան, *Կյանքը հին հռովմեական ճանապարհի վրա*, Սովետ. Գրող, Երևան, 1979.
- SARİS, Mayda (Haz.), *İzi Kalır Hatıraların/30 Söyleşi 30 Hayat Hikâyesi*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- SAROYAN, William, *Ödlekler Cesurdur*, Çev: Ohannes Kılıçdağı, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- ԹՈՐՈՆԵԱՆ, Թորոս, *Բարանյուլահայերը կը կանջեն*, Արաս, Ստամբուլ, 1997.
- TROYAT, Henri, *Tant que la Terre durera*, Ed. de la Table ronde, Paris, 1947.
- TUĞLACI, Pars, *Ermeni Edebiyatından Seçkiler*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.
- ԵՂԻՇԵ, Վարդանի և Հայրց պատերազմի մասին, (bkz. <http://armenianhouse.org/>).
- ԵՍԱՅԵԱՆ, Զապել, *Ավերակներուն մէջ*, Արաս, Ստամբուլ, 2010.
- ZOHRAB, Krikor, *Hayat Oldu□u Gibi*, Çev: Kudret Emiroğlu, Ayraç Yayınları, İstanbul, 2000.
- ZOHRAB, Krikor, *Öyküler*, Osmanlı Meclisinde Bir Ermeni Mebus, Çev: Hermon Araks, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- AYDIN, Yavuz, *Ermeniceden Türkçeye Yapılan Çevirilerde Karşılaşılan Çeviri Sorunları*, Danışman: Prof. Dr. Birsen Karaca, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Ankara, 2008, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BEDE, Jean-Albert, “Chateaubriand et Marcel Proust”, *Modern Language Notes*, The Johns Hopkins University Press, Vol. 49, No: 6, 1934, s. 359, <http://www.jstor.org/>
- BİLGİN, Mustafa Sıtkı, “Lozan Konferansı’nda Ermeni Meselesi: İtilaf Devletlerinin Diplomatik Manevraları ve Türkiye’nin Karşı Siyaseti”, http://www.ttk.org.tr/templates/resimler/File/fulltext/Belleten_Makale/10-Mustafa_Bilgin.pdf
- COLLIN, Denis, “Histoire ou mémoire”, Colloque intitulé “Quelle histoire pour quelle mémoire?”, Chateauroux, le 31 Mars 2011. (<http://denis.collin.pagesperso-orange.fr/histoire.htm>)
- ERYILMAZ, Doğanay, *Ermeni, Fransız ve Türk Literatürlerinde Anı Türü*, Danışman: Prof. Dr. Birsen Karaca, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2011.
- GİRİTLİ, İsmet, “Okunuşunun 70. Yılına Kutladığımız Büyük Nutuk Nedir?”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 38, Cilt: XIII, Temmuz 1997, (<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=675>)
- KARACA, Birsen, “Metin Turan’la Edebiyatın Ulusal Kimliği Üzerine Tartışırken I”, *Afrodizyas Sanat, Edebiyat, Sanat ve Kültür Dergisi*, Yıl 5, Sayı 25, Ocak-Şubat 2011, s. 40–43.
- MUTAFIAN, Claude, *Arménie, la magie de l’écrit*, (exposition, Marseille, Centre de la vieille charité, 27 Avril–22 Juillet 2007), Ed. Somogy, Paris, 2007.
- ŞAFAK, Elif, “Sürekli Sürgün: Zabel Esayan üzerine bir inceleme”, www.hyetert.com/dosya/Zabel%20Esayan.rtf
- ULUPINAR, Ercan Cihan, “Ermenistan’da Türkoloji Çalışmaları”, *Güney Kafkasya Halkları Dil-Tarih-Kültür İlişkileri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayını, No: 1, Ordu, 2011, s. 213–227.

YUMRU, Dilek, *Bir Anlatı Türü Olarak Anı*, Danışman: Y. Doç. Dr. Hasan Sazyek, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, s. 72–75.

Հայ Ռուսերէն Բառարան, գլխավոր խմբագիր Ե. Ն. Գալստյան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1984.

Հայկական սովետական հանրագիտարան, Հատոր 6, Հայկական ՍՍՀ հրատարակչություն, Երևան, 1980.

<http://www.acam-france.org/>

<http://www.arasyayincilik.com/>

<http://www.cdca.asso.fr/>

<http://fr.wikipedia.org/>

<http://www.iranica.com/>

<http://www.polatliistiklal.com/>

<http://republicofarmenia.com/>

PROF. ARMİNİUS (HERMANN) VÁMBÉRY VE ERMENİ MESELESİ

(PROF. ARMİNİUS (HERMANN) VÁMBÉRY
AND THE ARMENIAN ISSUE)

Yücel NAMAL

Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Atatürk İnkeleri ve
İnkılâp Tarihi Bölümü

Özet: *Macar Türkolog Prof. Aminius (Hermann) Vámbéry, Türk kültürünü yakından tanıyıp bu alanda önemli eserler vermiştir. Vámbéry, Türkleri yakından tanımış bir bilim adamı olarak, Ermeni meselesi hakkında Osmanlı tezini savunmuştur. Avrupa'daki Ermeni fesat hareketlerine karşı faaliyetlerde bulunmuş, özellikle Batı basınında Osmanlı aleyhine Ermeni meselesiyle ilgili çıkan haberlere tekzipler yayımlatmıştır. Vámbéry'nin bu faaliyetleri sonucunda Macar gazetelerinde Osmanlı lehinde yazılar neşredilmesine muvaffak olunmuş böylelikle Macar kamuoyu da kazanılmıştır.*

Anahtar Kelimeler: *Vámbéry, Türkolog, Macar, Macar kamuoyu, Ermeni meselesi.*

Abstract: *Hungarian Turkologist Prof. Aminius (Hermann) Vámbéry has recognized the Turkish culture closely and has produced important works in this field. Vámbéry, a scientist, who knows Turkish well, has advocated the Ottoman thesis on Armenian issue. He has carried out the activities against the Armenians' malicious activities in Europe, and has made disavows about the news related to Armenian issue against Ottoman published especially in the Western press. As a result of Vámbéry's such activities, it was possible to publish the essays in favor of Ottomans in the Hungarian newspapers, thus the Hungarian public opinion had the positive opinion about it.*

Key Words: *Vámbéry, Turkologist, Hungarian, Hungarian public opinion, Armenian issue.*

I- Giriş

Emperyalist Batılı Devletler Ermenileri kendi çıkarlarını doğrultusunda kullanmışlardır. Macar Devlet adamları Ermeni olaylarının çıktığı bu dönemde Türk-Macar dostluğuna zarar vermemeye çalışmışlardır. Macaristan'da Ermeni meselesiyle ilgili Osmanlı aleyhinde yayımlanan haberlere Macar basını ilgi göstermemiştir.¹ Aksine Macar gazeteleri Ermeni anarşistleri tarafından Osmanlı

¹ Yücel Namal, Macaristan ve Ermeni Meselesi (1878-1920), Truva Yayınları, İstanbul 2010, s.51, 84, 65.

topraklarında yapılan vahşi cinayetleri kınayarak bunu teşvik etmesinden dolayı İngiltere hükümetini de açıkça suçlamışlardır.² Macaristan’da ve Batı kamuoyunda Türklerin saygınlığına gölge düşürmek amacıyla düşmanları tarafından başlatılan yalan ve art niyetli haberlere karşılık, kamuoyunu aydınlatmak amacıyla Rus, Ermeni ve Rumların Kafkasya’da Müslüman halka yaptıkları katliam ve İstanbul’daki durum hakkında, 1915 yılında Osmanlı Matbuat-ı Harbiye Karargâhı tarafından makaleler hazırlanıp Almanya, Avusturya ve Macaristan gazetelerinde yayımlattırılmıştır.³ Macaristan’daki Ermenilerin Türkler aleyhindeki faaliyetleri Türk dostu Macarları ve Macar aydınlarını bu faaliyetlere karşı harekete geçirmiştir. Bu aydınlardan olan Macar yazar Dr. Attila Von Orbók 1916 yılında Ermeni isyanlarının gerçek yüzünü İngiltere ve Rusya’nın fesatlıklarını ortaya koyan bir risale yazmıştır.⁴ İşte bu Türk dostu Macar aydınlardan biri de Profesör Arminius (Hermann) Vámbéry’dir.

Macaristan’ın ve Avrupa’nın önemli Türkologlarından olan Yahudi asıllı Macar bilim adamı Vámbéry⁵ Türk kültürünü yakından tanıyıp bu alanda önemli eserler vermiştir.⁶ 1832 yılında Macaristan’ın Duna Szerdahely⁷ kasabasında doğan⁸ Vámbéry 1913 yılında Budapeşte’de ölmüştür.⁹ 1857 yılında İstanbul’a geldikten sonra misafiri olduğu Hüseyin Daim Paşa’nın kendisine verdiği “*Reşit Efendi*” takma adı kullanarak Türkler arasında tanınmıştır. Ardından eski Hariciye Nâzırı Rifat Paşa’nın evinde misafir olmuş, burada tarih, coğrafya ve Fransızca dersleri vermiştir.¹⁰ Bu arada Batı dillerine olan hâkimiyetinden dolayı Osmanlı Hariciye Nezareti’nde tercüman olarak çalışmış ve Batı basınının İstanbul muhabirliğini yapmıştır.¹¹ Vámbéry, 1861 yılı sonunda tekrar İstanbul’a gelmiş, birkaç ay kaldıktan sonra 1862 Mart’ında İran’a gitmek üzere yola çıkmıştır.¹² Vámbéry, kılık, ad, hatta din değiştirmiş olarak ve derviş kıyafetiyle geldiği İstanbul’da bu sahte hüviyetle devrin meşhur şahsiyetlerinin konaklarında misafir olup, burada dört yıl geçirmiş, büyük bir sabır ve irade ile hazırlıklarını tamamladıktan sonra, muhabiri olduğu Budapeşte Bilimler Akademisi’nin ve İngiltere’nin mali desteğiyle 1863 yılında Doğu Türkçesi üzerinde çalışmalar yapmak üzere Orta Asya’ya seyahat etmiştir.¹³ Macar bilim adamının “*Reşid Efendi*” takma adıyla Orta Asya’ya yola çıkmasının sebebi, bir Müslüman ve Osmanlı hüviyeti içinde tehlikeden korunmak idi. Çünkü

2 Namal, a.g.e., s. 66.

3 BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), HR. SYS (Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı), Dos. 2880, No. 7.

4 Orbók’un faaliyetleri ve risalesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Namal, “*A Booklet Regarding the Armenian Question in Hungary*”, (Translated by Gizem Sökmensüer), Review of Armenian Studies, No: 22, 2010, s.203-219.

5 Armin Vámbéry’nin eserleri için bkz. Mim Kemal Öke, Saraydaki Casus, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1991, s. 287-290; Namal, a.g.e., s. 94; Hasan Eren, Türklük Bilimi Sözlüğü (I.Yabancı Türkologlar), Türk Dil Kurumu Yayınları Sayı:705, Ankara 1998, s. 326-328.

6 Vámbéry, Batı Avrupa’da ve Macaristan’da Türklük biliminin kurucusu olarak ün kazanmıştır. (Eren, a.g.e., s. 326).

7 Bugün Çekoslovakya sınırları içinde kalmıştır. (Arminius Vámbéry, Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi, (Hazırlayan: N. Ahmet Özalp), Ses Yayınları, İstanbul 1993, s. 8.)

8 Arminius Vámbéry, Travels in Central Asia, John Murray, London 1864, p. VII.

9 Cemal Kutay, Sahte Derviş, Geçmişten Günümüze Türk Kitaplığı No: 4, İstanbul 1970, s. 6.

10 Öke, a.g.e., s. 16-19; Eren, a.g.e., s. 326.

11 Kutay, a.g.e., s. 3; Eren, a.g.e., s. 327.

12 Eren, a.g.e., s. 327.

13 Kutay, a.g.e., s. 3.

bu dönemde Rusların “*Yasak Bölge*” haline getirdiği Orta Asya’ya giden araştırmacılar geri dönememiştir.¹⁴ Vámbéry, Türkmenistan, Hive, Buhara ve Semerkand’a uğradığı bu seyahati sonrasında büyük bir şöhret kazanmıştır. Onun bu seyahati esnasında, Rusya’ya karşı bölgedeki çıkarlarını korumak isteyen İngiliz hükümetinin kendisine haber alma görevi verdiği de bilinmektedir.¹⁵ Vámbéry seyahatinden döndükten sonra Budapeşte Üniversitesi’nde Türkiyat profesörü olarak göreve başlamış¹⁶ ve Jozef Thury ile Ignacz Kunos gibi Türkologların yetişmesinde hizmet etmiştir. Vámbéry, Orta Asya dönüşü, Macarların Türklerle aynı ırktan olduğunu ispat yolunda büyük çaba sarf etmiştir.¹⁷

Böylelikle Macaristan’da ve Türk aydınları arasında Turancılık ve Türkçülük akımının doğmasında önemli rol oynamıştır. Budapeşte’de Başkonsolosluk yapan Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Vámbéry’den Orta-Asya hakkında çok şey dinlediğini belirterek yazılarında Vámbéry için “*Türk âleminin mümtâz ve e□siz bilgini azîz üstad*” tabirini kullanmıştır.¹⁸

Onun bu seyahati esnasında, Rusya’ya karşı bölgedeki çıkarlarını korumak isteyen İngiliz hükümetinin kendisine haber alma görevi verdiği de bilinmektedir.

Vámbéry, ilk olarak 1857’de Sultan Abdülmecid zamanında geldiği İstanbul’a daha sonraları birçok defa ziyarette bulunmuştur.¹⁹ Özellikle II. Abdülhamid döneminde İstanbul’da padişahın takip ettiği İngiliz siyasetinin araçlarından birisi olmuştur. Bu sebeple önceleri kendisinden doğrudan bilgi almaya gerek görmeyen İngiliz Sarayı, bu aşırı Rus aleyhtarı casus bilim adamının Sultan Abdülhamid’in tek taraflı casusu²⁰ olduğunu düşünmeye bile başlamıştır.²¹ Üç isimli, üç dinli (Yahudi, Hristiyan ve Müslüman) olduğu bilinen Vámbéry,²² Osmanlı memleketi hakkında bazen ön yargıdan kurtulamadığı teşhis ve

14 Vámbéry’den önce Orta Asya’ya istihbarat toplamak için gidip dönemeyenler arasında İngiliz Intelligence Service’den Conolly ve Stoddart adlı iki İngiliz subayı bulunmaktadır. Bunlar Buhara Hanı tarafından idam ettirilmiş. Ayrıca İngiliz Yüzbaşı Wyburn’da Orta Asya’da kaybolmuştur. Bu bakımdan Vámbéry’nin bu gezisi çok tehlikeli bir girişimdi. (Kutay, a.g.e., s. 3; Öke, a.g.e., s. 19, 21; Eren, a.g.e., s. 327.)

15 Öke, a.g.e., s. 21.

16 Budapeşte Üniversitesi Türkoloji kürsüsü 1870’te kurulmuştur. Vámbéry bu üniversitede görev alan ilk Türkoloji profesörü olmuştur. (Öke, a.g.e., s. 30-31; Eren, a.g.e., s. 328.)

17 Vámbéry Türklerle Macarlar arasındaki ilişkilere büyük önem vermiştir. Özellikle Macarların kökeni ile ilgili olarak Macarca’daki Türkçe alıntılar üzerinde durmuştur. Bu konuda József Budenz ile tartışmıştır. Bu tartışma sonunda Budenz’in görüşü ağırlık kazanmışsa da, burada çıkan yazılar Türkoloji açısından değerli gözlemler getirmiştir. Bu tartışmalardan sonra Vámbéry, bir süre Macarların kökeniyle ilgilenmekten uzak kalmıştır. (Kutay, a.g.e., s. 5; Eren, a.g.e., s. 328; BOA, HR.SYS, Dos. 165, no. 22.) Vámbéry’nin 1896 yılında Viyana’da Macarların kökeni ile ilgili olarak “*Macarların İntişarı ve Menşe-i*” konulu konferansı için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 165, no. 22, 01.03.1896.

18 Kutay, a.g.e., s. 82.

19 BOA, HR. TO(Hariciye Nezareti Tercüme Odası), Dos. 111, no.50; BOA, HR. SYS, Dos.185, no.9; BOA, Y.PRK. AZJ(Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller), Dos.15, no.1.

20 Vámbéry’nin Osmanlı Devleti tarafından maaşa bağlandığını da görmekteyiz. (BOA, Y.PRK.BŞK., Dos. 8, no. 20, 24 R 1312.)

21 Öke, a.g.e., s. 58-59; Vámbéry’nin casusluk faaliyeti hakkında Siyonizm’in ünlü lideri Theodor Herzl ise Vámbéry ile görüştüğünden sonra, günlüğüne şunları yazmıştır: “*Bana tümüyle güvenerek kendisinin Türkiye’nin ve İngiltere’nin gizli ajanı olduğunu söyledi. Musevilere düşman olan bir toplumdaki sıkıntıları anlatarak Macaristan’daki öğretim üyeliğinin göstermelik olduğundan söz etti.*” (Kutay, a.g.e., s. 7.)

22 BOA, Y.PRK. TKM(Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği), Dos. 23, no. 11; BOA, ZB(Zaptiye Nezareti Belgeleri), Dos. 338, no. 761.

ifadelerde bulunsa da,²³ Türklerin misafirperverliğine,²⁴ manevi değerlerine bağlılığına hayran olan bir ilim adamıdır.

II- Vámbéry'nin Ermeni Meselesine Bakışı ve Faaliyetleri

Vámbéry, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyaseti ile yakından ilgilenmiş, birçok meselede²⁵ Osmanlı Hükümeti'ne yardımcı olmak istediğini bildirmiştir. Özellikle yabancı memleketlerde çevrilen Ermeni fesat hareketlerine dair faaliyetlerde bulunmuş ve kendisine bu konuda bilgi veren kişilerin de nişanla ödüllendirilmelerini Osmanlı Hükümeti'ne teklif etmiştir.²⁶ Ermeni meselesi hakkında Avrupa basınında Türkler aleyhinde çıkan haberlere tekzipler yapmış; ayrıca fırsat buldukça Türkler lehinde çalışmalarını sürdüreceğini ve Londra'ya gidip oradaki Ermeni fesat hareketlerinin teşebbüslerini sonuçsuz bırakmak için konuşmalar yapacağını Osmanlı Hükümeti'ne bildirmiştir.²⁷

Ayrıca İngiltere'de iktidara gelen Gladstone taraftarlarının kendisine mektuplar yazarak Osmanlı Hükümetine karşı dostane bir politika izlemek istediklerine dair teminat dahi vermiştir. Görülüyor ki, Vámbéry bir taraftan ilmî çalışmalarda bulunurken, diğer yandan da, Türklüğe hizmeti kendisi için bir vazife bilmiştir.²⁸ Bu sebeple her fırsatta dünya kamuoyunda “*iftiraya uğramış bu asil ulusu*” kalemiyle

23 Bu ön yargıların oluşmasında İstanbul'da yaptığı ilmi araştırmalarda kendisine zorluk çıkartılması nedeniyle oluştuğunu da görmekteyiz. (BOA, HR. SYS, Dos. 184, no. 76; BOA, HR. SYS, Dos. 184, no.78; BOA, Y.A.Hus(Yıldız Sadaret Hususi Maruzat), Dos. 220, no.54.)

24 Vámbéry Türklerin misafirperverliğini şu sözlerle ifade etmiştir: “*Türkler, dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar ve hangi ahval ve şerait altında bulunurlarsa bulunsunlar, dünyanın en misafirperver milletidirler.*” (Kutay, a.g.e., s. 17.)

25 Vámbéry'nin Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyaseti ile ilgili birçok meselede yazılar yazıp, konferanslar düzenlemiştir. Bu faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. 1873 yılında Pester Lloyd gazetesinde Türkiye hakkında yazdığı makale için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 182, no. 44. Peşte'de Türkiye lehinde yaptığı konferans ve Türkiye'deki ıslahat hakkındaki broşürü için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 176, no. 26. 1878 yılında Türkler lehinde hazırladığı broşürün Fransa'da satışı ve Frankfurt'ta Osmanlı tarihi ile ilgili verdiği konferans için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 183, no.29. 1889 yılında “*Modern Türkiye ve Onun Hükümdarı*” adıyla yazdığı yazı için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 185, no. 8. 1890 yılında Londra'da Osmanlı topraklarındaki ilerleme hakkında yaptığı iki konuşma için bkz. BOA, Y.A. Hus. Dos. 225, no. 38; Y. PRK.TKM, Dos. 15, no.15; Y.PRK.EŞA, Dos. 9, no.62. Londra'daki bu konferansın Londra gazetelerindeki tenkitleri için bkz. Y.PRK.EŞA, Dos. 9, no. 66. 1894 yılında Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu mali sıkıntının giderilmesi için Yahudilerin yardım dokunabileceği konusundaki tavsiyesi için bkz. BOA, Y.PRK. BŞK, Dos. 29, no. 32. 1896 yılında Macar Milli Sanayi Cemiyeti salonunda Osmanlı'nın durumu hakkında yaptığı konuşma için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 219, no. 38. Osmanlıdaki çözülmenin sebepleri üzerine verdiği konferans için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 216, no. 45. 1897 yılında Türkiye'deki reformlarla ilgili olarak yayımlattığı deneme için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 193, no. 40. 1898 yılında “*Bugünkü ve Kırkyl önceki Türkiye*” ismiyle yayımlattığı risale için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 194, no. 2. 1903 yılında Pester Lloyd gazetesinde Osmanlı'nın Avrupa vilayetlerindeki reformlarından bahseden makalesi için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 197, no. 82. 1907 yılında Japonya ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkilere dair Pester Lloyd gazetesinde yayımlanan makale için bkz. BOA, HR. TO, Dos. 360, no. 5. 1908 yılında Kanuni Esasi hakkında Pester Lloyd gazetesinde yayımlattığı yazı için bkz. BOA, HR. TO, Dos. 360, no. 77. 1912 yılında Osmanlı kuvvetlerinin Balkan Savaşındaki başarısızlığının sebepleri ve Avrupa devletlerinin, Türkleri Anadolu'ya atmak için her şeye tevessül edebileceklerine dair Pester Lloyd gazetesindeki “*Esbab-ı Felaket*” başlıklı makalesi için bkz. BOA, HR. TO, Dos. 542, no. 163. Vámbéry'nin

26 Tayyib Gökbilgin, “*Türkoloji ve Macaristan*”, Türk Folklor Araştırmaları, Cilt:13, No:259, Şubat 1971, s. 5866.

27 BOA, Y. PRK. EŞA(Yıldız Perakende Elçilik ve Şehbenderlik Tahriratu), Dos. 9, No. 64, Ek: 3; Vámbéry, Türkler lehindeki yaptığı yayımlar ile gerek İngilizlerin ve gerekse İngiliz Kraliçesinin dikkatini çekmiştir. Öyle ki Kraliçe'nin bir daveti sırasında, Osmanlı elçisiyle gerek Ermeni Meselesi ve gerekse Vámbéry hakkında bir görüşme yapılmıştır. (BOA, HR. TO, Dos. 63, No. 101.)

28 Gökbilgin, a.g.m., s. 5866.

savunmaya çalışmıştır.²⁹ Vámbéry, Ermeni meselesi hakkında Osmanlı lehinde Macar ve Avrupa gazetelerinde makaleler yayımlamış³⁰ ve Ermeni meselesiyle ilgili Osmanlı Devleti aleyhindeki haberlere de tekipler yayımlatmıştır.³¹ Vámbéry'nin bu faaliyetlerinin de yardımıyla Macaristan'daki gazetelerde Osmanlı Devleti lehinde yazılar yazılmasına muvaffak olunmuş ve Macar kamuoyunun da kazanılması sağlanmıştır.³² Ayrıca Macaristan'da ve Avrupa'nın önemli başkentlerinde Ermeni meselesi hakkında Osmanlı lehinde konferanslar vermiştir.³³ Vámbéry, bu tutumunu Londra gazetelerinin kendisine karşı tenkitlerine rağmen sürdürmüştür.³⁴ Öyle ki Vámbéry'nin Ermeni meselesi hakkında Osmanlı lehinde yazdığı yazılardan dolayı *Times* gazetesiyle arasında gerginlik ortaya çıkmıştır.³⁵ Vámbéry, Batı kamuoyunda Ermenilerin zulme uğradıkları konusundaki söylentinin kesinlikle aslı olmadığını şu sözlerle yalanlamıştır:

*“Dürüst ve açık sözlü herkes Avrupa’da yayımlanan bu raporların düşmanca iftiralarından başka bir şey olmadığını görecektir. Çok eski zamanlardan beri uyruklarının her sınıfına iyi davranan; din, ırk ayrımı yapmaksızın tüm yoksulları koruyan, Hıristiyan baskı ve işkencesine uğramış Musevileri barındıran bir hükümet, bir-iki Ermeni ailesi herhangi bir nedenle komşu ülkeye göç etti diye despotluk ve zulüm yapmakla suçlandırılmaz”.*³⁶

Vámbéry, Ermeni meselesiyle ilgili olarak II. Abdülhamit ile zaman zaman

29 Öke, a.g.e., s. 39-40.

30 (Pester Lloyd, La Correspondence Generale Autriche) BOA, HR. SYS, Dos. 182, no. 44; Türkler lehinde yazdığı broşürü Fransa'da satmış ve Frankfurt'ta Osmanlı tarihi ile ilgili bir konferans vermiştir; BOA, HR. SYS, Dos. 183, no. 29; Vámbéry 31.10.1877 tarihinde Peşte'de Türkiye lehinde bir konferans verdiği ve Türkiye'deki islahat hakkında bir broşürü neşredeceği. Ayrıca Münih ve Frankfurt'ta konferans biletleri hâsılâtının Osmanlı Ordusu yaralılarına gönderileceğinden Vámbéry'ye teşekkür edilip nişan ile taltif edileceği (BOA, HR. SYS, Dos. 176, no. 26.) Modern Türkiye ve Onun Hükümdarı” adlı lehte yazısı için bkz. (BOA, HR. SYS, Dos. 185, no. 8); Vámbéry'nin İngiliz Hükümetinin Ermeni meselesi hakkında takip ettiği siyaseti tenkit ettiği Newcastle ve Daily Chronicle gazetelerine gönderdiği makaleler için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 2835, no. 66; BOA, YA.Hus, Dos. 363, no. 33; 1895 yılında Macar Budapeşti Szemle dergisindeki Ermeni Meselesi hakkındaki makalesi için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 2744, no. 56; Vámbéry'nin Şark Mecmuası (Revue d'Orient) da çıkan “Ermeni Meselesi” ile ilgili Anadolu'da Ruslar ve İngilizler” başlıklı makalesi için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 2744, no. 51; Osmanlı Devletinin yapması gereken reformlar hakkında Polikai Hetiszemle adlı siyasi haftalık dergideki makalesi için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 193, no. 10; 1903 yılında Vámbéry'nin Osmanlı Devleti lehinde Pester Lloyd gazetesinde yayımlanan makalesi için bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 219A, no.52; BOA, HR. SYS, Dos. 197, no. 82; Vámbéry'nin 1908 yılında Pester Lloyd gazetesinde Kanuni Esasi hakkındaki makalesi için bkz. BOA, HR. TO, Dos. 360, no. 77; Almanya'da yayımlanan “Avrupa Matbuatı ve Türkiye” başlıklı makale için bkz. BOA, Y.PRK. AZJ, Dos. 27, no.74.

31 BOA, Y.PRK. EŞA, Dos. 9, no.44.

32 BOA, Y.PRK. EŞA, Dos. 6, no. 79.

33 1896 yılında Londra'da Osmanlı lehinde yaptığı nutuk için bkz. (BOA, YA.Hus, Dos. 326, no. 78); Macar Milli Sanayi Cemiyeti salonunda yaptığı konuşma için bkz.(BOA, HR. SYS, Dos. 219, no. 38; BOA, YA.Hus, Dos. 363, no.128); 1890 yılında İngiltere'de Saltanatı Seniyye, Osmanlı İctimai Hayatı ve edebiyatı hakkında verdiği konferans için bkz. BOA, Y.PRK. EŞA, Dos. 9, no. 62; BOA, Y.PRK, TKM, Dos. 15, no. 15; BOA, YA.Hus, Dos. 225, no. 38; 1893 yılında Viyana'da padişahın hürmetle bahsettiği konuşma için bkz. BOA, YA.Hus, Dos. 257, no. 137; 1895 yılında Londra'da yapılan mitingde Ermeni meselesi hakkında lehimize bir nutuk irad ettiği bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 2838, no. 20.

34 BOA, Y.PRK. EŞA, Dos.9, no. 66.

35 BOA, Y.PRK. TKM, Dos. 16, no.20. Vámbéry'nin Londra'daki nutukları Rus gazetelerinin de dikkatini çekmiştir.(BOA, YA.Hus, Dos. 226, no.42.) Vámbéry, 12 Nisan 1895 tarihinde “Newcastle Daily Chronicle” gazetesinde yayımlanan makalesinde ise Osmanlı topraklarında Ermeni meselesi çıkarılırsa, bunun Kafkasya Ermenileri arasında da ortaya çıkacağını ifade etmiştir.(BOA, YA. Hus, Dos. 328, No. 14.)

36 Öke, a.g.e., s. 118.

görüşmüştür. II. Abdülhamit bu konudaki görüşlerini Vámbéry aracılığıyla Avrupa kamuoyuna ve İngiltere hükümetine aktarmıştır. Vámbéry'nin yazdığı raporlar ve mektuplarda II. Abdülhamit'in bu görüşleri şöyle yer almıştır:³⁷

“Ermeni meselesinde İngilizlerin gözleri hiçbir şey görmez olmuştur; emelleri, “Bulgar mezalimi” yaygaralarını bir kez de burada tekrarlayarak, tıpkı Bulgaristan’ın İmparatorluktan ayrılışında olduğu gibi Doğu Anadolu’da bağımsız bir Ermenistan kurmaktadır.”

Sözüm ona Ermeni meselesi hakkında Times’e yazdığınız mektup elime geçmiştir; gerek bu konuda İngiliz kamuoyuna yaptığınız açıklamalar ve gerek memleketimin selameti için giriştiğim bu çabaları ifade etmenize teşekkür ederim. Fakat, yine de makalenizde Ermenilerin hiçbir zaman Bulgarlara benzer bir mesele olamayacaklarını ilave etmeliydiniz. Ermenistan’ın çok eski zamanlarda coğrafi bir bölge olduğunu, bugün ise tüm siyasi ve etnolojik önemini kaybettiğini yazabilirdiniz.”

Lütfen İngiliz dostlarına ve kendisine hürmetim olan Lord Salisbury’ye aynen şunu aktarınız: Ermenistan’daki kötü şartları düzeltmeye amâdeyim; ama bağımsız bir Ermenistan’ın kuruluşuna müsaade edeceğime- burada padişah çok heyecanlandı- şu kellemi keserim daha iyi! Ermenistan’ın tesisi, sadece dindaşlarımızın açısından çok büyük bir adaletsizlik örneği değil, aynı zaman iktidarımın ve Türkiye’nin varlığının sonu demek olur”.

Vámbéry'nin Ermeni meselesiyle ilgili padişaha yazdığı tezkereye cevaben saraydan yazılan “İrade-i Husûsiye”nin tercümesi aynen şöyledir:³⁸

“Mösyö Vámbéry tarafından alınıp münderacatından Ermeni işlerinde hükümet-i seniyyece cüz’i bir müsaade ibrâzı hâlinde işin tesviye olunabileceği müşban olan mektubun takdimine dair ziver-deş tanzim olan 23 Şaban 312 tarihli tezkere-i hususiye-i sadaret penahileri lede’l –arz olup, Ermeni bulunan mahallerde dahi Ermeniler ekalliyette buldukları cihetle Ermenilerce ayrıca bir müsaade ve imtiyaz i’tâsı gayr-ı kâbil olacağı ve müstakil olan Devlet-i Aliyye’nin İstikbâl-i tamı Avrupa devletlerince de Mâ-sadak bulunduğu bedihi ve öteden beri bi’l-cümle teb’ası hakkında müsâdet-kârane-i muamelede bulunan ve bulunmakta olan hükümet-i seniyyece sunûf-ı teb’a-yı şâhâneye ait islahat icrâ edilmiş olduğu gibi bu yolda islahatın yine lüzum görüldükçe icrâsı tabii olduğundan şeref –sadır olan irâde-i seniyye-yi hazret-i hilafetpenahi mantúk-ı celile-i tevfiikan teblîğ keyfiyete ibtidâr olunur. Ol bâbda emr-ü fermân veliyyü’l – emrindir. 25 Şa’ban 312 Ser-katib-i Hazreti Şehriyâr Tahsin”.

37 Emrullah Tekin, “Ermeni Mes’alesiyle İlgili II. Abdülhamid’in Vambéry’ye Cevabi Bir İradesi”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 76, Şubat 1992, s. 146-147.

38 Tekin, a.g.m., s. 147-148.

Bu metinden anlaşıldığı üzere Ermeniler için büyük bir ıslahatın yapıldığı ve gerekirse yine bazı düzeltmelere gidileceği, bundan fazlasının ise devletin geleceğinin ve istiklalinin tehlikeye düşmesine sebep olacağı belirtilmiştir.³⁹

Vámbéry, 18 Mayıs 1889 tarihinde İngiliz “Times” gazetesinde yayımlanan makalesinde Türklerin Avrupalılara karşı hissettiği nefretin sebebinin zannedildiği gibi Kur’an-ı Kerim değil, Avrupa’nın Osmanlı Devleti’ne karşı takındığı haksız tutum ve davranışlar olduğunu belirterek şu sözleri söylemiştir: “Biz Türklere muhabbet göstermediğimiz ve bunu onlar da biz de bildiğimiz halde Türklere bizim muhabbet beklemek salâhiyetimiz olmaz” . Aynı makalesinde Vámbéry, Avrupalı siyasetçilere şu siyasi prensibi de tavsiye etmektedir: “Türklerin ıslahat fikrinde başarılı olmaları, bizim İslamiyet aleyhindeki politikacıların düşünce ve faaliyetlerine katılmadığımızı ve Türkleri düşman değil kardeş gördüğümüzü onlara ispat etmemize bağlıdır. Çünkü Avrupa medeniyetinin sahip olduğu şeref in esası, büyük ordulara sahip olmasından değil, bilakis hür düşünceye kıymet vermesindedir” demektedir. Vámbéry ayrıca bazı Avrupa ülkeleriyle birlikte Türkiye’nin Avrupa medeniyetini elde etmesi için sabır gösterilmesi gerektiğini ve bu hususta İslam âlemini teşvik yerine kötölemenin yanlış bir yol olduğunu da belirtmiştir.⁴⁰

Özellikle Anadolu’da Ermeni nüfusunun çoğunluğu oluşturduğu hakkındaki Ermeni propagandasının asılsızlığı üzerinde durmuştur.

Vámbéry, 5 Kasım 1892 (24 Teşrinievvel 1308) tarihli “Independencepilcer” adlı Belçika gazetesine Ermeni Meselesi hakkında verdiği beyanatta: “...Türkiye’de Ermenistan üzerine hâkimiyetin Osmanlı Devletinin varlığına bir şart olarak kabul edildiğini ve bu hakkın sonuna kadar savunulmasına karar verildiğini”⁴¹ belirtmiştir.

Vámbéry, İngiltere’deki Ermeni milliyetçilerinin hazırlayıp yayımladıkları raporları oldukça abartılı bulmuştur. Ayrıca Anadolu’da yaşayan Ermenilere ilişkin demografik istatistiklerin de doğru olmadığını belirtmiştir. Özellikle Anadolu’da Ermeni nüfusunun çoğunluğu oluşturduğu hakkındaki Ermeni propagandasının asılsızlığı üzerinde durmuştur. Vámbéry, bu görüşlerini hem Anadolu’yu ve hem de Türk milletini çok iyi tanıyan bir bilim adamı olarak söylemiştir.⁴² Vámbéry’nin, Ermenilerin Anadolu’da buldukları bölgede devlet oluşturmaya yetecek nüfus potansiyeline sahip olmadıkları üzerine söylediği “*etnik ve coğrafi açıdan bir Ermenistan yoktur*” yargısını içermesi açısından önemlidir:

“Tüm ıslahat tekliflerini ham, amaçsız ve dolayısıyla Ermenistan’a uygulanması tasarlanan reformlar açısından uygunsuz diye nitelemekten

39 Tekin, a.g.m., s. 148.

40 Mustafa Küçük, “Vambéry: Casus Bir Türkoloğun Türkiye ve Avrupa’ya Bakışı”, Arşiv Dünyası, Sayı: 5, Ocak 2005, s. 39.

41 BOA, Y. PRK. TKM, Dos. 19, No. 40, Lef: 2.

42 Orhan Koloğlu, Abdülhamit Gerçeği, Pozitif Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2005, s. 374-375; Öke, a.g.e., s. 148-149.

kendimi alamıyorum. Ermenistan dedim. Ancak ben Mr. Lynch'in geçenlerde Royal Geographic Society'de söylediklerine tam olarak katılıyorum: Etnik ve coğrafi bakış açısından bir Ermenistan mevcut değildir”⁴³ demiştir.

Vámbéry, 1890 yılında Londra'daki mitingde konuşmasını Osmanlı Devleti lehinde yapmıştır. Vámbéry, mitingde bazı gazetelerin Osmanlı topraklarında olduğunu iddia ettikleri olayların aksine, günden güne bir ilerlemenin, gelişmenin olduğunu belirtmiştir. Ermenistan meselesini, bu vesileyle Ermenistan ve Ermeni halkının durumunu kendi gözüyle gördüğü gibi ortaya koymuş ve bunun da Ermenistan konusunda İngiliz kamuoyunun bazı evhama kapılan kesimine büyük bir etkisi olmuştur. Bu mitingde yaptığı konuşmasında siyasetten bahsetmeyip, kamuoyunun Osmanlı lehinde olması için çaba göstermiştir. Ayrıca Ermeniler hakkında çıkmış olan bazı yalan haberleri de tekzip etmiştir. Vámbéry, hayatı boyunca katılacağı cemiyetlerde bu görüşünü savunacağını da belirtmiştir.⁴⁴

Vámbéry, Viyana'daki Türk Elçiliğine Londra ve Napoli'de çıkan bazı gazetelerde yer alan Osmanlı aleyhindeki haberleri tekzip ettiğini ve eğer bu savunma yeterli olmazsa Londra'ya gidip gazetenin sahibine şahsen böyle bir yayımın bundan sonra yayımlanmaması için gerekeni yapacağını bildirmiştir. Vámbéry, bu yalan haberleri neşreden gazeteler ve haberleri hakkında şu yorumu yapmıştır:⁴⁵

“Lakin doğrusunu söyleyeyim efendim bence bu alçak gazetelere hiç önem vermemeli. Çünkü “Köpeğin salyası, parlak güneşe ne yetişir ne de parlaklığına zarar verebilir. Efendimiz bu tür haberleri sadece para koparmak amacıyla yapmaktadırlar”.

Vámbéry, “Daily Chronicle” gazetesinde 3 Kasım 1896 (22 Teşrinievvel 1312) tarihinde yayımlanan yazısında şöyle demektedir: “Hayasdan⁴⁶ adlı art niyetli gazeteyi yayımlamaya başlayan Ermeni Vatanperver Cemiyetinin toplantısına pek çok İngiliz siyasetçi ve şöhretli kişiler katılmıştır”.⁴⁷ Buradaki ifadesinden İngilizlerin Ermeni ayrılıkçılarını desteklediklerini anlamaktayız. İngiltere'de bulunan Ermeniler, gazetelere düzenli olarak bunun gibi makaleler vererek kendilerini İngilizlere acındırmaya çalışmışlardır. Bu faaliyetlerin Türk Devleti için politik açıdan olumsuz etkisi görülmüştür.⁴⁸

Prof. Armin Vámbéry'nin tarafsız bir şekilde yazdığı “Anadolu'da İngilizler ve Ruslar” başlıklı makalesi İngiliz “Newcastle Daily Cronicle” gazetesinin 12 Nisan

43 Koloğlu, a.g.e., s. 279.

44 BOA, Y. PRK. EŞA, Dos. 9, No. 64, Ek: 1.2.4.

45 BOA, Y. PRK. EŞA, Dos. 9, No. 64, Ek: 2.

46 Hayasdan(Hayastan), Ermeniler kendilerine “Hay” veya “Hayk” demektedirler. Ülkelerine ise “Hayastan” adını vermektedirler.(Abdurrahman Çaycı, Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 3).

47 Hayasdan (Hataşdan) isimli Ermeni gazetesi Agopyan adlı Ermeni başkanlığında Londra'da kurulan “Ermeni Vatanperverleri Cemiyeti” tarafından Fransızca ve Ermenice basılmıştır. (BOA, Y. A. Hus, Dos. 363, No. 33; BOA, Y. A. Hus, Dos. 220, No. 35; BOA, HR. SYS, Dos. 1904, No. 25, Lef: 16.)

48 BOA, Y. PRK. ASK(Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat), Dos. 84, No. 51.

1895 tarihli sayısında ve Macar Şark Dergisi'nin (*Revue d'Orient et de Hongrie*) on altıncı sayısında yayımlanmıştır. Vambéry'nin yazdıklarının özeti şöyledir:⁴⁹

“Sağduyu sahibi her siyaset adamı, tehlikede olan halk ve eyaletlerin hemen yakınında bulunan Rusya'nın, yüzyıllık düşmanına saldırmak ve ezilmiş Hıristiyanları korumakta pek az çaba göstermiş olmasından dolayı şaşırmalıdır. Rus basını da bizzat olağanüstü bir çekingenlik göstermektedir. Üstünkörü gözlem yapan gözlemci, Rusya'nın Boğaziçi kıyılarında, kendisine özel bir çıkar sağlamak amacıyla, dostluğunu talep ettiği Sultan'ı kırmaktan kaçındığına inanabilir. Rus hoşgörüsünün nedenlerinden biri olduğu mümkündür fakat daha karar verici başka sebepler de vardır.

Öncelikle Rusya, yüzyıllardan beri süregelen emellerini iyileştirmek için olağanüstü rakibini görerek ellerini ovuşturabilir. Rusya'nın sınırlarında bulunan eyaletlerde, kışkırtmayla gerçekleşen karışıklıklar “komşu evde meydan gelen yangını söndürmek zorunda” kalmak bahanesiyle bir müdahalenin fırsatını kendisine vererek, nihayetinde Rusya'nın işine gelecektir. Bu belki de böyle düşünülmektedir fakat Kafkasya genel idare merkezi olan Tiflis 'le Ermenistan'ın Rus kıyısındaki en uç noktasında bulunan Kars şehrini bağlamak için bir demiryolu ağı inşa edilecektir.

Daha şimdiden Rusya belli bir rahatsızlık duymaktadır. Ermeni ihtilalcilerin komitesinin eylemleri, Osmanlı Hükümetinin sakin Ermeni vatandaşları arasında geçici bir harekete yol açtı, özellikle Türk yetkililere karşı silahlı direniş olaylarından beri Ermeniler arasında bir cezalandırma korkusu yayıldı. Çok sayıda Ermeni Rusya'ya sığındı ve Ekim–Kasım 1894 tarihinde yaklaşık 3000 mülteci buraya yetkililerin sorumluluğu altına girmiştir. Oysaki Rusya, kendisini hazırlıksız yakalayacak olan büyük bir karışıklık durumundan memnun kalmamış olacaktır.

Akabinde, unutmamak gerekir ki, Türkiye'de bir Ermeni meselesi ortaya koyabiliyorsak, Rusya'nın kendisi de kaygılanacaktır. Çünkü yaklaşık bir milyon Ermeni mevcuttur ki bu sebeple Rusya, kendi evi yanıcı maddelerle dolu iken komşu evi ateşe vermekte acele etmeyecektir. Bundan 40 yıl önce, Kafkas Ermenileri, Paris'te ve başka yerlerde Rus baskısına karşı, isyancı bir faaliyet oluşturmaya koyulmuşlardır.

Ermeni şairler ve yazarlar, uluslarına, milli özgürlük özlemi ilhamı verdikleri için Sibirya'ya sürgüne gönderilmişlerdir ve bu özlemleri hâlâ yaygındır.

Şimdi kendi kendimize şunu soruyoruz: Bugünlerde Ermeni meselesini ortaya çıkaran liberal İngiltere Hükümetine ne ilham vermiştir? Bunlar, insani sebepler midir? Fakat Türkler kendilerini korumuşlar ve çok önceden hazırlanmış olan bir isyanı bastırmışlardır. Benzer durumlarda olan Hıristiyan hükümetten daha da acımasız olamazlardı. Türklere karşı bir kısım

49 BOA, HR. SYS, Dos. 2744, No. 51; BOA, HR. SYS, Dos. 2835, No. 66; BOA, Y. A. Hus, Dos. 328, No. 14.

İngiliz siyaset adamının önyargı ve taraflı tutumu siyaset sağduyusunun önüne geçmiştir. Böylece, alışkanlık haline getirerek, mümkün olan her türlü küfürlerle Türklere göz açtırmadılar.

Türkiye'ye karşı değişmez genel eğilimdeki saldırılar; İngilizlerin menfaatlerine terstir ve fanatik Türk düşmanları unutmamalıdır ki İngiltere kraliçesi, dinlerinin lideri olan Sultan'a büyük saygınlık duyan 54 milyon Müslüman'a hükmetmektedir: Bu Türk karşıtı kampanyalar, Hindistan'da İngiliz kraliyetinin sahip olduğu bu uzak memleketlerin güvenliği için pek rahatlatıcı yankılar uyandırmamaktadır. Ayrıca İslam'ın baş düşmanı olarak Rusya'nın yüzyıllık rolünü yerine getirmesi, İngiltere'nin hangi sebeple ne ulaşmak istediği amacı ne de İngiltere'nin rakibi için ortam hazırlamaya çalıştıklarını anlamıyorum.

Gazetelerin, Ermeniler hakkında yayımladıkları raporlardan dolayı İngiltere kamuoyunun yanlıya düşmesine üzülmek gerekir. Söz konusu semtlerin hiçbirine basın temsilcilerinden hiçbiri girmediğinden, bu raporların ikinci elden edinilen haberler üzerine dayandığını kendi kendimize sormalıyız. Yanlış coğrafi bilgi detaylarına ve kuşa çevrilmiş Türkçe isimlerine bakılırsa – bu yazıların sahiplerinin birçoğu Avrupa'da yaşayan Ermenilerdir ve Ermeni birliğinin üyeleri yani çıkarları olan ve Türkiye'nin ölümüne düşmanlarıdır. Fair play⁵⁰'in ülkesi olan İngiltere'de Allahın bir kulu: audiatur et altera pars,⁵¹ hiç kimsenin Türklerin yorumunu dinlemeye hazır olmaması mümkün müdür?

Türk insanını savaşırken ve acı çekerken gördüm fakat kendisini bugün suçlanan zalimliğiyle görmedim; yine her zaman olduğu gibi bu aynı Türk insanına da, Kırım savaşı sırasında büyük övgüler yağdıran yine İngiliz ve Avrupa basınıdır. İngiltere'de süregelen kargaşa, Müslüman dünyaya İngiliz nüfuzunun kinini kazanmakla kalacaktır. Eski bir müttefikin sempatisini kendi aleyhine çevirmeye çalışmakla ne elde edilecektir? Asya toplumunun yaraları daha hızlı mı iyileşecektir? Osmanlı imparatorluğunun çeşitli kişiler arasındaki uyumu hızlanacak mıdır? Avrupa'daki barış için yeni garantiler sağlayacak mıdır?

Hayır! Fakat saklı bulunan ateş patlayacaktır. Eski öfkeler yeniden canlanacak ve Rusya'nın "kaderlerine doğru" ilerlemesini, İngilizlerin menfaatlerinin ciddi zararlarına doğru artış olacaktır. Bazı İngiliz siyasetçiler, Rusya'nın güneyine bir engel olarak karşısına dikilen yeni tampon bir devletin aldatici, boş tasarısını iyi oluşturmuşlardır. O! sancta simplicitas!⁵² Bu projenin gerçekleşmesi amacıyla, Rusya'nın Kafkasya'daki topraklarından bir karış kadar toprak bile feda etmeyeceğini düşünebilir

50 Fair Play; Tarafsız

51 audiatur et altera pars; hear the other side; hiç kimse kendisini anlatmadan suçlanamaz. (hukuki bir terimdir.)

52 O! sancta simplicitas!; Holy innocence veya sacred simplicity; aziz masumiyet veya kutsal basitlik (tevazu)(dini bir terimdir.)

miyiz? Oraya buraya dağılmış Ermeni topluluğunu tek bir vücutta nasıl bir araya getirebiliriz? Fakat söz konusu bölgenin büyük çoğunluğunu oluşturan milyonlarca Müslüman'ı önce ülkeden atmak veya yok etmek gerekmektedir. Rusya'da tasarı daha önemli engellere çarpacaktır. Ermeni okullarının, şiddete başvurarak Ruslaştırılması, Ermenilerin bütün milli geçici isteklerini ortadan kaldırması liberal Ermeni yazarlara verilen acımasız ceza, İngiliz hayalperestlere ikaz olarak sunulmalıdır.

Türklere karşı bir mücadeleyi tavsiye ederek, Ermenilerin davasına asla hizmet edilmeyecektir. Tam aksine, Asya Hıristiyanlarının gelecek şansları azalmakta ve bu çalışkan ve kanaatkâr halkın durumunu ancak tehlikeye atmaktan başka bir şey değildir. Rusya'nın yeni başarı şansları vermeyi bırakmaları ve de Asya'daki İngiliz menfaatlerini tehlikeye atmayı bırakmalarını, İngilizlerin sağduyusuna, vatanperverliğine ve hakkaniyet duygularına sesleniyorum” demektedir.

Vámbéry, aynı makalesinde “Ermeni Meselesi” ile ilgili olarak İngilizlerin izlediği politikası için şu yorumu yapmaktadır:⁵³

“İngiliz gazeteleri Osmanlı İmparatorluğuna karşı karalama kampanyalarını sürdürmektedirler. Bunlara sürekli olarak birbirinden saçma ve asılsız yeni detaylar eklenmektedir ve halk bunlara en ufak bir eleştiri yapmadan inanmaktadır.

Türk Hükümeti kendi cephesinde, bu söylentilerin sonuçlarına engel olmak ve saçmalığını göstermek için tüm gerekli unsurlara sahip olmasına rağmen, devam etmekte olan bir davanın tamamlanmamış sonuçlarının reklâmının uygun olamayacağı yargısına varmakta ve gerçeğin kendisini tüm açıklığıyla işsa etmek için çalışmaların sonucunu beklemektedir.

Bu arada, Atina'da ve Londra'da, karışıklığı çoktan beri hazırlamış olan Ermeni İhtilalciler, sözde bir soykırımın masum mağdurları olarak şimdi ortaya çıkan ve hiçbir sebep olmadan saldırıya maruz kalmış gibi görünen Ermenilerin bulunduğu bu yerlerde, tuhaf bir tesadüf eseri mi bulunuyorlardı ve yeni yalanlar uydurmaktalar; iyimser İngiliz halkının kafasını şişirmekten ve de Müslümanlara karşı kini yaymaktan bıkmamışlardır.”

Vámbéry, tarihte birçok kavmin ve devletin egemenliği altında yaşayan Ermeniler için İslam idaresinin daha iyi olduğunu belirttiği “Budapesti Szemle” adlı aylık yayımlanan dergideki makalesinde şunları yazmıştır:⁵⁴

“Ermeni meselesiyle, Yunan, Sırp ve Bulgar meseleleri arasında büyük bir fark vardır. Rumeli vilayeti topraklarında İslam unsuru azdır. Anadolu

53 BOA, HR. SYS, Dos. 2744, No. 51; Vámbéry'nin aynı içerikli makalesi 8 Nisan 1895 tarihinde Peşte'den gönderilip İngiliz “Newcastle Daily Cronicle” gazetesininin 12 Nisan 1895 tarihli nüshasında da yayınlanmıştır. Bkz. BOA, HR. SYS, Dos. 2835, No. 66; BOA, Y. A. Hus, Dos. 328, No. 14.

54 BOA, Y.A. Hus, Dos. 334, No. 21.

topraklarında ise durum böyle değildir. Anadolu'da Hıristiyan az bulunmaktadır. Bunlar yabancı müdahalesine rağmen Romanyalılar, Yunanlılar ve Bulgarların Rumeli'de Osmanlı Devleti aleyhine oynadıkları oyunu taklit edemezler (...) bir de Avrupalıların Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyanlar hakkında sevgi gösterdikleri halde oradaki Müslüman halka sevgisini göstermemesi dikkat çekmektedir. Avrupa Osmanlı topraklarında bulunan çeşitli Hıristiyan kavimlere acıdıktan sonra şimdi de sıra Ermenilere gelmiştir. Ermenilerin durumu Musevilerle karşılaştırılamayacak derecede kötü olup öteden beri Doğu ve Batı kavimlerinin egemenliği altında yaşamışlardır. Ermeniler sırasıyla Makedonyalıların, İranlıların, Romalıların, Arapların, Moğolların ve Türklerin egemenliği altına girmişlerdir. Bu istilalardan dolayı Ermeniler çok ezilmiştir. Rusya'nın egemenliği altında yaşamayı tercih etmişlerdir. Ancak Ermeniler Rusya'nın zalim idaresinden de usandıklarından Osmanlı Devleti ve İran Devletinin topraklarında ikameti tercih etmeye başlamışlardır. Kuzey Kafkasya'da yaşayan Ermeniler de sürekli Gürcüler ile bir mücadele içinde olmuştur. Ermeniler tamamıyla Ruslaşmamak için dil ve edebiyatı yayım ve yaygınlaştırmak istemişler ise de bunların amacı Tiflis'te anlaşılacak Ermeni mekteplerinde Rus dili eğitimi zorunlu koşulmuştur. Ermeni yurtseverliği düşüncesine kapılan birtakım Ermeniler kendilerini Sibiry'a bulmuştur. Bu son yüzyılda Ermeniler Rusya'da her şeylerini kaybederek İslam idaresinin kendileri için Rusya idaresinden daha iyi olduğunu görmüşlerdir. Aslında Güney Rusya'da bu yüzyılın başlarında ticaretle uğraşan pek çok Ermeni Ruslaşmıştır. Milli menfaatleri nazarınca İslam idaresi altında yaşamının ne derece hayırlı olduğunu bildikleri halde birkaç Ermeni'nin tahrikleri sonucu Ermeniler için zararı olan bazı meyillerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bağımsızlıklarını kazanma fikri Ermenilerin kalbinde pek büyük etki etmiştir. Bununla beraber Avrupa'nın desteği sayesinde de böyle bir amaç edinmişlerdir. Bulgaristan'da yaşayan Müslümanların gerek arzularıyla ve gerekse Bulgarların baskısı neticesinde Müslümanlar göç ettiklerinden Bulgarların nüfusu artmıştır. İşte bu durum onların başarılı olmalarını sağlamıştır. Ermeniler de bu durumda olup Kürtlerin, Yezidilerin ve Türklerin imhası ile yaşadıkları Anadolu topraklarının kendilerine kalması arzusu peşindedirler.

Ermeniler Lord Salisbury'ye gönderdikleri bir dilekçede (24 Haziran 1878 tarihinde) Osmanlı topraklarında bulunan 1.330.000 Ermeniye karşılık, 530.000 Türk, Kürt, Yezidi, Laz vs. topluluklarının yaşadığını iddia etmişler ise de mösyö "Quinet" in bu konuda kesin istatistik veren "Memalik-i Şahane" (Empire Ottoman) isimli eserinde vilayetlerin ahali nüfusu hakkındaki bilgi şöyledir:

Vilayet İsmi	Müslüman Halk	Hıristiyan Halk
Adana	158.000	97.450
Halep	192.450	49.030
Ankara	763.120	94.290
Bitlis	254.000	131.390
Diyarbakır	328.640	29.130
Erzurum	500.780	134.960
Konya	989.200	9.800
Ma'muret'ül-aziz ⁵⁵	505.440	69.020
Musul	248.380	-----
Sivas	839.510	170.430
Trabzon	806.700	47.200
Van	241.000	80.000
Toplam	6.427.220	962.700⁵⁶

1 Eylül 1895 tarihinde Budapeşte Türkiye Başkonsolosluğundan gelen raporda, 31 Ağustos 1895 tarihli 208 nolu “*Pester Lloyd*” gazetesinde, Kürdistan ve Ermenistan hakkında Baron Edward Nohle'nin kitabıyla ilgili olarak yayımlanan makalesinde Vámbéry bu konudaki görüşlerini şöyle belirtmektedir:⁵⁷ “*Baron Nohle'nin Ermenistan ve Kürdistan (Arabistan, Kürdistan ve Ermenistan'a seyahat, Baron Edward Nohle tarafından hazırlanan harita ve porteler, Braunschweig, Frederic Vieweg ve oğulları, 1895, sayfa 272) üzerine yazdığı kitap tam olmasa da doğru gibi görünmektedir... Avrupa'da, dinî kin ve ırka dayalı nefret duyguları nedeniyle yapılan bütün vahşetleri, Türk ihmaline mal etmeye ve bütün mutsuzlukları Türklere*

55 Elazığ

56 Vámbéry, 1896 yılında verdiği istatistikte ise Ermeni nüfusu hakkında yaptığı tahmini ise 1.131.125 olarak vermiştir. Diğer Avrupalı uzmanların tahmini ise şöyledir:

Kaynak	Tahmine konu olan bölge	Tahmin
Contenson	Asya Türkiye	1.150.000
	Avrupa Türkiye	250.000
Selonoy	Dokuz il	726.750
Trotter	Dokuz il	780.000
Jakmen	Dokuz il	1.330.000
Zelenof	Dokuz il	921.000
Lynch	Dokuz il	1.058.484

(Justin McCarthy, Müslümanlar ve Azınlıklar, Çeviren: Bilge Umar, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1998, s. 66.); M. S. Anderson'da eserinde 19. yüzyılın sonunda Türk egemenliği altında bir milyon kadar Ermeni'nin bulunduğunu ve Osmanlının hiçbir “vilayet” inde çoğunluk oluşturmadıklarını yazmaktadır.(M. S. Anderson, The Eastern Question 1774-1923, Macmillan St. Martin's Pres, Newyork 1966, p.253.) Osmanlı İmparatorluk Hükümet danışmanı olarak görev yapan Paul R. Krause (Die Türkei) Türkiye 1915 adlı eserinde Ermenilerin 1,26 milyon nüfus ile Asya Türkiyesinin %5ini oluşturmaktadır diye yazmıştır.(Paul R. Krause, Türkiye 1915, Çev. Nurettin Süleymangil, Heyamola Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2005, s. 33.) Her geçen yıl Ermeni kaybı bazı batılı ve Ermeni yazarlar tarafından çoğaltılmaktadır. Halbuki eldeki rakamların o sırada Ermeni nüfusunun yaklaşık 1.300.000 dolaylarında olduğu ve devletin toplam nüfusunun 18.520.000 içinde %6.9 olduğu bilinmektedir.(Çaycı, a.g.e.,s. 70). Bu tablolardaki tutarsızlık tehcir sırasında 1.500.000- 2.000.000 Ermeni'nin öldüğü iddialarının çok abartılı olduğu göstermektedir.

57 BOA, HR. SYS, Dos. 2744, No. 57; BOA, HR. TO, Dos. 352, No. 71.

yüklemeye her zaman hazırız... Dışişleri Bakanının bir Ermeni (Artin Paşa), Çeviri Bürosunun müdürünün bir Yahudi (Davud Efendi) ve Hazine Bakanının bir Ermeni (Portakal Paşa) olduğu bir ülkede, Hıristiyan halkın yaşadığı ilçelere Hıristiyan müdürlerin atanması, Hıristiyan kaymakamın veya mutasarrıf'ın (il valisi) atanması güçlüğüne yol açmamıştır zira burada birçok Hıristiyan ülkede olduğundan daha toleranslıdır. Müziği yapan ses rengidir ve Doğunun ruhuna çok nadiren sokulmayı bilen Boğaziçi diplomatları, sözlerine daha bir titizlik katmış olsalardı o zaman Ermeni meselesi belki bu ciddi niteliği yüklenmemiş olacaktı". Vámbéry, 5 Kasım 1892 (24 Teşrinievvel 1308) tarihli "Independencepilcer" adlı Belçika gazetesine Ermeni Meselesi hakkında verdiği beyanatta şöyle demiştir: "...Türkiye'de Ermenistan üzerine hâkimiyet Osmanlı Devletinin varlığına bir şart olarak kabul edilmekte ve bu hakkın sonuna kadar savunulmasına karar verildiğini..."⁵⁸ Vámbéry'nin faaliyetlerinden de anlaşıldığı üzere Ermeni meselesi hakkında Osmanlı tezini savunduğu görülmektedir.⁵⁹

Vámbéry, "Daily Chronicle" gazetesinde 3 Kasım 1896 (22 Teşrinievvel 1312) tarihinde yayımlanan makalesinde Ermeni meselesi hakkında Türklerin haklılığını şu sözleriyle ifade etmiştir: "Türkler diyor ki Sırbistan'ı Bulgaristan'ı Romanya'yı elimizden alarak kolumuzu ayağımızı kestiniz biz yine de ses çıkarmadık, fakat şimdi Ermeni Meselesini ortaya çıkararak bizim devletimizi yıkmak istiyorsunuz biz buna tahammül edemeyiz ve kendimizi savunmaya mecburuz".⁶⁰

Sultan II. Abdülhamit, Vámbéry'ye Ermeni Meselesi hakkında İngiliz kamuoyunda yaptığı açıklamalar ve padişahın ülkenin geleceği için yaptığı bu çabaları ifade etmesinden dolayı teşekkür etmiştir.⁶¹ Türk dostu olan Vámbéry, yaptığı hizmetlerden dolayı 1888 yılında ikinci rütbeden⁶² 1902 yılında ise birinci rütbeden Mecidi Nişan ile taltif edilmiştir.⁶³ Vámbéry, 28 Eylül 1899'da kendisini ziyarete gelmiş olan Tunalı Hilmi'ye Türklere olan sevgisini şöyle açıklamıştır: "Ben Türklere tapınırım. Zikrim, fikrim Türktür... Dünyada bulunmaz, eşi yok bir milletir. Zeki, iyi yaratılışa sahip, faziletli, insanîyetli, mürüvvetli." Türklere düşkünlüğünün nedenlerini ise yine kendine özgü anlatımla şöyle ifade etmektedir: "Dün hiç idim, bugün ilmim var, şöhetim var... Hep Türkler sayesinde. Ben bu nimete mazhariyetten mütevelli hatıratı hiç unutamam. Türkler için düşünmekten, Türkler için çalışmaktan geri duramam... Benim yapabileceğim, sırası gelince Türkler hakkında hüsn-i şehadette bulunmaktan ibarettir".⁶⁴

58 BOA, Y. PRK. TKM, Dos. 19, No. 40, Lef: 2.

59 Koloğlu, a.g.e., s. 374-375.

60 BOA, Y. A. Hus, Dos. 363, No. 33.

61 Öke, a.g.e., s. 63.

62 BOA, İ. DH. (İrade Dâhiliye), Dos. 86, no. 114.

63 BOA, İ. TAL(İrade Taltifat), Dos. 224, no. 1318 Ca-13.

64 Öke, a.g.e., s. 254-255.

III- Sonuç

Avrupa'nın önemli Türkologlarından olan Vámbéry Türk kültürünü yakından tanıyıp önemli eserler vermiş bir Macar ilim adamıdır. Vámbéry, uzun süre Türkler arasında yaşamış ve tipik bir Türk beyefendisi olmuştur. Vámbéry, “*Reşit Efendi*” takma adını kullanarak 1863 yılında Orta Asya'ya seyahat etmiş ve bu seyahat sonrasında gerek Avrupa'da gerek Osmanlı topraklarında büyük bir şöhret kazanmıştır. Vámbéry bir taraftan ilmî çalışmalarda bulunurken diğer taraftan da Türklüğe hizmeti kendisi için bir görev edinmiştir. Vámbéry, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyaseti ile yakından ilgilenmiş özellikle Ermeni meselesi hakkında Osmanlı tezini savunmuş, yabancı devletlerdeki Ermeni fesat hareketlerine karşı Macar ve Avrupa gazetelerinde makaleler ve Osmanlı Devleti aleyhindeki Ermeni meselesiyle ilgili haberlere de tekzipler yayımlatmıştır. Vámbéry'nin gerçekleştirdiği bu faaliyetlerin etkisiyle Macaristan kamuoyunda Osmanlı Devleti lehinde yazılar yazılmasında muvaffak olunmuş ve Macaristan kamuoyu kazanılmıştır. Böylece Vámbéry ömrünün sonuna kadar her fırsatta dünya kamuoyunda “*iftiraya uğramış bu asil ulusu*” kalemıyla savunmaya çalışmıştır.

Kaynaklar

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

ANDERSON, M. S., *The Eastern Question 1774-1923*, Macmillan St. Martin's Pres, Newyork 1966.

ÇAYCI, Abdurrahman, *Türk Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

EREN, Hasan, *Türklük Bilimi Sözlüğü (I.Yabancı Türkologlar)*, Türk Dil Kurumu Yayınları Sayı:705, Ankara 1998.

GÖKBİLGİN, Tayyib, “*Türkoloji ve Macaristan*”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Cilt:13, No:259, Şubat 1971, s. 5866-5868.

KRAUSE, Paul R., *Türkiye 1915*, Çev. Nurettin Süleymangil, Heyamola Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2005.

KOLOĞLU, Orhan, *Abdülhamit Gerçeği*, Pozitif Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2005.

KUTAY, Cemal, *Sahte Derviş*, Geçmişten Günümüze Türk Kitaplığı No: 4, İstanbul 1970.

KÜÇÜK, Mustafa, “*Vambéry: Casus Bir Türkoloğun Türkiye ve Avrupa'ya Bakışı*”, *Arxiv Dünyası*, Sayı: 5, Ocak 2005, s. 35-39.

MCCARTHY, Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, Çeviren: Bilge Umar, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1998.

NAMAL, Yücel, *Macaristan ve Ermeni Meselesi (1878-1920)*, Truva Yayınları, İstanbul 2010.

“*A Booklet Regarding the Armenian Question in Hungary*”, (Translated by Gizem Sökmensüer), *Review of Armenian Studies*, No: 22, 2010, s.203-219.

ÖKE, Mim Kemal, *Saraydaki Casus*, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1991.

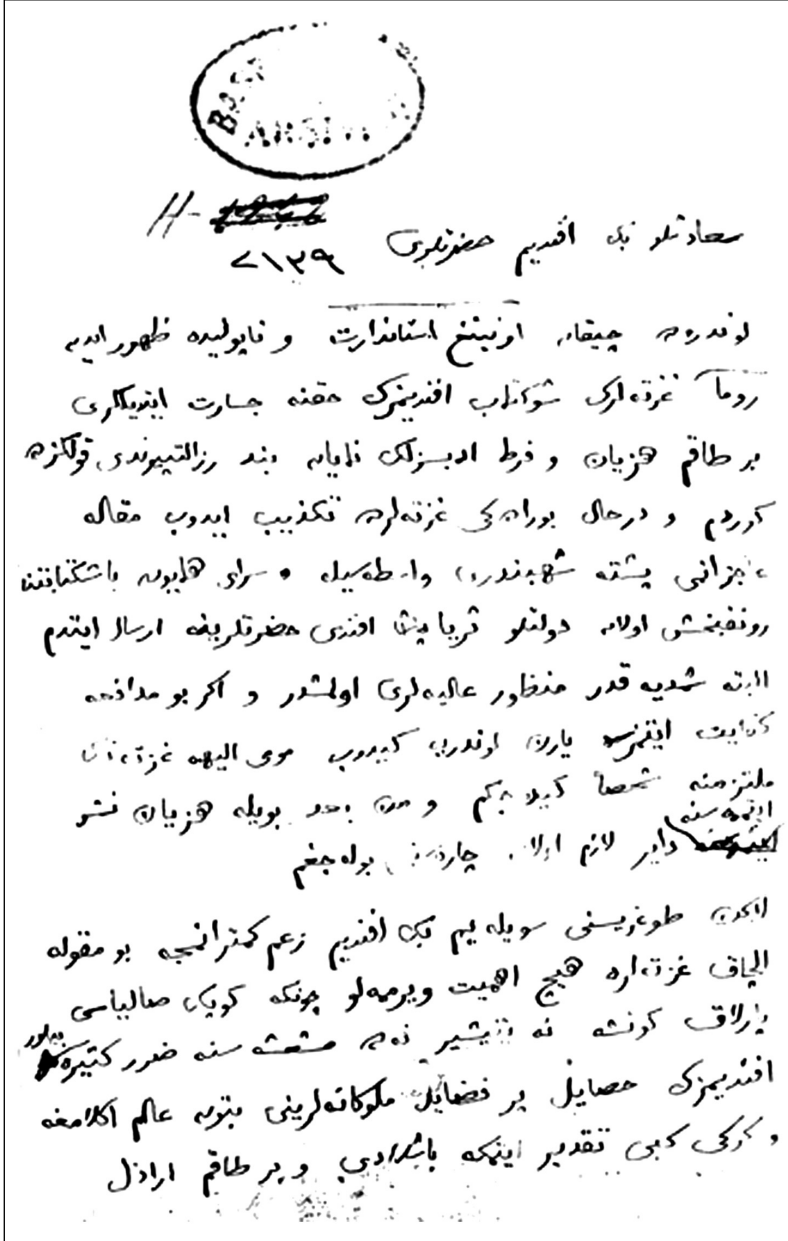
TEKİN, Emrullah, “*Ermeni Mes'elesiyle İlgili II. Abdülhamid'in Vambéry'e Cevabı Bir İradesi*”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 76, Şubat 1992, s. 145-149.

VÁMBÉRY, Arminius, *Travels in Central Asia*, Praeger Publishers, London 1864.

Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi, (Hazırlayan: N. Ahmet Özalp), Ses Yayınları, İstanbul 1993.

EKLER

Ek 1: Vámbéry'nin kendi elyazısıyla II. Abdülhamid'e yazdığı, Ermeni meselesi hakkında yalan haberleri neşreden gazeteler ve haberleri hakkında yaptığı yorumları içeren mektup (21 Nisan 1889). (BOA, Y.PRK. EŞA, Dos. 9, No. 64, Ek:2.)

مفتريات غرضكارانه ليني الحق يارد هيقاروق نيتو، ايده نشر
ايده پيلور رجا ايررم انديزه بر فكر عاجزاني عرض پيلور
بند كز هر حاله ذات شوكتوت پادما هيلرك نام عال نام
و علويتبيان وقايه نره، يقضور ايتهم: لاکون بعضی منا بنده
غيرت باعث مضرت، اوله پيلور

لوندردنه بن تصور ايده جگم او ارالقه انكلتروه تنظيم
ايتديكم مرات و فعليانده توفيق بک اندي خبر و پرد جگدر

الداعي

(وامبري)

برداشت
۲۱ / ۱۹

Ek 2: Vámbéry'nin Ermeni Meselesi hakkında yazdığı 1895 yılında Budapesti Szemle Dergisinde yayımlanan makalesinin ilk ve son sayfaları.

AZ ÖRMÉNY KÉRDÉSÉRŐL.

A mióta Rosbery lord a parlament ez idei ülésének megnyitásakor a felsőházban azt a nyilatkozatot tette, hogy azon esetben, ha az armeniai kegyetlenkedések valósága bebizonyúl, úgy ha másképp nem, repressaliák által kell az örmények oltalmára állandó intézkedéseket tenni — azóta az úgynevezett örmény kérdés az actualis napi kérdések sorába került. Bár-miként vegyük is a dolgot, oly ügygyel állunk szemben, mely egészen váratlan fordulatot vehet, s még azokat is meglepheti, a kik az egész mozgalmat szitották. Az örmény kérdés lényegében teljesen elűt a görög, szerb és bolgár kérdésektől, melyek a mi századunk folyamán léptek föl és «post tot discrimina rerum», meg is oldattak. Az európai Törökországban a moszlim elem nagyon csekély és szétszórt volt ahhoz, hogy tartós ellenállásra képes lett volna. De Kis-Ázsiában nem így áll a dolog. Itt a keresztyének nagyon is szembetűnő kisebbségben vannak s a heves külső beavatkozások ellenére sem játszhatják még azt a szerepet, melyben az oláhok, görögök, szerbek és bolgárok az oszmán uralom ellen viselt szabadságharcokban kitűntek. Örmény kérdésről beszélünk, azonban nagyon könnyen megeshetik, hogy még valami kurd, esetleg török-arab, vagyis mohammedán kérdéssel is meggyülik a bajunk. Ennélfogva semmi esetre sem fölösleges vagy időelőtti, ha, mielőtt még jelenleg Musban tartózkodó vizsgálóbizottság működésének positiv eredménye lenne, ennek a mostanában felmerült kérdésnek indokaival és esetleges következményeivel egy kissé számot akarunk vetni. Senki sem tagadhatja, hogy Törökország, mely jelenleg egy átmeneti korszaknak minden kellemetlenségeitől és bajaitól súlyosan

megváltozott körülményekkel összeegyeztetni, az örmények jogosult nemzeti igényeit elismerni s arra a meggyőződésre jutni, hogy az örmény keresztyénség, mely egészen más, mint a szláv vagy görög, csak hasznára lehet a birodalomnak. A jelenlegi szultán kormánya ebben a tekintetben jó példával jár elől, midőn az örmények iránt bizalmat mutat s egyeseket közülök magas méltóságokkal tüntet ki. Abdul Hamid szultánnak fölvilágosult gondolkozásmódja a biztosíték, hogy ez a viszony a jövőben is fenn fog állani az örményekkel szemben, kikhez különben maga a szultán is kiváló jó indulattal viselkedik. Hanem e mellett az örmények is számoljanak a dolgok történelmi fejlődésével s lássák be, hogy faji tekintetben izoláltan állanak s az éjszokról jövő segély nemzeti létüket fenyegeti, s ezért kénytelenek a hatszáz év óta uralomhoz szokott szomszéd részéről nem egy kellemetlenséget eltűrni. Különben a Kis-Ázsiára vonatkozó európai politika érdekében is kívánatos, hogy az örmény nemzet ébredése békésen menjen végbe s hogy ott oly állapotok jöjjenek létre, melyek a külbefolyások örökös versengése és féltékenykedése elől elzárják az utat. Nagy kár volna, ha Kis-Ázsia a nyugat és éjszak ambíciójának küzdő terévé lenne s ha az örökös viszálykodást a Balkán félszigetről átvinnők Cilicia és Kappadocia vidékére.

VÁMBÉRY ÁRMİN.

KİTAP TAHLİLİ

(BOOK REVIEW)

Semra UĞUZ

Ankara Üniversitesi Ermeni Dili ve Kültürü
Yüksek Lisans Öğrencisi

ATATÜRK'ÜN KONUŞMA VE YAZIŞMALARINDA ERMENİ SORUNU

Yazar: Prof. Dr. Mehmet SARAY, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi,
Ankara-2010, 148 sayfa.

Prof. Dr. Mehmet Saray tarafından kaleme alınan 2010 tarihli “Atatürk’ün Konuşma ve Yazışmalarında Ermeni Sorunu” adlı eser, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi yayınlarından çıkmıştır. Yüz kırk sekiz sayfadan meydana gelen eser, giriş bölümünden sonra altı bölümden oluşurken, bu altı bölüm sonunda yalnızca tarihi belgelerden oluşan “Atatürk’ün Konuşmalarında Ermeni Sorunu” ve “Atatürk’ün yazışmalarında Ermeni Sorunu” başlıklı bölümlerle devam etmektedir.

Ermeniler uzun yıllardır tarihi gerçeklerden uzak, Türk milleti ve devleti aleyhinde çirkin kampanyalar yürütürken, bu çirkin kampanyanın sözcülüğünü yapan yerli ve yabancı çeşitli kalem sahipleri de Atatürk’ün Ermeniler konusundaki görüşleriyle ilgili olarak gerçekdışı ve çirkin ithamlarla konuyu saptırmaya çalışmışlardır. Saray, çalışmasında hem bu çirkin ithamlara karşı bir cevap olarak hem de gerçekleri kamuoyunun gözleri önüne sermek için Atatürk’ün söylem ve yazışmalarında bu konuya nasıl baktığını titizlikle incelemiş ve belgelerle de desteklemiştir.

Saray, konunun ele alınmış amacı çerçevesinde, günümüzde kilit hale gelen Ermeni sorunun başlangıç ve gelişimine bir göz atarak giriş yapıyor kitabına. 19. yüzyıla değin Osmanlı Devleti’nde refah içinde yaşayan Ermenilerle ilişkilerin nasıl bozulduğunu ve sürecin günümüze gelişini bilinen tarihi gerçeklerle aktarıyor.

İlk bölümde Atatürk’ün, Rum ve Ermenileri kullanarak Türkiye’ye hücum eden Batılı emperyalistlere karşı mücadeleyi başlatması ele alınmış. Gayri-Müslim halkları Türkiye aleyhinde kullanan sömürgeci devletlerin tehlikesinin en başından beri farkında olan Mustafa Kemal Paşa konuyla ilgili önlem alınması gerektiği konusunda Osmanlı Hükümeti’ni bir çok kez uyarmış ve nitekim I. Dünya Savaşı sırasında yaşananlar da Atatürk’ün endişelerinin ne kadar haklı olduğunu göstermiştir. II. Ordu Komutan Vekilliğine atandıktan sonra Diyarbakır’a gelen Mustafa Kemal Paşa, Rus birlikleri ve onların emrindeki Ermeni taburlarının durumu hakkında araştırma yapmış ve neticelerini de 12

Mayıs 1917'de Kafkas Ordular Grup Komutanlığı'na, 16 Mayıs 1917'de de Başkumandanlık Vekaletine raporlar halinde göndermiş ve gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir. Ardından M. Kemal Paşa milli mücadele uğruna çok sevdiği askerlik mesleğinden ayrılmaya ve kurtuluş mücadelesini sivil olarak yürütmeye karar vermiştir.

İkinci bölüme geldiğimizde, yaptıkları haksız işgalleri meşru göstermeye çalışan İngiliz ve Fransız Hükümetleri Türkiye aleyhinde yalan yanlış propagandalar yürütürken buldukları asılsız iddialar karşısında Atatürk'ün yaptığı açıklamalara yer verilmiştir. Yine eserin bu bölümünde Ermenilerin zorunlu göçe tabi tutulmasıyla ilgili gerekçelerin sorulduğu Amerikalı bir gazeteciyle yapılan bir görüşmeden alıntılanan kısım okuyuculara Atatürk'ün bu konudaki düşünceleriyle ilgili değerli bilgiler aktarmaktadır.

Bolşevik İhtilali'nin ilanıyla birlikte savaştan çekildikten sonra Bolşevik Rusya ile Türkiye arasında Brest- Litovsk mütarekesi imzalanmış ve bu mütarekeyle Bolşevik hükümeti, Çarlık hükümetleri gibi Ermenileri Türkiye aleyhinde kullanmayacaklarının sözünü vermişti ancak bu sözlerinde durmayan Bolşevik Hükümeti Lenin ve Stalin imzalı bir bildiriyle de Ermenilerin hamiliğine soyunduklarını açıkça belirtmişlerdi. Bolşeviklerin 1918'de Türkiye'yle imzaladıkları antlaşmayı da yok saymalarıyla başlayan ve ancak 16 Mart 1921 Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları ile taraflar arasında nihayete kavuşturulan bu süreci konu alan üçüncü bölüm boyunca Atatürk'ün Sovyet Hükümeti'yle zorlu mücadelesi aktarılmaktadır.

İlerleyen bölümlerde Saray, Rusya ve İngiltere'den sonra Fransa'nın da çıkarları uğruna Ermenileri Birinci Dünya Savaşı'nda kullanmak istemeleri karşısında Osmanlı Hükümeti'nce alınan tedbirlere değinmektedir. 9 Eylül 1914'te kapitülasyonları kaldıran Osmanlı Hükümeti İngilizler ve Fransızlar tarafından ciddi biçimde protesto edilmiştir. Dahası yine aynı devletler Anadolu'daki Ermenileri isyana teşvik etmekten hiç çekinmemişlerdir. Fransızlar işgal ettikleri bölgelerde Ermenileri kullanmaya karar verip, İngilizlerin de desteğiyle onları savaş için eğitmeye başlamışlardı. Tarihler 11 Aralık 1918'i gösterdiğinde başlayan İngiliz ve Fransız işgali ancak 24 Mart 1919'da sona ermiştir. Milli Mücadele'yi teşkilatlamakla meşgul olan Mustafa Kemal, güney vilayetlerinin işgal edilmesinden çok büyük üzüntü duymuştur. İngilizlerle Fransızların devletlerarası hukuku çiğneyerek Anadolu'yu işgal ettiklerini ve bu işgal edilen toprakların bir an önce boşaltılmasını istediğini belirten bir protesto metni hazırlamıştır. Bu metinde Atatürk, Türk milletinin bütünlüğünü koruma ve haklarını savunma yolunda son derece kararlı olduğunu, bu uğurda verilen mücadelede yaşanacak kötü sonuçların sorumluluğunun da İtilaf Devletleri'ne ait olacağını açık bir şekilde dile getirmiş ve Avrupa ve Amerika milletlerinin de bu durumu kabul etmemeleri temennisinde bulunmuştur. Bütün bu gelişmelerin uzun uzadıya anlatıldığı dördüncü bölümde, yaşanan gelişmeler ve bu gelişmeler karşısında Atatürk'ün verdiği bildirimlerden bu süreçte yaşanan zorluklar ve dönemin şartları anlaşılır biçimde gözler önüne serilmektedir.

Eserin devamındaki bölümde Saray, Atatürk'ün yalnızca Ermeniler değil gayri-Müslimler hakkında Lozan'dan sonraki siyasetini aktarmaktadır. Buradan anlaşılan Atatürk'ün Kars Antlaşması'ndan sonra Ermeni meselesini hem kendi gündeminden hem de Türkiye gündeminden kesin olarak çıkartmak istediğidir. Nitekim Türkiye'yi temsilen Lozan'a giden İsmet Paşa'dan çok önemli iki konuda hiçbir şekilde taviz vermemesini istemiştir. Bunlardan biri kapitülasyonlar diğeri "Ermeni Yurdu" meselesidir. Aksi durumda görüşmelerin derhal kesilmesini bildirmiştir. Yine de Lozan'da bu konuyla ilgili birtakım girişimler olduysa da İsmet Paşa'nın burada yaptığı tarihi konuşmayla Ermeni konusu genel kurulda bir daha görüşülmemiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra, Atatürk gayri-Müslimler için iki yıllık bir genel af çıkarmış ancak Türkiye'yi terk eden Ermeni ve Rumlardan ancak çok az bir kısmı geri gelmiştir. Türkiye'de kalan bütün gayri-Müslimlere ise Türk vatandaşı olarak bütün yasal haklar verilmiştir. Eserde şu sözlerinin alıntılandığı bölümden açıkça görebiliyoruz ki Atatürk, Türk milleti ile yan yana yaşayacak olan bütün gayri-Müslim unsurları hoşgörü ve şefkatle kucaklamıştır:

"Bugün içimizde bulunan Hıristiyan, Musevi vatandaşlara kader ve talihlerini Türk milletine vicdani arzularıyla bağlandıktan sonra kendilerine yan gözle yabancı bakışıyla bakmak, medeni Türk milletinin asil ahlakından beklenebilir mi?"

Eserin belgelerden evvelki son bölümünde, Saray Ermeni sorunun yeniden gündeme getirilmesi ve çözümüne ilişkin çeşitli önerilerde bulunurken, okuyuculara dikkat çekici bilgiler de sunuyor. TTK'nın girişimi ile 1989 yılında Ankara'da düzenlenen ve davet edilen altı Ermeni araştırmacıdan yalnızca ikisinin katıldığını öğrendiğimiz Türk Tarihi toplantısında, Prof. Dr. Saray'ın Ermeni tarihçilere arşivlere girerek birlikte bir heyet olarak çalışma talebinde bulunduğunu öğreniyoruz. Ancak o dönem bu teklif cevapsız bırakılmış. Bildiğimiz üzere yakın tarihte Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu ve Başbakan tarafından da yinelenen bu teklife Ermeni tarafı yine olumlu yaklaşmadıkları gibi hiçbir cevap da vermemişlerdir. Son olarak Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Karabağ sorununa da değinen Saray, bu konuda Azerbaycan'ın yaşadığı haksızlığa karşı Türkiye ve Azerbaycan'ın birlik olması gerektiği kanaatinde. Bu iki ülkenin bilim adamlarına tüm dünyada belgelerle hem Türkiye'ye hem de Azerbaycan'a yapılan haksızlıklarla ilgili kendilerini anlatma fırsatının verilmesi gerektiğini, bu konuda da her iki ülkenin hükümetlerinin girişimlerinin önemini vurguluyor.

Atatürk'ün Ermeniler hakkında yaptığı konuşma ve yazışmalardan oluşan belgeleri değerlendiren bu çalışma, Atatürk'ün Ermeni problemi ile gerçekten ilgilenip ilgilenmediğini, konu hakkında ne düşünüp ne yaptığını dönemin belgeleriyle açıklıyor. Eser bu yönüyle çok değerli bir başvuru kaynağı niteliğindedir. Zira Saray'ın belirttiği üzere, Ermenilerin zorunlu göçe tabi tutulmalarıyla ilgili olarak Atatürk, gerçekdışı bilgilerle konuya dahil edilmeye çalışılmıştır. Saray, konuyla ilgili belgeleri bir araya getirip kamuoyunun dikkat ve istifadesine sunarak bu alanda yapılan çirkin kampanyaların ne kadar gerçek dışı olduğunu ortaya koymuştur.

MİLLET-İ SADIKADA İSYAN

Yazar: Prof. Dr. Haluk Selvi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011

Yıllardan beri dünya kamuoyuna kabul ettirilmeye çalışılan sözde Ermeni soykırımına karşı, tarih profesörü ve Sakarya Üniversitesi Türk- Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürlüğü'nde görevli Prof. Dr Haluk Selvi, Osmanlı'nın Ermeni sorunu gerçeklerini Ermeni Komitacıların mektuplarıyla desteklediği *Millet-i Sadıka'da İsyân* kitabında anlatmaktadır. Yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'ni içten yıkma politikalarının sonucu olarak özellikle Rum ve Ermenilerin bağımsızlık düşüncelerini perçinlemeden ve Ermenilerin illegal örgütler ve çeteler kurmasından önce 1890'lı yıllara kadar, Ermeniler Osmanlı yönetiminde bakanlık, komutanlık gibi bürokraside üst düzey görevlerde yer almaktaydılar. Bu yüzden Ermenilere Millet-i Sadıka (Sadık Millet) deniliyordu. Fakat bu Sadık Millet Haluk Selvi'nin de kitabında bahsettiği üzere 1878 Berlin Antlaşması'yla istediklerini elde edememiş, papazların ve misyonerlerin de kışkırtmasıyla silahlanmaya ve ayaklanmalar başlatmıştır.

Haluk Selvi Ermeni sorununun gelişim sürecinde Ermeni Komitacıların mektuplarını tarihi bir belge olarak inceler. Kitabının ön sözünde Ermeni Komitacıların mektuplarını kaynak olarak almasının nedenini mektubun kelime anlamını ve önemini açıklayarak şu şekilde ifade ediyor:

“Bu gizli yönüyle mektup, gerçekleri yansıtan, tarihi olaylara ışık tutacak belgeler arasında yer alır. Politikacı, din adamı ya da bir ihtilalcinin mektuplarında hiçbir yerde rastlanmayacak bilgiler, aydınlatıcı ipuçları ve itiraflar vardır. Hatırat gibi ilerde yayınlanmak için değil, sadece bir muhatapla görüşmek için yazılan mektuplar kadar hiçbir şey bir şahsiyeti, bir devri içten ve derinden aydınlatamaz. Zamanından uzaklaştıkça daha karışık ve karanlık hale gelen tarihi olaylar üzerindeki araştırmalar için mektupların yayınlanması bu yüzden önemlidir.”¹

Kitapta 1878-1923 yıllarına ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden seçilen daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış ve yayınlanmış önemli birkaç mektup dâhil Ermeni Komitacılara ait yüz mektup yer almaktadır. Bu mektuplarda Ermeni isyanlarının ve çeteci faaliyetlerin gelişimi gözler önüne serilmektedir.

Selvi Ermeni Sorunun bu denli büyümesini posta teşkilatına bağlar. Kitabın ilk üç bölümünü Osmanlı posta teşkilatına, Ermeni ve Rum komitacılarının haberleşme

1 Selvi Haluk, *Millet-i Sadıkada İsyân*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s: 7,

sistemlerine ve bazı gizli mektupların ele geçirilişine ayırır ve Ermeni Komitacılar a ait yüz mektubun tarihsel yöntemle incelenmesiyle ortaya çıkan verilere yer verir.

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda düştüğü siyasi ve iktisadi durum haberleşmeyi etkiledi. Osmanlı posta örgütü uluslararası ihtiyaçları karşılayacak düzeyde değildi ve bu yüzden İstanbul'daki elçilikler vatandaşların mektuplarını taşıyordu. Kısacası posta yabancıların elindeydi ve birçok gizli mektup ele geçirilemiyordu. Böylece Ermeni komitacılar yabancı postacılar aracılığıyla rahatça haberleşebiliyorlardı. Bu sayede Ermeniler illegal örgütler kurmuş ve eyleme geçmeye başlamışlardı.

Osmanlı Devleti içinde Fransız Devrimi sonucu yayılan milliyetçilik akımından son etkilenen Ermeni cemaatiydi. İlk ayrılıkçı hareketler Sırp, Yunan ve Bulgar topluluklarında görüldü. Osmanlı içindeki ilk örgütlü komita 1814 yılında kurulmuş Rum komitası Etnik-i Eteryay idi. Bu cemiyet haberleşmeyi şifreli mektuplarla sağlıyordu. Ele geçirilen mektuplardaki çözümlenebilen bazı şifreler şunlardır: Ziyade meşgul= sadrazam, bi-garaz= padişah, kaynana= Tepedelenli Ali Paşa, insaniyet-perver= Rus çarı.

Selvi, Yunan komitacıların Avrupa'yı ve Rusya'yı etkileme politikasının (mağduriyetin temelini at, inşa et ve bunun Avrupa'ya abartarak aktar) bu gün Ermenilerin izlediği bir siyaset olduğunu öne sürmektedir.

Selvi'ye göre Ermeni komitaları, Ermeniler arasında Türk düşmanlığının temelini atmış ve bunu eyleme dönüştüren yapılanmalardır. Ermeniler 1885 yılında Van'da Osmanlı Devleti'ndeki ilk örgütlü Ermeni Komitası Armenakan'ı kurdular. Eserde Komitanın fikir babası Mıgırdıç Portakalyan'ın eylemlerini ve komitanın amacını açıklarken Louise Nalbandian'nin The Armenian Revolutionary Movement kitabından yararlanılmaktadır. Kitapta Portakalyan'ın kurduğu Ermeni Yurttaşlar Birliğinin soru-cevap şeklinde yayınlanmış tüzüğünün bir kısmı da mevcuttur.

1878 de Armenakan Partisinden etkilenerek Cenevre'de diğer bir yapılanma Hınçak Komitası, ardından 1890 yılında Tiflis'te Taşnaksütyun (Taşnak Komitası) kuruldu. Bu örgütler çıkardıkları Armenia dergisi ve Hınçak gazetesi yoluyla da propaganda yapıyordu.

Bu örgütlerin Osmanlı Ermenileri ile iletişimleri o kadar iyi sağlanıyordu ki Hınçaklar Erzurum Olayı, Kumkapı Gösterisi, Sasun İsyanı, Babıâli Olayı, Zeytin İsyanı'nı organize etmişler; Taşnaklar ve Hınçakların önderliğinde Anadolu'nun Sivas, Trabzon, Erzincan, Elazığ, Kayseri, Gümüşhane, İzmit, Bitlis, Bayburt, Maraş, Urfa, Antep, Malatya, Muş gibi illerinde olaylar çıkarmışlardır.

Komitaların bildirelerinde emelleri açıkça dile getiriliyordu. Hınçak İhtilal Komitasında her üye komita sandığına on beş kuruştan on liraya kadar yardım yapmaya ve kendi adına bir silah almaya mecburdu. Bu da komitanın amacının siyaset yapmak değil silahlanmak olduğunu gösteriyordu. Ayrıca Hınçak İhtilal komitası üyeleri, seçkin Ermenilerden yardım toplayan Ermeni rahiplerinden ve öğrencilerden kısacası Ermeni zümresinin her kesiminden oluşuyordu. Büyük kitleler

halinde örgütlenen Ermeniler Osmanlı'ya karşı planlı ve stratejik biçimde hareket ediyordu. Yurtdışından ve içinden önemli devlet adamlarının ve memurların ve zenginlerin desteklerini almayı başarmışlardı.

Para, silah ve talimatlar yurtdışından geliyordu. Eylül 1893 yılında Hınçak Cemiyeti Reisi Nazarbegyan'nın yazışmaları hakkında Atina Sefaret'inden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda Ermeni Komitalarının Atina'daki haberleşmelerinin, paket ve çantaların İstanbul'da Mösyö Vlanso namına İngiliz Postanesine gönderildiği yer almaktadır.

Haluk Selvi kitabın dördüncü bölümünde Ermeni komitacılar ait yüz mektubun yurtiçinde ve yurtdışında Ermeni sorununa etkisini kronolojik biçimde değerlendirmektedir. Ayrıca beşinci bölümde de Ermeni Komitacıların deşifre edilmiş 100 mektubuna yer verilmiştir. Bu mektuplar yazılış tarihlerine göre Ermeni Sorununun gelişim sürecine bağlı olarak dört gruba ayrılır.

İlk dönem mektupları 1878'den 1890 yılına kadar olan tarihi kapsayan Berlin anlaşması ve Doğu Anadolu'da ıslahat konulu Ermenilerin İngiltere başta olmak üzere diğer yabancı devletlerle ilişkilerini içermektedir. İlk on mektup bu döneme aittir. Bu mektuplar Ermeni din görevlilerinin Ermeni Sorunun gelişimindeki rolünü ve Ermenilerin yurtdışındaki faaliyet ve politikalarını sergilemektedir. Kitapta ayrıca Ermenilere yardım eden İngiliz diplomatların isimlerini görmek mümkündür.

İkinci dönem mektupları 1890-1908 yılları arasında Anadolu'daki Ermeni isyanlarını, silahlanmaları ve maddi destek elde etme süreçlerini kapsamaktadır. Bu dönem mektupları on birinci mektuptan yetmiş üçüncü mektuba kadardır. 1895 yılında Diyarbakır'da meydana gelen Ermeni olaylarında Mendilciyan'ın evinde ele geçirilen 38. mektup Ermenilere Türkleri kıskırtmak için bir an önce camilere saldırılarını emretmektedir. Bu bölüm çoğunlukla Hınçak Komitesiyle ilgili mektupları içerir. Hınçak komitesinin parçalanması ve bunun devamında komite içindeki işlerin aksaması, komitacıların soygunculukları üzerine yazışmalar mevcuttur.

Üçüncü dönem mektupları 74. mektup ile 92. mektup arasındaki yazışmalardır. 1908-1918 tarihleri arasındaki olayları yansıtmaktadır. I. ve II. dönem mektuplarında Ermenilerin İngiltere ile yakınlaşmaları söz konusuysen; II. Meşrutiyetin ilanı ile Ermeniler Rusya'ya yakınlaşma politikası gütmüşlerdir. Bu dönem mektuplarında özellikle Taşnaksütyun cemiyetinin yazışmaları görülür.

4. dönem mektupları 1918-1920 milli mücadele dönemi yazışmalarını içerir.

Haluk Selvi kitabın son bölümünü Ermenilerin bağımsız Ermenistan'ı kurmak için son girişimlerini içeren Lozan mektuplarına ayırır.

Millet-i Sadıka'da İsyân Ermenilerin bağımsız Ermenistan için izledikleri politika ve stratejileri gözler önüne sermekte çıkardıkları isyanları ve tüm emellerini mektuplarla kanıtlamaktadır.

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR

(RECENT PUBLICATIONS)

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,
Doğu Dilleri ve Edebiyatı Ermeni Dili ve Kültürü
yildizdeveci@gmail.com

Gittiler İşte

Şeyhmus Diken

Türkçe

332 Sayfa

Aras Yayınları, İstanbul, 2011

ISBN: 978-605-5753-23-8

Üç Dilde Gâvur Mahallesi

Mıgırdiç Margosyan

Türkçe, Ermenice, Kürtçe

328 Sayfa

Aras Yayınları, İstanbul, 2011

ISBN: 978-605-5753-21-4

Kirveme Mektuplar

Mıgırdiç Margosyan

Türkçe

304 Sayfa

Aras Yayınları, İstanbul, 2011

ISBN: 978-605-5753-22-1

Millet-i Sadıkada İsyân

Haluk Selvi

Türkçe

288 Sayfa

Timaş Yayınları, İstanbul, 2011

ISBN: 978-605-114-459-7

YAZIM KURALLARI / (STYLE SHEET)

A. Genel Kurallar

1. Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak yazılar;
  - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
  - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır
2. Herhangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yazı kurulu karar verir.
3. Yazı kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılıır.
4. alışmalar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece Terazi Yayıncılık'ın görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki iml kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,5 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Başlıklar 14 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise kk harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word yazılım programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5000 ve azami 10000 kelimeyle sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan zet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, sağ köşeye, italik koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Dipnot yazımında uyulacak kurallar ekte, "Dipnot Yazım Kuralları" başlığı altında, detaylı bir Şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene (<http://www.eraren.org>) uymaları beklenmektedir.

DİPNOT YAZIM KURALLARI

A. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

John Smith, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

- Kitap, İki Yazar:

John Smith ve Mary Jones, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazar:

John Smith, Mary Jones ve Graham Fuller, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

John Smith et al., *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Yazar Adı Olarak Bir Kurum Verilmiş İse:

Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji İle 3. Beş yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: NEC., 1973, ss. 40-65.

- Çeviri Kitaplar:

J. M. Albertini, *Ekonomik Sistemler: Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çev. Cafer Unay, Bursa: Uludağ Üniversitesi yayını, 1990, s.7.

- Birden Fazla Baskı Yapan Kitaplar:

Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 9.b., Ankara: Ankara Savaş Yayınları, 1989, s.8.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitaplar ve Makaleler:

Merriam-Websters Collegiate Dictionary, 10. Baskı, Springfield: Merriam-Webster, 1993, ss. 100-102.

- İkinci Kaynaktan Alıntı:

Ziya Kaya, *Kitap adı*, Ankara: Onur Yayınları, 1995, s. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Cilt 10, Sayı 3, Haziran 2000, s. 44.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

David Daiches, *A Critical History of English Literature*, 2.b., New York: Ronald, 1970, 2. Cilt, ss. 538- 539.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

John Smith, "Makale Adı", Mary Jones, Der., *Kitap Adı*, New York: New York, Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Jane Brody, "Turmoil Beneath the Calm", *New York Times*, 26 Haziran 1983, s. 3.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/abc/nbc>, ss. 100-101.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Kemal Unat, *Raporun adı*, Washington, U.S. Government Printing Office, 1995, s. 8.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution for the Year Ending June 30, 1992, Washington, U.S. Government Printing Office, 1993, s. 28.

- Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1990, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

John Bergmann, "Relativity", The New Encyclopedia Britannica, Cilt. 10, Chicago: Encyclopedia Britannica, 1993, ss. 501- 508.

E. TEZLER

Yayımlanmamış Tezlerin başlıkları için *italic* kullanılmayacaktır.

K.E. Wrightson, "The Puritan Reformation of Manners, with Special Reference to the Countries of Lancashire and Essex 1640-1660", yayımlanmamış doktora tezi, Cambridge University, 1974, 2. Bölüm, s.36.

F. KİTAP, FİLM TELEVİZYON PROGRAMI VB. DEĞERLENDİRMELERİ/ ELEŞTİRİLER

John Smith, "Exposing the Self-Knowledge Myth", *Contemporary Psychology*, Cilt. 10, No. 7, Haziran, 2004, s. 12.

Jane Brody, "Heart Attacks: Turmoil Beneath the Calm", 60 Minutes, NBC, 26 Haziran 1983.

G. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>

- Süreli Olmayan İnternet Yayinlari (örn., Web sayfası, Raporlar)

John Smith, "Makale Adı", 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/basim/mdhn/htm>, s. 12.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı." *Dergi Adı*, Cilt. 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004. <http://www.internet.com/abc/nbc>. (31 Temmuz 2006).

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara Vb. Gönderilen Mesajlar

John Smith, "New Inventions in the Cyberworld of Toylandia", (Mesaj: 25), 23 Nisan 1999. <http://groups.earthlink.com/forum/messages/00025.html>. (31 Temmuz 2006)

H. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

John Smith, "Microcomputers and the Business Writing Classroom", *Midwest Regional Konferansı*, Milwaukee: Association for Business Communication, 18 Nisan 1998, s. 14

I. BROŞÜR

The Great Falls in Perspective, New York: Tailor Publishing, 1982, ss. 11- 21.

İ. RESMÎ YAYINLAR

United Nations, Economic Commission for Africa, *Industrial Growth in Africa*, New York: United Nations, 1963, ss. 4- 6

J. MEKTUPLAR

William Makepeace Thackeray, "To George Henry Lewes", (6 Mart 1848), mektup 452, *Letters and Private Papers of William Makepeace Thackeray*, Der. Gordon N. Ray, 4 Cilt, Cambridge, Harvard University Press, 1946, 2. Cilt, ss. 353-354.

K. RÖPORTAJ

- Kitapta Basılmış

Federico Fellini, "The Long Interview: Juliet of Spirits", Der. Tullio Kezich, *Kitap Adı*, New York: Ballantine, 1966, s. 56.

- Radyo TV'de Çıkmış

Suzanne Gordon, "Interview, All things Considered", *National Public Radio*, New York, 1 Nisan 1983.

- Kişisel Röportaj

Kişisel Röportaj, isim (metinde eğer isim belirtilmemişse kiminle yapıldığı), Ankara: 27 Nisan 1983.

L. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Canada, Harita, Chicago: Rand, 1983.

Grammar and Punctuation, Şema, Grand Haven: School Zone, 1980.

M. KARİKATÜRLER VE FOTOĞRAFLAR

Charles Shulz, "Peanuts", Karikatür, *Star Ledge*, 4 Eylül 1980, s. 72.

N. AYNI KAYNAĞA İKİNCİ VE DAHA SONRAKİ ATIFLAR

Bu durumda her hangi bir kısaltma (ibid, age, agm...vb) kullanmak yerine çalışma başlığının ilk iki kelimesi ve üç nokta konulmalıdır. Şayet çalışmanın başlığı dört kelimedenden kısa ise her dipnotta aynen verilmelidir.

John Bradley, *The Evolution of the International Criminal Court*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

John Bradley, *The Evolution...*, s.101.

- Home
  - Subscribe
  - Contact
  - Press
  - Site Map
  - Links
- ABOUT ORSAM**
- RESEARCH AREAS**
- Iraq
  - Iran
  - Palestine-Israel
  - Lebanon
  - Gulf of Basra
  - Turkey-Middle East
  - Caucasus-Middle East
  - Think Tanks

FOREIGN POLICY ANALYSIS

Turkish Foreign Minister Davutoğlu's Visit to Lebanon and Turkey's Relations with Lebanon

When we look at Turkey's relations with Lebanon from the past to the present, we see that these relations have developed on the basis of cooperation and, at times, conflict. However, since 2005, we have seen Turkey's relations with Lebanon develop rapidly in the fields of economy, politics and security.

more

Northern Iraq Notes II: Sulaymaniyah Observations

All the PUK authorities we interviewed said that the elections were a big gain for democracy. Probably, the reason for these statements isn't only the development of democracy. We got the impression that the Change List, formed by the PUK's veteran leaders, may reunite with the PUK.

more

Turkey-Azerbaijan Relations: How to Switch from Brotherhood Slogans to Strategic Partnership?

It is time to develop a closer relationship. By adding block into place each year, a common future that is based not only on bureaucrats and politicians but also on the entire nation and with the aim of improving friendship, peace and prosperity between Turkey and the Azerbaijan will be built.

more

The Importance of the Turkey-Gulf Cooperation Council (GCC) High Level Strategic Dialogue Meeting

According to the GCC members, Turkey is the

The Importance of the Turkey-Gulf Cooperation Council (GCC) High Level Strategic Dialogue Meeting

According to the GCC members, Turkey is the

ORSAM REPORTS

IRAQ'S PIVOTAL POINT: TALAFAR

THE STRUGGLE AGAINST PIRACY: THE SOMALIA CASE AND TURKEY'S POSITION

ARCHIVE

EVENTS

ORSAM-TRT Cooperation for the Documentary of Turkish Straits

The topics of the documentary film include the issue of Turkish Straits.

ORSAM Middle Eastern Studies Summer School Completed

ORSAM held a summer school program from July 1-15, 2009.

Tal Afar Conference in Istanbul

A conference was held on "Tal Afar: From the Invasion to the Present." on June 13, 2009 in Istanbul.

Obama's Middle East Policies Discussed

New American Policies and the future of Turkish-American relations were a topic at the meeting.

The Priorities of Turkey's Iraq Policy Evaluated

A brainstorm was arranged at ORSAM seeking to answer the question: "What should the

- ORSAM GUEST**
- Prof. Raymond Hinnebusch** evaluated Syrian foreign policy and Turkey-Syria relations. According to Hinnebusch Syria values relations with Turkey for several reasons.
- Rıza Çolak**, Representative of the Iraqi Turkmen Front in Talafar: "There is no such thing as Sunni-Shite conflict in Talafar. We are all brothers and sisters."
- Christer Asp**, The Kingdom of Sweden's Ambassador to Ankara, assessed Turkey-EU relations and Turkey's changing role within the international system.
- Mohammed bin Nasser Hamed Al-Wohabi**, Ambassador of the Sultanate of Oman, stated that Turkey is a stabilizing and balancing element in the Middle East.
- Baodad Amreyev**, Kazakh

Your Link to Middle East

SİPARİŞ FORMU

Adı : ..... Adres : .....
Soyadı : .....
Telefon : .....
E-mail : .....

Aboneliklerimiz

- Ermeni Araştırmaları Dergisi - 4 Aylık Yıllık 25 TL ~~27~~
 Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık Yıllık 15 TL ~~16~~
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - 6 Aylık Yıllık 15 TL ~~16~~

Tek Sayı Siparişi

- Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı 15 TL
(Genişletilmiş 2. Baskı)
 Ermeni Araştırmaları Dergisi – Son Sayısı (sayı 39) 9 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi – Son Sayısı (sayı 23) 9 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi – Son Sayısı (sayı 9-10) 9 TL

Eski Sayı Siparişi

- Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

Adres: Süleyman Nazif Sokak No: 12 Daire: 2 06550 Çankaya / ANKARA

Tel: 0312 438 50 23 • Faks: 0312 438 50 26

E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Hesap Numarası:

Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181 /6296007 IBAN No: TR960006200018100006296007

Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

AVİM Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı
AVRASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ

Ana Sayfa | Hakkımızda | Yayınlar | Yazarlar | Linkler | İletişim | **ENGLISH**

Kafkasya ve Ermeni Sorunu | Balkan Araştırmaları | Asya Araştırmaları | Avrupa Araştırmaları

Yorum / Notlar / Duyurular | Makale Arşivi

SARKOZY ERMENİSTAN'DA I - 12 Ekim 2011
Ömer Engin LÜTEM

FRANSA VE ERMENİ İDDIALARI - 4 Ekim 2011
Dr. Deniz ALTINBAŞ

RUS BÜYÜKELÇİNİN SIRPLARA HİTABESİ - 30 Eylül 2011
Dr. Erhan TÜRBEDAR

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ MAHKEMELERİNDE AÇILAN TAZMİNAT DAVALARI ÜZERİNE - 27 Eylül 2011
Aslan Yavuz ŞİR

SİRBİSTAN KOSOVA SİYASETİNİ SORGULUYOR - 26 Eylül 2011
Dr. Erhan TÜRBEDAR

Makale Arşivi

Günlük Bülten Üyeliği
E-Posta Adresiniz Üye Ol

Günlük Bülten Tarih Seçiniz Git

Kafkasya ve Ermeni Sorunu

- SEN ÖNCE KENDİNE ÇEKİ DÜZEN VER"
- "500 BİN ERMENİ VARSA 500 BİN DE TÜRK VAR"
- ÖN SEÇİMDEN ERMENİSTAN TEZİ ÇIKTI
- DOÇ.DR.EROL KURKÇUOĞLU: "BİR TÜRK TARİHÇİSİ OLARAK SARKOZY'YE SESLENMEK İSTİYORUM"
- AZERİ-ERMENİ CEPHE HATTINDA ATEŞES İHLALİ
- BAK ŞU KONUŞANA: NICOLAS SARKOZY (İHSAN BAL)
- TÜRKİYE'YE YAKIN AUBRY Mİ ERMENİ YANLISI HOLLANDE Mİ?
- SARKOZY'NİN PES DEDİRTEN GEREKÇESİ

Balkan Araştırmaları

- GÜL: ARNAVUTLUK'A HER TÜRLÜ DESTEĞE HAZIRIZ
- BOSNA'DA KÜLTÜR MERKEZİ AÇTI
- KUVEYT, KOSOVA CUMHURİYETİNİ TANIDI
- KOSOVA İLE AB KOMİSLONU VİZELERİN KALDIRILMASINI ARALIKTA GÖRÜŞECEK
- BOSNA'DA SAVAŞAN LİBYALI ÜLKESİNE GÖNDERİLDİ
- YUNANİSTAN, BATI TRAKYA'YA VİZESİZ GİRİŞ İÇİN ÇALIŞIYOR
- YUNANİSTAN, TROYKA İLE UZLAŞTI
- SİRBİSTAN'DAKİ ETNİK BULGARLAR DEĞİŞİM KONUSUNDA İYİMSER DEĞİLLER
- MAVROYANNIS KIBRIS SORUNUNU DEĞERLENDİRDİ

Irak

- IRAK ASKERİ PKK'NIN PEŞİNE DÜŞECEK
- ELEKTRİK BAKANLIĞINA, KERİM AFTAN GETİRİLDİ

Asya Araştırmaları

- RUSYA: "ABD'Yİ ORTA ASYA'DA İSTEMİYORUZ"
- FRANSA KAZAKİSTAN'A VİZEYİ KOLAYLAŞTIRIYOR
- ASYA ÜLKELERİ KUVEYT'TE TOPLANDI
- GÖNÜLLÜ TÜRK DOKTORLARI ÖZBEKİSTAN'DA GÖNÜLLERİ FETHETTİ
- AVRASYA'NIN ENERJİSİ KAZAKİSTAN'DAN

Avrupa Araştırmaları

- FRANSSIZ SOSYALİSTLERİ ARASINDA 'SOYKIRIM' YARIŞI!
- AB MEDYASI: "BASIKILAR TÜRKİYE'NİN İMAJINI BOZUYOR"

Dünyadan Seçme Haberler

ABD: "İSRAIL'E BİLGİ YOK"

"NATO'nun radar sistemindeki bilgiler İsrail'e paylaşılmayacak." Amerikan yönetimi bu bilgiyi bir kez daha teyit etti.

Devamı için ...

"KOMŞU'DA GREVLER DALGA DALGA YAYILIYOR"

Yunanistan'da, mali krizle mücadele temelinde uygulamaya konulan reformlar çerçevesinde alınması kararlaştırılan yeni sert onemlere toplumun her kesiminden gelen tepkiler her geçen gün artıyor.

Devamı için ...

SLOVAKYA PARLAMENTOSU'NDAN RET

Slovakya parlamentosu Avro Bölgesi'ndeki borç krizi için hayati önemde görülen Avrupa Mali İstikrar Fonu'nun genişletilmesi planlarını reddetti.

Devamı için ...

TİMOŞENKO'YA 7 YIL HAPİS

Ukrayna'nın eski başbakanı, yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle suçlu bulundu. Mahkeme Timoşenko'yu 7 yıl hapis cezasına çarptırdı.

Devamı için ...

MAKEDONYA'DA NUFUS SAYIMI